

ATATURK
UNIVERSITY
PUBLICATIONS

Current Perspectives in Social Sciences

*Formerly: Journal of Social Sciences Institute
Official journal of Atatürk University Social Sciences Institute*

Volume 26 • Issue 2 • June 2022

EISSN 2822-3160
socialsciences-ataunipress.org

Current Perspectives in Social Sciences

Owner

Sait UYLAŞ

Department of Arabic Language and Literature, Atatürk University,
Faculty of Letters, Erzurum, Turkey

Associate Editor

Serkan NAKTİYOK

Department of Management and Work Psychology, Atatürk University,
Faculty of Economics and Administrative Sciences, Erzurum,
Turkey

Secretary

Mehmet ULUĞ

Atatürk University, Social Sciences Institute, Erzurum, Turkey

Editorial Board

Sait UYLAŞ

Department of Arabic Language and Literature, Atatürk University,
Faculty of Letters, Erzurum, Turkey

Naci İSPİR

Department of Radio, Cinema and Television, Atatürk University,
Faculty of Communication, Erzurum, Turkey

Osman ELMALI

Department of History of Philosophy, Atatürk University, Faculty of
Theology, Erzurum, Turkey

Editor in Chief

İlknur EMEKLİ

Department of Arabic Language and Literature, Atatürk University,
Faculty of Letters, Erzurum, Turkey

Gökalp Nuri SELÇUK

Department of Tourism Management, Atatürk University, Faculty of
Tourism, Erzurum, Turkey

Foreign Language Editors

Ahmet BEŞE

Department of American Culture and Literature, Atatürk University,
Faculty of Letters, Erzurum, Turkey

Ahmet SARI

Department of German Language and Literature, Atatürk University,
Faculty of Letters, Erzurum, Turkey

Nimet YILDIRIM

Department of Persian Language and Literature, Atatürk University,
Faculty of Letters, Erzurum, Turkey

Nurullah YILMAZ

Department of Arabic Language and Literature, Atatürk University,
Faculty of Letters, Erzurum, Turkey

Kamil CİVELEK

Department of American Culture and Literature, Atatürk University,
Faculty of Letters, Erzurum, Turkey

Founder

İbrahim KARA

General Manager

Ali ŞAHİN

Publishing Director

İrem Soysal
Gökhan Çimen

Editor

Gizem Kayan Tekaüt

Publications Coordinators

Arzu Arı
Deniz Kaya
Bahar Albayrak
Gamze Bilgen
Irmak Berberoğlu
Alara Ergin
Hira Gizem Fidan
Defne Doğan
Vuslat Taş

Web Coordinator

Sinem Fehime Koz
Doğan Oruç

Finance Coordinator

Elif Yıldız Çelik

Contact

Publisher: Atatürk University
Address: Atatürk University, Yakutiye,
Erzurum, Turkey

Publishing Service: AVES
Address: Büyükdere Cad., 105/9
34394 Şişli, İstanbul, Turkey
Phone: +90 212 217 17 00
E-mail: info@avesyayincilik.com
Webpage: www.avesyayincilik.com

Current Perspectives in Social Sciences

AIMS AND SCOPE

Current Perspectives in Social Sciences is a scientific, open access, online-only periodical published in accordance with independent, unbiased, and double-blinded peer-review principles. The journal is official publication of the Atatürk University, Graduate School of Social Sciences and published quarterly in March, June, September, and December. The publication languages of the journal are Turkish and English.

Current Perspectives in Social Sciences aims to contribute to the literature by publishing manuscripts at the highest scientific level in social sciences. The journal publishes original articles, reviews, case reports, and letters to the editors that are prepared in accordance with ethical guidelines.

The scope of the journal includes but not limited to education, communication, geography, history, linguistics, psychology, anthropology, philosophy, philology, musicology, fine arts, sociology, archeology, economy, international relations, social work, political science, international studies, business management, applied econometrics, applied statistics, law, public administration.

The target audience of the journal is experts, researchers and professionals working and interested in social sciences.

Current Perspectives in Social Sciences is currently indexed in EBSCO, and TUBITAK ULAKBIM TR Index.

The editorial and publication processes of the journal are shaped in accordance with the guidelines of the International Committee of Medical Journal Editors (ICMJE), World Association of Medical Editors (WAME), Council of Science Editors (CSE), Committee on Publication Ethics (COPE), European Association of Science Editors (EASE), and National Information Standards Organization (NISO). The journal is in conformity with the Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing (doaj.org/bestpractice).

Disclaimer

Statements or opinions expressed in the manuscripts published in the journal reflect the views of the author(s) and not the opinions of the editors, editorial board, and/or publisher; the editors, editorial board, and publisher disclaim any responsibility or liability for such materials.

Open Access Statement

Current Perspectives in Social Sciences is an open access publication, and the journal's publication model is based on Budapest Access Initiative (BOAI) declaration. All published content is available online, free of charge at <https://socialsciences-ataunipress.org/>. Current Perspectives in Social Sciences is content is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial (CC BY-NC) 4.0 International License which permits third parties to share and adapt the content for non-commercial purposes by giving the appropriate credit to the original work.

You can find the current version of the Instructions to Authors at <https://socialsciences-ataunipress.org/>

Editors: İlknur Emekli

Address: Atatürk University, Graduate School of Social Sciences, Erzurum, Turkey

E-mail: ilknur.emekli@atauni.edu.tr

Publisher: Atatürk University

Address: Atatürk University, Yakutiye, Erzurum, Turkey

Publishing Service: AVES

Address: Büyükdere Cad., 105/9 34394 Şişli, İstanbul, Turkey

Phone: +90 212 217 17 00

E-mail: info@avesyayincilik.com

Webpage: www.avesyayincilik.com

Current Perspectives in Social Sciences

CONTENTS

Araştırma Makalesi / Research Article

- 169** Kızıldere Definesi'ndeki Antoninler Dönemi İmparatoriçe Sikkelerinin Tipolojik İncelemesi
Typological Analysis of the Empress Coins of the Antonine Period in Kızıldere Hoard
Mehmet Kayhan MURAT
- 179** Bireylerin Kanser Hastalığına İlişkin Algıları
Individuals' Perceptions of Cancer Disease
Aslı KAYA, Erdal EKE, Gökhan ABA
- 192** Fıkıh Metinlerini Doğru Anlamanın ve Metin İnşâ Etmenin Bazı Engelleri ve Bunları Aşmada el-Hidâye'nin Örnekliliği
Some Obstacles of Constructing and Understanding the Texts of Fiqh Correctly and the Exemplary of al-Hidaya in Overcoming These
Zeki KOÇAK
- 208** Determinants of Success in International Mediation: Evidence From Cyprus and Northern Ireland Mediation Cases
Uluslararası Arabuluculuğun Başarısını Belirleyen Faktörler: Kıbrıs ve Kuzey İrlanda Arabuluculuk Vakalarından Bulgular
Onur ŞEN
- 216** Hüsn-i Hat ve Cami Mimarisine Katkıları
The Impact of Calligraphy on the Architecture of Mosques
Yunus BERKLİ, Vali MAHBOUBI
- 223** Ben Aslında Yoktum: Sanatçının Tarihsel Serüveni
I Was Intrinsically Absent: Artist's Historical Adventure
Ferhunde KÜÇÜKŞEN ÖNER, Döndü Tülay ÖZKUL
- 229** GSM Operatör Kullanımının Müşteri Memnuniyet Endeksi ile Analiz Edilmesi: Üniversite Öğrencilerine Yönelik Uygulama
Analyzing of GSM Operators Usage With Turkish Customer Satisfaction Index: An Application for University Students
Dilşad GÜZEL, Muhammet MUTLU
- 237** Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Sorgulamaya Dayalı Öğrenmede Soru Sormaya Yönelik Görüşlerinin İncelenmesi
Examining of Science Teachers' Views About Asking Questions in Inquiry-Based Learning
Fatih GÜRBÜZ, Ayberk BOSTAN SARIOĞLAN
- 245** Bayburtlu Zihni'nin "Çarpışır" Redifli Gazelinin Modern Yöntemlerle İncelemesi
The Analysis of Rhymed Lyric Poem "Çarpışır" by Bayburtlu Zihni with Constructive Method
Salih ÖZYURT

Derleme / Review

- 256** Göçmen Ergenlerde Otobiyografik Bellek Gelişimi ve Benlik Saygısı Üzerine Bir Derleme
A Review on Autobiographical Memory Development and Self-Esteem in Immigrant Adolescents
Beyza BOYACI, İnci BOYACIOĞLU

Kızıldere Definesi'ndeki Antoninler Dönemi İmparatoriçe Sikkelerinin Tipolojik İncelemesi

Typological Analysis of the Empress Coins of the Antonine Period in Kızıldere Hoard

Mehmet Kayhan MURAT

Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kars, Türkiye

Öz

Tarihinde birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış ülkemizin önde gelen şehirlerinden biri de Aydın İlidir. İlin kültürel zenginliği doğal olarak müzesine de yansımıştır. Bu bakımdan Aydın Arkeoloji Müzesi ülkemizin eser sayısı ve çeşitliliği bakımından hatırı sayılır müzeleri arasındadır. Bu çalışmada Aydın Arkeoloji Müzesi'ne 1990 yılında satın alma yoluyla kazandırılan bir Roma İmparatorluk Dönemi definesi olan Kızıldere Definesi'ndeki Antoninler Dönemi imparatoriçe sikkeleri ele alınmıştır. Dört imparatoriçenin kısa biyografileri ile birlikte 47 adet sikke incelenmiştir. Tamamı gümüşten darp edilen sikkeler MS 139 ile MS 182 yılları arasında tarihlenmekte ve imparatoriçeler hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aydın, sikke, imparatoriçe, Roma

ABSTRACT

Aydın is one of the leading cities of our country, which has hosted many civilizations in its history. The cultural richness of the province is naturally reflected in its museum. In this respect, the Aydın Archeology Museum is among the remarkable museums of our country in terms of the number and diversity artifacts. In this study, the Empress coins of the Antonine Period in the Kızıldere Hoard, which is a Roman Imperial Period hoard brought to the Aydın Archeology Museum in 1990, are discussed. Along with the short biographies of the four empresses, 47 coins were examined. The coins, minted entirely of silver, are dated between AD 139 and AD 182 and provide important information about the empresses.

Keywords: Aydın, coin, empress, Rome

Giriş

Antik sikkeler arkeolojik verilerin tarihlendirilmesinde kesin bilgiler vermesi açısından arkeolojik materyaller arasında en önemli buluntular arasındadır. Buluntu şekilleri göz önüne alındığında, toplu halde bulunan sikkeler, antik sikkelerin tasniflenmesi ve dönemin sosyo-ekonomik yapısı hakkında eşsiz bilgiler içerir. Bu bağlamda define sikkeleri arkeologlar için ayrı bir öneme sahiptir. Buradan hareketle Kızıldere Definesi ve bu çalışmada ele alınacak Antoninler Dönemi imparatoriçe sikkeleri, sunacağı bilgiler açısından dönemine ışık tutan belgeler arasında yer alacaktır.

Aydın İli Nazilli İlçesine bağlı Kızıldere Köyü'nde, 1990 yılında bulunan define, bulunduğu köyden dolayı Kızıldere Definesi olarak adlandırılmıştır. Kızıldere Köyü Nazilli İlçesinin 19 km kuzeyinde, Aydın İli'nin 65 km kuzeydoğusunda yer almaktadır. M. Emin Pekel ve Birol Öztürk tarafından bulunan define, 09. 02. 1990 tarihinde Aydın Arkeoloji Müzesi tarafından satın alma yoluyla müze envanterine kazandırılmıştır. Müze yetkililerinin verdiği bilgiye göre, şahıslar defineyi bir seramik içerisinde bulduklarını ve kazı esnasında kırılan seramik parçalarını atıklarını ifade etmişlerdir¹.

Define toplamda 391 adet Roma İmparatorluk Dönemi sikkelerinden oluşmaktadır. Definedeki sikkeler 39 farklı imparator, imparatoriçe ve caesar'e aittir. Tamamı gümüş olan sikkeler *kistophorik tetradrahmi*, *denarius* ve *antoninianus* birimlerinde darp edilmiştir. Yaklaşık 229 yıllık tarih aralığına sahip olan define en erken tarihli sikke MS 41-42 tarihi ile Claudius (MS 41-54), en geç tarihli sikke MS 269-270 ile II. Claudius Gothicus (MS 268-270) Dönemi'ne tarihlenmektedir. En geç tarihli sikkeden yola çıkarak definenin muhtemel gömü tarihi MS 270 yılı ya da hemen sonrası olmalıdır.

Bu çalışmada Kızıldere Definesi'ndeki Antoninler Dönemi imparatoriçe sikkeleri tipolojik olarak değerlendirilmiştir. Roma İmparatorluk Tarihi'nde Antoninler Dönemi, Antonius Pius'un MS 138 yılında tahta geçmesiyle başlamıştır. Antoninler Hanedanlığı Dönemi'nde Roma tahtına Antonius Pius (MS 138-161),

Bu çalışma, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde devam eden "Kızıldere Definesi" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Geliş Tarihi/Received: 12.01.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 03.04.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Mehmet Kayhan MURAT
E-posta: kyhmrt@gmail.com

Cite this article: Murat, M. K. (2022). Typological analysis of the empress coins of the Antonine period in Kızıldere hoard. *Current Perspectives in Social Sciences*, 26(2), 169-178.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

1 Defineyi bulan şahıslara ulaşılmaya çalışılmış fakat Kızıldere köyü muhtarı Hüseyin Özdemir ile yapılan görüşmede şahıslardan M. Emin Pekel'in vefat ettiğini, Birol Öztürk'ü ise tanımadığını ve köyden olmadığını söylemiştir. Müzede iletişim bilgileri yer almadığı için Birol Öztürk'e bu yayının hazırlandığı sırada henüz ulaşılmamıştır.

Marcus Aurelius (MS 161-180), Lucius Verus (MS 161-169) ve Commodos (MS 177-192) egemen olmuştur. Commodos Dönemi, Antoninler Hanedanlığı'nın son ve en kötü dönemidir.

Dönemlerinin etkili figürleri arasında bulunan imparatoriçeler augusta unvanı ile taçlandırılmış ve adlarına sikke darp edilmiştir. Kızıldere Definesi'nde 47 sikke ile temsil edilen Antoninler Dönemi imparatoriçeleri hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Definede Yaşlı Faustina'nın 21, Genç Faustina'nın 16, Lucilla'nın 5 ve Crispina'nın 5 adet sikkesi bulunmaktadır. Kataloğu oluşturulan sikkeler ön yüz ve arka yüz tipleri ile lejantları, birim, çap ve ağırlıklarının yanında kalıp ilişkileri incelenerek, kendi içlerinde ön yüz lejantlarına göre gruplandırılarak verilecektir.

Yaşlı Faustina

Consül Marcus Annius Verus ve Rupilla Faustina'nın kızı Annia Galeria Faustina MS 90'lı yılların sonunun Ekim ayında İspanya'da doğmuştur. Soylu bir ailenin kızı olan Faustina'nın aile kökeni Ucubi'ye dayanmaktadır ve ailenin Traianus ile Hadrianus'un aileleriyle yakın ilişkileri vardır (Burns, 2007, s. 141). Faustina, MS 110 yılında yaklaşık 16 yaşındayken Antonius Pius ile evlenmiştir. İkilinin bu evlilikten Aurelia Fadilla ve Annia Galeria Faustina adlarında iki kız, Marcus Galerius ve Marcus Aurelius Fulvius adlarında iki erkek olmak üzere dört çocukları olmuştur ve çocuklardan sadece annesi ile aynı adı taşıyan Faustina yaşamıştır (Bunson, 1994, s. 208-209; Erol Özdizbay, 2019, s. 72; Lightman, M. & Lightman, B., 2000, s. 138;). Kocası Antonius Pius'un MS 138'de tahta geçmesiyle Faustina, augusta unvanını alarak dönemin en yüksek rütbeli Romalı kadını olmuştur. İmparatoriçe, Faustina Augusta unvanını aldıktan yaklaşık 3 yıl sonra MS 140/141'de ölmüştür. Ölümünün ardından İmparator Antonius Pius tarafından ve Senato kararıyla Consecratio ve Diva unvanı verilerek tanrılaştırılmasının yanı sıra Forum'da adına bir tapınak inşa edilmiştir (Lightman, M. & Lightman, B., 2000, s. 139; Mattingly, 1948, s. 147; Stevenson & Smith, 1889, s. 373). Faustina onuruna kocası tarafından Puellae Faustinae adı verilen yoksul kız çocuklarına yardım etmek amacıyla bir yardım kuruluşu da kurulmuştur (Erol Özdizbay, 2019, s. 76; Rawson, 2003, s. 61, 63).

Çalışmada Yaşlı Faustina'ya ait 21 sikke bulunmaktadır. İmparatoriçenin sikkeleri ön yüz lejantlarına göre 3 gruba ayrılmıştır. Birinci grup **FAVSTINA AVGVSTA** lejantı ile Katalog No. (Kat. No.) 1 ve 2'deki sikkelerdir. Faustina sikkelerinin ikinci ve en kalabalık grubunu **DIVA FAVSTINA** lejantı ile Kat. No. 3, 5-15, 17 ve 18'deki sikkeler oluşturmaktadır. Yaşlı Faustina sikkelerinin son grubu **DIVA AVGV FAVSTINA** ön yüz lejantı sikkeler ile Kat. No. 4, 16, 19, 20 ve 21'de yer almaktadır.

Ön yüzlerde Faustina'nın **AVGVSTA** unvanın yanı sıra, ölümünden sonra tanrılaştırıldığını belirten **DIVA** unvanı da yer almaktadır. Sikkelerin ön yüzlerinde imparatoriçenin giyimli büstü sağ profilden işlenmiştir. Saç yapısı olarak saçın kısmen örülüp baş üstünde hafifçe toplandığı görülmektedir.

Sikkelerin arka yüzlerinde tanrıçalar, personifikasyonlar, mimari öğeler ve hayvan figürleri betimlenmiştir. Arka yüz lejantlarında Kat. No. 3'te bulunan **AED DIV FAVSTINA** lejantı imparatoriçenin tanrılaştırıldığının bir başka kanıtıdır. Tanrılaştırılan imparatoriçelere verilen diğer bir unvan olan **CONSECRATIO**'yu Kat. No. 16-19'daki sikkelerde görmekteyiz.

Tamamı *denarius* birimindeki sikkeler imparatorluğun merkezi darphanesi Roma'da basılmıştır. Darp tarihleri MS 138 ile MS 141 olan sikkeler, imparatoriçenin augusta unvanı aldıktan ve ölümünden hemen sonraki dönemde darp edilmişlerdir. Sikkelerin kalıpları incelendiğinde aynı ön yüz ve arka yüz kalıbı kullanılan sikkeler tespit edilmiştir. Ön yüz ve arka yüz kalıbı aynı olan sikkeler aşağıdaki gibidir.

Ön Yüz

Kalıp: Kat. No. 6, 7, 8 ve 10

2. Kalıp: Kat. No. 3 ve 17

3. Kalıp: Kat. No. 20 ve 21

Arka Yüz

1. Kalıp: Kat. No. 1 ve 2

2. Kalıp: Kat. No. 6 ve 7

3. Kalıp: Kat. No. 20 ve 21

Genç Faustina

Doğumu hakkında kesin bir tarih olmamakla birlikte MS 125-130 yıllarında doğduğu kabul edilen Annia Galeria Faustina, Antoninus Pius ve Yaşlı Faustina'nın kızıdır. Dönemin imparatoru Hadrianus'un isteğiyle L. Verus ile nişanlanmış, daha sonra babası Antonius Pius'un imparator olmasıyla nişan bozulmuş ve Pius'un evlat edindiği Marcus Aurelius ile 15 yaşındayken MS 145'te evlenmiştir (Bunson, 199, s. 209; Levick, 2014, s. 64; Özgan, 2013, s. 235). Faustina, annesi ile aynı adı taşıdığından dolayı Genç Faustina olarak adlandırılmıştır. MS 30 Kasım 147'de ilk çocuğu Domitia Faustina'nın doğmasıyla augusta unvanını alarak Roma'nın en güçlü kadını olmuş ve adına sikkeler basılmıştır (Burns, 2007, s. 157; Tekin, 1994, s. 38). Faustina'nın bu tarihten sonra iki kez ikiz olmak üzere 12 çocuğu daha olmuştur. Faustina kocasıyla birlikte Suriye gezisine katılmış ve Roma'ya dönüşte dağlık Tarsus'un Halala köyünde MS 175'de ölmüştür (Beckmann, 2011, s. 50; Stevenson & Smith, 1889, s. 375). Faustina ölümünün ardından Marcus Aurelius ve Senato tarafından tanrılaştırılarak Diva unvanını almıştır. Ayrıca imparatoriçenin öldüğü bölgede Faustinaopolis adında bir şehir kurulmuştur (Özgan, 2013, s. 236). Genç Faustina babası döneminde annesi onuruna kurulan yardım kuruluşunun devamlılığını sağlamış, ölümünden sonra da kocası ve kızı bu görevi üstlenmiştir.

Bu çalışmada Genç Faustina'nın 16 sikkesi bulunmaktadır. Yaşlı Faustina'da olduğu gibi Genç Faustina'nın sikkeleri de 3 gruptan oluşmaktadır. **FAVSTINAE AVGV PII AVGV FIL** lejantı birinci grubun tek sikkesi olup Kat. No. 22'de yer almaktadır. Genç Faustina sikkelerinin en kalabalık grubu **FAVSTINA AVGVSTA** lejantının olduğu Kat. No. 23 ile 34 arasındaki sikkelerden oluşmaktadır. İmparatoriçenin sikkelerine ait son grup, Kat. No. 35, 36 ve 37'de bulunan **DIVA FAVSTINA PIA** lejantlı sikkelerdir.

Genç Faustina'nın da annesi gibi augusta unvanını aldığını ve ölümünden sonra tanrılaştırıldığı sikkeler üzerinde görülmektedir. İmparatoriçe katalogda yer alan sikkeleri üzerinde giyimli ve sağ profilden verilmiştir. Saç, incelenen sikkelerde toplanarak başın arka kısmında topuz yapılmıştır.

Sikkelerin arka yüz lejantlarında ve tiplerinde tanrıçalara, personifikasyonlara ve bazı unvanlara yer verilmiştir. Yaşlı Faustina'da olduğu gibi Genç Faustina'nın Kat. No. 36 ve 37'deki sikkelerinde yer alan **CONSECRATIO** lejantı imparatoriçenin ölümünden sonra tanrılaştırıldığını göstermektedir.

Genç Faustina'nın sikkeleri MS 147 ile MS 180 yılları arasında darp edilmişlerdir. Tamamı *denarius* biriminde olan sikkeler, başkent Roma darphanesine aittirler. Genç Faustina sikkelerinin ön yüzleri farklı kalıplardan basılmıştır. Arka yüz kalıplarında ise sadece Kat. No. 31 ve 32'deki sikkeler aynı kalıptan üretilmiştir.

Lucilla

Marcus Aurelius ve Genç Faustina'nın kızı olan Annia Aurelia Galeria Lucilla MS 149'da dünyaya gelmiştir. Babasının isteğiyle MS 164 yılında Lucius Verus ile Efes'te evlenmiş ve bu evlilikten üç çocukları olmuştur (Lightman, M. & Lightman, B., 2000, s. 195; Tekin, 1994, s. 38). Lucilla, bu evlilikten sonra *augusta* unvanını almıştır. Lucius Verus'un MS 169'da Roma'ya dönüşte Kuzey İtalya'da ölmesinin ardından Marcus Aurelius tarafından kendisinden yaşça büyük olan Tiberius Claudius Pompeianus ile evlendirilmiş ve mutsuz bir evlilik yaşamıştır (Adkins, L. & Adkins, R. L., 1994, s. 25; Smith, 1873, s. 324-325;). Lucilla'nın bu evlilikten de çocukları olmuştur. Marcus Aurelius'un ölümünün ardından Roma tahtına Lucilla'nın kardeşi Commodus geçmiştir. Ancak Lucilla kardeşi Commodus ile çeşitli anlaşmazlıklara düşmüş ve ona karşı yapılan bir suikast planı içinde bulunmasından dolayı Capri'ye sürülmüş ve MS 182 yılında burada idam edilmiştir (Bunson, 1994, s. 331; Burns, 2007, s. 169).

Define içerisinde Lucilla, 5 sikke ile temsil edilmektedir. İki gruba ayrılan sikkelerin ilk grubunu, Kat. No. 38 ve 42'deki 2 sikke üzerinde görülen **LVCILLAE AVG ANTONINI AVG F** lejantı oluşturmaktadır. İmparatoriçeye ait Kat. No. 39, 40 ve 41'deki ikinci grup sikkelerin ön yüz lejantı ise **LVCILLA AVGVSTA** şeklindedir.

İmparatoriçeye ait 5 sikkenin ön yüz lejantı, Lucilla'nın *augusta* unvanını işaret etmektedir. Lucilla, sikkeler üzerinde kısmen örülerek başın arkasında toplanan saç ve giyimli büst tipi ile sağ profilden verilmiştir.

Lucilla sikkelerinin arka yüz tiplerinde en dikkat çeken katalogda başka örneği olmayan Kat. No. 42'de yer alan ve halkın yemini anlamına gelen çelenk içerisinde **VOTA PVBLICA** yazıdır. Bunun dışında arka yüz tiplerinde tanrıçalara yer verilmiştir.

MS 164 ile 167 yılları arasında basılan Lucilla sikkeleri, *denarius* biriminde olup merkezi darphane Roma'da darp edilmişlerdir. Kalıp ilişkileri incelendiğinde imparatoriçenin 5 sikkesinin ön ve arka yüzleri farklı kalıplara aittir.

Crispina

Doğumu ve yaşamı hakkında çok fazla bilgi olmayan Bruttia Crispina, Gaius Bruttius Praesens adlı bir consül'un kızıdır. Crispina MS 178 yılında Commodus ile evlendi ve bu evlilik sonrasında *augusta* unvanını aldı (Foss, 1990, s. 148; Stevenson-Smith, 1889, s. 295). İkiline bu evlilikten çocukları olmamıştır. Crispina kocasının kız kardeşi Lucilla'ya benzer kaderi yaşamıştır. İmparatoriçe, Commodus'a karşı yapılan ayaklanma ve suikast planları içerisinde yer almıştır. Crispina'nın ayrıca zina yaptığı yönünde iddialar ve buna ek suikast planlarına dahil olması onun MS 187'de Capri'ye sürülmesine ve burada öldürülmesine neden olmuştur (Levick, 2014: 151; Lightman, M. & Lightman, B., 2000, s. 100)

Katalogda 5 sikkesi yer alan Crispina'nın sikke grubu imparatoriçenin *augusta* unvanını aldığını belirten **CRISPINA AVGVSTA** lejantı ile tek gruptan oluşmaktadır.

Sikkelerin ön yüzünde imparatoriçenin giyimli büstü sağ profilden verilmiştir. Kat. No. 43, 44, 45 ve 47'deki sikkelerde kalın örgülerle örülen saç bandana yardımıyla başın arka kısmında tutturulmuştur. Kat. No. 46'daki sikkede saç ince örgülerle örülmüş ve yine başın arka kısmında toplanmıştır.

Sikkelerin arka yüzleri incelendiğinde daha önceki imparatoriçe sikkelerinde olduğu gibi yaygın kullanılan tipler görülürken, Kat. No. 43 ve 44'de bulunan sikkelerde uyum ve anlaşma anlamına gelen **CONCORDIA** lejantına ve tokalaşma sahnesine yer verilmiştir. Merkezi darphane Roma'da basılan sikkeler *denarius* biriminde darp edilmişlerdir. Kalıp ilişkileri incelendiğinde Crispina'ya ait beş sikkeden sadece Kat. No. 43 ve 44'deki sikkelerin ön yüzleri aynı kalıptan üretilmiştir.

Sonuç

Bu çalışma ile Kızıldere Definesinde yer alan Antoninler Dönemi imparatoriçe sikkelerinin tipolojik değerlendirilmesi amaçlanmıştır. İmparatoriçelere ait sikkelerde genelde hangi tiplerin yoğun olarak kullanıldığı ve bu tiplerle nelerin amaçlandığı üzerinde durulmuştur. İmparatoriçelerin Roma dünyasındaki rolü sikkelerden tespit edilmeye çalışılmıştır.

İncelenen sikkelerin en erken tarihlisi MS 139-141 yıllarına tarihlenen Kat. No. 1 ve 2'de yer alan Yaşlı Faustina sikkeleridir. Yaşlı Faustina 21 sikke ile çalışmanın en kalabalık grubunu oluşturmaktadır. En geç tarihli sikkeler MS 180-182'ye tarihlenen Kat. No. 43-47'deki Crispina sikkeleridir.

Ön yüz tiplerine bakıldığında bütün sikkelerde imparatoriçelerin büstleri giyimli verilmiştir. Örgülü ve örgüsüz farklı saç şekilleri görülürken birlikte, saç tüm sikkelerde baş arkasında veya üstünde toplanmıştır. Ön yüz tiplerinin tümünde büst, sağ profilden işlenmiştir.

Arka yüz tiplerinde tanrıçalar, personifikasyonlar, hayvan figürleri ve mimari öğeler yoğun kullanılan tipler arasındadır. Tanrıça Ceres, Kat. No. 9, 10, 11, 12, 15 ve 16'daki toplam 6 sikkede en çok görülen tanrıçadır. Hilaritas, en fazla görülen personifikasyon olup Kat. No. 28, 29, 39 ve 45'deki sikkelere işlenmiştir. En sık görülen hayvan figürü Roma İmparatoriçeleri ile özdeşleştirilen ölümsüzlüğün sembolü tavus kuşu, Kat. No. 1, 2, 8, 17, 18, 30, 36, 37 ve 46'daki sikkelerde görülmektedir. Kat. No. 3'deki tapınak, Kat. No. 42'deki çelenk içerisinde lejant ve Kat. No. 43 ile 44'deki uyum/anlaşma sikkeleri arka yüz tiplerindedir.

Sikkelerin ön yüz lejantları Roma İmparatorluğu'nda kadının önemli bir yeri olduğunu göstermektedir. İmparatoriçelere verilen unvanlar ile bir Romalı kadın ulaşabileceği en yüksek mertebeye ulaşmıştır. Bunun en açık örneği çalışmada yer alan birçok sikkenin ön yüzünde imparatoriçelerin adlarının önünde ya da arkasında yer alan **AVGVSTA** lejantıdır. Bu lejant kimi sikkelerde orijinal haliyle (**AVGVSTA**) verilirken bazılarında ise kısaltılarak (**AVG**) verilmiştir. İncelenen sikkelerin tarihlerine bakıldığında imparatoriçelerin **AVGVSTA** unvanını aldıktan sonra adlarına sikke basıldığını bu çalışmada da görmekteyiz. İmparatoriçelerin aldıkları başka bir unvan ise **DIVA** unvanı olup bu çalışmada sadece Yaşlı Faustina (Kat. No. 3 ile 21 arasındaki) ve Genç Faustina (Kat. No. 35, 36 ve 37) sikkelerinin üzerinde bulunmaktadır. **DIVA** unvanı imparatoriçelerin ölümünden sonra tanrılaştırıldığı anlamına gelmektedir. Bu durum bize **DIVA** unvanın yer aldığı sikkelerin imparatoriçelerin ölümünün ardından basıldıklarını göstermektedir.

İncelenen sikkelerin arka yüz lejantlarında görülen **CONSECRATIO** ölümünden sonra tanrılaştırılan imparatoriçelere verilen unvandır. Yaşlı Faustina'ya ait Kat. No. 16-19'daki sikkeler ile Genç Faustina'ya ait Kat. No. 36 ve 37'deki sikkelerde imparatoriçelerin öldükten sonra tanrılaştırıldığını gösteren **CONSECRATIO** unvanı görülmektedir. Yukarıda verilen unvanların dışında sikkelerin arka yüz lejantlarında da tanrıçalar, personifikasyonlar ve çeşitli unvanlar yer almaktadır.

Çalışmada yer alan sikkelerin tamamı gümüş madeninden darp edilmiştir. *Denarius* birimindeki 47 sikke imparatorluğun merkezi darphanesi Roma'da basılmıştır.

Kızıldere Definesi'ndeki Antoninler Dönemi imparatoriçe sikkelerinin incelendiği bu çalışmada imparatoriçelerin hayatları ve sikkeler üzerinden elde edilen bilgiler üzerinde durulmuştur. İncelenen sikkeler imparatoriçelerin imparatorlukta önemli bir yerde olduklarını göstermektedir. Hayatta iken aldıkları **AVGVSTA** unvanı ile dönemlerinin en yüksek mevkili kadını olmuşlardır. Anne kız olan Yaşlı ve Genç Faustina'lar öldükten sonra da **DIVA** ve **CONSECRATIO** unvanları ile tanrılaştırılmışlardır. Dönemin diğer iki güçlü kadını Lucilla ve Crispina ise Faustina'lar kadar şanslı olmayıp karıştıkları olaylar yüzünden öldürülmüş ve buna bağlı olarak da ölümlerinin ardından herhangi bir unvan almamışlardır. Sikkelerin darp tarihlerine bakıldığında Faustina'ların aksine Lucilla ve Crispina'nın tanrılaştırılmadıklarından dolayı ölümlerinden sonra adlarına sikke basılmamıştır.

Katalog

Yaşlı Faustina

Kat. No. 1

Roma, MS 139-141

Ö.y. (Ön yüzü): FAVSTINA AVGVSTA: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.

A.y. (Arka yüzü): IVNONI REGINAE: Juno, ayakta, sola. Sağ elinde patera, sol elinde asa tutuyor, ayaklarının önünde tavus kuşu.

AR/Den, 3,34 gr., 18 mm., ky. 6, **Müze Env. No.** 6126.

Ref.: RIC III, s. 68, 338; RSC II, s. 195, 215; BMCRE IV, s. 23, 136; Sear II, s. 279, 4669.

Kat. No. 2

Roma, MS 139-141

Ö.y.: FAVSTINA AVGVSTA: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.

A.y.: IVNONI REGINAE: Juno, ayakta, sola. Sağ elinde patera, sol elinde asa tutuyor, ayaklarının önünde tavus kuşu.

AR/Den, 3,19 gr., 18 mm., ky. 6, **Müze Env. No.** 6127.

Ref.: RIC III, s. 68, 338; RSC II, s. 195, 215; BMCRE IV, s. 23, 136; Sear II, s. 279, 4669.

Kat. No. 3

Roma, MS 141

Ö.y.: DIVA FAVSTINA: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.

A.y.: AED DIV FAVSTINAE: Hexastyle tapınak önünde Faustina heykeli.

AR/Den, 3,41 gr., 18 mm., ky. 6, **Müze Env. No.** 6134.

Ref.: RIC III, s. 69, 343; RSC II, s. 191, 1; BMCRE IV, s. 52, 339; Sear II, s. 268, 4573.

Kat. No. 4

Roma, MS 141

Ö.y.: DIVA AVG FAVSTINA: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.

A.y.: AETERNITAS: Venüs, ayakta, sağa. Sağ eliyle saçını, sol elinde asa tutuyor.

AR/Den, 3,16 gr., 18 mm., ky. 6, **Müze Env. No.** 6124.

Ref.: RIC III, s. 69, 346b; RSC II, s. 192, 41; BMCRE IV, s. 42, 280.

Kat. No. 5

Roma, MS 141

Ö.y.: DIVA FAVSTINA: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.

A.y.: AETERNITAS: Fortuna, ayakta, sola. Sağ elinde küre, sol elinde dümen tutuyor.

AR/Den, 2,91 gr., 17 mm., ky. 6, **Müze Env. No.** 6131.

Ref.: RIC III, s. 70, 348; RSC II, s. 191, 6; BMCRE IV, s. 55, 360; Tekin, s. 154, 566.

Kat. No. 6**Roma, MS 141****Ö.y.:** DIVA FAVSTINA: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.**A.y.:** AETERNITAS: Aeternitas, ayakta, sola. Sağ elinde küre, sol eliyle peçesini tutuyor. AR/Den, 3,45 gr., 18 mm., ky. 6, **Müze Env. No.** 6132.**Ref:** RIC III, s. 70, 351; RSC II, s. 192, 32; BMCRE IV, s. 56, 373; Sear II, s. 268, 4578.**Kat. No. 7****Roma, MS 141****Ö.y.:** DIVA FAVSTINA: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.**A.y.:** AETERNITAS: Aeternitas, ayakta, sola. Sağ elinde küre, sol eliyle peçesini tutuyor. AR/Den, 3,44 gr., 19 mm., ky. 6, **Müze Env. No.** 6133.**Ref:** RIC III, s. 70, 351; RSC II, s. 192, 32; BMCRE IV, s. 56, 373; Sear II, s. 268, 4578.**Kat. No. 8****Roma, MS 141****Ö.y.:** DIVA FAVSTINA: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.**A.y.:** AETERNITAS: Juno tahtının karşısında asa ve önünde tavus kuşu.AR/Den, 2,91 gr., 17 mm., ky. 6, **Müze Env. No.** 6135.**Ref:** RIC III, s. 70, 353; RSC II, s. 192, 61; BMCRE IV, s. 57, 387; Sear II, s. 269, 4579.**Kat. No. 9****Roma, MS 141****Ö.y.:** DIVA FAVSTINA: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.**A.y.:** AVGVSTA: Ceres, ayakta, sola. Sağ elinde asa, sol elinde mısır koçanı tutuyor. AR/Den, 2,98 gr., 17 mm., ky. 6, **Müze Env. No.** 6125.**Ref:** RIC III, s. 71, 358; RSC II, s. 193, 93; BMCRE IV, s. 57, 389; Sear II, s. 69, 4581.**Kat. No. 10****Roma, MS 141****Ö.y.:** DIVA FAVSTINA: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.**A.y.:** AVGVSTA: Ceres, ayakta, sola. Sağ elinde meşale, sol eliyle elbisesini tutuyor. AR/Den, 3,12 gr., 17 mm., ky. 6, **Müze Env. No.** 6130.**Ref:** RIC III, s. 71, 362; RSC II, s. 194, 104; BMCRE IV, s. 60, 421.**Kat. No. 11****Roma, MS 141****Ö.y.:** DIVA FAVSTINA: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.**A.y.:** AVGVSTA: Ceres, ayakta, sola. Sağ elinde mısır koçanı, sol elinde asa tutuyor. AR/Den, 3,54 gr., 18 mm., ky. 12, **Müze Env. No.** 6122.**Ref:** RIC III, s. 71, 360; RSC II, s. 192, 78; BMCRE IV, s. 59, 408.**Kat. No. 12****Roma, MS 141****Ö.y.:** DIVA FAVSTINA: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.**A.y.:** AVGVSTA: Ceres, ayakta, sola. Sağ elinde mısır koçanı, sol elinde asa tutuyor. AR/Den, 3,21 gr., 17 mm., ky. 6, **Müze Env. No.** 6123.**Ref:** RIC III, s. 71, 360; RSC II, s. 192, 78; BMCRE IV, s. 59, 408.**Kat. No. 13****Roma, MS 141****Ö.y.:** DIVA FAVSTINA: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.**A.y.:** AVGVSTA: Pietas, ayakta, sola. Sağ eli ile önündeki altar'a libasyon yapıyor, sol eli belinde. AR/Den, 3,24 gr., 17 mm., ky. 6, **Müze Env. No.** 6121.**Ref:** RIC III, s. 72, 374; RSC II, s. 194, 124a; BMCRE IV, s. 63, 452; Tekin, s. 154, 567.**Kat. No. 14****Roma, MS 141****Ö.y.:** DIVA FAVSTINA: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.**A.y.:** AVGVSTA: Juno tahtının karşısında asa.AR/Den, 3,42 gr., 18 mm., ky. 6, **Müze Env. No.** 6136.**Ref:** RIC III, s. 72, 377; RSC II, s. 194, 131; BMCRE IV, s. 64, 454; Sear II, s. 269, 4590.

Kat. No. 15**Roma, MS 141****Ö.y.:** DIVA FAVSTINA: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.**A.y.:** CERES: Ceres, ayakta, sola. Sağ elinde mısır koçanı, sol elinde meşale tutuyor.
AR/Den, 3,22 gr., 18 mm., ky. 12, **Müze Env. No.** 6129.**Ref.:** RIC III, s. 72, 378; RSC II, s. 194, 134; BMCRE IV, s. 64, 461.**Kat. No. 16****Roma, MS 141****Ö.y.:** DIVA AVG FAVSTINA: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.**A.y.:** CONSECRATIO: Ceres, ayakta, sola. Sağ elini havaya kaldırmış, sol elinde meşale tutuyor.
AR/Den, 3,40 gr., 17 mm., ky. 12, **Müze Env. No.** 6128.**Ref.:** RIC III, s. 72, 382a; RSC II, s. 195, 166; BMCRE IV, s. 45, 301.**Kat. No. 17****Roma, MS 141****Ö.y.:** DIVA FAVSTINA: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.**A.y.:** CONSECRATIO: Tavus kuşu, sağa, baş, sola.AR/Den, 2,87 gr., 17 mm., ky. 12, **Müze Env. No.** 6137.**Ref.:** RIC III, s. 73, 384; RSC II, s. 195, 175; BMCRE IV, s. 66, 473; Sear II, s. 270, 4594.**Kat. No. 18****Roma, MS 141****Ö.y.:** DIVA FAVSTINA: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.**A.y.:** CONSECRATIO: Tavus kuşu, sağa, baş, sola.AR/Den, 3,13 gr., 17 mm., ky. 6, **Müze Env. No.** 6138.**Ref.:** RIC III, s. 73, 384; RSC II, s. 195, 175; BMCRE IV, s. 66, 473; Sear II, s. 270, 4594.**Kat. No. 19****Roma, MS 141****Ö.y.:** DIVA AVG FAVSTINA: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.**A.y.:** CONSECRATIO: Kartal, başı sola.AR/Den, 3,19 gr., 18 mm., ky. 6, **Müze Env. No.** 6139.**Ref.:** RIC III, s. 73, 387; RSC II, s. 195, 180; BMCRE IV, s. 45, 303; Sear II, s. 270, 4595.**Kat. No. 20****Roma, MS 141****Ö.y.:** DIVA AVG FAVSTINA: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.**A.y.:** PIETAS AVG: Pietas, ayakta, sola. Sağ eliyle önündeki altar'a libasyon yapıyor, sol elinde kutu tutuyor.AR/Den, 3,69 gr., 18 mm., ky. 7, **Müze Env. No.** 6119.**Ref.:** RIC III, s. 74, 394a; RSC II, s. 196, 234; BMCRE IV, s. 46, 311.**Kat. No. 21****Roma, MS 141****Ö.y.:** DIVA AVG FAVSTINA: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.**A.y.:** PIETAS AVG: Pietas, ayakta, sola. Sağ eliyle önündeki altar'a libasyon yapıyor, sol elinde kutu tutuyor.AR/Den, 3,38 gr., 18 mm., ky. 12, **Müze Env. No.** 6120.**Ref.:** RIC III, s. 74, 394a; RSC II, s. 196, 234; BMCRE IV, s. 46, 311.**Kat. No. 22****Roma, MS 147-149****Ö.y.:** FAVSTINAE AVG PII AVG FIL: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.**A.y.:** VENVS: Venüs, ayakta, sola. Sağ elinde elma, sol elinde dümen tutuyor.AR/Den, 3,62 gr., 18 mm., ky. 6, **Müze Env. No.** 6183.**Ref.:** RIC III, s. 95, 517a; RSC II, s. 227, 266; BMCRE IV, s. 162, 1075; Tekin, s. 155, 571.**Kat. No. 23****Roma, MS 156-175****Ö.y.:** FAVSTINA AVGVSTA: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.**A.y.:** DIANA LUCIF: Diana ayakta, sola. İki eliyle meşale tutuyor.AR/Den, 2,86 gr., 18 mm., ky. 6, **Müze Env. No.** 6191.**Ref.:** RIC III, s. 268, 674; RSC II, s. 223, 85; BMCRE IV, s. 397, 87; Sear II, s. 343, 5250.

Kat. No. 24**Roma, MS 156-175****Ö.y.:** FAVSTINA AVGVSTA: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.**A.y.:** FECVND AVGVSTAE: Fecunditas, ayakta, sola. Kucağında iki bebek ve iki yanında iki çocuk. AR/Den, 3,19 gr., 18 mm., ky. 6, **Müze Env. No.** 6182.**Ref.:** RIC III, s. 268, 676; RSC II, s. 223, 95; BMCRE IV, s. 398, 89; Sear II, s. 343, 5251.**Kat. No. 25****Roma, MS 156-175****Ö.y.:** FAVSTINA AVGVSTA: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.**A.y.:** FECVNDITAS: Fecunditas, ayakta, sağa. Sağ elinde asa, sol elinde bebek tutuyor. AR/Den, 3,52 gr., 18 mm., ky. 6, **Müze Env. No.** 6188.**Ref.:** RIC III, s. 269, 677; RSC II, s. 223, 99; BMCRE IV, s. 398, 91; Sear II, s. 343, 5252.**Kat. No. 26****Roma, MS 156-175****Ö.y.:** FAVSTINA AVGVSTA: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.**A.y.:** FORTVNAE MVLIBRI: Fortuna, oturuyor, sola. Sağ elinde dümen, sol elinde bereket boynuzu tutuyor.AR/Den, 2,87 gr., 17 mm., ky. 12, **Müze Env. No.** 6187.**Ref.:** RIC III, s. 269, 683; RSC II, s. 224, 107; BMCRE IV, s. 399, 96; Sear II, s. 343, 5253.**Kat. No. 27****Roma, MS 156-175****Ö.y.:** FAVSTINA AVGVSTA: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.**A.y.:** FORTVNAE MVLIBRI: Fortuna, oturuyor, sola. Sağ elinde dümen, sol elinde bereket boynuzu tutuyor.AR/Den, 3,21 gr., 18 mm., ky. 6, **Müze Env. No.** 6190.**Ref.:** RIC III, s. 269, 683; RSC II, s. 224, 107; BMCRE IV, s. 399, 96.**Kat. No. 28****Roma, MS 156-175****Ö.y.:** FAVSTINA AVGVSTA: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.**A.y.:** HILARITAS: Hilaritas, ayakta, sola. Sağ elinde palmye dalı, sol elinde bereket boynuzu tutuyor.AR/Den, 3,32 gr., 18 mm., ky. 12, **Müze Env. No.** 6178.**Ref.:** RIC III, s. 269, 686; RSC II, s. 204, 111; BMCRE IV, s. 399, 100; Sear II, s. 343, 5254.**Kat. No. 29****Roma, MS 156-175****Ö.y.:** FAVSTINA AVGVSTA: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.**A.y.:** HILARITAS: Hilaritas, ayakta, sola. Sağ elinde palmye dalı, sol elinde bereket boynuzu tutuyor.AR/Den, 3,28 gr., 19 mm., ky. 6, **Müze Env. No.** 6192.**Ref.:** RIC III, s. 269, 686; RSC II, s. 223, 111; BMCRE IV, s. 399, 100.**Kat. No. 30****Roma, MS 156-175****Ö.y.:** FAVSTINA AVGVSTA: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.**A.y.:** IVNO: Juno, oturuyor, sola. Sağ elinde patera, sol elinde asa tutuyor, ayaklarının önünde tavus kuşu.AR/Den, 3,13 gr., 18 mm., ky. 6, **Müze Env. No.** 6177.**Ref.:** RIC III, s. 269, 689; RSC II, s. 224, 126; BMCRE IV, s. 400, 112.**Kat. No. 31****Roma, MS 156-175****Ö.y.:** FAVSTINA AVGVSTA: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.**A.y.:** SAECVLI FELICIT: Bir taht üstünde Commodus ve Antoninus, başlarının üstünde yıldız. AR/Den, 3,37 gr., 17 mm., ky. 6, **Müze Env. No.** 6180.**Ref.:** RIC III, s. 271, 712; RSC II, s. 226, 191; BMCRE IV, s. 403, 139; Sear II, s. 344, 5260.

Kat. No. 32**Roma, MS 156–175****Ö.y.:** FAVSTINA AVGVSTA: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.**A.y.:** SAECVLI FELICIT: Bir taht üstünde Commodus ve Antoninus, başlarının üstünde yıldız. AR/Den, 3,21 gr., 17 mm., ky. 6, **Müze Env. No.** 6181.**Ref.:** RIC III, s. 271, 712; RSC II, s. 226, 191; BMCRE IV, s. 403, 139.**Kat. No. 33****Roma, MS 156–175****Ö.y.:** FAVSTINA AVGVSTA: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.**A.y.:** SAECVLI FELICIT: Bir taht üstünde Commodus ve Antoninus, başlarının üstünde yıldız. AR/Den, 3,18 gr., 18 mm., ky. 6, **Müze Env. No.** 6185.**Ref.:** RIC III, s. 271, 712; RSC II, s. 226, 191; BMCRE IV, s. 403, 139.**Kat. No. 34****Roma, MS 156–175****Ö.y.:** FAVSTINA AVGVSTA: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.**A.y.:** SALVS: Salus, oturuyor, sola. Sağ elindeki patera ile önünde bulunan altardaki yılı besliyor. AR/Den, 3,35 gr., 17 mm., ky. 11, **Müze Env. No.** 6186.**Ref.:** RIC III, s. 271, 714; RSC II, s. 226, 195; BMCRE IV, s. 404, 148; Sear II, s. 345, 5262.**Kat. No. 35****Roma, MS 176–180****Ö.y.:** DIVA FAVSTINA PIA: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.**A.y.:** AETERNITAS: Aeternitas, ayakta, baş sola. Sağ eliyle peçesini, sol elinde meşale tutuyor. AR/Den, 3,21 gr., 18 mm., ky. 6, **Müze Env. No.** 6189.**Ref.:** RIC III, s. 273, 739; RSC II, s. 221, 1; BMCRE IV, s. 489, 706; Sear II, s. 338, 5212.**Kat. No. 36****Roma, MS 176–180****Ö.y.:** DIVA FAVSTINA PIA: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.**A.y.:** CONSECRATIO: Tavus kuşu.AR/Den, 3,43 gr., 18 mm., ky. 12, **Müze Env. No.** 6184.**Ref.:** RIC III, s. 273, 743; RSC II, s. 223, 70; BMCRE IV, s. 490, 712.**Kat. No. 37****Roma, MS 176–180****Ö.y.:** DIVA FAVSTINA PIA: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.**A.y.:** CONSECRATIO: Tavus kuşu, sağa, baş sola.AR/Den, 2,92 gr., 17 mm., ky. 6, **Müze Env. No.** 6179.**Ref.:** RIC III, s. 273, 744; RSC II, s. 223, 71; BMCRE IV, s. 490, 716.**Lucilla****Kat. No. 38****Roma, MS 164–166****Ö.y.:** LVCILLAE AVG ANTONINI AVG F: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.**A.y.:** CONCORDIA: Concordia, oturuyor, sola. Sağ elinde patera tutuyor, sol kolunu sandalyeye yaslamış, kolunun altında spes heykeli ve altta bereket boynuzu.AR/Den, 3,28 gr., 19 mm., ky. 12, **Müze Env. No.** 6203.**Ref.:** RIC III, s. 274, 758; RSC II, s. 233, 6a; BMCRE IV, s. 427, 306; Sear II, s. 368, 5479.**Kat. No. 39****Roma, MS 166–169****Ö.y.:** LVCILLA AVGVSTA: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.**A.y.:** HILARITAS: Hilaritas, ayakta, sola. Sağ elinde palmye dalı, sol elinde bereket boynuzu tutuyor.AR/Den, 2,99 gr., 17 mm., ky. 12, **Müze Env. No.** 6206.**Ref.:** RIC III, s. 275, 769; RSC II, s. 233, 28; BMCRE IV, s. 431, 338; Sear II, s. 369, 5484.**Kat. No. 40****Roma, MS 166****Ö.y.:** LVCILLA AVGVSTA: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.**A.y.:** IVNONI LVCINAE: Juno, oturuyor, sola; Sağ elinde çiçek, sol elinde çocuk tutuyor.AR/Den, 3,18 gr., 19 mm., ky. 2, **Müze Env. No.** 6201.**Ref.:** RIC III, s. 275, 770; RSC II, s. 233, 36; BMCRE IV, s. 431, 342; Sear II, s. 369, 5486.

Kat. No. 41**Roma, MS 164–166****Ö.y.:** LVCILLAE AVGVSTA: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.**A.y.:** VENVS: Venüs, ayakta, sola. Sağ elinde elma, sol elinde asa tutuyor.AR/Den, 3,14 gr., 17 mm., ky. 12, **Müze Env. No.** 6205.**Ref.:** *RIC III*, s. 276, 785; *RSC II*, s. 234, 71; *BMCRE IV*, s. 445, 432.**Kat. No. 42****Roma, MS 164****Ö.y.:** LVCILLAE AVG ANTONINI AVG F: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.**A.y.:** VOTA PVBLICA: Çelenk içinde yazıt.AR/Den, 3,42 gr., 18 mm., ky. 12, **Müze Env. No.** 6202.**Ref.:** *RIC III*, s. 276, 791; *RSC II*, s. 234, 98; *BMCRE IV*, s. 429, 329; *Sear II*, s. 370, 5494.**Crispina****Kat. No. 43****Roma, MS 180–182****Ö.y.:** CRISPINA AVGVSTA: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.**A.y.:** CONCORDIA: Tokalaşma sahnesi.AR/Den, 2,95 gr., 17 mm., ky. 1, **Müze Env. No.** 6220.**Ref.:** *RIC III*, s. 399, 279; *RSC II*, s. 255, 9; *BMCRE IV*, s. 693, 29; *Sear II*, s. 421, 5998.**Kat. No. 44****Roma, MS 180–182****Ö.y.:** CRISPINA AVGVSTA: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.**A.y.:** CONCORDIA: Tokalaşma sahnesi.AR/Den, 3,28 gr., 16 mm., ky. 12, **Müze Env. No.** 6221.**Ref.:** *RIC III*, s. 399, 279; *RSC II*, s. 255, 9; *BMCRE IV*, s. 693, 29; *Sear II*, s. 421, 5998.**Kat. No. 45****Roma, MS 180–182****Ö.y.:** CRISPINA AVGVSTA: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.**A.y.:** HILARITAS: Hilaritas, ayakta, sola. Sağ elinde palmiye dalı, sol elinde bereket boynuzu tutuyor.AR/Den, 3,23 gr., 17 mm., ky. 12, **Müze Env. No.** 6217.**Ref.:** *RIC III*, s. 399, 282; *RSC II*, s. 255, 18; *BMCRE IV*, s. 695, 40; *Sear II*, s. 422, 6000.**Kat. No. 46****Roma, MS 180–182****Ö.y.:** CRISPINA AVGVSTA: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.**A.y.:** IVNO: Juno, ayakta, sola. Sağ elinde patera, sol elinde asa tutuyor, ayaklarının önünde tavus kuşu.AR/Den, 2,79 gr., 18 mm., ky. 12, **Müze Env. No.** 6219.**Ref.:** *RIC III*, s. 399, 283; *RSC II*, s. 255, 21; *BMCRE IV*, s. 695, 41; *Sear II*, s. 422, 6001.**Kat. No. 47****Roma, MS 180–182****Ö.y.:** CRISPINA AVGVSTA: İmparatoriçenin giyimli büstü, sağa.**A.y.:** VENVS: Venüs, ayakta, sola. Sağ elinde elma, sol eliyle elbisesini tutuyor.AR/Den, 2,95 gr., 18 mm., ky. 12, **Müze Env. No.** 6218.**Ref.:** *RIC III*, s. 399, 286a; *RSC II*, s. 255, 35; *BMCRE IV*, s. 696, 44; *Sear II*, s. 421, 5992.**Hakem Değerlendirmesi:** Dış bağımsız.**Çıkar Çatışması:** Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.**Finansal Destek:** Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.**Peer-review:** Externally peer-reviewed.**Declaration of Interests:** The author declares that they have no competing interests.**Funding:** The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Adkins, L., & Adkins, R. A. (1994). *Handbook to Life in Antich Rome*. Facts On Life.
- Beckmann, M. (2011). *The Column Of Marcus Aurelius*. The University Of North Carolina Press. [\[Crossref\]](#)
- Bunson, M. (2007). *Encyclopedia of The Roman Empire*. Facts On File.
- Burns, J. (2007). *Great Women of Imperial Rome Mothers and Wives of the Caesars*. Routledge. [\[Crossref\]](#)
- Erol Özdizbay, A. (2019) "Faustina'nın Kızları", İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi, 19, 71-82. [\[Crossref\]](#)
- Foss, C. (1990). *Roman Historical Coins*. Seaby.
- Levick, M. B. (2014). *Faustina I and II: Imperial Women of the Golden Age*. Oxford University Press. [\[Crossref\]](#)
- Lightman, M., & Lightman, B. (2000). *A to Z of Ancient Greek and Roman Women*. Facts On File.
- Mattingly, H., & Sydenham, A. (1930). *The Roman Imperial Coinage Vol. III Antoninus Pius to Commodus*. Spink and Son Ltd.
- Mattingly, H. (1940). *Coins of the Roman Empire in the British Museum, Vol. IV Antoninus Pius to Commodus*. The British Museum Printed.
- Mattingly, H. (1948). The Consecration of Faustina the Elder and Her Daughter. *The Harvard Theological Review*, 41(2), 149-151. [\[Crossref\]](#)
- Özgan, R. (2013). *Roma Portre Sanatı II*. Ege Yayınları.
- Rawson, B. (2003). *Children and Childhood in Roman Italy*. Oxford University Press.
- Seaby, H. A. (1954). *Roman Silver Coins Vol. II*. Seaby.
- Sear, D. R. (2002). *Roman Coins and Their Values Vol II*. Spink and Son Ltd. [\[Crossref\]](#)
- Smith, W. (1873). *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology Vol. III*. London.
- Stevenson, W. S., & Smith, R. C. (1889). *A Dictionary of Roman Coins*. George Bell and Sons.
- Tekin, O. (1994). *Yapı Kredi Koleksiyonu Grek ve Roma Sikkeleri*. Yapı Kredi Yayınları.

Bireylerin Kanser Hastalığına İlişkin Algıları

Individuals' Perceptions of Cancer Disease

Aslı KAYA¹
Erdal EKE²
Gökhan ABA³

¹Bursa Ali Osman Sönmez Onkoloji Hastanesi, Bursa, Türkiye
²Süleyman Demirel Üniversitesi, Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, Isparta, Türkiye
³Bandırma 17 Eylül Üniversitesi, Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, Balıkesir, Türkiye

Öz

Kronik hastalıklar arasında yer alan kanser, görülme sıklığı olarak dünyada kalp ve damar hastalıklarından sonra ikinci sırada yer almaktadır. Hücrelerin anormal çalışması ve çoğalmasının sonucu olarak ortaya çıkan kanser, bireyleri psikolojik, ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan etkilemektedir. Bu sebeple, kanser hastalığı incelenirken, tıbbi yönü ile birlikte, bireyi ve toplumu etkileyen yönleriyle ele almak hastalığın sürecinin anlaşılmasında daha kapsamlı bilgilere ulaşılması açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı, bireylerin kanser hastalığı ile ilgili algılarının değerlendirilmesidir. Bu amaçla yapılan alan araştırması kapsamında Bursa il merkezinde kanser hastası ve yakını 502 birey, kanser hastası olmayan 508 birey olmak üzere toplam 1010 bireye ulaşılmıştır. Veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından hazırlanan 'Kanser Algısı Anketi' uygulanmıştır. Anketin birinci bölümünde katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine ilişkin 8 soru; ikinci bölümde kanser hastalığına ilişkin 8 soru ve üçüncü bölümde 5'li likert ölçeği üzerine yerleştirilen 30 ifade yer almıştır. Araştırma verileri faktör analizine tabi tutularak bireylerin kanser hastalığı ilişkin algıları 'hekimlere güven duyma', 'umutsuzluk ve güvensizlik', 'kanser farkındalığı', 'hastalık bilinci', 'moral ve desteğin önemi' ve 'tedaviyi mümkün görme' alt boyutları üzerinden değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda katılımcıların, kanser algısı ölçeğinde yer alan 30 ifadeye ilişkin toplam Cronbach's alfa katsayısının 0,744 olduğu görülmektedir. Bu alt boyutlar; 'hekimlere güven duyma' (0,799), 'umutsuzluk ve güvensizlik' (0,749), 'kanser farkındalığı' (0,732), 'hastalık bilinci' (0,782) ve 'tedaviyi mümkün görme' (0,728) olup; bu alt boyutlarda Cronbach's alfa katsayısının değerinin yüksek olduğu belirlenmiştir. Kanser hastası ve yakınları ile kanser hastası olmayanların alt boyut puanları karşılaştırıldığında; kanser hastası ve yakınlarının 'hekimlere güven duyma', 'umutsuzluk ve güvensizlik', 'kanser farkındalığı', 'hastalık bilinci', 'tedaviyi mümkün görme' alt boyutlarında kanser hastası olmayanlara göre daha yüksek puan aldıkları tespit edilmiştir. Her iki grupta da 'moral ve desteğin önemi' (0,707) alt boyutunda farklılık bulunmamıştır. Araştırma sonucunda ayrıca cinsiyet, medeni durum, eğitim ve çalışma durumları demografik değişkenlere göre karşılaştırılmış ve bazı değişkenlerde anlamlı farklılıklar belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kanser, kanser farkındalığı, kanser algısı, sağlık yönetimi

ABSTRACT

Cancer, which is among the chronic diseases, ranks second after cardiovascular diseases all over the world. This disease, which is the result of abnormal functioning and proliferation of cells, affects society psychologically, economically and socio-culturally. For this reason, or this reason, while examining the cancer disease, it is important to consider the aspects that affect the individual and society, together with its medical aspect, in order to reach more comprehensive information in understanding the process of the disease. The aim of this study is to evaluate the perceptions of individuals about cancer. Within the scope of the field research conducted for this purpose, a total of 1010 individuals, 502 individuals with cancer and their relatives, and 508 individuals without cancer, were reached in the city center of Bursa. As a data collection tool, the 'Cancer Perception Questionnaire' prepared by the researcher was applied. In the first part of the questionnaire, 8 questions about the sociodemographic characteristics of the participants; in the second part, there were 8 questions about cancer and in the third part, 30 statements on a 5-point Likert scale. The research data were subjected to factor analysis and individuals' perceptions of cancer disease were evaluated through the sub-dimensions of "trust in physicians", "hopelessness and insecurity", "cancer awareness", "awareness of the disease", "importance of morale and support" and "seeing treatment possible". As a result of the research, it is seen that the total Cronbach's alpha coefficient for the 30 expressions in the cancer perception scale of the participants is 0.744. These sub-dimensions are; 'confidence in physicians' (0.799), 'hopelessness and insecurity' (0.749), 'cancer awareness' (0.732), 'disease awareness' (0.782) and 'seeing treatment as possible' (0.728); Cronbach's alpha coefficient was found to be high in these sub-dimensions. When the sub-dimension scores of cancer patients and their relatives and non-cancer patients were compared; cancer patients and their relatives in the sub-dimensions of 'trust in physicians', 'hopelessness and insecurity', 'cancer awareness', 'disease awareness', and 'seeing treatment possible'. When the sub-dimension scores of cancer patients and their relatives and non-cancer patients were compared; it has been determined that cancer patients and their relatives have higher scores in the sub-dimensions of "trust in physicians", "hopelessness and insecurity", "cancer awareness", "awareness of the disease", "seeing treatment possible" than those who do not have cancer. No difference was found in the 'importance of morale and support' (0.707) sub-dimension in both groups. As a result of the research, gender, marital status, education and employment status were compared according to demographic variables and significant differences were determined in some variables.

Keywords: Cancer, cancer awareness, cancer perception, healthcare management

Bu çalışma Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı için hazırlanan "Bireylerin Kanser Hastalığına İlişkin Algıları" isimli doktora tezin-den üretilmiştir.

Geliş Tarihi/Received: 01.04.2019

Kabul Tarihi/Accepted: 17.05.2021

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:

Aslı KAYA

E-posta: dr_isletme_23@hotmail.com

Cite this article: Kaya, A., Eke, E., & Aba, G. (2022). Individuals' perceptions of cancer disease. *Current Perspectives in Social Sciences*, 26(2), 179-191.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

Hastalık olgusu günümüz toplumlarının korkulu rüyası haline gelmiştir. Teknolojinin iletişim ağlarını zenginleştirilmesi paralelinde hastalıkların olası çevresel etkileri insan üzerinde daha baskılayıcı bir halde görünür olmaya başlamıştır. Günümüzde hastalıkların arkasından gelen pozitif ve negatif etkilerin

hastalığın üzerinde oluşabilecek gelecek kaygısıyla şekillenmesiyle beraber, hastanın sağlık beklentisinin daha fazla arttığı malumdur. Özellikle toplum sağlığını daha fazla etkileyen, ölüm oranlarının daha fazla olduğu hastalıkların insanlar üzerinde daha fazla etkiye sahip olduğu bilinen bir gerçektir.

Günümüzde adından en çok söz ettiren hastalıkların başında kanser gelmektedir. Kanser hastalığı Kanser Dairesi Başkanlığı'nın yapmış olduğu basit tıbbi söylem ile insan organizmasını oluşturan hücrelerin kontrolsüz çoğalmasıdır.¹ İnsan vücudunun dengesini marazi şekilde bozan bu değişimin, yapılan bilimsel çalışmalara rağmen tam olarak önüne geçilememesi ise hastalığın arkasından gelen rehabilitasyon uygulamalarının daha da karmaşıklaşmasına neden olmaktadır. Özellikle kanser gibi medikal tedaviye tam manasıyla olumlu cevap alınamayan hastalıklarda iyileşme faktörlerinin farklı şekillerde standartlaştığı dikkat çekmektedir. Hastalıkların tıbbi tedavi sürecinde destekleyici tedavilerdeki artış paralelinde insan bünyesinin sadece fiziksel olarak değil psikolojik olarak da güçlendirilmesinin amaçlandığı gerçeği daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Kanserini ani ve evreler halinde gelişimi kadar hasta bireylerdeki algısal gelişimi de tedavi sürecinin evrim noktasında önemli pozisyona gelmektedir. Bunun sadece kanser hastasıyla kısıtlı olduğunu düşünmek yanlıştır. Çünkü kanser hastası da belirli bir sosyal çevrenin içinde yaşamını sürdürmektedir. Hastanın etkileşimde bulunduğu sosyal çevrenin ise hastaya bakış açısı farklı algısal değişimleri oluşturmaktadır. Böylece bir tarafında hastalık bir tarafında sağlık olan bu sistemin iki yakasında olan insanların zıt tarafa bakış açıları önem kazanmaktadır. Bu çalışmanın amacı, bireylerin kanser hastalığı ile ilgili algılarının değerlendirilmesidir.

Her araştırmada olduğu gibi bu araştırma da bir problem cümlesinin etrafında çerçevelenmiştir. Bu bağlamda: "Kanser hastası ve yakınları ile hasta olmayanlar için kanser hastalığı ile ilgili algıları arasında farklılık var mıdır?" sorusu araştırmanın temelini oluşturmaktadır. Araştırmada kullanılan ölçüğün alt boyutları çerçevesinde kanser hastası ve yakınları ile kanser hastası olmayan bireylerin kanser hastalığı ile ilgili algıları değerlendirilmiştir.

Sağlık Kavramı

Sağlık, her dönemde insanların ve toplumların önceliği olmuştur. İnsanoğlunun birinci amacı, hayatta kalmak iken, ikinci amacı ise hayatını sağlıklı bir şekilde sürdürmektir (Alu, 2017). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)'nün yaptığı tanımlamaya göre "Sağlık sadece hastalık ve sakatlığın olmayışı değil, bedence, ruhça ve sosyal yönden tam iyilik halidir." (WHO, 1981) olarak tarif edilmiştir. DSÖ sağlığı, bireylerin fiziksel iyi olma hallerinin dışında sosyal ve ruhsal yönden de kendilerini iyi hissetmesi, hayatından memnun bir şekilde yaşaması, onun ruhsal ve sosyal açıdan da iyi olması gerektiğini vurgulamıştır.

Tıbbi açıdan sağlıklı olmama, diğer bir deyişle hastalık hali, nesnel (objektif) anlamdadır ve bu anlamıyla, belirli işaret ve semptomlarla kendini gösteren patolojik bir anormalliği ifade etmektedir. Birey açısından hastalık hali ise sağlıksızlığın veya patolojik sürecin sonuçlarının, öznel (sübjektif) deneyim içinde bireylerce algılanması, bireyin acı, rahatsızlık vb. duyma durumudur (Bolsoy & Sevil, 2006). İbn-i Sina, "El Kanun Fi't-Tıb" adlı kitabında hastalığı "*İlkin ve müstakil olarak, fakat ikinci dereceden olmaksızın, normal fonksiyonları rahatsız edilmiş olan insan vücudunun anormal durumu*" (Kahya, 2014) olarak tanımlamıştır. Modern tıpta ise hastalık, bireyde görülen fiziksel ve fizyolojik değişiklikler şeklinde ifade edilmekte hastalık hali insan organizmasındaki bozulmalar olarak görülmektedir (Adak, 2015).

İnsan organizmasında bulunan bütün organlar bir bütün halinde işlemektedir. Bu işleyiş mükemmel bir uyum içinde süreklilik göstermektedir. Bağışıklık sistemi bu uyumu titizlikle muhafaza etmektedir. Bu uyuma zarar verebilecek veya uyumu değiştirebilecek her tür maddeyi düşman olarak kabul etmekte ve buna göre savunma programı geliştirmektedir. Sağlığa uygun olmayan doğal besinler, yapay katkılı hazır ürünler, bazı tıbbi ilaçlar ve kimyasal maddeler zararlı maddeler kategorisine girmektedir. Bu antijenlerden herhangi biri sindirim, solunum ya da cilt yoluyla organizmaya girdiğinde bağışıklık (savunma) sistemi savunma refleksi göstererek mücadeleye etmektedir (Salih, 2017). Bağışıklık sisteminin zarar görmesi ve vücut bütünlüğünün bozulması hastalık durumunu oluşturmaktadır. Hastalık nedenleri incelendiğinde bağışıklık sisteminin zayıflaması, bazı bakterilerin ve virüslerin sebep olduğu enfeksiyonlar, genlerin mutasyona uğraması, yaşanan ortamın gün geçtikçe değişikliğe uğraması ve çevreyle uyumsuzluk gibi birçok faktörün hastalığa sebep olduğu görülmektedir (Nesse & Williams, 2015).

Sağlık ve hastalık olguları, çeşitli dönemlerde farklı biçimlerde algılanmış, eski dönemlerde hastalıklar doğa üstü güçlere sahip olduğu inanılan kişilerce tedavi edilmeye çalışılmıştır. Hastalık insan vücudunda daha çok fiziksel farklılıklarla ortaya çıkan anormallikler olarak tanımlanmıştır. Tarihi süreç içerisinde, doğaüstü gücü olan bireylerin yerini din adamları almış, teknolojinin ve pozitif bilimlerin gelişmesi ile birlikte ilkel tedavi süreçlerinin etkisi azalmıştır. Günümüzde ise hastalıkların tedavisi, alanında yeterliliği olan hekimler tarafından, çağın imkânları da etkin bir şekilde kullanılarak modern bir şekilde ve hastanın yaşam öyküsü de dikkate alınarak yapılmaktadır (Alptekin, 2005; Tekin, 2007).

Tarih boyunca insanlar birçok hastalıklarla mücadele etmek ve sağ kalım çabası içerisinde bulunmuşlardır. Halen daha günümüzde birey, birçok hastalık sorunsalıyla karşı karşıya kalmaktadır. Günümüzde yaşanan hastalıkların başında kronik bir hastalık olarak kanser gelmektedir. Kanser, bağışıklık sisteminin zayıflamasıyla ortaya çıkan bir hastalıktır (Wheeler, 2003, s. 119). Bu hastalıkta, hastalık kişiye özel olup, hastalıkla mücadele süreci farklılaşmakta ve tedavi yöntemleri değişmektedir. İnsidansı kanserin türüne, hastanın yaş ve cinsiyetine, yaşadığı coğrafyaya göre farklılık göstermekle birlikte (Kılıç ve ark., 2004, s. 115) toplumda her beş ölümden birine kanser sebep olmaktadır (TÜİK, 2017). Her organda kanserin değişim ve gelişim aşaması farklıdır. Ayrıca aynı kanser bireyin vücut ve genetik yapısından dolayı farklılıklar da gösterebilmektedir (Kutluk & Kars, 1992, s. 20-21).

Kısacası, kanser hastalığı, çağın vebası olarak tanımlanmaktadır. Her ne kadar fizyolojik bir hastalık olarak ifade edilse de ruhsal ve sosyal olarak da insanlarda yıpranmalara neden olmaktadır. Sürecin belirsizliği sebebiyle bireyde hem fiziksel hem de psikolojik olarak değişiklikler meydana getirmektedir (Tuncay, 2009, s. 70) ve bireyin yaşam kalitesini etkilemektedir.

1 Kanser Dairesi Başkanlığı (2020), <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/kanser-anasayfa> (Erişim Tarihi: 03.07.2020).

Yöntemler

Araştırmanın Amacı

Psikolojik ve sosyolojik araştırmalara konu olan tutum, kişilik, zekâ, psikopatoloji gibi değişkenler genellikle doğrudan gözlenemez. Örtük değişkenler adı verilen bu tür yapıların araştırılabilmesi için kuramsal olarak sağlam temellere dayanan, geçerli ve güvenilir ölçme araçlarına ihtiyaç vardır. Psikolojik ve sosyolojik alan yazınında hâlihazırda kullanılan çalışmalar bulunmaktadır (Güngör, 2016). Bu nedenle bir anket geliştirmeye ya da uyarlamaya karar verilen bu çalışmada literatürde yapılacak çalışmaya benzer özellikte hazırlanmış çalışmalar ile karşılaşılmaktadır. Bu çalışmanın amacı, bireylerin kanser hastalığı ilgili algılarının değerlendirilmesidir. Bu genel amaç çerçevesinde hastalıkla ilgili algıların kanser hastası ve yakınları ile kanser hastası olmayan bireyler arasında farklılık gösterip göstermediği de incelenmiştir.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın örneklemini rastlantısal yöntemle seçilmiş ve katılımcılar bu şekilde belirlenmiştir. Bu çalışma kanser hastası veya yakınları ile kanser hastası olmayan bireyler olmak üzere iki grup üzerinde dizayn edilmiştir. Araştırmanın evrenini, Bursa il merkezi Osmangazi ilçesinde yaşayan on sekiz (18) yaş ve üzeri bireyler oluşturmaktadır. 01 Şubat - 31 Mayıs 2019 tarihleri arasında kanser hastası ve yakınlarından 502 bireye, kanser hastası olmayanlardan ise 508 bireye ulaşılmış ve toplam 1010 birey çalışmaya dâhil edilmiştir. Gerek kanser yakınları gerekse kanser hastası olmayan bireylere ve çalışmaya gönüllü katılan kanser hastalarına Osmangazi ilçesinde açık ve kapalı mekânlarında bireylere kanser algısına yönelik yapılacak çalışmanın anketine "kanser yakınınız var mı?" sorusu yöneltilerek anketlere gönüllü katılımları sağlanmaya çalışılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemi kullanmanın amacı daha kolay bilgi toparlayabilmek için katılımcıların fazla vakitlerini almaması göz önünde tutularak bu yöntem seçilmiştir. Böyle bir çalışmaya karar vermede amaç, Bakır (2013) ve Karadağ (2010) tarafından belirtildiği üzere yurt içinde ve yurt dışında anket yöntemi üzerinde zengin bir literatür bulmanın mümkün olmasıdır. Özellikle bilgi teknolojilerinin çok gelişmiş olması ve buna bağlı olarak büyük ölçekli anketler ve mega analizler yapabilmeyen imkânın olması sebebiyle kaynak ulaşımında zorlukla karşılaşılacağı düşüncesi hakim olmuştur.

Literatür incelemesinde araştırma amacına uygun, uygulamada kullanılabilecek bir ölçeğe rastlanmamıştır. Bu sebeple bu çalışmada literatüre kazandırılmak üzere "Kanser Algısı Anketi" oluşturulması hedeflenmiştir. Kanser Algısı anketi yazar tarafından hazırlanırken kanserle ilgili literatür taranmış, kanser hastası ve yakınları ile görüşülmüştür. Bu esnada konuya dair anket sorularını oluşturacak ifadeler not edilmiştir. Akabinde anket soruları, literatür taramasından elde edilen kavramsal çerçeveye uygun şekilde araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

Anket soruları oluşturulurken; kanser hastası ve yakınları, kanser hastası olmayan bireylerle hazırlanan sorular hakkında genel görüş istenmiş ve mülakat şeklinde görüşmeler yapılmıştır. Uzman Görüşü (Kapsam Geçerliliği) kapsamında madde havuzunda yer alan maddeler, belirlenen uzmanların (kanser hastası ve yakınları, kanser hastası olmayan bireylerle, hekim, hemşire, akademisyenler) görüşüne sunularak maddelerin öncelikle kapsam geçerliliği sağlanmaya çalışılmıştır. Uzman görüşleri doğrultusunda taslak maddeler bir ön elemeye tabi tutularak madde sayısı 30 ifadeye düşürülmüştür. Söz konusu havuzdaki ifadeler, araştırmacı ve uzman kişiler tarafından literatürdeki kavramsal çerçeve, çalışmanın amaç ve hipotezleri doğrultusunda derlenerek eklenmiştir. Ankete son şekli verilmeden önce, taslak anket danışman ve diğer öğretim üyelerine sunularak anket üzerinde görüş bildirmeleri istenmiştir. Hastane başhekimisi, alanlarıyla ilgili öğretim üyeleri, tıp hekimleri olmak üzere on kişiden oluşan uzman kişiler tarafından değerlendirilmeye alınmıştır. Yapılan incelemeler sırasında ankette yer alan ifadeler yetkin ve anlaşılır bulunmuştur. Bu süreç sonucunda anketin bazı soruları ve açıklamaları yeniden yazılmış, ankete son biçimi verilerek asıl çalışma olan saha çalışmasına hazır duruma getirilmiştir.

Anketin birinci bölümünde, katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine ilişkin 8 soru; ikinci bölümde, kanser hastalığına ilişkin 8 soru ve üçüncü bölümde 30 ifade bulunmaktadır. 5'li likert ölçeği kullanılarak katılımcılardan ifadelere 1 (Hiç Katılmıyorum) ile 5 (Tamamen Katılıyorum) puan aralığında değerlendirmede bulunması istenmiştir. Anket formunda 'Hayatımı doktorların eline teslim etmekten hiç endişe duymam.', 'Doktorlar sağlıkla ilgili her konuda dürüsttür.', 'Doktorların kanser türü için en iyi tedavi yöntemini belirleyeceğini düşünüyorum.', 'Kanser tedavi yöntemleri hakkında yeterli bilgiye sahibim.', 'Kanser hastalığında psikolojik destek alınması gerekir.', 'Her kanserin tedavi yöntemi farklıdır.', 'Kanser tedavi yöntemleri birbirinden farklı etkiye sahiptir.' ve 'Kanser tedavi sürecinde doktorun hastanın moralini yüksek tutması gerekir.' gibi ifadeler yer almaktadır.

Örnekleme sayısının çok olması ve araştırmanın planlanan zaman süreci içerisinde tamamlanabilmesi için anket uygulama ekibi oluşturulmuştur. Uygulamadan önce, anketörlere çalışma ve anketin içeriği hakkında eğitim verilmiştir. Anketörlerin anketi farklı biçimlerde uygulamasını engellemek için anketin bireyler tarafından doldurulduğuna dair kişisel bilgiler istenmiştir. Katılımcılardan, "Bu form tarafından doldurulmuştur" ibaresini el yazısı ile yazmaları istenmiş, iletişim bilgileri ve imzaları alınmıştır. 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (KVKK) esaslarına uygun olarak kişisel bilgilerin korunması, saklanması açısından tarafımızdan bilgilendirme yapılmış ve bu çalışmanın kişisel verilerin korunması açısından gizli tutulacağına dair beyan verilmiştir.

Bulgular

Sosyo-Demografik Bulgular

Araştırmaya katılım gösterenlerin cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, çalışma durumu, sağlık güvencesi ve en uzun süre yaşanan yer gibi demografik özelliklere göre dağılımı incelenmiştir. Bu dağılım kanser hastası yakını ve kanser olmayan iki farklı grup için ayrı ayrı olacak şekilde Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1.
Demografik Özelliklerin Dağılımı

Sosyo-demografik Özellikler	Kanser Hastaları*		Kanser Hastası Yakınları		Kanser Hastası Olmayanlar	
	n	%	n	%	n	%
Cinsiyet						
Kadın	63	69,2	256	62,3	291	57,3
Erkek	28	30,8	155	37,7	217	42,7
Eğitim Durumu						
İlkokul	28	30,8	46	11,2	38	7,5
Ortaokul	11	12,1	34	8,3	44	8,7
Lise	29	31,9	107	26,1	109	21,5
Ön Lisans	9	9,9	45	10,9	69	13,6
Lisans	10	11	151	36,7	204	40,2
Lisansüstü	4	4,4	28	6,8	44	8,7
Medeni Durum						
Evli	70	76,9	188	45,7	195	38,4
Bekâr	21	23,1	223	54,3	313	61,6
Çalışma Durumu						
Emekli	18	19,8	27	6,7	42	8,3
Ev Hanımı	35	38,5	72	17,5	55	10,8
Öğrenci	3	3,3	91	22,1	147	28,9
Çalışan	35	38,5	221	53,7	264	52,0
Sağlık Güvencesi						
SGK	91	100	374	91	447	88
Özel	-	-	15	3,6	21	4,1
Yok	-	-	22	5,4	40	7,9
En Uzun Yaşanılan Yer						
Kent	73	80,2	328	79,8	392	77,2
İlçe	10	11	55	13,4	86	16,9
Köy	8	8,8	28	6,8	30	5,9
Toplam	91	100	411	100	508	100
Yaş	%			Gelir		%
Kanser hastası ve yakınlarının yaş ortalaması	38,48			Kanser hastası ve yakınlarının gelir düzeyi ortalaması	2.721,27 TL	
Kanser hastası olmayanların yaş ortalaması	33,80			Kanser hastası olmayanların gelir düzeyi ortalaması	2.690,24 TL	
Toplam katılımcıların yaş ortalaması	36,12			Toplam katılımcıların gelir düzeyi ortalaması	2.706,57 TL	

*Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında, kanser hastaları ve kanser hastası yakınları birlikte değerlendirilmiştir.

Araştırmaya katılan kanser hastası ve yakınlarından 502 bireyin cinsiyetlerine göre dağılımlarına bakıldığında; kanser hastası yakınlarının %62,3'nün kadın, %37,7'nin ise erkek olduğu; kanser hastası olan bireylerin %69,2'sinin kadın, %30,8'inin ise erkek olduğu görülmektedir. Kanser hastası olmayan 508 bireyin ise cinsiyetlerine göre dağılımlarında bu yüzdeler kadınlarda %57,3; erkeklerde ise %42,7 olarak tespit edilmiştir.

Bireylerin eğitim düzeylerine göre dağılımları; kanser hastası yakınlarının %11,2'sinin ilkokul ve %6,8'inin ise lisansüstü bir öğrenim mezunu olduğu görülmektedir. Kanser hastalarının eğitim düzeylerine göre dağılımlarına bakıldığında; %30,8'ini ilkokul ve %4,4'ünü yüksek lisans mezunlarının oluşturdukları görülmektedir. Kanser hastası olmayan 508 bireyin ise eğitim durumlarına göre dağılımlarında bu yüzdeler ilkokul mezunlarında %7,5 ve lisansüstü bir öğrenim mezunlarında %8,7 olarak tespit edilmiştir.

Bireylerin medeni durumlarına göre dağılımları; kanser hastası yakınlarının %45,7'sinin evli, %54,3'nün ise bekâr olduğu görülmektedir. Kanser hastalarının %76,9'u evli, %23,1'i bekârdır. Kanser hastası olmayan 508 bireyin ise medeni durumlarına göre dağılımlarında bu yüzdeler, evlilerde %38,4; bekârlarda ise %61,6 olarak tespit edilmiştir.

Çalışma durumlarına göre dağılım ele alındığında; kanser hastası ve yakını olan 502 bireyin kanser hastası yakınlarının %6,7'sinin emekli, %53,7'nin ise çalışan olduğu görülmektedir. Kanser hastalarının %19,8'ini emekliler, %38,5'ini ev hanımları ve %38,5'ini çalışanlar oluşturmuştur. Kanser olmayan 508 bireyin ise çalışma durumlarına göre dağılımlarında bu yüzdeler; emeklilerde %8,3 ve çalışanlarda %52 olarak tespit edilmiştir.

Bireylerin sağlık güvencelerinin dağılımları; kanser hastası yakınlarından %91,6'nın SGK, %3,6'sının özel sağlık sigortası bulunmakta; %5,4'ünün ise herhangi bir sağlık güvencesi olmadığı görülmektedir. Kanser hastası olan bireylerin %100'ü SGK'lıdır. Kanser hastası olmayan 508 bireyin ise sağlık güvencesi durumlarına göre dağılımlarında bu yüzdeler SGK'lılar da %88, özel sağlık sigortası olanlarda %4,1; herhangi bir sağlık güvencesi olmayanlarda ise %7,9 olarak tespit edilmiştir.

Bireylerin ikamet yerlere göre dağılımları; kanser hastası yakınlarının %79,8'inin kent merkezinde ve %6,8'sinin köyde yaşadığı görülmektedir. Kanserli hastaların %80,2'si kentte ve %8,8'i köyde yaşamaktadır. Kanser hastası olmayan 508 bireyin ise yaşadıkları yerlere göre dağılımlarında bu yüzdeler; kent merkezinde yaşayanlarda %77,2 ve köyde yaşayanlarda %5,9 olarak tespit edilmiştir.

Çalışmada yer alan yaş ve gelir durumu herhangi bir kategorik düzey belirlemediğinden, açık uçlu olarak sorularak ortalama yönünde değerlendirilmiştir. Kanser hastası yakınlarının yaş ortalaması 38,48, kanser hastası olmayanların 33,80; toplam katılımcıların yaş ortalaması ise 36,12'dir. Kanser hastası olmayanların gelir düzeyi ortalaması 2.690,24 TL'dir. Kanser yakınlarının gelir düzeyi ortalaması 2.721,27 TL'dir. Toplam katılımcıların gelir düzeyi ortalaması 2.706,57 TL'dir. Görülmektedir ki çalışmanın yaş ve gelir düzeyleri birbirine yakın bir grafik çizmektedir. Gelir ve yaş düzeyinin birbirine yakın olması çalışmanın sonucunu etkilememiştir.

Boyutların Psikometrik Özellikleri

Kanser Algısı Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi

Kanser algısı ölçeğinin yapı geçerliliğini ortaya koymak amacıyla açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Analiz yapılmadan önce araştırmada yer alan 30 değişkenin faktör analizine uygun olup olmadığının belirlenmesi gerekmektedir. Bunun belirlenebilmesi için öncelikle Kaiser-Meier-Olkin (KMO) testi ve Bartlett testi sonuçlarına bakılmıştır. Test sonuçları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2.
KMO ve Bartlett Testi Sonuçları

	Ki-kare Değeri	Serbestlik Derecesi	p
Bartlett Testi	6972,916	435	,000
KMO Test Değeri: 0,841			

Analizleri yorumlayabilmek için kısaca analiz kavramlarını açıklamak kolaylık sağlayacaktır. Faktör analizi, verileri çok yönlü değerlendiren ve çeşitli bulguların saptanmasını sağlayan bir öneme sahiptir. Çok değişkenlik gösteren bir analiz yöntemidir. Faktör analizi vasıtasıyla aynı özelliğe sahip değişkenler ortak bir faktör altında toplanmaktadır (Kanten & Kanten, 2009). KMO (Kaiser-Meier-Olkin), incelenen kolerasyonun kendi içerisindeki büyüklüğü ile bir kısım kolerasyonların katsayılarının ölçeksel olarak büyüklüğünü karşılayan bir indekstir. Bu değer ne kadar yüksek ise veri seti faktör analizine o kadar uygundur (Kalaycı, 2008). Bartlett testi ise verilerin çok değişkenli normal dağılımdan gelip gelmediğini belirlemede kullanılmaktadır (Eren, 2013).

Field (2000) da Kaiser-Meyer-Olkin testi için 0,50 değerinin alt sınırı olması gerektiğini ve $KMO \leq 0,50$ için veri kümesinin faktörlenemeyeceğini belirtmiştir. Bu doğrultuda Bartlett Testinin anlamlı ve Kaiser-Meyer-Olkin Testinin ise 0,50'den büyük çıkması beklenmektedir (Kaya, 2013). *KMO test değeri 0,841* olarak bulunduğundan, araştırma değişkenlerinin faktör analizine uygun oldukları tespit edilmiştir. İkinci olarak da korelasyon matrisinin birim matris olup olmadığını belirlemek için Bartlett testi sonuçlarına bakılmıştır. Bartlett testi sonuçlarına göre de $p = ,000 < ,05$ olduğundan, korelasyon matrisi birim matris değildir ve faktör analizi araştırma değişkenleri için uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kaiser-Meier-Olkin (KMO) testi ve Bartlett testi sonuçlarına göre araştırma değişkenlerinin analiz yapılabilmesi açısından uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Faktörlere Göre Özdeğerler analizi ile hangi sorunun hangi faktörde yer aldığı ve faktör yükleri değerleri belirlenmiştir. İlk altı faktörde yüksek ivmeli düşüşlerin olduğu; bu nedenle varyansa bu altı faktörün önemli katkısının bulunduğu; buna karşılık diğer faktörlerdeki düşüşlerin yatay bir hal almaya başladığı, başka bir ifade ile varyansa katkılarının birbirine yakın olduğu görülmüş ve bu nedenle faktör sayısının altı olarak sınırlandırılmasının uygun olacağına karar verilmiştir. Temel bileşenler analizi faktör sayısı altı ile sınırlandırılıp yeniden yapılmış ve faktör yükü 0,60'ın altında olan ve/veya aynı faktördeki yükleri arasında en az (0,10) fark olmayan madde bulunmadığı görülmüştür.

Faktör Analizi sonucunda toplam altı boyut bulunmuştur. Yapılan bu işlemler sonucunda, ölçekte kalan toplam 30 maddenin faktörlere göre döndürülmüş faktör matrisi tablosunda yer alan madde yüklerine ilişkin bulgular Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 3.
Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Faktörler/ İfadeler	1.Faktör	2.Faktör	3.Faktör	4.Faktör	5.Faktör	6.Faktör	Faktör Adı
İ1. Doktorlara tamamen güvenirim.	0,786						Hekimlere Güven Duyuma
İ2. Hayatımı doktorların eline teslim etmekten hiç endişe duymam.	0,731						
İ3. Doktorlar sağlıkla ilgili her konuda dürüsttür.	0,729						
İ4. Doktorlar tedavi için ne gerekiyorsa yaparlar.	0,728						
İ5. Doktorlar hastalarına tüm tedavi seçeneklerini açıklarlar.	0,605						
İ6. Doktorların kanser türü için en iyi tedavi yöntemini belirleyeceğini düşünüyorum.	0,596						
İ7. Doktor bana zarar verdiği takdirde onu Allah'a havale ederim, kimi kime şikâyet edeceksin.		0,728					Umutsuzluk ve Güvensizlik
İ8. Kanser ve ölüm aynıdır.		0,703					
İ9. Kanser tedavisinde kullanılan yöntemler yabancılar tarafından bulunmuştur ve dinim açısından uygulanması günahtr.		0,664					
İ10. Kanser tedavilerinin hiçbiri işe yaramaz.		0,623					
İ11. Kanser çaresiz bir hastalıktır.		0,561					Kanser Farkındalığı
İ12. Doktorum benden tetkik istemezse onun doktorluğundan şüphe duyarım.		0,531					
İ13. Her kanser tipi için farklı evre tanımlamaları vardır.			0,681				
İ14. Üzüntü ve stres kansere sebep olur.			0,659				
İ15. Kanser erken teşhis edilirse kurtulma şansı artar.			0,629				
İ16. Kanser önlenemez.			0,626				
İ17. Birey olarak hepimiz kanser hastası adayız.			0,602				
İ18. Kanser tedavi yöntemlerinin birbirini destekleyici olduğunu söyleyebiliriz.			0,448				
İ19. Kanserde beslenme önemli bir etkiye sahiptir			0,431				

Tablo 3.
Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları (devamı)

Faktörler/ İfadeler	1.Faktör	2.Faktör	3.Faktör	4.Faktör	5.Faktör	6.Faktör	Faktör Adı
İ20. Kanser tedavi yöntemleri hakkında yeterli bilgiye sahibim.				0,768			Hastalık Bilinci
İ21. Kanser hastalığı ile ilgili Türkiye'deki doktorları takip ediyorum.				0,706			
İ22. Kanser tedavi yöntemlerinin ne tür sonuçları olacağını bilincindeyim.				0,683			
İ23. Hasta olmadan da düzenli olarak kontrollerime giderim.				0,614			Moral ve Desteğin Önemi
İ24. Hastane çalışanlarının bilgi ve nezaketleri ile güven telkin etme kabiliyetleri iyileşmede etkili olacaktır.					0,679		
İ25. Kanser hastalığında psikolojik destek alınması gerekir.					0,639		
İ26. Kanser tedavi sürecinde doktorun hastanın moralini yüksek tutması gerekir.					0,595		Tedaviyi Mümkün Görme
İ27. Kanser tedavi sürecinde ailenin desteği çok önemlidir.					0,593		
İ28. Kanser tedavi yöntemleri birbirinden farklı etkiye sahiptir.						0,788	
İ29. Kanser evresinin bilinmesi, hasta için en uygun olan tedavi metodunun seçilmesinde önemlidir.						0,722	
İ30. Her kanserin tedavi yöntemi farklıdır.						0,433	

Faktör analizi sonucunda ortaya çıkan altı boyut içerdikleri maddeler göz önünde bulundurularak isimlendirilmiştir. Bu çerçevede, 'Hekimlere Güven Duyma Boyutu' adının verildiği faktör altında 6 madde, 'Umutsuzluk ve Güvensizlik Boyutu' adlandırılan faktörde 6 madde, 'Kanser Farkındalığı Boyutu' şeklinde isimlendirilen faktör altında 7 madde, 'Hastalık Bilinci Boyutu' şeklinde isimlendirilen faktör altında 4, 'Moral ve Desteğin Önemi Boyutu' şeklinde isimlendirilen faktör altında 4 ve 'Tedavi Mümkün Görme Boyutu' adının verildiği faktör altında 3 madde toplandığı belirlenmiştir. Bu boyutlar: Hekimlere Güven Duyma, Umutsuzluk ve Güvensizlik, Kanser Farkındalığı, Hastalık Bilinci, Moral ve Desteğin Önemi ve Tedaviyi Mümkün Görme boyutlarıdır.

Hekimlere Güven Duyma Boyutu: Bu boyut ankette yer alan 1, 2, 3, 4, 5 ve 6. ifadeler olmak üzere toplam 6 ifadeden oluşmuştur. Hekime olan güveni ve hekimle olan iletişimi kapsamaktadır. Bu boyutta en yüksek puanı 0,786 ile 'Doktorlara tamamen güvenirim.' ifadesi almıştır. En düşük puanı 0,596 ile 'Doktorların kanser türü için en iyi tedavi yöntemini belirleyeceğini düşünüyorum.' ifadesi almıştır.

Umutsuzluk ve Güvensizlik Boyutu: Bu boyut ankette yer alan 7, 8, 9, 10, 11 ve 12. ifadeler olmak üzere toplam 6 ifadeden oluşmuştur. Bu boyutta en yüksek puanı 0,728 ile 'Doktor bana zarar verdiği takdirde onu Allah'a havale ederim, kimi kime şikâyet edeceksin.' ifadesi almıştır. En düşük puanı 0,531 'Doktorum benden tetkik istemezse onun doktorluğundan şüphe duyarım.' ifadesi almıştır.

Kanser Farkındalığı Boyutu: Bu boyut ankette 13, 14, 15, 16, 17, 18 ve 19. ifadeler olmak üzere toplam 7 ifadeden oluşmuştur. Bireylerin kanser hastalığı hakkında bilgiye sahip olup olmadığını içermektedir. Bu boyutta en yüksek puanı 0,681 ile 'Her kanser tipi için farklı evre tanımlamaları vardır.' ifadesi almıştır. En düşük puanı 'Kanserde beslenme önemli bir etkiye sahiptir.' 0,431 ifadesi almıştır.

Hastalık Bilinci Boyutu: Bu boyut ankette 20, 21, 22 ve 23. ifadeler olmak üzere toplam 4 ifadeden oluşmuştur. Bireylerin genel olarak hastalıklar hakkında bilgiye sahip olup olmadığını içermektedir. Bu boyutta en yüksek puanı 0,768 ile 'Kanser tedavi yöntemleri hakkında yeterli bilgiye sahibim.' ifadesi almıştır. En düşük puanı 0,614 'Hasta olmadan da düzenli olarak kontrollerime giderim.' ifadesi almıştır.

Moral ve Desteğin Önemi Boyutu: Bu boyut ankette 24, 25, 26, ve 27. ifade olmak üzere toplam 4 ifadeden oluşmuştur. Hastalık süresince moral ve desteğin önemini kapsamaktadır. Bu boyutta en yüksek puanı 0,679 ile 'Hastane çalışanlarının bilgi ve nezaketleri ile güven telkin etme kabiliyetleri iyileşmede etkili olacaktır.' ifadesi almıştır. En düşük puanı 0,593 'Kanser tedavi sürecinde ailenin desteği çok önemlidir.' ifadesi almıştır.

Tedaviyi Mümkün Görme Boyutu: Bu boyut ankette 28, 29 ve 30. ifadeler olmak üzere toplam 3 ifadeden oluşmuştur. Kanser tedavisi için uygulanan tedavi yöntemlerinin yeterli ve etkili olmasını, yaşam süresini uzatmasını ifade etmektedir. Bu boyutta en yüksek puanı 0,788 ile 'Kanser tedavi yöntemleri birbirinden farklı etkiye sahiptir.' ifadesi almıştır. En düşük puanı 0,433 'Her kanserin tedavi yöntemi farklıdır.' ifadesi almıştır.

Toplam Varyansın Açıklanma Derecesi

Faktörlerin toplam varyansa yaptıkları katkı Tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 4.
Toplam Varyansın Açıklanma Derecesi

Faktör Adı	Varyans Yüzdesi
Hekimlere Güven Duyma	10,440
Umutsuzluk ve Güvensizlik	9,730
Kanser Farkındalığı	9,722
Hastalık Bilinci	7,005
Moral ve Desteğin Önemi	6,067
Tedaviyi Mümkün Görme	5,447
Toplam Varyans Yüzdesi	48,411

Altı faktörlü yeni yapının toplam varyansın %48,411'nü açıkladığı saptanmıştır. Hekimlere Güven Duyma boyutu toplam varyansın %10,440'ını, Umutsuzluk ve Güvensizlik boyutu %9,730'unu, Kanser Farkındalığı boyutu %9,722'sini, Hastalık Bilinci boyutu %7,005'ini, Moral ve Desteğin Önemi boyutu %6,067'sini, Tedaviyi Mümkün Görme boyutu ise %5,447'sini açıklamaktadır. Analiz sonucunda belirlenen altı faktörün, toplam varyansın %48,411'ini açıkladığı görülmektedir. Özellikle sosyal bilimlerde yapılan araştırmalarda toplam

varyansın açıklanma derecesinin %40-60 arasında olmasının yeterli olarak kabul edildiği (Tavşancıl, 2002), dolayısıyla mevcut çalışmadaki toplam varyansın açıklanma derecesinin kabul edilebilir seviyede olduğu tespit edilmiştir.

Kanser Algısı Alt Faktörlerine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Faktör analizi sonucunda belirlenen altı alt faktöre ilişkin bazı tanımlayıcı istatistikler Tablo 5'de gösterildiği gibidir.

Tablo 5.
Kanser Algısı Alt Faktörlerine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikleri

	n	Ort.	Std. Sapma	Min. Değer	Maks. Değer	Çarpıklık Katsayısı	Basıklık Katsayısı	Cronbach Alfa Katsayısı	Soru Sayısı
Hekimlere Güven Duyma	1010	3,361	,814	,83	5,00	-,309	-,073	0,799	6
Umutsuzluk ve Güvensizlik	1010	2,379	,904	,67	4,83	,380	-,755	0,749	6
Kanser Farkındalığı	1010	3,991	,678	1,00	5,00	-,756	,653	0,732	7
Hastalık Bilinci	1010	2,824	,931	,25	5,00	,050	-,264	0,782	4
Moral ve Desteğin Önemi	1010	4,281	,696	1,00	5,00	-1,048	1,222	0,707	4
Tedaviyi Mümkün Görme	1010	4,040	,811	,00	5,00	-,961	1,185	0,728	3
Kanser Algısı (Genel)	1010	3,431	,391	1,00	4,63	-,280	1,718	0,744	30

Tablo 5'de yer alan tanımlayıcı istatistikler dikkate alındığında genel kanser algısının 3,431 olarak orta düzeyde olduğu görülmektedir. En yüksek ortalama değerini 4,281 ile moral ve desteğin önemi alt faktöründe görmek mümkündür. Bu faktörü 4,040 ortalama ile tedaviyi mümkün görme alt faktörü takip etmektedir. En düşük ortalama değerine ise umutsuzluk ve güvensizlik alt faktöründe rastlanmıştır. Bu faktörün ortalama değeri 2,379 olarak tespit edilmiştir.

Testin içsel tutarlılık ve güvenilirliği Cronbach Alfa (α) olarak adlandırılan bir istatistikle ortaya konmaktadır. Cronbach alfa katsayısı, olası tüm öge kombinasyonları ile elde edilen korelasyon katsayılarının ortalamasıdır. Cronbach alfa katsayısı 0 ile 1 arasında değerler alır. α değeri 1'e yaklaştıkça ölçeğin güvenilirliği de artmaktadır ve genelde 0,70'den büyük değer alması, istenen bir durumdur (Özdemir, 2013).

Kanser algısı ifadelerinden oluşan ve bir önceki başlıkta belirlenen 6 alt faktörle ele alınan ölçeğe ilişkin güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 6.
Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Alt Boyutlar	Soru Sayısı	Cronbach Alpha Katsayısı
Hekimlere Güven Duyma	6	0,799
Umutsuzluk ve Güvensizlik	6	0,749
Kanser Farkındalığı	7	0,732
Hastalık Bilinci	4	0,782
Moral ve Desteğin Önemi	4	0,707
Tedaviyi Mümkün Görme	3	0,728
Kanser Algısı (Genel)	30	0,744

Kanser algısı ölçeğinde yer alan 30 soruya ilişkin Cronbach alfa katsayısının 0,744 olduğu görülmektedir. Ayrıca altı adet alt faktöre ilişkin alfa katsayılarının tümünün 0,70'den daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Tüm bu katsayıların 0,70'den yüksek olduğu ve verilerin güvenilirliğinin yüksek olduğu görülmektedir.

Araştırma Hipotezinin Oluşturulması

Faktör analizi sonuçları doğrultusunda bu araştırmanın hipotezlerinin oluşturulmasına öncülük edecek problem cümleleri aşağıdaki gibidir:

- “Kanser hastası ve yakınları ile kanser hastası olmayanlar arasında hekimlere güven duyma algıları ile ilgili farklılık var mıdır?”
- “Kanser hastası ve yakınları ile kanser hastası olmayanlar arasında umutsuzluk ve güvensizlik algıları ile ilgili farklılık var mıdır?”
- “Kanser hastası ve yakınları ile kanser hastası olmayanlar arasında kanser farkındalığı algıları ile ilgili farklılık var mıdır?”
- “Kanser hastası ve yakınları ile kanser hastası olmayanlar arasında hastalık bilinci algıları ile ilgili farklılık var mıdır?”
- “Kanser hastası ve yakınları ile kanser hastası olmayanlar arasında moral ve desteğin önemi ile ilgili algıları farklılık var mıdır?”
- “Kanser hastası ve yakınları ile kanser hastası olmayanlar arasında tedaviyi mümkün görme algıları ile ilgili farklılık var mıdır?”

şeklinde belirlenmiştir.

Bu çerçevede oluşturulan hipotezler aşağıdaki gibidir:

H₁: Kanser hastası ve yakınları ile kanser hastası olmayan bireyler arasında **hekimlere güven duyma** alt boyutu ile ilgili algılar farklılık göstermektedir.

H₂: Kanser hastası ve yakınları ile kanser hastası olmayan bireyler arasında **umutsuzluk ve güvensizlik** alt boyutu ile ilgili algılar farklılık göstermektedir.

H₃: Kanser hastası ve yakınları ile kanser hastası olmayan bireyler arasında **kanser farkındalığı** alt boyutu ile ilgili algılar farklılık göstermektedir.

H₄: Kanser hastası ve yakınları ile kanser hastası olmayan bireyler arasında **hastalık bilinci** alt boyutu ile ilgili algılar farklılık göstermektedir.

H₅: Kanser hastası ve yakınları ile kanser hastası olmayan bireyler arasında **moral ve desteğin önemi** alt boyutu ile ilgili algılar farklılık göstermektedir.

H₆: Kanser hastası ve yakınları ile kanser hastası olmayan bireyler arasında **tedaviyi mümkün görme** alt boyutu ile ilgili algılar farklılık göstermektedir.

Kanser Algısı İfadelerine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Kanser algısı ifadelerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 7'de gösterildiği gibidir.

Tablo 7.

Kanser Algısı İfadelerine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Sıra	Kanser Algısı İfadeleri	Kanser Hastası ve Yakınları (n=502)		Kanser Hastası Olmayanlar (n=508)	
		X	SS	X	SS
1	Doktorlara tamamen güvenirim.	3,462	1,042	3,080	1,188
2	Hayatımı doktorların eline teslim etmekten hiç endişe duymam.	3,470	1,157	3,092	1,266
3	Doktorlar sağlıkla ilgili her konuda dürüsttür.	3,280	1,211	3,074	1,190
4	Doktorlar tedavi için ne gerekiyorsa yaparlar.	3,613	1,009	3,435	1,104
5	Doktorlar hastalarına tüm tedavi seçeneklerini açıklarlar.	3,484	1,213	3,322	1,174
6	Doktorların kanser türü için en iyi tedavi yöntemini belirleyeceğini düşünüyorum.	3,645	1,007	3,390	1,139
7	Doktor bana zarar verdiği takdirde onu Allah'a havale ederim, kimi kime şikâyet edeceksin.	2,336	1,433	2,315	1,460
8	Kanser ve ölüm ayırdır.	2,635	1,401	2,555	1,361
9	Kanser tedavisinde kullanılan yöntemler yabancılar tarafından bulunmuştur ve dinim açısından uygulanması günahdır.	1,970	1,327	1,775	1,198
10	Kanser tedavilerinin hiçbiri işe yaramaz.	2,362	1,371	2,133	1,266
11	Kanser çaresiz bir hastalıktır.	2,454	1,368	2,413	1,374
12	Doktorum benden tetkik istemezse onun doktorluğundan şüphe duyarım.	2,860	1,378	2,740	1,336
Sıra	Kanser Algısı İfadeleri	Kanser Hastası ve Yakınları (n=502)	Kanser Hastası Olmayanlar (n=508)	Sıra	Kanser Algısı İfadeleri
13	Her kanser tipi için farklı evre tanımlamaları vardır.	4,089	1,041	4,005	1,061
14	Üzüntü ve stres kansere sebep olur.	4,101	1,039	3,876	1,202
15	Kanser erken teşhis edilirse kurtulma şansı artar.	4,306	,91424	4,202	1,132
16	Kanser önlenbilir.	4,035	1,025	4,002	1,101
17	Birey olarak hepimiz kanser hastası adayız.	4,187	1,055	4,059	1,229
18	Kanser tedavi yöntemlerinin birbirini destekleyici olduğunu söyleyebiliriz.	3,571	1,067	3,405	1,224
19	Kanserde beslenme önemli bir etkiye sahiptir	4,107	1,001	3,929	1,150
20	Kanser tedavi yöntemleri hakkında yeterli bilgiye sahibim.	3,063	1,168	2,509	1,170
21	Kanser hastalığı ile ilgili Türkiye'deki doktorları takip ediyorum.	2,924	1,281	2,563	1,289
22	Kanser tedavi yöntemlerinin ne tür sonuçları olacağını bilincindeyim.	3,420	1,175	2,850	1,354
23	Hasta olmadan da düzenli olarak kontrollerime giderim.	2,764	1,375	2,511	1,421
24	Hastane çalışanlarının bilgi ve nezaketleri ile güven telkin etme kabiliyetleri iyileşmede etkili olacaktır.	4,332	0,883	4,208	1,071
25	Kanser hastalığında psikolojik destek alınması gerekir.	4,434	0,947	4,444	1,059
26	Kanser tedavi sürecinde doktorun hastanın moralini yüksek tutması gerekir.	4,545	0,782	4,614	0,748
27	Kanser tedavi sürecinde ailenin desteği çok önemlidir.	3,858	1,423	3,811	1,491
28	Kanser tedavi yöntemleri birbirinden farklı etkiye sahiptir	4,027	0,984	3,714	1,346
29	Kanserin evresinin bilinmesi, hasta için en uygun olan tedavi metodunun seçilmesinde önemlidir.	4,233	0,970	4,053	1,194
30	Her kanserin tedavi yöntemi farklıdır.	4,189	1,005	4,029	1,060

Tablo 7 incelendiğinde katılımcılardan *kanser hastası ve yakını olanların* verdiği cevaplar sonucunda en yüksek puanı (4,545±0,782) araştırmamanın 26. ifadesi 'Kanser tedavi sürecinde doktorun hastanın moralini yüksek tutması gerekir.' ifadesinden almıştır. En düşük puanı ise (1,970±1,327) araştırmamanın 9. ifadesi olan 'Kanser tedavisinde kullanılan yöntemler yabancılar tarafından bulunmuştur ve dinim açısından uygulanması günahdır.' ifadesine aittir.

Katılımcılardan *kanser hastası olmayanların* verdiği cevaplar sonucunda en yüksek puanı (4,614±0,748) araştırmamanın 26. ifadesi 'Kanser tedavi sürecinde doktorun hastanın moralini yüksek tutması gerekir.' ifadesinden almıştır. En düşük puanı ise (1,775±1,198) araştırmamanın 9. ifadesi 'Kanser tedavisinde kullanılan yöntemler yabancılar tarafından bulunmuştur ve dinim açısından uygulanması günahdır.' ifadesine aittir.

Her iki gruptaki katılımcıların almış oldukları en yüksek puana ait ifade 'Kanser tedavi sürecinde doktorun hastanın moralini yüksek tutması gerekmektedir.' olan 26.ifadesi olmuştur. Her iki gruptaki katılımcıların almış oldukları en düşük puana ait 9.ifade olan 'Kanser tedavisinde kullanılan yöntemler yabancılar tarafından bulunmuştur ve dinim açısından uygulanması günahdır.' ifadesi olmuştur.

Tablo 7 incelendiğinde, *kanser hastası ve yakınları* tarafından verilen cevaplar içerisinde en çok “Hiç Katılmıyorum” seçeneğinin işaretlendiği, ifade karşılığı en düşük düzeyde puana sahip olan (1,775±1,198) araştırmanın dokuzuncu ifadesi ‘Kanser tedavisinde kullanılan yöntemler yabancılar tarafından bulunmuştur ve dinim açısından uygulanması günahtır.’ ifadesi olmuştur.

Kanser Algısı Alt Boyutları Arasındaki Korelasyon Analizi

Çalışmada, kanser hastası ve yakınları ile kanser hastası olmayan bireyler olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Gruplar arasında, ‘hekimlere güven duyma,’ ‘umutsuzluk ve güvensizlik,’ ‘kanser farkındalığı,’ ‘hastalık bilinci,’ ‘moral ve desteğin önemi’ ve ‘tedaviyi mümkün görme’ alt boyutları incelenerek değerlendirme yapılmış gruplar arasında farklılıklar ortaya konmuştur. Ayrıca çalışmanın boyutları arasında ilişki olup olmadığı incelenerek ‘Kanser algısı alt boyutları arasında ilişki vardır.’ hipotezi çerçevesinde değerlendirmeye çalışılmıştır.

Hipotez: Kanser algısı alt boyutları arasında ilişki vardır.

Kanser algısı alt boyutları arasındaki korelasyon analizine ilişkin sonuçlara Tablo 8’de yer verilmiştir.

Tablo 8.
Korelasyon Analizi Sonuçları

	Pearson Korelasyon Değerleri	Hekimlere Güven Duyma	Umutsuzluk ve Güvensizlik	Kanser Farkındalığı	Hastalık Bilinci	Moral ve Desteğin Önemi	Tedaviyi Mümkün Görme
Hekimlere Güven Duyma	r	1					
	p	-					
	n	1010					
Umutsuzluk ve Güvensizlik	r	0,058	1				
	p	,064	-				
	n	1010	1010				
Kanser Farkındalığı	r	0,167*	0,279*	1			
	p	,000	,000	-			
	n	1010	1010	1010			
Hastalık Bilinci	r	0,267*	0,251*	0,248	1		
	p	,000	,000	,000	-		
	n	1010	1010	1010	1010		
Moral ve Desteğin Önemi	r	0,058	0,172*	0,301*	0,029	1	
	p	,066	,000	,000	,353	-	
	n	1010	1010	1010	1010	1010	
Tedaviyi Mümkün Görme	r	0,128*	0,229*	0,460*	0,079*	0,251*	1
	p	,000	,000	,000	,012	,000	-
	n	1010	1010	1010	1010	1010	1010

Tablo 8 incelendiğinde boyutlar arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Hekimlere güven duyma boyutu ile kanser farkındalığı, hastalık bilinci ve tedaviyi mümkün görme boyutları arasında anlamlı korelasyonlar tespit edilmiştir ($p < ,05$). Sırasıyla 0,167, 0,267 ve 0,128 olan korelasyon katsayıları, hekimlere güven duyma boyutu ile kanser farkındalığı, hastalık bilinci ve tedaviyi mümkün görme boyutları arasında pozitif (aynı) yönlü ancak düşük düzeyde ilişkiler olduğunu ortaya koymuştur. Hekimlere güven duyma boyutu ile umutsuzluk ve güvensizlik ve moral ve desteğin boyutları arasında ise anlamlı korelasyonlar tespit edilememiştir ($p > ,05$).

Umutsuzluk ve güvensizlik boyutu ile kanser farkındalığı, hastalık bilinci, moral ve desteğin önemi ve tedaviyi mümkün görme boyutları arasında anlamlı korelasyonlar tespit edilmiştir ($p < ,05$). Sırasıyla -0,279, -0,251, -0,172 ve -0,229 olan korelasyon katsayıları, umutsuzluk ve güvensizlik boyutu ile kanser farkındalığı, hastalık bilinci, moral ve desteğin önemi ve tedaviyi mümkün görme boyutları arasında negatif (ters) yönlü ancak düşük düzeyde ilişkiler olduğunu ortaya koymuştur.

Kanser farkındalığı boyutu ile, hekimlere güven duyma, hastalık bilinci, moral ve desteğin önemi ve tedaviyi mümkün görme boyutları arasında anlamlı korelasyonlar tespit edilmiştir ($p < ,05$). Sırasıyla 0,167, 0,248, 0,301 ve 0,460 olan korelasyon katsayıları, kanser farkındalığı boyutu ile hekimlere güven duyma, hastalık bilinci, moral ve desteğin önemi ve tedaviyi mümkün görme boyutları arasında pozitif (aynı) yönlü ilişkiler olduğunu ortaya koymuştur. Kanser farkındalığı boyutu ile tedaviyi mümkün görme boyutları arasındaki ilişki orta düzeye yakın iken, diğer boyutlarla arasındaki ilişkinin ise düşük düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

Tedaviyi mümkün görme boyutu ile hastalık bilinci ve moral ve desteğin önemi boyutları arasında anlamlı korelasyonlar tespit edilmiştir ($p < ,05$). Sırasıyla 0,079 ve 0,251 olan korelasyon katsayıları, tedaviyi mümkün görme boyutu ile hastalık bilinci ve moral ve desteğin önemi boyutları arasında pozitif (aynı) yönlü ancak düşük düzeyde ilişkiler olduğunu ortaya koymuştur.

Kanser Hastası Yakınları ve Hasta Olmayanlar Açısından Kanser Algısıyla İlgili Boyutların Karşılaştırılması

Kanser algısı boyutlarına ilişkin ortalama değerlerin kanser hastası ve yakını ile kanser yakını olmayanlar şeklinde ele alınan iki gruba göre farklılıklarının analizi için Bağımsız Örneklem t Testi uygulanmıştır. Analiz sonuçlarının anlamlılığı $p = ,05$ önem düzeyine göre değerlendirilmiştir. Analiz sonucunda elde edilen tüm bulgular Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9.
Kanser Algısı ve Alt Faktörlerinin Kanser Yakını ve Kanser Yakını Olmayanlara Göre Farklılığını İnceleyen t Testi Sonuçları

Boyutlar	Grup	n	Ort. (X)	Std. Sapma (SS)	t	Anlamlılık (p)
Hekimlere Güven Duyma	Kanser Hastası ve Yakınları	502	3,492	0,804	5,146	,000*
	Kanser Hastası Olmayanlar	508	3,232	0,802		
Umutsuzluk ve Güvensizlik	Kanser Hastası ve Yakınları	502	2,436	0,950	2,011	,045*
	Kanser Hastası Olmayanlar	508	2,232	0,854		
Kanser Farkındalığı	Kanser Hastası ve Yakınları	502	4,057	0,599	3,095	,002*
	Kanser Hastası Olmayanlar	508	3,925	0,743		
Hastalık Bilinci	Kanser Hastası ve Yakınları	502	3,043	0,896	7,616	,000*
	Kanser Hastası Olmayanlar	508	2,608	0,916		
Moral ve Desteğin Önemi	Kanser Hastası ve Yakınları	502	4,292	0,645	0,529	,597
	Kanser Hastası Olmayanlar	508	4,269	0,743		
Tedaviyi Mümkün Görme	Kanser Hastası ve Yakınları	502	4,150	0,875	4,299	,000*
	Kanser Hastası Olmayanlar	508	3,932	0,725		

Kanser algısı alt faktörlerinin, kanser hastası ve yakınları ile kanser hastası olmayan iki gruba göre farklılık gösterip göstermediğinin tespiti için yapılan Bağımsız Örneklem t Testi sonuçlarına göre; alt faktörlerden “Hekimlere Güven Duyma,” “Umutsuzluk ve Güvensizlik,” “Kanser Farkındalığı,” “Hastalık Bilinci” ve “Tedaviyi Mümkün Görme” faktörlerinde anlamlı farklılık bulunmuştur. “Moral ve Desteğin Önemi” faktöründe ise istatistiki olarak anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır.

Hekimlere Güven Duyma boyutunda kanser hastası ve yakınlarında $3,492 \pm 0,804$, kanser hastası olmayanlar ise $3,232 \pm 0,802$ puan almıştır. Bu farklılık anlamlı bulunmuştur ($t=5,146$; $p = ,000 < ,05$). Sonuçlar, kanser hastası ve yakınlarının, kanser hastası olmayanlara göre hekimlere daha fazla güven duyduğunu ortaya koymaktadır.

Umutsuzluk ve Güvensizlik boyutunda kanser hastası ve yakınlarında $2,436 \pm 0,950$, kanser hastası olmayanlar ise $2,232 \pm 0,854$ olarak hesaplanmıştır. Bu farklılık anlamlı bulunmuştur ($t=2,011$; $p = ,045 < ,05$). Kanser hastası ve yakınlarının, kanser hastası olmayanlara göre umutsuzluk ve güvensizlik duyduğunu ortaya koymaktadır.

Kanser Farkındalığı boyutunda kanser hastası ve yakınlarında $4,057 \pm 0,599$, kanser hastası olmayanlar ise $3,925 \pm 0,743$ olarak hesaplanmıştır. Bu farklılık anlamlı bulunmuştur ($t=3,095$; $p = ,002 < ,05$). Kanser hastası ve yakınlarının, kanser hastası olmayanlara göre kanser farkındalığına sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Hastalık bilincine sahip olma boyutunda kanser hastası ve yakınları $3,043 \pm 0,896$ puan, kanser hastası olmayanlar $2,608 \pm 0,916$ puan almışlardır. Bu farklılık anlamlı bulunmuştur ($t=7,616$; $p = ,000 < ,05$). Kanser hastası ve yakınları, kanser hastası olmayanlara göre hastalık hakkında daha fazla bilinçliliğe sahiptirler.

Moral ve Desteğin Önemi boyutunda kanser hastası ve yakınları $4,292 \pm 0,645$ puan, kanser hastası olmayanlar $4,269 \pm 0,743$ puan almışlardır. Bu farklılık anlamlı bulunmuştur ($t=0,529$; $p = ,597 < ,05$). Moral ve Desteğin Önemi alt faktöründe, karşılaştırma yapılan bu iki gruba göre istatistiki olarak anlamlı farklılıklar elde edilememiştir.

Tedaviyi Mümkün Görme boyutunda kanser hastası ve yakınları $4,150 \pm 0,725$ puan, kanser hastası olmayanlar $3,932 \pm 0,875$ puan almışlardır. Bu farklılık anlamlı bulunmuştur ($t=4,299$; $p = ,000 < ,05$). Kanser hastası ve yakınları, kanser hastası olmayanlara göre kanser hastalığının tedavisinin mümkün olduğunu desteklemiştirler.

Özetlemek gerekirse; anlamlı farklılık bulunan H_{a1} , H_{a2} , H_{a3} , H_{a4} , ve H_{a6} hipotezleri kabul edilmiştir. H_{a5} hipotezleri ise anlamlı farklılık bulunmadığı için reddedilmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Araştırma sonuçlarının daha iyi algılanabilmesi amacıyla araştırmanın başında kurulan tüm hipotezlerin çerçevesinde analiz sonuçlarının değerlendirilmesi ve yorumlanması aşağıda yer almıştır.

Bu çalışmada, kanser hastalığı ile ilgili *hekimlere güven duyma* alt boyutu ile ilgili algılar, kanser hastası ve yakınları ile kanser hastası olmayan bireyler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir. Veri analizi sonuçlarına göre kanser hastası yakını olan grubun hekimlere güven duyma düzeyi, kanser hastası yakını olmayanlara göre daha yüksektir ($t=5,146$; $p = ,000 < ,05$). Çünkü kanser hastalığı endişelerle, belirsizliklerle doludur. Hastalık hakkında ne kadar bilgi sahibi olursa da hastalığın seyrinin belirsizlik korkusunun şok etkisi yaratması sebebiyle bu süreçte güvenilecek tek birey hekimdir. Hekim, hastalık hakkında doğru bilgiyi verebilecek, tedavi sürecini düzenleyecek, yol gösterecek en önemli kişi olmaktadır. Bu bağlamda hastalık süresince hastanın psikolojik ve duygusal esenliğinin korunması hastalığın tedavi sürecinde önemlidir. Bireyin ailesi, arkadaşları ve akrabalarından oluşan destek gruplarının yanında hekimlerin göz ardı edilemez katkısı bulunmaktadır. Destek grubunun bir parçası olan hekim hem kanserli hastayı yönlendirecek hem de bireye hastalık sürecinde ve sonrasında yardımcı olacaktır. Bu süreçte destek grubu lideri hekim, hastanın öz yeterlilik ve kontrol hissini pekiştirmekte, hastanın hastalığını yeneceğine dair güven duyabilmesinde önemli motivasyon aracı olmaktadır.

Çalışmanın bir başka sonucu ise kanser hastalığı ile ilgili *umutsuzluk ve güvensizlik* alt boyutu ile ilgili algılar kanser hastası ve yakınları ile kanser hastası olmayan bireyler arasında farklılık göstermektedir. Umutsuzluk ve Güvensizlik boyutundaki ortalama puan kanser hastası ve yakınlarında ($2,436 \pm 0,950$), kanser hastası olmayanlar da ise ($2,232 \pm 0,854$) olarak hesaplanmıştır. Gruplar arasındaki bu farklılık ista-

tistiksel olarak da anlamlı bulunmuştur ($t=2,011$; $p = ,045 < ,05$). Sonuçlar, kanser hastası ve yakınlarının, kanser hastası olmayanlara göre umutsuzluk ve güvensizlik duyduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü kanser tedavi süreçlerinin uzaması ve hastalığın tekrar nüksetmesi bireyleri ve çevresini umutsuzluk ve güvensizliğe düşürebilir.

Bu çalışmanın incelediği diğer alt boyutu ise kanser hastalığı ile ilgili *kanser farkındalığı* alt boyutu ile ilgili algılar kanser hastası ve yakınları ile kanser hastası olmayan bireyler arasında farklılık göstermektedir. Kanser hastası ve yakınlarının, kanser hastası olmayanlara göre kanser farkındalığının daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Kanser hastalığı ilgili *hastalık bilinci* alt boyutu ile ilgili algılar kanser hastası ve yakınları ile kanser hastası olmayan bireyler arasında farklılık göstermektedir. Kanser hastası ve yakınları, kanser hastası olmayanlara göre hastalık hakkında daha fazla bilinçliliğe sahiptirler. Çünkü kanser hastası yakınları hastalık sürecinde bireye hastalığıyla ilgili yardımcı olmakta ve gelişmeleri beraber takip etmektedirler. Özellikle hastalığının getirdiği yorgunluk, halsizlik, ağrı, acı gibi fiziksel hassasiyetlerden dolayı hasta birey, yaşamını tek başına devam ettirememektedir. Bu süreçte kanserli hasta için aile desteği çok önem taşımaktadır. Kanser yakını olmayan bireyler bu hastalık sürecini anlayabilme ve nasıl davranılacağına dair yeterli bilgiye sahip değillerdir. Hastalık sürecini bilmeyip kanser bilincine yeteri kadar sahip değillerdir. Kanser hastası veya yakını olmayanlar, “insan, başına gelmeyince bilemez” sözünden hareketle sadece meraklarını gidermek için okudukları kitap, dergi, gazetede bilgileri çerçevesinde hastalıkla ilgili öğrendikleri bilgi kadar bilgiye sahip olacaktırlar. Hastalık sürecinin, tedavi yöntemlerinin, sürecin ne tür sonuçları olacağına bilincinde olmadıkları için düzenli kontrollere gitme eğiliminden uzak olacaktırlar.

Çalışmanın diğer bir diğer sonucu; moral ve desteğin önemi alt faktöründe, karşılaştırma yapılan kanser hastası yakını ve kanser olmayan bireylerin katılımıyla yapılan görüşmelerde istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar elde edilememiştir ($t=0,529$; $p = ,597 > ,05$). Moral ve Desteğin Önemi boyutuna verilen cevapların ortalaması evlilerde bekârlara bu ortalama düşük değerde olduğu görülmektedir. Test sonuçlarına göre istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur ($p = ,019 < ,05$). Araştırmanın hipotezini reddettiği moral ve motivasyon boyutu çerçevesinde kanserli hastaların sağlık personelleriyle kurdukları iletişimi de onların iyileşmesine, moral ve motivasyonuna destek olduğu düşünülebilir. Bu durumda hemşirelerin güler yüzlü oluşu, hastaya samimi yaklaşımları hasta bireyleri çevreye karşı iyimser ve pozitif bir yapıya kavuşmasını sağlayabilir. Kanser hastası yakınları bu süreçten etkilendiklerinden dolayı psikolojik desteğe ihtiyaç duyarlar. Bu hastalık karşısında hem hasta hem hasta yakınları da çaresiz kalmaktadırlar. Hasta yakınları, sevdiklerinin tedavi sürecinde acı ve ağrılarına ortak olmakta; endişe, umut ve korkuları beraber yaşamaktadırlar. Birey ve toplum olarak kanser hastalığına karşı önlem alınmaması, yeterli bilgi ve donanıma sahip olunmaması hastalık sürecini zorlaştırmaktadır. Bu sebeple kanser hastalığında moral ve motivasyon önemli görülse de çalışma bunu desteklememektedir.

Çalışmanın bir başka alt boyutu olan kanser hastalığı ile ilgili *tedaviyi mümkün görme* alt boyutu ile ilgili algılar kanser hastası ve yakınları ile kanser hastası olmayan bireyler arasında farklılık göstermektedir. Tedaviyi Mümkün Görme boyutundan kanser hastası ve yakınları ($4,150 \pm 0,725$) puan, kanser hastası olmayanlar ($3,932 \pm 0,875$) puan almışlardır. Gruplar arasındaki bu farklılık istatistiksel olarak da anlamlı bulunmuştur ($t=4,299$; $p = ,000 < ,05$). Kanser hastası ve yakınları, kanser hastası olmayanlara göre kanser hastalığının tedavisinin mümkün olduğunu desteklemişlerdir. Kanser tedavi yöntemlerinde günümüzde dünyada ve Türkiye’de kayıtlara geçmiş tedavi yöntemleri uygulanmaktadır. Eş zamanlı olarak dünyada ve Türkiye’de aynı tedavi yöntemlerinin kullanılması bireylerin tedaviyi güvenmesini sağlamaktadır. Ayrıca, kanser hastalığı kişiye özgü bir hastalık olduğundan dolayı tedavi süreçleri bireyden bireye farklılık göstermekte ve tedaviler günden güne sağ kalım oranını arttırmaktadır.

Araştırma sonuçlarının daha iyi algılanabilmesi amacıyla araştırmanın başında kurulan tüm hipotezlerin sonuçları aşağıda yer almıştır.

Tablo 10.
Araştırmaya Ait Hipotezlerin ve Alt Hipotezlerin Test Edilmesi

Araştırmaya Ait Hipotezler	SONUÇ
H1: Kanser hastası ve yakınları ile kanser hastası olmayan bireyler arasında hekimlere güven duyma alt boyutu ile ilgili algılar farklılık göstermektedir.	KABUL
H2: Kanser hastası ve yakınları ile kanser hastası olmayan bireyler arasında umutsuzluk ve güvensizlik alt boyutu ile ilgili algılar farklılık göstermektedir.	KABUL
H3: Kanser hastası ve yakınları ile kanser hastası olmayan bireyler arasında kanser farkındalığı alt boyutu ile ilgili algılar farklılık göstermektedir.	KABUL
H4: Kanser hastası ve yakınları ile kanser hastası olmayan bireyler arasında hastalık bilinci alt boyutu ile ilgili algılar farklılık göstermektedir.	KABUL
H5: Kanser hastası ve yakınları ile kanser hastası olmayan bireyler arasında moral ve desteğin önemi alt boyutu ile ilgili algılar farklılık göstermektedir.	RET
H6: Kanser hastası ve yakınları ile kanser hastası olmayan bireyler arasında tedaviyi mümkün görme alt boyutu ile ilgili algılar farklılık göstermektedir.	KABUL

Çalışmanın kısaca sonucu Tablo 10’da verilmiştir. Tablo 10’da kanser yakını ve kanser olmayanlar arasında H_1 , H_2 , H_3 , H_4 , H_6 hipotezleri kabul edilmiştir. Bireylerin, hekimlere duyulan güven, umutsuzluk ve güvensizlik, kanser farkındalığı, hastalık bilinci ve tedaviyi mümkün görme alt boyutları arasında farklılıklar tespit edilmiştir. H_5 ana hipotezi reddedildiğinden dolayı, kanser yakını ve kanser olmayan bireyler arasında moral ve desteğin önemi alt boyutu açısından farklılıklar söz konusu olmadığı tespit edilmiştir.

Bireylerin kanser hastalığına dair algılarının araştırılmasına yönelik yapılan bu araştırmanın sonucundan elde edilen bulgulardan yola çıkılarak oluşturulan öneriler aşağıda maddeler halinde sunulmuştur: kanser yakını ve kanser olmayanlar arasında H_1 , H_2 , H_3 , H_4 , H_6 hipotezleri kabul edilmiştir. Bireylerin, hekimlere duyulan güven, umutsuzluk ve güvensizlik, kanser farkındalığı, hastalık bilinci ve tedaviyi mümkün görme alt boyutları arasında farklılıklar tespit edilmiştir. H_5 ana hipotezi reddedildiğinden dolayı, kanser yakını ve kanser olmayan bireyler arasında moral ve desteğin önemi alt boyutu açısından farklılıklar söz konusu olmadığı tespit edilmiştir.

- Araştırmada ortaya çıkan bulgular Bursa ilinde Osmangazi ilçesinde yaşayan ve ankete gönüllü katılımlar sağlayan bireyleri kapsamaktadır. Çalışma yapılırken merkez ilçe olması açısından merkezde bulunan kişilerin burayı ziyaret etmesi sırasında Bursa doğumlu (Bursa ilinin kütüğüne kayıtlı) olması ya da başka illerden gelmiş bireylerin ayrı ayrı tespiti yapılmadığı için Bursa ilinde yaşayan halkın kanser hastalığına ilişkin algıları ölçülmüştür.

- Araştırma kapsamında yerli halkı ve yerli olmayan Bursa'da yaşayan halk nüfusa kayıtlı olunan yere bağlı olarak gruplar halinde değerlendirilerek farklılık gösterilip gösterilmediği analiz edilebilir. Böylelikle bu çalışmaya iller bazında hatta bölgeler bazında çalışma yapıp karşılaştırma yapılabilir.
- Bundan sonraki yapılacak çalışmalarda tez yazarı tarafından geliştirilen anketin boyutları, ifadeleri geliştirilebilir. Böylece kanser algısını ölçmeye yönelik hazırlanan anket daha fazla konuları inceleyebilecek düzeye ulaşabilir.
- Araştırmada sağlık otoriteleri ve hasta yakınlarından izin alınabilir ise çalışmayı kanser hastaları üzerinde uygulanabilir ve hastaların kanser hastalığı ile algılarını ölçülebilir. Böylelikle hasta bireyin hastalık hakkındaki algıları incelenebilir.
- Araştırma kapsamında oluşturulan her boyut ayrı birer konu olarak kendi içinde derinlemesine incelenebilir. Örneğin, tedaviye güven duyma boyutunda kanser tedavileri ile ilgili sorular sorulara bireylerin tedavi yöntemlerine olan algıları araştırılabilir.
- Araştırma kapsamında yer alan birinci ve ikinci bölümlerdeki yer alan sağlık politikaları, kanserin tarihçesi, tedavi yöntemleri gibi konular birer araştırma konusu olarak detaylı incelenebilir.
- Kanser boyutlarını etkileyen etmenlerin neler olduğu araştırılabilir. Örneğin moral ve motivasyon desteğinden moral içerisinde yer alan tedavide umut, kanserin ölümcül olması gibi konular araştırılabilir.
- Kanser psikolojik boyutları alt birimlere ayrılıp, kanserde damgalama konusu ile ilgili kanserli hastalar ve kanser olmayan bireyler arasında karşılaştırmalı analizler yapılabilir.
- Araştırma kapsamında nitel çalışılan bu çalışmada nicel çalışmalar da yapılabilir. Özellikle kanserli hastaların yaşamlarından kesitler incelenebilir.
- Bu çalışma genel kanser algısını ölçmekle beraber yüzün üzerinde kanser çeşidi olduğu ve her bir kanser türü araştırma konusu oluşturabilmektedir.
- Kanser hastalığının algısı üzerine çalışılabilecek konular arasında kanser hastalığı ve teknoloji, kanser hastalığı ve sosyal medya, iş yaşamında ve sosyal yaşamda kanser hastası olmak, kanser hastalığı okuryazarlığı, kanser hastalığının normalleşmesi, kanser hastalığı ve etik, beslenme ve kanser enstitüleri, dünyada ve Türkiye'de kanser hastanelerinin özellikleri, hizmet sunumları, fiziksel yapıları gibi birçok başlık altında araştırmalar yapılabilir.

Etik Komitesi Onayı: Bu çalışma için etik komite onayı Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan alınmıştır. (Tarih: 17.08.2020, No: 44/1).

Bilgilendirilmiş Onam: Yazılı onam çalışma katılımcılarından alınmıştır.

Yazar Katkıları: Fikir – A.K.; Tasarım – A.K.; Denetleme – E.E., G.A.; Kaynaklar – A.K.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi – A.K.; Analiz ve/veya Yorum – A.K.; Literatür Taraması – A.K.; Yazıyı Yazan – A.K.; Eleştirel İnceleme – E.E., G.A.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Ethical Committee Approval: Approval was obtained from the Süleyman Demirel University Social and Human Sciences Ethics Committee (Date: 17.08.2020, No:44/1).

Informed Consent: Written informed consent was obtained from volunteers who participated this study.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept – A.K.; Design – A.K.; Supervision – E.E., G.A.; Resources – A.K.; Data Collection and/or Processing – A.K.; Analysis and/or Interpretation – A.K.; Literature Search – A.K.; Writing Manuscript – A.K.; Critical Review – E.E., G.A.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Adak, N. Ö. (2015). *Sağlık Sosyolojisi-Kadın ve Kentleşme*. Siyasal Kitabevi.
- Alptekin, D. (2005). *Hasta Toplum*. (1. Baskı), Nobel Yayıncılık.
- Alu, A. (2017). Sağlığın temel kavramları. *Sağlık Yönetimi Dergisi*, 1(2), 32-41.
- Bakır, N. O. (2013). Pazarlama alanında yapılan doktora tezlerinin kategorik olarak değerlendirilmesi (1994-2012). *Marmara Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 10(40), 1-13. [\[Crossref\]](#)
- Bolsoy, N., & Sevil, Ü. (2006). Sağlık-hastalık ve kültür etkileşimi. *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 9(3), 78-87.
- Eren, N. (2013). Kişilik bozukluğu hastaları ile çalışmanın zorlukları ve kişilik bozukluğu hastalarına ilişkin tutumlar ölçeklerinin psikometrik özellikleri. *Nöropsikiyatri Arşivi Dergisi*, s.197-205. [\[Crossref\]](#)
- Field, A. (2000). *Discovering Statistics Using SPSS for Windows*. Sage Publications.
- Güngör, D. (2016). Psikolojide ölçme araçlarının geliştirilmesi ve uyarlanması kılavuzu. *Türk Psikoloji Yazıları*, 19(38), 104-112.
- Kahya, E. (2014). İbn-i Sina, El Kanun Fi't-Tıb. (3. Baskı), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Kalaycı, Ş. (2008). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, 3. Baskı, Asil Yayın Dağıtım.
- Karadağ, E. (2010). Eğitim bilimleri doktora tezlerinde kullanılan araştırma modelleri: Nitelik düzeyleri ve analitik hata tipleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 16(1), 49-71.

- Kanten, S., & Kanten, P. (2009). Hat yöneticilerin insan kaynakları yönetimi uygulamalarındaki performansı ile ilişkili etkenler: Konaklama işletmelerinde bir araştırma. *İ.Ü İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 20(63), 119-139.
- Kaya, M. F. (2013). Sürdürülebilir kalkınmaya yönelik tutum ölçeği geliştirme çalışması. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 28, Temmuz, 175-193.
- Kılıç, S., Kömürcü, Ş., Rzaev, M., Özet, A., Kır, T., Arpacı, F., Açık, C. H., Öztürk, B., Oğur R., Ataergin, S., Kuzhan, O., & Hasde, M. (2004). GATA tıbbi onkoloji bilim dalında izlenen hastaların bazı sosyodemografik özellikleri ve tanıları. *Gülhane Tıp Dergisi*, 46(2), 115-124.
- Kutluk, T., & Kars, A. (1992). *Kanser Konusunda Genel Bilgiler*. Sağlık Bakanlığı Kanser ve Savaş Daire Başkanlığı Yayını.
- Nesse, R. M., & Williams, G. C. (2015). *Neden Hastalanırsınız?* (çev: S. Emre, B. Çıplak), Palme Yayıncılık.
- Özdemir, A. (2013). *Yönetim Biliminde İleri Araştırma Yöntemleri ve Uygulamalar*. Beta Basım Yayın.
- Salih, A. (2017). *Gerçek Tıp*. (19. Baskı), Sade Hayat Yayınları.
- Tavşancıl, E. (2002). *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*. Nobel Yayınları.
- Tekin, A. (2007). *Sağlık-Hastalık Olgusu ve Toplumsal Kökenleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TÜİK (2017). Kanser Ölüm İstatistik Verileri, Sayı: 24. www.tuik.gov.tr/basinOdasi/haberler/2017_24_20170504.pdf (Erişim Tarihi: 28.04.2020)
- Tuncay, T. (2010). Kanserle baş etmede destek grupları. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 21(1), 59-71.
- Wheeler, V. (2003). *Ve Kanser Yenildi*. (çev. M. Temiz, 1. Baskı), Arma Yayınları.
- WHO. (1981). World Health Organization. Constitution.

Fıkıh Metinlerini Doğru Anlamanın ve Metin İnşâ Etmenin Bazı Engelleri ve Bunları Aşmada el-Hidâye'nin Örnekliliği

Some Obstacles of Constructing and Understanding the Texts of Fiqh Correctly and the Exemplary of al-Hidaya in Overcoming These

Zeki KOÇAK

DİB Erzurum Ömer Nasuhi Bilmen
Dini Yüksek İhtisas Merkezi
Müdürlüğü

öz

Çalışmamızda fıkıhın sabit alanıyla değişken alanına işaret edilip anlamayı ve metin inşasını zorlaştıran bazı tarihi ve ilmi sebepler ve engeller incelenmiş ve bunları aşmada Merginânî'nin el-Hidaya'si örnekliliğinden hareketle bir değerlendirme yapılmıştır. Fıkıh tarihinde metinlerin genelde nasların harmanlanmasıyla inşa edildiğine ve bunun mahiyetine işaret edilmiştir. Ayrıca Müslümanların tarihin bazı dönemlerinde geçirdikleri sıkıntıları müteakip refleks gösterip yeni ve başarılı metinler inşa ederken bazı dönemlerde neden bu başarıyı gösteremedikleri üzerinde durulmuştur. Metin inşa etmenin külli bir durum olup cüzi parçalarla kolayca oluşamayacağı vurgulanmış ve bu doğrultuda nazireler ve misaller verilmiştir. Merginânî'nin metin inşasındaki başarısında kendi birikimi yanında onu kuşatan şartların da etkili olduğu ihsas edilmeye çalışılmıştır. Geleneğimizdeki metinlerin anlamaya halel getiren kısalığının sebeplerine işaret edilirken günümüzde yazılan metinlerle mukayesesine de gidilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Güncel, fıkıh, fıkıh usûlü, hukuk, mekân, metin, zaman, anlama

ABSTRACT

In our study, some historical and scientific reasons and obstacles that make understanding and constructing text difficult were examined by pointing to the variable field with the fixed field of fiqh, and an evaluation was made based on the exemplary of Merginani's al-Hidaya in overcoming these. In the history of fiqh, the fact that texts are generally constructed by blending the verses and the nature of the construction of texts by this method have been pointed out. In addition, it was emphasized why Muslims could not be successful in constructing texts in some periods, while showing reflexes and achieving this following the difficulties they had in some periods of history. It has been highlighted that constructing a text requires appropriate conditions and that a text cannot be easily formed with small pieces; accordingly illustrations and examples are given. It was underlined that besides his own accumulation of knowledge, the conditions surrounding him was also effective in the success of Merginani in the construction of the text. While identifying the reasons for the shortness of the texts in our tradition that impede understanding, traditional text has been compared with the texts written today.

Keywords: Actual, fiqh, fiqh methodology, law, place, text, time/era, understanding

Giriş

İnce ve derin anlama üzerine kurulan fıkıh ilmi, insanın leh ve aleyhine olmak üzere hayatının her alanını kuşatır. Bu yüzden fıkıh, inkişaf ettiği toplumun hayat tarzını yansıtmaya gerektir. Fıkıhta ibadet, muamelat ve ukûbât nev'inden insanî fillerin hükümleri temel olarak naslarla ve diğer delillerle belirlense de mahalli unsurların etkisi azımsanmayacak kadar çoktur. Zira fitraten medeni olan insana yaşadığı çevrenin, coğrafyanın, iklimin, tarihi ve sosyal şartların etki ettiği inkâr edilemez bir gerçektir. İşte bunlar ahkâma göre yaşamaya çalışan insanın eylemlerini, hal ve hareketlerini, hatta beslenme şekillerini bile etkilediğinden coğrafya insanın kaderinde önemli bir rol sahibidir (İbn Haldun, 2001, s. 73-75, 81-83).

İnsan bir bölgeye bağlı yaşamaktadır. Onun için meselelerimiz tarihi ve mahalli şartlar dikkate alınarak değerlendirilirse hem fert hem de amme vicdanında makes bulur. Fakihe düşen vazife, verdiği fetvaların mahalliliğini ve tarihiliğini sağlamaktır.

Makalemizde -bugüne kadar pek ele alınmayan- 'klasik' fikhî metinlerin doğru anlaşılmasının ve metin inşasının tarihi hadiselerden ve ilmi eksikliklerden doğan engelleri incelenmiş ve Merginânî'nin (öl. 593/1197) Hidâye'si özelinde örneklendirilmiştir. Merginânî, biraz da bulunduğu zamanın, çevrenin ve

Geliş Tarihi/Received: 27.06.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 17.04.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Zeki KOÇAK
E-posta: zkocak25@hotmail.com

Cite this article: Koçak, Z. (2022). Some obstacles of constructing and understanding the texts of fiqh correctly and the exemplary of al-Hidaya in overcoming these. *Current Perspectives in Social Sciences*, 26(2), 192-207.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

1 Sözlükte "birinci sınıf, mükemmel, son derece dikkat çekici göze çarpan" manasına classic bugünkü kullanımda daha çok tarihsel ve edebi çağrışımları olan bir sözcüktür. Klasik kavramının tarihteki anlamları bizdeki karşılığı, klasiklerin medrese eğitimindeki yeri ve anlaşılabilirliği ilgili gerekli bilgi için Bk. (Bedir, 2011, s. 53-56; Kara, 2011, s. 61, 64, 67-80).

şartların gerektirdiği bir olgu olarak ortaya çıkmıştır. O, kendisinden önceki fakihlerin riayet ettiği hukuki gerekçelere daha çok dikkat çekmiş, öncesiyle sonrası arasında bir kavşak noktası oluşturmuş ve takip ettiği usulle günümüzde yapılması gerekenlere yöntem sunmuştur.

Fıkıh ilmi, insan hayatını daha çok fetva eksenli olarak konu edindiğinden bu ilmin temel sabiteleri ve zarurât-ı diniyeleri yanında değişken yönünün de olması tabiidir. İnsan değişikliği sevdiğini iddia etse de değişmeyi ve alışılmışın dışına çıkmayı çok da istemez. Hatta ona, bunu denemek bile zor gelir. Netice itibarıyla ibadetlerde 'taabbudilik' esas olduğundan değişim çok sınırlıdır. Muamelatta ise hüküm istinbatının bileşenlerinin çeşitliliği sebebiyle 'ta'lim' esas olup değişim yönü daha fazladır. Ukûbata gelince naslarla belirlenen kısas ve hadler gibi cezalar ibadetlere, tazir nev'inden cezalar da cinsine münasip hadler esas alınsa da muamelata benzemektedir. Hemen belirtelim ki, çalışmamızda anlama ve metin inşâsına² etki eden değişen ve değişmeyen hususlar genel olarak usûl temelinde incelenmiştir.

Çalışmamızda inşa tabirini tercih ettik. Çünkü ülkemizde ve dünyadaki ilahiyat ve hukuk fakültelerinde telif, tasnif ve tecdid nev'inden çalışmaların az da olsa yapıldığını görüyoruz. Şunu da ifade edelim ki 'inşa' derken fıkıhın ve kelâmın her babını yeni baştan ele almayı kastetmiyoruz. Belki yapılması gereken, fikhî konularda yenilenmesi gereken kısımlarda tecdid ile hareket edilirken yeni çıkan meselelerde kadim ulemanın yaptığı gibi kitap/bab inşa etmektir. Fıkıh ve kelâm tarihimizde bunların çokça misali mevcuttur.³ İnşa lafzını tercih etmemizin diğer bir gerekçesi ise bir asrı aşkındır Müslümanların 'tecdid' nev'inden çalışmalarının çeşitli tartışmaları beraberinde getirmesi ve 'tecdid' kavramının 'müceddid'⁴ kavramıyla birlikte yıpratılıp reform gibi anlam kaymalarına uğramasıdır. Bu tartışmaların temelinde birazdan bahsedeceğimiz 'sabit' ve 'değişken' alanların başka bir ifadeyle içtihadı müsait olan alan ile müsait olmayan alanların karıştırılmasının da etkili olduğunu düşünüyoruz.

Fıkıhın Sabit ve Değişken Alanları

Bu başlıkta fikhî meselelerin veya fikhî hükümlerin sabit ve değişken alanları ve boyutlarını ele alsak da konumuz gereği kapsayıcı ve kısa olması açısından "fıkıh" kavramını kullanmayı tercih ettik. Görebildiğimiz kadarıyla Müslümanlar iki asra yakındır yaşanan krizin çözümüyle ilgilenmişlerdir. Yalnız yapılan çalışmalarda genelde içtihadı açık alanlar yerine kapalı alanlarda enerjilerini harcamışlardır. Mesela Hanefilerce 'tahsis'e, 'takyit'e, 'te'vil'e ve 'nesh'e muhtemel "zahir" ve "nas" ile sabit olan hükümler yerine 'tahsis'e ve 'tevil'e muhtemel olmayan "müfesser" ve daha kuvvetli olup ilaveten 'nesh'e ve 'tebdil'e de kapı aralamayan "muhkem" ile sabit olan hükümlerle ilgilenilmiş ve gereksiz tartışmalar üretilmiştir. Yine "hafi" ve "müşkil" ile sabit olan hükümler yerine beyanı, 'mücmil'e bırakılan "mücmel" ve sığasından neyin murat edildiğine ulaşılmayıp gerçek muradın Allah katında olduğuna inanılan "müteşabih" ile sabit olan hükümlerle ilgilenilmiştir (Ahsikesî, 2015, s. 21-28; Hallaf, 1984, s. 189-209; Pezdevî, 2014, s. 99-103). Bu tartışmaları tetikleyen tarihi, siyasi, iktisadi ve sosyal sebepler yanında özellikle İslam ülkelerindeki hukuki değişikliklerin de etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Diğer taraftan fıkıhta özellikle doğru anlama ve metin inşâsını kavrayabilmek için fıkıhın sabitliği ve değişkenliği meselesine, mahiyet olarak değinmek bir zorunluluktur. Deliller hiyerarşisi açısından bakıldığında fıkıh ilminde ilahi iradenin temel alındığını söylemeliyiz. Fakat burada İslam fıkıhını sadece ilahi irade nazariyesi ile izah etmek eksik kalır (Gözler, 2016, s. 207) Çünkü fer'i deliller bile her ne kadar naslara bağlılık kriterine göre değer kazansa da⁵ fakihin yaşadığı çevre, mahalli şartlar ve âdetler metin inşâsında ve fetvada dikkate alınmak zorundadır.⁶ Ali Fuat Başgil (1893-1967), 'İslam'da hak, Allah'ın iradesidir. Hukuk yani İslam cemiyetlerinde riayeti lazım kaideler ise ilahi iradenin zuhuru demek olan (Kur'an) dadır. Kur'an'da (hayır şer) her şey gösterilmiştir. Kur'an'da olan fiiller ilahi iradeye uygundur, binaenaleyh haktır. Uygun olmayan fiiller, ilahi iradeye uygun değildir, binaenaleyh isyandır. Şu halde İslam'da hukukun ana kaynağı ve esas kanunu Kur'an'dır.' Bunun ardından Hz. Peygamber'in sünneti, sonra icma ve kıyas gelir. Bunlara mühim bir hukuk kaynağı olarak örfü de ilave etmek gerekir. O suretledir ki edille-i erbea'da bulunmayan meselelerde "âdet muhakkemdir" yani hüküm âdete, örf ve teamüle göre verilir, denmiştir (Başgil, 1940, s. 56-58). İşte burada devreye giren beşeri irade özellikle şahsa ait fetvada etkilidir. Belki konuya menşee itibarıyla bakmak meselenin anlaşılmasına yeni bir boyut kazandırabilir. Zira suyun, dünyanın derinliklerinden geliyor olmasına menşee, dünyada nakihre çıktığı yere ise kaynak denir (Çağıl, 1963, s. 96). Bunun gibi Allah yani kitap/Kur'an fıkıhın menşee, sünnet ve icma ise kaynağıdır. Pezdevî'nin (öl. 493/1100) işaret ettiği gibi kıyas, diğer üç asıldan (kitap, sünnet, icma) istinbat edilen dördüncü asıldır (Pezdevî, 2014, s. 95) Kıyas baştan metot/yöntem, sonuçta delil olduğundan onun da kaynak olduğunu söyleyebiliriz. Fer'i delillerin kaynaklığı ise belirttiğimiz gibi menşee ve diğer kaynaklara yakınlığına ve aykırı olmamasına göredir. Bittabi bu, deliller hiyerarşisi açısından da böyledir.

Belirtmek gerekir ki, İslami ilimler içerisinde amele en yakın olanı fıkıh ilmidir (Taşköprüzâde, 2017, s. 27). Günümüzde müftülüklere gelen soruların %95'inin fıkıhla ilgili olması bunun kanıtı gibidir. Durum böyle olmakla birlikte fetvaların ne kadarının delillere muvafık olup olmadığı ve toplumdaki ne ölçüde makes bulup bulmadığı bir araştırma yaparak henüz tespit edilmiş değildir. Belki fıkıhın sabit ve genel oluş vasfıyla özel, tarihi ve mahalli vasfını birbirinden ayırıp ona göre hareket edersek yukarıda zikrettiğimiz durumlarla ilgili daha isabetli konuşabiliriz.

2 Çalışmamızda 'metin yazmak' yerine 'metin inşa etmek' kavramını tercih ettik. Çünkü yazmak, sadece kaleme almak, telif etmek, birinden aktarmak veya zorla yazdırmak anlamlarına gelmektedir. Ayrıca konumuzla doğrudan bir münasebeti olmasa da Kur'an'da 'elleriyle yazdıklarını' Allah'a nispet edip geçim sebebi kılanlar da yerilmiştir (Bakara, 2/79). İnşâ etmeye gelince bir şeyi kendi birikimi ile yeniden oluşturup ortaya çıkarmak, kaynaklanmak, türemek, yetişmek, yetiştirmek, bina etmek, kurmak, telif etmek, gelişip serpilme ve büyümek anlamları yanında müteradif olarak da doğmak, doğum yapmak demektir ki işte konumuzda kastedilen 'metin inşâsı' budur. Zira kişinin ilimden hamile olduktan sonra ortaya koyduğu çalışmaya eser denir. Aksi halde kitaplarda var olanı tekrar edip malumu ilan etmek mantıken de batıldır. Fakat yine de bir emek mahsulü olduğu için kariyer verilir. Yoksa ilim ile izdivacı olmayan birisine "Eser yaz" demek tıpkı bir bakireye "Doğum yap" demek gibidir.

3 Tecdid ve ilgili hadis çerçevesinde yapılan tartışmalar için Bk. (Kevserî, 1994, s. 201-208).

4 Her yüzyılda İslam ümmetinin içinden bir müceddid gönderilip dinin yenileneceğine dair rivayet için Bk. Ebu Davûd, *Melâhim*, 1.

5 Asli deliller arasında bir deliller hiyerarşisi olduğu gibi tercihte kullanılabilmesi için fer'i deliller arasında da bir hiyerarşi vardır. Fer'i delillerin normlar hiyerarşisi için *nassa yakınlık*, *sosyal realiteyi dikkate almak* ve *ideal olanı yakalama* şeklinde konulan üçlü kriterlere göre normlar hiyerarşisi oluşturulabilir. Fer'i delillerin değer sıralaması *şer'u men kablene* ve *kavlî's-sahabî'yi* ayrı bir değerde tutarsak *istihsan*, *örf-âdet*, *maslahat*, *istishab* ve *seddü'z-zeroi* şeklindedir. Bilgi için Bk. (Koçak, 2004, s. 196-207, 220).

6 Fakih fetvada zikredilen şartlara riayet ederse ister istemez yeni fetvalar verecektir. Mesela 1539'da Şeyhülislam atanan Muhyiddin Mehmet Efendi Çivizade kaleme aldığı mecmuasında fetvalar vermiştir. Bu mecmuayı sonra oğlu Çivizade Mehmet Efendi tamamlamıştır. Bu fetva mecmuasında Baba Çivizade 266 yerde, Oğul Çivizade ise 66 yerde "ekülül/ ben derim ki" şeklinde fetvalar vermişlerdir. 18 adette kenarda tercih kaydı düşmüşlerdir. Bk. (Düzenli, 2013, s. 28-40).

Fıkıhın anlatılan bu yönlerinden hareketle bizler namaz ve oruç gibi bedeni ibadetlerde minelkadim devam eden hükümleri müsteftiye nakledebiliriz. Ancak yeni çıkan siyasi, ticari ve tıbbi gelişmeler ile çağdaş iletişim ve ulaşım araçlarının etkilediği mevzuları nazardan uzak tutamayız. Diğer yandan mali ibadetlerden zekâtın gelirleri ve dağıtım konusu, maliye hukuku açısından yeniden ele alınmalıdır. Hatta günümüzde devlet tarafından bazı vergiler ile zekât ilişkisini iyi tefrik etmemiz gerekir. Şöyle ki, zekât mali bir ibadet olması itibarıyla kulluk borcu, devletin takdir ettiği vergiler ise “*el-Cibaye bi'l-himaye*/vergi devletin himayesine binaen alınır” (Haskefi, 1979, s. II, 310) kaidesine istinaden vatandaşlık borcudur. Bunun yanında bu iki gelirin (zekât-vergi) harcadığı mahaller açısından âmir devletin kanunlarına ve ammenin iradesine havale edilerek sabit olan vasıflarıyla değişken olan vasıfların birbirinden ayrılması gerekir.

Hem bedeni hem de mali ibadet olan hac için de birtakım sabiteler ile değişkenlerin birbirinden tefriki gerekir. Şöyle ki, ihram, ziyaret tavafı, Arafat vakfesi haccın sabiteleri iken bunlara bağlı olarak tertip ifade eden taş, baş, tıraş diye sıralanan şeytan taşlama, kurban kesme ve tıraş olma gibi menasikin pek tabii olarak farkları olabilir. Zira Hz. Peygamber (sav) menasikten tertip gerektiren alanlardaki takdim ve tehirlerle ilgili hükmü soran sahabeye “*if'al la harece/yap -devam et- zorluk/sıkıntı yoktur*” (Buhârî, *Hac*, 125; Müslim, *Hac*, 334) buyurması değişken vasfa işaret etmiştir. Yine Arafat inişi yolda namaz kılanlara Resulü Allah (sav) “*es-Salatu Emameke veya Emameke es-Salatu/Namaz ilerde*” (Buhârî, *Vudu*, 6; Ebû Dâvûd, *Menasik*, 63) buyurmuş, buna bağlı olarak da Hanefiler, Müzdelife’de akşam ile yatsı namazının cem’i tehir⁷ ile kılınmasının vücûbiyetine hükmetmişlerdir (Merginânî, 1424, s. I, 158). Fiilen Resulü Allah tarafından mezkûr şekilde tatbik edilen Müzdelife vakfesi, sıhhatli olanlar hakkında ayrı bir hükmü, yine yaşlıların bizzat Resulü Allah (sav) tarafından geceden gönderilmesine binaen de mazeret gurubunda olanlar için ayrı bir hükmü gerektirdiği söylenebilir. (Karagöz, 2007, s. 269-296; Merginânî, 1424, s. I, 157-159;).

Muamelat konusunda akitlerin in’ikat şartlarıyla ilgili âkideynin durumu, malın mütekevvim olması, mevcut ve teslimi kadir olunması gibi temel sabiteler yanında modern iletişim araçları ile yapılan akitlerin bağlayıcılığının tartışılması bu alandaki esnekliğin bir göstergesidir (Dönmez, 2015, s. 287-359). Yine fıkıhın sabitliği ve esnekliği bağlamında şufa davasını da düşünebiliriz. Şunu da ifade edelim ki şufa davası, iptidaen İslam hukukunun benimseyip dava yoluyla kullanılan ‘*ön alım*’ hakkının kabul edilmesidir ki Roma Hukuku’nda, Hammurabi Kanunları’nda diğer Mezopotamya ve eski Türk Hukuku’nda böyle bir akde rastlanmamaktadır. Daha sonra konuyu ele alan Roma Hukuku’nun bu konuda ilahi hukuktan etkilendiğini düşündürmektedir (Çeker, 2014, s. 122). Ayrıca “zarar verme ve zarara zararlı mukabele etmenin yasaklığını” (Darekutnî, 1986, s. III, 77) bildiren hadisin daha sonra küllî kaide (Mecelle, md. 19) olarak revaç bulması fıkıhın sabit yönünü gösterirken buna mukabil günümüz iletişim araçlarıyla şufa hakkını kullanma şeklinin değişkenliği ise fıkıhın esnekliğini gösterir niteliktedir. Mesele A şahsı Twitterdan bir yeri aldığını ilan etmesine diğer şufadar olan B şahsının yine Twitter aracılığıyla şufa hakkını kullandığını ifade etmesi çok tabii olarak kabul edilebilir. Hanefilerce şufa hakkında komşuluğun gözetilmesi, düzenleme yapılırken fıkıhın ahlakilik ilkesinin dikkate alınması gereğini gösterir niteliktedir.

Ceza hukukunda, suçun şahsiliği, suçun nev’ine göre cezanın değişkenliği, suçun bizzat nas ile sabitliği yeni ifadeyle kanuniliği, hadlerin sabit olduktan sonra düşmemesi, hakkullah/Allah hakkı, hakkulibad/kul hakkı ve karma haklarda Allah hakkının veya kul hakkının galip olduğu hak nazariyeleri ve diyetler gibi hususlar genelde değişmez (Avcı, 2014, s. 32-44). Tazir nev’inden cezalar ve maznunun lehine şüphe ile hadlerin düşürülmesi ve siyaset-i şer’iyye gereği irtidat gibi suçlarda fitne oluşturuyorsa öldürülebileceği, aksi halde Ebu Hanife’ye göre öldürülemeyeceği (Serahsî, s. X, 110) gibi değişkenlik arz eden vasıflar, ceza konusunda da değişime açık alanın varlığını göstermektedir.

Hemen burada belirtelim ki, fıkıh ilmi günümüzde muamelat ve ukûbât yönünden tatbik edilmese de ilk günden beri devam eden ibadetler fıkıhı, önemli bir yeri haizdir. Zira İslam’ın bu kadar düzenli ve detaylı bir ibadet fıkıhının bulunması önemli bir ayrıcalıktır.⁸ Özellikle ibadet fıkıhı kişiye tertipli, düzenli ve sosyal olma gibi pek çok özellik kazandırır. Bu minvalde fıkıhın sabitlik ve değişkenlik açısından diğer dallarının da makâsîdü’ş-şeria doğrultusunda düzenlendiğini vurgulamak gerekir. Başgil tarafından hukukun da, cemiyetin muvazenesini ve nizamını temine yarayan, cemiyette temerküz etmiş ve teşkilatlanmış kaideler manzumesi olarak tarif edilmesi (Başgil, 1940, s. 10, 13) fıkıhın ve hukukun sabit ve değişkenlik yönünden hedef birliğinin delili niteliğindedir.

Fıkıh ilmi açısından muamelat konularında değişim esas olsa da daima değişmeyen bir öz vardır. Tıpkı diğer ilimlerde olduğu üzere, çeşitli gelişmeler ve değişimler olsa da fizikte yer çekimi kanunu ve eşyanın yer kaplamasının, kimyada, kimyasal tepkimelerde kütlelenin korunması gibi fıkıhta da değişmeyen esaslar vardır. İşte fıkıhî metinlerin/hükümlerin değişime açık yönleri olsa da nasların değişmeyen özünün korunması gerekmektedir.

Fıkıh ilminin değişmeyen bir diğer yönü ise İslam itikat ve amelinde mündemîç olan ahlaki ilkelerin ve değerlerin korunmasıdır. Esasen İslam ahlakının her daim nazar-ı dikkate alınması, özde fıkıh ilminin genelde İslam düşüncesinin ana hedeflerindedir. Aslında İslam dininde itikat, fıkıh ve ahlak birbirinin mütemmim cüzüdür.⁹

Anlamayı ve Metin İnşasını Zorlaştıran Tarihi Arka Plan

Buraya kadar fıkıhın genel özellikleri hakkında verdiğimiz bilgileri ve misalleri çoğaltabiliriz. Ancak ana mantığı sunmuş olduğumuzu düşünerek bu kadarla iktifa ediyoruz.

7 Cem’i tehir: Hacılar arefe günü güneş battıktan sonra Müzdelife’ye inerler. Burada akşam ve yatsı namazları yatsı vaktinde birlikte kılınır ki buna cem’i tehir denilir. Cem-i tehir Hanefi mezhebine göre vacip Şafii mezhebine göre sünnettir. Cem’i tehir yapılırken iki farz arasında sünnet kılınmaz. Bu itibarla akşamın sünneti ile yatsının ilk sünneti terk edilir. İki vaktin namazı bir ezan ve bir ikametle kılınır. Yatsı namazı için ayrıca ezan ve ikamete gerek yoktur. Yatsının farzından sonra iki rekât sünnet ve vitir kılınır.

8 Günümüzde çıkan koronavirüs ile mücadelede bile ibadetlerdeki özellikle namazlardaki temizlik anlayışının hayati öneme haiz olduğu müsteğniyi izahtır. Orucun insan iradesi ve sıhhati üzerindeki etkisi, zekâtın toplumsal yardımlaşma ve sosyal adâletin temini açısından ehemmiyeti detaylı çalışmalarla ancak izah edilebilir. Haccın insan bilinci, ümmet şuur ve sosyal ekonomik faydaları ile kurbanın psikolojik etkileri hiç de azimsanmayacak kadar çoktur. Bunlara ilaveten ibadetler, toplumu aşırı değişkenlikten koruyup müstakar bir yapıya ulaştırmada önemli bir rol üstlenmişlerdir.

9 Bu üç esasın birbiriyle irtibatı tıpkı bir arabanın çalışması gibidir. Şöyle ki, akü motoru çalıştırır, motor aküyü doldurur ve derken araba hareket eder, arabanın hareketi kadar durdurmak için firen aksamı da önemlidir. Fıkıhın ahlakiliği konusu ayrı bir çalışmayı gerektirecek kadar önemli ve geniştir.

Çağımızda yeniden yeşertilmeye çalışılan Selefilik ve onun bir versiyonu olan Vehhabilik ile Hariciliğin yeni sürümü olan yapıların bir hadisi bütün bağlamlarından ve vürüd sebeplerinden koparıp duygu ve düşüncelerine âlet etmeleri ne kadar tehlikeli ise¹⁰ Kur'an'dan bir ayeti okuyup duygu ve düşüncelerine göre 'tevil' ve 'tahsis' etmeleri de o kadar tehlikelidir.¹¹ Fıkıh usulünde 'hadis'¹² yerine 'sünnet'in kullanılması, her hangi bir konuda tek bir hadisi cimbleyip sonra da genelleme hatasına düşmek içindir. Yapılması gereken, elimizdeki bir konuyla ilgili ayetleri, Resulullah'ın (sav) bütün sözleri, filleri ve takrirlerini inceledikten sonra ümmetin telakkisi olan icmaya atf-ı nazar edip kendi milletimizin örfünü, sorunlarını, ihtiyaçlarını, beklentilerini bireysel ve toplumsal şartlarını da dikkate alarak hüküm vermektir. Bunlara ilaveten yine usûlde müradif olarak (Molla Gürânî, 2007, s. 121; Molla Hüsrev, s. 27) 'Kitap' kullanılıp 'Kur'an' ile tefsir edilmesi yukarıda izah ettiğimiz mantığı çağırıştırır niteliktedir. Zira Teftâzânî (öl. 792/1390), kitabın sözlükte yazılan şey için kullanılırken ehl-i şer'in örfüne göre kelâmullahâ âlem olduğunu, Kur'an lafzının ise sözlükte okumak anlamında mastar olup örf-i âma göre yine insanların lisanında okunan kelâmullah manasına geldiğini ve Kur'an'ın kitaptan meşhur olduğu için de kitabın onunla tefsir edildiğini söylemiştir (Teftâzânî, 1310, s. I, 49). Ebu Hilal el-Askerî (öl. 400/1009), kitap kelimesinin bir varak için kullanıldığı gibi varakların toplamı için de kullanıldığını söyler (Askerî, 2006, s. 531). Öyleyse bir ayet yerine konuyla ilgili ayetler yani kitap ile konunun sünnetteki ve ümmetteki mutlak telakkisi görülmeden ve örf ü âdet bilinmeden hüküm verilmemelidir (Edip Salih, 2002, s. 71-106, 107-154; Yücel, 2019: 92-94). Zira parçacı yaklaşım, mantıkî olarak bölme ve ilinti yanlışlığını, kör, aceleci ve önyargılı genelleme gibi hususları (Güneş, 2017: 66-69) tetiklediğinden hatalı hükümlere sebep olmaktadır. Gelinen noktada 'Kur'an İslam'ı' ve/veya 'Hadis İslam'ı' ifadelerinin sığılığının ve sıkıntılarının anlaşılması kanaatindeyiz. Yine Hidâye'den veya bir başka fıkıh kitabından bir metni mahalli ve tarihi şartlarını dikkate almadan birebir nakledip kişinin görüşünü temellendirmesi de aynı şekilde hatalı ve tehlikelidir.

Özetini sunmaya çalıştığımız bu hastalıkların iki asrı aşkın bir süredir devam ettiği nazardan uzak tutulmamalıdır. Peki, ne oldu da Müslümanlar doğru bir refleks gösterip bu kafa karışıklığından kurtulamadılar. Oysa tarihteki pek çok sıkıntılı dönemlerde ulemanın gösterdiği üsûle dayalı refleks her mezhep içinde yeni çözümlerin üretilmesini sağlamıştır. Şimdi ise her birimiz bir şeyler söyleyip sonra birtakım bahaneler ileri sürüp bir de İslam fıkıhının uygulanmadığı mazeretine sığınıp rahatlamaya çalışıyoruz. Oysa fıkıh fiilen yürürlükte olmasa bile günümüzdeki gelişmelerden hareketle mer'î hukukta muamelatın genel telakkisi hemen hemen aynıdır. Dolayısıyla gelişen dünya şartlarında ticaretin farklı alanları ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılabilir. Mesela marka hukuku ile ilgili niçin bugüne kadar ilahiyatlarda bir çalışma yapmadık, yeni metin yazmadık veya yazılan klasik metinlerimize ilavede bulunmadık. Niçin hukukun yeni dallarıyla ilgili yeni kitaplar inşâ etmedik. Bunların hepsinin sorgulanması gerekmektedir. Sadece eleştiride bulunup hiçbir metin yazmamak, kitap ilave etmemek bilimsellikte nasıl izah edilebilir?

Kanaatimizce mezkûr halimizin sebeplerinden biri şudur: Haçlı seferlerinde istedikleri başarıyı elde edemeyen Batı, farklı bir stratejiye yönelmiştir. 18. yüzyılda İngilizler Basra ve Bağdat sefirliklerini açtıktan sonra, Osmanlı valileri her ne kadar üstün başarı gösterse de¹³ İngilizler Selefilik'in uç vermiş şekli olan usûlsüz topluluğu tespit edip destekleyerek bölgede neşv-ü nema bulmasını sağlamıştır. Oradan Hint alt kıtasına geçerek Kuraniyyun hareketi ile Şia'nın taassubiyetini yavaş yavaş bölgeye taşımaya başlamıştır. Bunun sonucunda Orta Doğu'da mevcut ve müstakar mezhep anlayışını tedrici olarak sivrilttiği noktalardan bozmaya çalışmış ve başarmıştır. İngilizler bu hengâmede karşı duran Osmanlı'yı oyalayarak başka bir yerde denemeye girişmiştir. İşte ilk denemenin yapıldığı yer Hint alt kıtasıdır. Bu kıtada 1765 yılında uyguladığı hukukî değişimi seksen yıl sonra farklı bir tarzda Osmanlı'da Tanzimat fermanı adıyla 1839'da diğer Batı devletlerinin desteğiyle tatbik etmiştir (Turhan, 2018, s. 92). İngilizler Osmanlı'nın direnişini sürece yayıp Orta Doğu ve Hint alt kıtasındaki işi tam hallederken İngiliz sefir Jones 1798-1806 yılları arasında Bağdat temsilciliği yapmıştır. Bu esnada Jones'in ilgi alanları; İran devleti, Mısır valilikleri, Vehhabilik, Kuzey Irak'taki azınlıklar, göçebe Araplar, bölgedeki Şii azınlıklar, Hıristiyan tebaanın korunması ve vali değişimine müdahale olarak özetlenebilir (Yurdakul Özkaplan, 2019, s. 95-97). Bunlar arasında öne çıkan husus ise yazışmalarda "Vehhabi meselesinin uluslararasılaşması" (Yurdakul Özkaplan, 2019, s. 110) dikkat çekicidir. 1808-1821 yıllarında Bağdat konsolosluğunun kurumsallaştırmasını Claudius James Rich (1787-1821) yapmıştır. Bayan Rich bölgeyi karıştırmak için çok farklı faaliyetler yürütmüştür. Bunlar Vehhabileri ileri çıkarıp bazı Arap kabilelerini elde etmişlerdir. Ayrıca kuzey Irak'a seyahat ederek Kandil'de ve Süleymaniye'de Kürt aşiretleri ile de görüşmeler yapmışlardır. Bunları engelleyen Davut Paşa (öl. 1851) ile pek geçinememişlerdir. Davut Paşa, Rich'i kötü huylu fitneci bir şahıs olarak ifade etmiştir. Bu şahıs bölgedeki diğer unsurlar yanında Yezidilerle de irtibat kurmuştur. Bölgede fitne ateşini körükleyen Bay Rich, Davut Paşa'nın birçok engellemesinden kurtulmak için Bombay'a gitmek üzere yola çıkmış ve yolda kolera hastalığından ölüp Ermeni Katedrali'ne gömülmüştür (Yurdakul Özkaplan, 2019, s. 166-178). Orta Doğu ve Hint alt kıtasındaki son çalışmaları Henry Rawlinson (1810-1895) yapmıştır. Genelde Osmanlı'ya ve özelde Türklere karşı bölgedeki bütün unsurları sıkça ziyaret ederek, 'Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya'daki kumaşının bozulacağını' ileri sürmüştür. İngiliz siyasetinin gerçek yüzü; 'ticaret', 'siyaset', 'hükmetmek' şeklinde özetlenebilir (Yurdakul Özkaplan, 2019, s. 239-279). Asya'daki Hanefi mezhebini yok edip Vehhabilik nev'inden bir

10 Hac dönemi Mescid-i Nebevi'nin çıkışında büfeye benzer bir iki yerde açılan küçük pencerelerin önünde oturan gençler hac veya diğer konularla ilgili soru soranları çok da dinlemeden konuyla alakalı veya alakasız genel mahiyetteki ezberledikleri hadisleri koltuklarında o tarafa bu tarafa sallanarak lakayt bir tarzda okuyup cevap veriyorlardı. Soru ve cevaplar birbirine benzerdi. Fetva veren tıpkı hastayım diyen birine "aspirin al" diyen kişi gibi durmadan belirli hadisleri papağan gibi tekrar ediyorlardı. İşte İslam ümmetinin düşürülmek istendiği hal herhalde buydu.

11 İlk şekli Haricilerde gördüğümüz bir ayet okuyup hüküm verdikten sonra istediği gibi davranıp insanları tekfir edenlerin her dönem ısıtılarak farklı bir ad ve şekilde yeniden gündeme alınması, Ahmedilerin (Kadiyaniler) Mirza Gulam Ahmet (ö. 1908) radikal Sünnilerin Pakistan'da mezhepci bir anlayışla yetişmesine etki etmiştir. Ahmediler M. G. Ahmet'in peygamberliğine inanacak kadar ileri gidenler olduğundan başta Pakistan olmak üzere şiddet dalga dalga yayılmaya başlamıştır. Geniş bilgi için Bk. (Zaman, 2018, s. 195, 196, 203-212). Son çeyrek asırda bu yapıların ülkemizde denenmek istendiği ortaya çıkmıştır. Asıl maksat ise şiddet devşirerek toplumsal huzuru ve barışı bozup milleti tefrikaya sürüklemektir.

12 Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hadislerle ilgili yapılan çalışmaya "Hadislerle İslam" isminin verilmesi de uygun olmamıştır. Bir emek mahsulü olan ve tahkiye üslubunun güzel kullanıldığı bu çalışmaya "Konularına Göre Hadisler" deneysel daha uygun olurdu. Çünkü İslam düşüncesinin kurucu metinleri *fıkıh* ve *kelam* üzerinden olmuştur. Birisi hadislerle diğeri Kur'an ile İslam dediğinden genelde şiddetli esas alan nevezuhur yapıların ortaya çıktığı malumdur.

13 Enderun mektebinde yetişen Osmanlı valilerinin, 1600 yılından itibaren İngilizlerin konsolos, keşif, misyoner ve oryantalist adı altında yaptıkları faaliyetlere karşı mücadelelerini ve Osmanlı'nın bölgede kurduğu sistemle İngilizleri nasıl engelleyip ve uzun yıllar uğraştırdığı görülmektedir. Fakat 1798-1856 yılları arasında ise Basra ve Bağdat konsoloslukları aracılığıyla bütün güçlerini sarf edip Orta Doğu'da ve Hint alt kıtasında fesat unsuru oluşturdukları da bir gerçektir. Geniş bilgi için Bk. (Yurdakul Özkaplan, 2019, s. 7-10).

mezhebin gelişimi sağlanmadan Asya'da başarılı olunamayacağını ortaya koymuşlardır. Çünkü onlar mezheplerin varlığının devletlerin varlığından daha uzun ömürlü olduğunu biliyorlardı. Onun için Hanefiliği yıkmayı ilk hedeflerine koymuşlardı. Rusya'nın komünizmin yayılmasıyla Asya'yı ele alması, Batı'yı ve İngilizleri Orta Doğu'da eksik kalan işlerini sınırsızca tamamlamaya yöneltmiştir. İngilizler Filistin'de iki misyoner aileden başka İngiliz vatandaşı bulunmamasına rağmen 1830'da Kudüs'te konsolosluk açmıştır.¹⁴ Şimdi ise komünizmin 1995'ten sonra dağılıp halkların bağımsızlıklarını nispeten ilan etmesi sonucunda Batılı ajanlar Orta Asya'ya yeniden çöreklenip Selefilik ve onun bir sürümü olan Vehhâbilik hızla bir şekilde yaymaya başlamışlardır. Asya'da bu çalışmaları yapanlar, oradan Türkiye'ye gelip okuyan gençlerin dedelerinden duyup hatıra nev'inden kalan mezhebi bilgileri hatırlamalarını istemiyorlar. Batılılar ve onların emrinde çalışan işbirlikçileri; Türkiye'deki ilahiyat fakültelerinde, Diyanet ihtisas merkezleri ile Diyanet eğitim merkezlerinde eğitim gören Asyalı gençlerin oralardaki dirilişe öncülük etmelerinin önünü kesmek için yine aynı oyunu sergilemektedirler.

Bütün bunlar iki asırdır Müslümanların neden çözüm üretemediğinin arkasındaki en önemli sebeplerdendir. Çünkü Selefilik ve nev'zu-hur oluşumların şu söylemi "siz doğrudan naslardan (Kur'an-Sünnet) hüküm alırsınız" kulağa hoş gelse de bunların aldığı hükümlerin sadece şiddet ürettiği tarihen ve halen sabittir. Bu zihniyet metin inşâ edemez. Çünkü onun işi ezberdir. Nasları ve halkın örf ve âdetini, siyasi, iktisadi ve sosyal şartları birlikte düşünüp harmanlayıp metin yazmak zordur. Maddi imkânları ve rahatları yerinde olan kişilerin nasları okuyup hatta onları bir kamçı gibi kullanıp insanları terbiye etmesi daha elit ve sözüm ona daha müttakice bir ameldir ve masum gençleri kullanmak da en verimli iştir.

Moğol saldırıları gibi fiziki yıkımlardan sonra yeni metinler inşâ edildiği halde iki asırdır İslam dünyasında öncü metinlerin inşâ edilememesi düşündürücüdür. Kanaatimizce fiziki yıkımlar itikadi ve mezhebi/ameli olmadığı için telafisi daha kolaydır. Eğer kişi depremin altından sağ çıkarsa tekrar binasını inşâ eder, kırılan kolunu sarar ve iyileşince işlerini görür. Fakat genelde Batı, özeldir İngilizler Müslümanların içinden, Orta Doğu'dan öyle bir geçtiler ki, İslam âlemi tıpkı elektrik çarpmış kişinin halini andırır oldu. Fiziki olarak çok yıkım görülmesine de İslam âlemi iç organları zarar gördüğü için bir türlü ayağa kalkamıyor. Mezhebi sistemi bozulduğu için Hanefi selefi, Şafii selefi ve Mâlikî selefilik tarzında usûl ve bir kurala bağlı olmaksızın eline Kur'an'ı, hadisi alan konuşuyor ve ne yazık ki ikisini bir araya getirip üçüncü bir cümle kuramadığından ötürü metin yazamıyor. Bu da gösteriyor ki asıl yıkım zihne, düşünceye ve sisteme yönelik yıkımdır.

Oysa Kur'an ve Sünnet merkezde olmak kaydıyla usûlün öncülüğünde, çağın gerektirdiği bütün bireysel ve toplumsal şartlar muvacehesinde ve mezheplerin nazariyeleri çerçevesince çözümler aransaydı Emevi, Abbasi, Selçuklu hatta Osmanlı dönemlerinde olduğu gibi -idari açıdan tartışmalı hususlar olsa da- fikhî bir nizam tesis edilebilirdi. İşte bizler imam Ebu Hanife'nin (öl. 150/767), İmam Mâlik'in (öl. 179/795), imam Şafii'nin (öl. 204/820) ve diğer müçtehitlerin o gün yaptıklarını bugün yapamıyoruz. Herkes paniklemiş haldedir. Bu panikleme hali Cemâlettin Afganî (öl. 1838-1897) ve talebeleri Muhammed Abduh (1849-1905), Reşit Rıza (1865-1935) ve takipçilerinde de aynıdır. Bunlara karşı şiddetli tepki gösterenlerdeki fikhî metinlerini kutsama tavrı ise Selefilik'in Sünni sürümü gibidir. Bu esnada Taliban'ı yetiştiren Batı, onların %95'inin Hanefî %5'inin Şafii olduğunu bildiğinden fazla tepki çekmesin diye, onlara doğrudan Selefilik'i aşlamak yerine Hanefî Selefilere ve Şafii Selefilere dönüştürme yoluna girdi ve başarılı oldu (Büyükkara, 2015, s. 92).

Kanaatimizce Müslümanlar tarihte neler olup bittiğini düşünmeden bu panik hali son bulmayacaktır. Çünkü genelde İslam âlemini, özeldir Türkiye'yi hedef alan çalışmalar tahsil gören gençlerin -çoğunlukla dini sahada- düşüncesine Kur'an ve sünnete dönüşü, hatta birlikte değil ayrı ayrı dönüşü empoze ederler. Bu mezhepsizlik demektir ki, din; mezhepsiz yani usûl'd-din, usûl'l-fıkıh ve fıkıh olmadan kısaca sistemsiz doğru anlaşılmadığından sonuçta toplum tarafından doğru da yaşanamaz. Günümüzde esas problemimiz; dini hayatımıza hukuk olarak aktaramadığımız gibi ahlaken de yaşayamayışımızdır.

İşte problem çözmede Selefilik, Mutezililik, bunların hepsinden mülhem Vehhâbilik ve onun yeni versiyonlarına ve filizlerine karşılık, tahterevallinin diğer ucunda olup da ikide bir Ehl-i Sünneti ağızlarına sakız ederek onu da sıradanlaştırıp sıradan bir mezhep seviyesine düşürenler farkında olmadan aynı yöne hizmet etmektedirler. Oysa Ehl-i Sünnet, Müslüman cemaatin dalâlet üzere birleşmeyeceğinin eseri olan icmanın da tahakkukuyla İslam'ın ana omurgasını oluşturur. Çünkü Ehl-i Sünnet ve'l-cemaat, Hz. Peygamber'in vefatından sonra yasama, yürütme ve yargı erklerinin ümmete tevdi edildiğini ve ümmetin de bunu bihakkın yerine getirmekle mükellef olduğunu ifade eder.

Fakat Ehl-i Sünnet ve'l-cemaatin bu detaylarını ve mahiyetini yeterince dikkate alamayan bazı şahıslar diğer tarafa karşı olarak sarkacı, iyice gerip fıkıh metinlerini kutsal metin gibi her yönüyle nakledip ve kabul ettirme arzusundadırlar. Oysa metni yazanlar bile bazı konularda bizim zamanımızda "fi zamanına" ifadesini kullanarak bizleri uyarmışlardır. Merginânî'nin bu hususta kullandığı ibarelere dördüncü başlıkta değinilecektir. Ayrıca Merginânî kendisinden önceki kitaplara günün şartlarının getirdiği mevzularda yeni başlıklar ilave ederek döneminin meselelerini çözmüştür. Oysa hukukun bunca gelişen dallarına rağmen, biz bugüne kadar yeni kitaplar inşa edemedik. Yaptığımız anlık çözümlerle zamanı, günü kurtarma ve benim, senin görüşün tartışmaları ile geçirmekteyiz. Bir de usûl oluşturamadığımız gibi mezheplerdeki usûl ve sistematiki bir türlü harekete geçiremiyoruz (Koçak, 2004, s. 415-428). Genelde gereksiz eleştirilerle meşgul oluyoruz. Bununla birlikte pek çok çalışmanın kaynaklığını Hidaye ve benzeri eserlerin oluşturduğunu da görmezden geliyoruz.¹⁵ Hâlbuki Başgil, "İslam'ın hukuk ve devlet doktrinleri bilinmeden Osmanlı devletinin ne amme, ne de hususi hukuku bilinemez" (Başgil, 1940, s. 56) diyerek bizim nasıl çalışmamız gerektiğine işaret etmiştir. Şeyhülislam İbn Kemal gibi fûru fıkhıtan Hidaye'yi, usûlü fıkhıtan Tenkîh'i, tefsirden Keşşaf'ı irdeleyip yeni telifler ortaya koyabiliriz (İbn Kemal, 1316, s. 2). Bunları söylerken "bütün hayırlar eskilere şerler

14 İngilizlerin 93 Harbinden sonra Ermeniler için yapılacak reformları takip ve denetlemek amacıyla ilk defa Erzurum'da 1878'de askeri konsolosluk açmışlardır. Ertesi yıl yedi askeri konsolos daha Doğu Anadolu'ya yerleşmiştir. Arazi insanı olan bu konsoloslar 1881'de kapanana kadar Osmanlı ve Sultan Abdulhamid aleyhine Ermeniler lehine faaliyetler yürütmüşlerdir. Geniş bilgi için Bk. (Georgeon, 2006, s. 151-159).

15 Hidaye üzerine yapılan çalışmalar; 34 şerh, 14 haşiye, 14 ta'lik, 11 tekmile ve zeyl, 5 ihtisar, 10 diğer, 4 hadisleri ile ilgili, çeşitli kademedeki akademik olarak 49 adet olup halen devam edenleri ise tam tespit edemedik. Bu çalışmalar ile ilgili bilgi için Bk. (Şimşek, 2014, s. 298-318) Aynı şekilde Osmanlı döneminde kadı ve müftülerin el kitabı olan Molla Hüsrav'ın Dürerü'l-Hükkam'ı üzerine yapılan çalışmalar, şerhler, haşiyeler, tercüme ve akademik olmak üzere 89 tane dir. Bilgi için Bk. (Ençakar, 2014, s. 271-273). Buna yakın çeşitli çalışmalar Molla Hüsrav'ın diğer ilim alanlarındaki eserleri ve Mir'âtü'l-Usûl isimli eseri üzerine yapılmıştır.

bize' demek istemiyorum. Mesela ülkemizde hazırlanan İslam Ansiklopedisi önemli bir eserdir. Bunun yanında tahkik çalışmaları, yine özel konularda yapılan bazı doktora çalışmaları ve güncel meseleler ile ilgili bazı çalışmalar önemli boşlukları doldurmaktadır. Belki de bundan sonra fıkıh kültürümüzde mevcut metinlerden de faydalanarak çağımıza uygun bir eleme ve ekleme ameliyesiyle yeni kitaplar ve derinliğine kuşatıcı metinler yazmalıyız. Bunun nasıl yapılacağı hakkında ilerde daha geniş bilgi vermeye çalışacağız.

Anlamayı ve Metin İnşasını Zorlaştıran Âlet ve Âli İlimlerin Eksikliği

İslami ilimlerle uğraşacak kişinin öncelikle çok zeki talebeler arasından seçilmesi gerekir. Çünkü bu ilimleri temelinden kavrayabilmek için üstün bir zekâyı ihtiyaç olduğu açıktır. Maalesef günümüzde en düşük puanla ilahiyat fakültelerine gidilmesi -zeka ile üniversite imtihanı arasında tam bir ilişki olmasa da- bizim henüz bu meseleleri çözmede bir gayret içinde olmadığımızı göstermektedir. Öncelikle Yeri gelmişken değinmek gerekir ki, İslami ilimler sahasında yapılan çalışmalarda biran evvel unvan alayım sevdası da ayrı bir handikaptır. Bu aceleci, düşünmeden ve donanım kazanmadan gerçekleşen yazma tavrı metin inşasına engel oluşturmıştır. Bu zihniyetteki eğitim kadrosuna zeki talebeleri teslim etmenin de meseleleri çözemeyeceği kanaatindeyiz. Aslında İbn Kemalpaşa'nın fukahayı taksimatına göre (Özer, 2019, s. 353-374) yüksek lisansın muhakkikliği, doktoranın meselede müçtehitliği, doçentliğin mezhepte müçtehitliği, profesörlüğün dinde müçtehitliği ifade etmesi gerekmez miydi? İslam âleminde bunca çözülmemiş mesele varsa bizim bu unvanlarımızın mahiyetini yeniden değerlendirmeliyiz diye düşünüyoruz.

Süreklilik kazanan stratejiye gelenek denir (Arslan, 2018, s. 34). Kadim geleneğimizde ilimlerin tahsili sürecinde mezkûr strateji ve sistem gereği ilimler; âlet ilimleri ve âli ilimler diye ikiye ayrılmıştır. Öncelikle temel âlet ilimleri okunur, akabinde âlet ilimleri yardımıyla âli ilimler okunurdu. Bazen âli ilimler okunurken âlet ilimlerinden sarf ve nahiv ilmine ağırlık verildiğinden nasların ve metinlerin asıl maksatları gölgede kalırdı. Bunun dengeli olması için diğer âlet ilimlerinden insan fikrinin çalışma yöntemlerini ortaya koyan klasik ve modern mantık, sözün kullanım üslubundaki incelikleri tespit eden belagat ilminin tatbik edilmesi gerekirdi. Daha sonra bir sözün doğru anlaşılmasının mantığını ortaya koyan fıkıh usûlü ile bir sözün nakledilmesinde doğru intikalin mantığını belirleyen hadis usûlünü hem âlet hem de âli ilimleri ilgilendirdiklerinden bu iki alanın da ihmal edilmemesi gerekmektedir. Ancak bu ayrıcalığı işler hale getirip sürdürülür kılamadığımızdan yukarıda çizdiğimiz fotoğrafa engel olmadık. Esasen Müslümanların bu âlemde ilim namına sundukları bu iki ilim dalı bizim en önemli ayrıcalığımızdır. Anlama ile ilgili inşâ edilen bütün ilimleri bir arada düşünürsek fıkıh usulünün rüçhaniyetini tartışmaya hacet yoktur. Zira 'usûlü fıkıh' hakkında Gazzâlî (öl. 505/1111) akıl ile naklin izdivacı (Gazzâlî, s. I, 12), Şâtıbî (öl. 790/1388) ise şeriatın aslına nispetle 'usûlü'd-din' gibi olduğundan kat'i ilim (Şâtıbî, s. I, 10) olduğunu ifade etmesi, meramımızı anlatmaya kâfidir. Oysa bu saydığımız ilimler ile ilmi tartışmalardaki ihtilafların temelinde var olan 'münazara', 'vaz' ve 'iştikak' ilimlerine pek de atıfta bulunulmadığı herkesin malumudur. Bunların yanında anlamayı derinleştirmek, yazılanların maşeri vicdanda aksi seda bulup işlerlik kazanması için metnin içinden çıktığı toplumun kültürünü ve ahlaki değerlerini, örf ve âdetini, tarihi geçmişini, günün siyasi, iktisadi, sosyal ve ruhsal ihtiyaçlarını da dikkate almanın gereği açıktır. Temelde vurgulamak istediğimiz husus, dâima belirli kalıplarla yani âlet ilimleri ile konuyu anlamaya çalışmak ister istemez sınırlandırıcı ve lafzi bir anlama tarzı oluşturmaktadır. Buna mukabil sadece güncele kaçıp modernist anlama tarzlarının ise nasları asli bağlamından koparıp kaygan bir zemine dönüştürdüğü göz ardı edilmemelidir. Neticede her iki gurupta benzer hata işlenmektedir. Zikrettiğimiz gibi iki tehlikenin ağına takılmadan her iki alanın hakkını yerinde kullanan bir usulü geliştirmemizin gereğine inanıyoruz. İlerde vereceğimiz misallerden de anlaşılacağı üzere Hidaye sahibi bunu gerçekleştirdiği için asırları aşarak bugüne gelmiştir.

Şimdi bu noktada âlet ilimlerinden yeteri kadar müstefit olamayan birisinin herhangi bir alanda metin inşâ etmesi ne derece mümkün olabilir? Sadece âlet ilimleri değil, yaşanan asrın getirdiği ilmi tespitleri ne kadar kullanıp çalışmalarımıza yansıtabiliyoruz? Kültür tarihimizde kullanılan kavramları, kısaltmaları, rumuzları ne kadar biliyoruz? Bu halde klasik metinleri nasıl anlayacağız ki akabinde de benzer metinlerin inşasını bekleyelim. Bu, tıpkı asgari düzeyde araç kullanmayı ve trafik işaretlerini bilmeyen bir kişiden kusursuz araç kullanmasını beklemeye benzemektedir. Klasik manada metin inşâ eden âlimlerin hayatlarına baktığımızda detaylı bir şekilde âlet ve âli ilimleri okuduklarını ve dönemlerindeki pek çok ilim merkezini ve âlimleri ilim ve irfan için ziyaret ettiklerini yani rihle-i tedrisat ettiklerini ve dersler aldıklarını görüyoruz.¹⁶

Günümüz dünyasında şartlar gereği branşlaşmanın esas olduğu malumdur. Yalnız bizdeki akademi fikri kişiyi duvarlarla çevrili kompartımanına koyup pencereleri de kapatmaya meyillidir. Böyle olunca diğer ilim dallarından bîhaber olan bir hukukçu veya fıkıhçı toplumun meselelerini nasıl çözecek, halkı nasıl aydınlayacak? Bu kişiler konulara sadece kendi zaviyelerinden bakacaklarından verecekleri hükümler maşeri vicdanda makes bulamayacaktır. Çünkü bir manzaraya tek açıdan bakan kişinin o manzarayı tam olarak görüp resmetmesi ve anlatması nasıl mümkün olabilir? Öyleyse Kitabı, Sünneti, usûlü, edebiyatı, ahlakı, mantığı, tarihi, sosyolojiyi, psikolojiyi, siyaseti, iktisadi ve işletmeyi bilmeyen bir fıkıhçı hangi meselelerde isabet edebilir? Leon Duguit (1859-1928), Mısır Hukuk Fakültesini kurmak için göreve getirildiğinde ilk iş olarak Hukuk Fakültesi'ne gelecekle Edebiyat Fakültesi mezunu olmalarını şart koşması önemli bir ayrıntıdır (Akal, 2019, s. 52).

Asrımızda akademik çıkmaza düşen kişilerin interdisipliner çalışmalar yaptıklarından söz etmeleri tam bir tezat teşkil etmektedir. Bu duruma modernitenin sebep olduğu söylene de asıl sebep geniş bir yelpazede okuma olmayıp ufuk darlığıdır (Akal, 2019, s. 53-62). Özellikle kendimize bakacak olursak ilahiyat alanında branşlaşma, asgari müşterekler olan âlet ilimleri ve âli ilimleri alt düzeyde dahi

16 Mesela Hidaye sahibi Merginânî, doğduğu yer olan Fergana bölgesi (Merginan) başta olmak üzere Horasan ve Maveraünnehir bölgelerinde ilim tahsili için yolculuklar yaptı. Ders okuduğu şehirlerin en meşhurları, Buhârâ, Semerkant, Merv, Nişâbur, Mekke ve Medine'de bulundu. Bu ilim merkezlerindeki âlimlerden dersler ve icazetler aldı. Hatta ders aldığı hocalar hakkında eser telif etti. Merginânî ittifakla sadece fıkıhta değil bütün İslami ilimler alanında yetkindi. İbn Kemal Merginânî'yi tercih ashabından gösterse de Ebu Firas el-Gassanî, İbn Kemal'i tenkit ederek onun mezhepte müçtehit sayılmasını ileri sürmüştür. Bk. (Şimşek, 2014, s. 280-293).

okutulmadığından ciddi sıkıntılar içermektedir. Tıpta yardımcı sağlık personeli de anatomi, fizyoloji gibi temel tıbbi dersleri yeteri derecede öğrenmek zorundadır. Bunun için biz ilahiyatçıların lisans eğitimini yeniden gözden geçirmemizin zaruretini tartışmaya hacet yoktur. İlahiyat eğitimiyle ilişkili olarak yapılan çalışmalar hakkında Aydın şu hususlara dikkat çekmiştir. İlahiyat alanında yapılan bilimsel çalışmalar genelde ilimlerin tarihini araştırmak şeklinde tezahür etmektedir. Metodoloji sorunu nedeniyle evrensel İslam geleneğiyle yeterince diyalojik ilişki kurulabilmiş değildir. Eğer tarihsel bağlam ile güncel bağlam iyi analiz edilebilseydi 'geleneğe' günümüz şartlarında da dinamik yapısıyla ufuk açıcı olmaya devam edecekti. Bunun gerçekleştiğini söylemek henüz mümkün değildir. Bunda Batı'dakinin aksine bizde esasen üniversite konseptine sahip olan medreselerin üniversitelere evrilmesini sağlayamadığımız gerçeği etkili olmuştur diyebiliriz (Aydın, 2018, s. 416-417).

Temel klasikleri anlamada çektiğimiz sıkıntı bir süre sonra günlük dilde yazılan eserlerde de ortaya çıkmaktadır. Mesela Leon Duguit'in üç konferansını Edip Serdengeçti'nin (1896-1958)¹⁷ tercümesinden (Duguit, 2019a, s. 103-178) anlamak için aradan yarım asır geçince Emre Partalçı'nın¹⁸ sadeleştirmesine ihtiyaç duyulması garip değil midir? (Duguit, 2019b, 17-99) Belki de bizim yazdıklarımız yarım asır sonra anlaşılacak ve yine sadeleştirmeye ihtiyaç duyulacaktır. Mesela Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın (1878-1942) Hak Dini Kur'an Dili tefsirini anlamayıp sözüm ona sadeleştirdiğimiz gibi, Ömer Nasuhi Bilmen'in (1883-1971) Hukuku İslami'ye Kamusunu anlamadığımız gibi. Yine Cevdet Paşa'nın (1822-1895) kaleminden çıkan Mecelle ve Ali Haydar Efendi'nin (1853-1935) şerhi, Kamil Miras (1874-1957) ile Babanzade Ahmet Naim'in (1872-1934) Tecrid-i Sarih tercümelerinde de sıradan insanımızca anlaşılma sıkıntısı çekilmektedir. Durum böyle olunca bizim yeni fıkıh metinlerini inşâ etmemiz nasıl mümkün olacaktır? Dolayısıyla bu konulara kafa yorup yazı dili ile toplumun konuştuğu dilin bir kavşak noktasını oluşturmak zorunda olduğumuz izahtan varestedir.

Klasik kullanımın anlaşılma sıkıntısına ilaveten günümüzde bazı akademisyenlerin kullandığı Batı merkezli uydurulmuş ifadeler ise durumu daha vahim hale getirmektedir. Çalışmamız müsaade etmediği için o konuya girmiyoruz. Sadece şu kadarını söyleyelim ki kullanılan kavramlar tamamen ilmi istilahımızı içermediğinden tam bir ucube haline dönüşmektedir. Mesela otantik hadis, Ortodoks İslam, Protestan İslam vb. ifadelerin karşılığı aslında yoktur. Bu tür kullanım sevdalıları sadece kelimelerin sonlarına "dır" eki getirerek Türkleştir-diklerini zannederler, bittabi yanıldıklarını anladıklarında iş işten geçmiş olacaktır.

Hemen belirtelim ki, çok dikkat etmemize rağmen fıkıh usulü yerine hukuk metodolojisi gibi müteradifi olmayan ifadeleri kullandığımız da olmuştur. Fıkıh yerine hukuk lafzını kullanıp fıkıhın içindeki itikadi ve ahlaki boyutu buharlaştırdığımızdan itikadın yerine mutlak inancı, ahlakın yerine etik değerleri koymaya çalışsak da birbirlerini karşılamadığını görürüz. Mesela nikâh bağı olmadan hür iradeleri ile birlik-telik yaşayanlar toplum tarafından makul kabul edilmese de cezai bir yaptırım yoktur. Hâlbuki evlilik bağı kurulmadan birlikte yaşayanlar fıkıh açısından haram kılınan bir eylemi irtikâp ettiklerinden bunun cezai yaptırımı vardır ve bu, aynı zamanda ahlaken de kabul edilmez bir durumdur. Yine yaptıkları fiilin İslam itikadına göre büyük günahlardan olduğu da açıktır. Benzeri haramların Müslümanlarca işlenmemesi sadece hukukun öngördüğü cezai yaptırımla sağlanmaz. Bunun için Müslümanların itikadi ve ahlaki değerlere ittiba etmeleri de zorunludur.

Fıkıh yerine hukuku kullanmak isabetli değildir. Zira mantıkta kavramların birbiri yerine kullanılması için her iki kavramın 'masadaka aleyh'inin bir olması gerekir ki buna müteradif denir. Mesela 'insan' ile 'beşer' kelimelerinin masadaka aleyhi Ahmet, Mehmet, Ayşe ve Fatma gibi bütün insanlardır. Yine kavramların birbiri yerine bazı şartlar muvacehesinde kullanılması için 'umum husus mutlak', 'umum husus min vech' gibi özellikleri taşımaları halinde geçerli olsa da bu bile makul değildir. Ayrıca anlamları arasında 'mübayenet' bulunan kavramlar ile çıktığı toplumun itikadını, ahlakını, yaşantısını, âdetini, geleneğini, düşüncesini ve kültürünü ifade eden kavramların yerli yersiz kullanılmasının izahı yoktur. Değirmek gerekir ki, ilim dallarının nev'i şahsına mahsus kavramları istilah olduğundan bunlar olduğu gibi kullanılıp tercüme edilmemelidir. Mesela tıpta kullanılan 'hijyen' kelimesini sadece zahiri bir 'temizlik' diye anlamak ve öyle tercüme etmek yeterli değildir. Yine dinde istilah olmuş kavramları tercüme etmek de kabul edilemez bir hatadır ve tahriftir. Mesela 'levh-i mahfuz', 'korunmuş levha', 'sahih hadis-i 'otantik hadis', 'mevkuf hadis-i 'durdurulmuş hadis', 'haram'ı 'yasak' diye tercüme etmek gibi. Zira istilahlardan mahiyetleri açıklanarak ancak diğer bir dildeki karşılığı anlaşılabilir. Sadece akla gelen bir manasını vermekle istilaktan kastedilen gerçek anlam oturmuş olmaz. Çünkü istilahlardan tercüme edilemez ve önceki âlimlerimiz 'la meşahete fi'l-istilah' istilaktan tartışmaya hacet yoktur, ancak onu olduğu gibi anlayabilirsiniz, kuralıyla konuya açıklık getirmiştir.¹⁹ Mesela Kur'an'da Hz. Yusuf (as) kendisine sorulan rüyanın tevilini yapmıştır. Bizler her ne kadar tevil yorum olarak çevirsek de o, yorum (yorum Arapça'da ta'lîk ala, mülâhazat ala şeklinde kullanılır) kelimesini kullanmamıştır. Yorumcuya Arapçada *muallik* denir, Hz. Yusuf (as), *ta'bir* kelimesini de kullanmamıştır. Çünkü *tevilde* kurallar ve vahyi boyut varken *yorum* ve *ta'birde* daha ziyade kişinin zannı vardır (Yusuf, 12/37, 44, 45, 100). Bütün bu zikrettiğimiz hususlar metin inşâ edecek kişinin kelimeleri özenle seçmesi gerektiğini göstermektedir.

Üzerine eğilmek gereken bir husus da, fıkıhın değişen ve değişmeyen yönünü tespit edip klasik metinlerin aşırı muhtasarlığını irdelemektir. Fıkıh metinleri bazen mutaassıp kişilerce kutsal birer metinmiş gibi algılanarak istismar edilmektedir. Bunun önüne geçip gereği kadar sabiteler ile değişkenleri anlayıp ona göre hüküm ve fetva vermek gerekir. Çünkü fıkıh metinleri naslardan neşet etse de genelde içtihat mahsulüdür. Yalnız şurası bir gerçektir ki, âlimler ayet ve hadisleri tıpkı bir hamur gibi yoğurduktan sonra metinleri inşâ etmişlerdir. Mesela Kudûrî'nin (öl. 428/1037) Muhtasar'ındaki fıkıh bablarında geçen hadisler üzerine çalışma yapan Kasım b. Kutluboğa'nın (öl. 879/1474) tam da belirttiğimiz gibi o kısa metinde 623 tane hadis ve eserin varlığını ispat etmesi çok manidardır (Kutluboğa, 2019, s. 44). Bunlara ayetleri de ilave ettiğimizde metnin nasıl inşâ edildiğini anlamış oluruz. Ayrıca bu çalışma 'kadim ulemanın ayet ve hadis kullanmadığını' söyleyenlere de iyi bir cevaptır. Belki metin yazmanın mahiyetini göz ardı eden kişiler ayet ve hadislerin mefhum olarak

17 Edip Serdengeçti (1896-1958), 1921 yılında Darülfünun Hukuk Fakültesinde "Mülkiyet Nehcinin Vechi Tekâmülü" isimli teziyle doktorasını yapmıştır. Duguit'in üç konferansını "Ferdî Hukuk, İçtimai Hukuk, İstihale-i Devlet" adıyla tercüme etmiştir.

18 Emre Partalçı, 2011 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinden mezun olduktan sonra aynı fakültede Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalında doktora yapmaktadır. Sadeleştirdiği konferanslar; Hak Kavramı ve Devletin Dönüşümü Üzerine Üç Konferans.

19 Yalnız naslara aykırı kullanımlar var ise galat-ı meşhur nev'inden de olsa doğrusuna işaret etmek gerekmektedir.

yazılmasını eleştirebilirler. Bu noktada haklılık paylarının olduğunu kabul edebiliriz. Zira nasların mefhum veya mana olarak nakledilmesi özellikle hadislerde mahiyet itibarıyla anlam kaymalarına, anlam kırılmalarına, gereğinden fazla anlam genişlemesine ve/veya daralmalarına sebep olabilir. Ayrıca insanları delillerle doğrudan karşılaştıkları için fıkıh ilminin bir nevi hikâyeye dönüştüğü düşünülebilir. Deliller bizzat gösterilmiş olsa hem anlama daha iyi temellendirilecek hem de okuyanlar daha iyi ikna olacaktır.

Günümüzde yazılan metinleri okurken konunun aşırı derecede uzatıldığını, anlatılmak istenenin kısaca değil de gereksiz söz çokluğuyla haşv nev'inden yazıldığını görüyoruz. Bu üsluba katılmadığımızı belirtirken en fazla muhtasar yapan âlimlerden İbn Hâcib (öl. 646/1249), Merginânî, Beydâvî (öl. 685/1286), Nesefî (öl. 710/1310), Şehristânî (öl. 548/1153), Teftâzânî ve Molla Hüsrev (öl. 885/1480) gibi âlimlerin yazdığı metinler kadar manaya halel getirecek ihtisarlardan da uzak durulmasını savunuyoruz. Ayrıca "kelamda icaz ve itnab yahut haşv"²⁰ olmamalıdır. Belki kelimeler ile mana birbirine denk/musavat olup üslup da akıcı olmalı, metinler bu sistemde inşâ edilmelidir.

Tarihimizdeki bazı âlimlerin eserlerinin aşırı derecede muhtasar olmasında dönemin şartlarında sanat endişesinin de etkili olduğunu düşünüyoruz. Ayrıca metinlerin ezberlenmesi için kısa tutulduğu da düşünülebilir. Kelamda bir lafzın/sözün lüzumu olmadan 'tekrar'ı belagatta fesahatı bozduğundan tekrardan aşırı derecede kaçınıldığını bunun yerine ifadeyi kuvvetlendiren 'tekrîr'i (Tahirü'l-Mevlevî, 2019, s. 201-202) ve kelama yeni anlam katan 'te'sis'²¹ kullandıklarını görüyoruz. Bazen de metinleri âlimler birbirlerine veya makama göndermek için yazdıklarından biraz ağıdalı dil ve üslup kullanmışlardır. Bir de medreselerde yoğun şekilde okutulan belagat ve mantık metinlerinin yazıya etki ettiği kanaatindeyiz. Zira mantık ilminde kazıyyeler yani hüküm cümleleri genelde tam olarak verilmez. Mesela normal bir cümlede mukaddem, tali ve netice şeklinde bir sıralama varken bazen mukaddem ve neticeyi verip talii ister, bazen tali ve neticeyi verip mukaddemi, bazen mukaddem ve talii verip neticeyi ister, bazen de sadece neticeyi verip mukaddem ve talii ister. Bu, tıpkı bir matematik işleminde bilinenlerden bilinmeyenleri bulmaya benzeyen bir işlem gibidir.²² Hemen burada belirtelim ki, mantıkta genelde neticenin mevzusu talinin mevzusu, mahmulü ise mukaddemin mahmulüdür. Dolayısıyla mantık ilmi açısından mukaddem ve talii tespit zor olsa da mümkündür. Mantık ilminin tatbiki açısından iki esere işaret etmek istiyoruz. Kelam ilminden Gazzâlî'nin el- İktisad fi'l- İ'tikad isimli eseri, usulü fıkıhta ise Molla Hüsrev'in Mirkat metni ve ona yazdığı Mir'at isimli şerhi meşhurdur. Mir'at'taki mezkûr mantıkî hazifler Tarsusî tarafından nispeten gösterilmiştir.

Arapça eserlerde uygulanan metin inşâ usulünün Türkçemiz için tatbik edilmesi gerekmektedir. Merhum kuramcı Oktay Sinanoğlu'ndan dinlediğim 'Doktora yazılarak değil silinerek yapılır' görüşü, belki de eskilerin metin inşâsını gerçekleştirmek için söylenmiş bir sözdür. Zira 'En son anlamlı cümle kalıncaya kadar silmeliyiz' derken tam da vurgulamak istediğimiz hususlara değinmiştir.

Bir diğer husus ise metin inşâ ederken lafızların delâlet şekilleri ve mefhum-u muhalifin beşer teliflerinde kullanılması konusudur ki, bu konuda ulema arasında ihtilaf yoktur (Koçak, 2018: I, 237-260; Molla Cüyûn/Civen, 2015, s. I, 491; Şaban, 2016, s. 436).

Önceki âlimlerimiz usulün tatbiki konusunda ciddi gayretler göstermiştir. Bazen ölçü kaçırılarak aşırı derecede lafzi okumalara gidilmiştir ki, bu aşırı lafzillîği esnetmek fetva kitaplarının telif sebeplerinden biri olmuştur. Şâtibî de usuldeki bu lafzillîği yumuşatmak ve yeni meselelere çözüm bulmak için fukahânın değindiği 'maslahat' ve 'makasidü's-şeria' konusunu hüküm açısından temellendirmeye çalışmış, yine Şah Veliyyullah (öl. 1176/1762), Hüccetullahî'l-Baliga isimli çalışması ile bu kervana katılmış, Mustafa Şelebî de Ta'lilü'l-Ahkâm ile bir toparlama yoluna gitmiştir. Genelde İslam dünyasında özeldir ülkemizde hükümlerin ve özellikle kıyasta illetin tespitinde 'ta'lil' ile mi yoksa 'maslahat-makası' ile mi hareket edilmesi konusu gündeme gelmiştir. Fakat hemen belirtelim ki 'maslahat-makası' ile 'ta'lil' ferdi meseleler için fetva olarak kullanılabilir. Eğer biz, bir sistem kurmak ve sadece şahsi fetva değil de daha umumi bir hüküm vermek istiyorsak 'ta'lil'i esas alıp ihtiyaca göre de maslahata başvurmalıyız. Biz 'hüküm' ile 'fetva'yı böyle tefrik ederken hükümde 'ta'lil' esas olup 'maslahat'ın hükme derç edilmesinin yerinde olacağını düşünüyoruz.

Bu anlamda geç kalınmış olsa da yaklaşık yirmi yıldan beri usulü fıkıhla ilgili akademisyenlerin çalışmalar yapması, kurumsal olarak sempozyumlar düzenlenmesi sevindirici olmuştur. Henüz usulü fıkıh bir ilim dalı olarak istenen seviyede revaçta olmasa da anlaşılınca gerçek değerini bulacak ve ilimler hiyerarşisindeki yerini alacaktır.²³ Çünkü dini doğru anlamının veya başka bir ifadeyle 'din felsefesi'nin esasının da 'usulü fıkıh' olduğunu söyleyebiliriz. Mezheplere ait usullerin fukaha veya mütekellim metodu diye bir ayrıma tabi tutulmasının pek uygun olmadığı kanaatindeyiz. Çünkü furu fıkıhta bir hüküm herhangi bir esasa dayanmadan rast-gele nasıl verilmiş olabilir. Kaldı ki, böyle hüküm veren müftî-i macin (hafif meşrep) olur. Bunun hacr altına alınacağında ulema ittifak etmiştir (Kasânî, tsz: VII, 169). Hükümlerin usulsüzlüğünü savunmak sadece hükümlerin değil insanın tabiatına da aykırıdır. Sonra bir konuda verilen hükümler manzumesinin iç tutarlılığını nasıl izah edebiliriz.²⁴

20 Kelamda genelde hafz yaparak az lafızla muradın ifade edilmesine 'icaz', bir fayda için sözü uzatmaya 'itnab', bir faide gözetilmeksizin sözü şişirmeye 'haşv', muradın manaya eşit lafızlarla ifade edilmesine ise 'müsavat' denir. Bunlar hakkında bilgi için Bk. (Kara, 2000, s. 118-122)

21 Kelam, te'kid ile te'sis arasında gidip geliyorsa te'sis, te'kitten daha hayırlıdır' kuralının fıkıhta kullanımı için Bk. (Şeltut & Sayis, 2016, s. 19)

22 Klasik metin yazım şeklini matematiksel olarak şöyle gösterebiliriz.
2+4=x ise 2 ile 4'ün toplamı 6 olduğundan matlup/netice(sonuç) 6'dır.
2+x=6 ise 6-2= 4 olunca demek ki tali/ikinci öncül 4'dür.
x+4=6 ise 6-4= 2 olunca demek ki mukaddem/birinci öncül 2'dir.

x+y=6 bu durumda matematik mantığından hareket edersek sonsuz derecede ihtimaller olabilir. Ama yine matematikte doğal sayılardan hareket edersek o zaman altı ihtimalle sonucu elde ederiz. Zaten Sinanoğlu'nun tespitine göre "Yapılan matematiğin doğayla uyuşmasının sebebi ikisinin temelinde de tam sayıların yatıyor olmasıdır." Dilin de aynı yapıda olduğunu söyleyebiliriz. (Çaykara, 2001, s. 134).

23 Ahmet Cevdet Paşa gençliğinde şüphe ettiği bazı fıkıh usulü meselelerini Hoca Yahya Efendi'ye sorunca, Hoca Yahya Efendi hoca Emin Efendi'nin Musannif efendiye hitaben şunları söylediğini nakletmiş: "usulü fıkıhı layıkıyla tahsil edemedikse de hiç olmazsa bu fenni bilir bir zata mülâki olduk ve usulü fıkıh ne demek olduğunu anladık" demiştir. Ş u halde usulü fıkıh (Ayaklı kütüphane) ile İstanbul'dan gitmiş. Ben bu ilmi hakkıyla bilir bir zata mülâki olmadım ve bu ilim eslafımızdan bize tevarüs etmedi. Vakıa usulü fıkıhtan hayli kitaplar okuyup okuttuk. Lakin bu ilimde meleke ve tasarrufa nail olamadık. Sende uğraşma yorulursun oğlum" (Ebululâ Mardin, 1996, s. 17-18).

24 "Usulsüz hüküm verildi" demek elimizdeki bir bardak sütte bunun içinde yağ yoktur demek gibidir. Ya da sıradan Türkçe konuşan birisine bu konuşuyor ama Türkçe dil kurallarını bilmiyor, dolayısıyla konuşması kuralsızdır, demek gibi bir şeydir. Fukaha Arap dilini bildiğine göre asgari olarak dili ve edebiyatını bilen biri için hüküm verirken kuralları dikkate almadı denebilir mi?

Meşhur hukukçular, hukuk kurallarını dil kuralına benzetir. Şöyle ki edebiyatçı dil kurallarını inşâ etmez sadece toplumun konuşmalarından tespit edip çıkarır. İşte fıkıhçı da fıkıh kurallarını toplumun inandığı naslardan/metinlerden, adâlet idesinden, toplumun örf ve âdetinden elde edip çıkarır. Bu nedenle usûl, fûrudan sonra tedvin edilse de dayandığı kaynak itibarıyla nüve olarak fûrudan önce en azından onunla birlikte mevcuttur diyebiliriz.²⁵ Dolayısıyla günümüzde usûlün üretime değil denetime ve verilen fer'i hükümleri temellendirmeye yönelik olduğunu söylemenin (Apaydın, 2017, s. 422; Bedir, 2017, s. 310; Erdoğan, 2016, s. 286) ya da 'ekol sistematiği' veya 'mezhep sistematiği' diye isimlendirmenin yetersizliği anlaşılmış olmalı ki, bu fikri savunan Apaydın da yeni şartlar ilave ederek ilk görüşünü yumuşatmıştır (Apaydın, 2006, s. 71-76; Apaydın, 2018, s. 173-178).

Değirmek gerekir ki, ilmi yazılarda ispatın temeli olan somut ifadeler tercih edilmeli (Schopenhauer, 2015, s. 73), içerisi farklı şekillerde doldurulacak kavramlar yerine usuldeki kabul görmüş kavramlar ve istilâhlar tercih edilmelidir. Mesela fetva mezhep içinden veriliyorsa ister 'tahrir' ister 'tercih' yapılsın o yine usûle bağlıdır. Şöyle ki, Merginânî birzadan inceleyeceğimiz istinca konusunu kaleme aldığı fetva kitabında da sünnete, diğer delil ve illetlere istinat ettirerek usûle uygun izah etmiştir (Merginânî, 1424, s. I, 294-297). Dolayısıyla fetva kitaplarına bakıp usûlün kullanılmadığını söylemenin ilmi ve fikri bir izahı olamaz. Hemen burada belirtelim ki, tabiin dönemi ve akabinde gelen müctehitler ile fetva veren âlimlerin sayılarının azlığı, önceleri fetva ile içtihadın aynı mahiyette olduğunu çağırıştırır. Hatta içtihadın fıkıh usûlü, fetva usûlü ve fûru fıkıhla birlikte yürütüldüğü kanaatindeyiz. İspatı için sahanın müdellel eserlerini incelemek kâfidir. Ayrıca Resulullah'ın sağlığında din, vahyin kontrolü ve koruması altındaydı. Sahabe döneminde vahye yakın olduğundan bir şekilde durum kontrol edildi ve meseleler istişare ve şura ile yine delillere dayanılarak halledildi. Tabiin ve tebe-i tabiin döneminde artık hükümlerin denetimi önceki kadar kolay olmadığı gibi güvenilir şekilde korunması da mümkün değildi. İşte hem denetimi hem de üretimi temin için usûle ihtiyaç hâsıl oldu. İmam Malik'e İbn Mukaffâ'nın (öl. 142/759) tavsiyeleri doğrultusunda Halife Mansur'un (öl. 158/775) Muvattâ'yı kanun ittihaz etme teklifi, Abdurrahman el-Mehdi'nin (öl. 198/814) ilmi tartışmalardaki kargaşanın ve sistemsizliğin önüne geçmek için İmam Şafii'ye bir eser yazması için teklifi ve onun da Risale'yi yazması, durumu ifade etmektedir. Hatta daha önce usûl yazdığı kabul edilen Ebu Yusuf'un (öl. 182/798) da aynı problemleri görerek hareket ettiğini düşünmemize bir engel yoktur (Koçak, 2004, s. I, 242-243).

Yaman, fıkıh usûlüne dair modern tartışmaları müzakeresinde kimi araştırmacılar tarafından 'fıkıh usulünün sadece mevcudu korumak için inşâ edildiği' söyleminin eksik olduğuna işaret ettikten sonra mevcut birikimin ve durumun ekol sistematiği ile geçiştirilemeyecek kadar derinlikli ve usûl merkezli olduğunu on bir madde ile müdellel bir şekilde açıklamıştır (Koçak, 2004, s. I, 241-244; Yaman, 2019, s. 40-54). Ayrıca fıkıh usûlünün işlevselliğini ele aldığı makalesinde ise konuyu detaylıca incelemiş ve on dört başlık altında misalleriyle birlikte açıklamış, sonuçta fıkıh usulünü; "*fıkhın doğumu esnasında bizzat var olan ve esasen onun şer'i-hukukî sistem haline gelmesini sağlayan kaynak ve yöntem ilmi*" (Yaman, 2019, s. 29-43) olarak tarif etmiştir. Bu konuda sadece 'el-cevap olur, olmaz' nev'inden fetvalara bakmak yerine -ki o fetvayı veren de yine bir usûle dayalı verir- müdellel fûru fıkıh eserlerinin incelenmesini müteakip karar vermenin daha isabetli olacağını defaten izah ettik. Ayrıca bugüne kadar yaptığımız çalışmalarda da fukahanın fûru fıkıh usûle dayalı olarak inşâ ettiklerini tespit ettik. Mesela Bâbertî (öl. 786/1384), Hidâyeyi şerh ettiği İnâye isimli eserinde usûlden fûrua, fûrudan usûle gitmiştir. Bunun yanında diğer delilleri nahiv, belagat, iştikak ve mantık gibi ilimlerle mezcederek Hidâye'de usulün her hüküm cümlesinde tatbik edildiğini ispat etmiştir (Koçak, 2004, s. 415-428).

Sözün kısası önceki çalışmalarda dile getirdiğimiz gibi fıkıh usûlü, durmuş bir saat gibidir. Şayet çalıştırılırsa durduğu asrı değil bugünün vaktini gösterecektir.²⁶ Bittabi bu konuda günümüzün bilimsel verileri, dünyanın geldiği konjonktür de dikkate alınmalıdır. Yoksa sadece usûlü fıkıh ile meselelerin çözülmesini beklemek eksik ve yanıltıcı olur. Bunlara ilaveten Yaman'ın da işaret ettiği gibi doktrin, fetva usûlü ve tahrir²⁷ yoluyla hüküm tesis edilebilir.²⁸

Metin inşâsında önceki âlimler genelde iki yöntem uygulamıştır. Birincisi; önce metni düşünce dünyasında hazırlamış sonra yazmaya başlarken vacibü'l-iptidayı²⁹ müteakip 'fehazihî' (işte bu zihnimde tasarladığım metin gelen metindir) diyerek yazmaya başlamışlardır. Buradaki ismi işaret tamamen müellifin zihnine racidir. İkincisi; müellif yine yazacağı konuyu zihnen hazırlar, ana konudan başlar ve yazıp bitirir, sonra dönüp mukaddimeyi yazarken yine vacibü'l-iptidayı müteakip 'fehazihî' ifadesi bu kez önümüzde duran metne raci olur. Tabii ki bu ayrımı yapabilmek için 'mukaddimetü'l-kitap' ile 'mukaddimetü'l-ilm'³⁰ ayrımını da iyi bilmek gerekir. Hemen burada belirtelim ki, klasikleşmiş pek çok metinde kısa olmasına rağmen okuyacak talebelerin zekâ seviyesi de dikkate alınıp genelde dâhi, zeki ve normal şeklinde sıralanmıştır.

Fıkıh metinleriyle ilgili yazım şekillerinden dönemlerine mahsus problemleri çözmenin yanında diğer mezheplerle aralarındaki usûli farkları dahi yansıttıkları anlaşılır. Kısaca metin inşâ etmek amminin meselelerini çözmenin yanında kaosu da önlemeye yönelik olmalıdır. Metinlerdeki olması gereken bu mahiyeti, kelimelerinde daha önce görmekteyiz. Çünkü itikadın rüçhanıyeti ve önceliği tartışmasıdır. Bu yüzden kelimeler metinleri fıkıh metinleri gibi dönemlerinde mevcut bütün itikadî, amelî, ahlakî, felsefî, sosyal, kültürel ve yöresel

25 Usûlün üretime değil denetime yönelik olduğu iddialarının temellendirmeye muhtaç olduğuna dair bilgi için Bk. (Koçak, 2004, s. I, 242-243)

26 Yıllardır seslendirdiğimiz bu nazireyi Hatemi şöyle ifade etmiştir: Usûlü'l-Fıkıh; başlangıç döneminde İslam Hukuku'nun nasıl bir canlılık gösterdiğinin delilidir. Denebilir ki, İslam Hukuku'nda, Batı Hukuku'ndaki Pandekt Hukuku çalışmalarına benzer bir faaliyet çok daha önce başlamıştır. Yazık ki sonraki yüzyıllarda bu verimli ve feyizli faaliyet sürdürülememiştir. Ancak unutulmamalıdır ki, bir saat bozuk değilse, sadece durmuş ise, kurulduktan sonra durduğu günün saatlerini değil, çalıştığı günün saatlerini gösterir. (Hatemi, 1994, s. 50).

27 Tahrir; herhangi bir müctehidin içtihatları, fetvaları ve verdiği hükümler incelendikten sonra onun usûlünü tespit edip 'eğer o sağ olsaydı yeni çıkan bu meselede şöyle hüküm verirdi' demektir. Bk. (Koçak, 2015, s. 27-44).

28 Yaman, "Fıkıh Usûlü İşlevini Tamamladı mı?", s. 28.

29 Vacibü'l-iptida tabiri gelenekte her işe başlamayla ilgili hadisi şeriften mülhem olarak 'besmele', 'hamdele' ve 'salvele' için kullanılmıştır.

30 Mukaddimetü'l-kitap; araştırmayla alakalı olmak üzere ele alınan ilmin maksatlarında ve faydalarından bahseden mukaddimeye denir. Mukaddimetü'l-ilm; ele alınan ilmin tarifi, mevzu ve gayesi gibi hususlardan bahseden mukaddimeye denir. Bir de mantıkta kıyasın cüzlerinden olan (suğra-kübra) kaziyeler için mukaddime denilse de mukaddime-tü'd-delil diye isimlendirilir. (Bedehşânî, 1416, s. 31-32).

arka planı dikkate alarak inşa edilmiştir.³¹ Mesela Ebu Hanife'nin, 'mümin helal ittihaz etmediği sürece büyük günah dahi işlese tekfir edemeyiz' (Abdullah Dıraz, 2004, s. 410-412; Beyazîzâde, 2016, s. 134-140; Molla Aliyyü'l-Kârî, 1984, s. 102-103; Teftâzânî, 2000, s. 103-108;) ifadesi 'ehl-i kible tekfir edilemez' (Türkiştânî, 2012, s. 112-115) şeklinde de metinleşince o dönemdeki Mutezilenin ve özellikle Haricilerin çıkardığı kaos önlenmiş oldu. Amelin imandan ayrı olduğunu ortaya koyarak da tekfircilerin önünü kesmiş oldu (Bâbertî, 2009: 84-87; Beyazîzâde, 128-130). Dolayısıyla günümüzde bile bu metinlerin Müslümanları rahatlattığını ve kargaşadan uzaklaştırdığını söylemek yerinde olur.

Merginânî'nin Fıkıh Metnini İnşada Zaman ve Mekân Kaydına Dikkat Etmesi ve Diğer İlimler İle Kurduğu Münasebet

Merginânî'nin Hidaye isimli eserini telif ederken âlet ve âli ilimleri kullanmadaki maharetinden onun ilmi seviyesi anlaşılabilir. Bu sahada pek çok çalışma yapılabilir. Ancak çalışma için fıkıh ve usûlü fıkıh yanında diğer ilim dallarında da maharet kesp etmenin zaruretini izaha gerek yoktur. Hidaye ile ilgili çeşitli değerlendirmeler için İbn Hümâm (öl. 861/1457), Bâbertî, Aynî (öl. 855/1451) ve Leknevî'nin (1848-1886) şerhlerine bakmak yeterli olacaktır.³²

Merginânî, klasik mevzularda fıkıh usûlünü tatbik ettiği gibi kendi döneminin güncel konularında da usûlü maharetle tatbik etmiştir. Yaşadığı zamanın ve mekânın getirdiği değişikliklere özel tabirlerle işaret etmiştir. Mesela o, 11 yerde "fi zamanına", 2 yerde "fi diyarına", 5 yerde de "ihtilafu asrin ve zamanın" kaydını kullanmıştır (Merginânî, 1424, s. I, 40, 57, 60, 96, 117; II, 366-377, 384; III, 94, 95, 106, 126, 128, 132, 178, 308; IV, 342, 431). Ayrıca bazı kitap sonlarında güncel meseleler anlamında 2 yerde "mesailü şetta" (Merginânî, 1424, s. III, 12; IV, 623), 3 yerde "mesilü müteferrika" (Merginânî, 1424, s. II, 379; IV, 366, 430) ve 3 yerde "mesailü mesure" (Merginânî, 1424, s. I, 204; III, 87, 282) diye yeni başlıklar açıp yeni fikhî meseleleri ele almıştır. Hatta Bidâyetü'l-Mübtedî metnini oluşturduğu İmam Muhammed'in (öl. 189/805) Câmiu's-Sağîr'in Leknevî şerhinde kitap sayısı 34 iken Sadrü's-Şehîd (öl. 536/1141) şerhinde tahkik edenin de bazı babları kitap olarak düzenlemesiyle kitap sayısı 41'e çıkmıştır. Câmiu's-Sağîr'den sonra Kudûrî Muhtasar'ında kitap sayısı aşağı yukarı 20-25 adet daha artmıştır. Bu sayı Mütûn-ü Erbe'adan olan Vikâye, Kenz ve Muhtar'da da hemen hemen aynıdır. Hatta Şafîî mezhebinin meşhur metni Minhac'da da durum aynıdır. Saydığımız metinlerde bazı kitaplardaki baplar bir diğerinde kitap olarak adlandırılmıştır. Orijinal sayılacak ilaveler Merginânî'den sonra pek fazla yapılmamıştır. Osmanlı döneminde de Gurer-Dürer ile Mültekâ gibi tatbikatta olan eserlerde bu sayının korunması pek fazla değişikliğin olmadığını gösterebilir. Tarım toplumunda fazla değişiklik olmasa da yine yeni kitapların ilave edilmesi gerekirdi. Kanaatimce bu eksiklik fetva kitaplarıyla telafi edilmiştir. Hidâye'nin usulünü Molla Hüsrev nispeten 256 özel fetvasıyla (Özen, 2007, s. 106), üç yerde mesailü's-şetta/çeşitli meseleler (Molla Hüsrev, II, 198, 240, 416) ve tekmileler ile devam ettirmişse de ondan sonra genelde yazılan eserler önceki metinlerin tekrarı haline dönüşmüştür. Mezkûr kitap sayıları genelde korunmuştur.

Merginânî, Bidâyetü'l-Mübtedî isimli metnini ve şerhi olan Hidâye'yi yazarken nasları ve eserleri bir hamur gibi yoğurup bulunduğu zamanın ve yaşadığı çevrenin örf ve adetlerini de dikkate alarak metnini inşa etmiştir. Yeni çıkan dönemin güncel fikhî meselelerine de özel yer vermiştir. Çalışması boyunca tarım ile uğraşan toplumun şartlarını dikkate alırken dinin genel gayelerini gözetmiş ve göstermiştir.

1. Misal: Merginânî, istinca konusunu tarım toplumu şartlarında anlatırken Hz. Peygamber'in (sav) devamlı su ile temizliğe itina gösterdiğini ve gayenin temizlik olduğunu bildirmiştir. Merginânî, Şafîî mezhebinin taharette sünnetin üç taşla (Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 20) olduğu görüşünü kabul etmeyerek maksadın kaç kez olduğu değil bizzat temizlenmek olduğunu belirtmiş ve Hz. Peygamber'in bir taşla da olsa temizlenmedeki hassasiyetini (Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 18) esas olanın ise su ile temizlenmek olduğunu belirterek delil olarak da "Orada temizlenmeyi seven adamlar vardır" (Tevbe, 9/108; Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 22) ayetini getirmiştir. Bu ayeti kerimenin taşla temizlendikten sonra tekrar su ile temizlenenler hakkında nazil olduğunu zikredip bunun da 'edep' yani 'mendup' olduğunu bir başka görüşe (kîle) göre de zamanlarında 'sünnet' olduğunu nakletmiştir. Eğer necaset mahallin dışına bulaşmış ise ancak su ile temizleneceğini de özenle vurgulamıştır.³³ Merginânî'nin yukardaki görüşü Orta Asya'daki bir uygulamayı yansıtmaya açısından önemlidir. Mesela Kırgızistan'ın Karabalta şehrinin merkez camii'nin tuvaletleri ikilidir. Birinci tuvalette taşla temizlenme olup akabinde ikinci tuvalette geçilir orada ise su ile temizlik yapılır. Cami görevlileri buna hassaten dikkat ederler.³⁴ Kanaatimce Merginânî'nin 'mendup' demesi biraz da Mâverâünnehir bölgesindeki adetlerden neşet etmiş olabilir. Onun için "fi zamanına" kaydını düşmesi metin inşası açısından isabetli olmuştur. Görüldüğü üzere bir fakih asıl gayenin temizlik olduğunu bunun da su ile olması gerektiğini vurgulamakla birlikte bölgelerindeki âdeti de dikkate almış ancak bunun o döneme ve o mahalle ait olduğunu da vurgulamıştır. Çünkü günümüzde su ile temizlik esas olduğundan böylesi temizlenme usullerine gerek olmadığı açıktır.

İşin dikkat çeken tarafı Neseî, ayetin nüzul sebebi olarak Hz. Peygamber'in Kuba Mescidine gelince "Ey Ensar Allah sizi yüceltti, tuvalette ve abdeste nasıl temizleniyorsunuz? diye sorunca, 'bizler tuvalette üç kez taş ile sonra da su ile temizleniyoruz" ifadelerini göstermektedir (Neseî, 2009, s. II, 209). Cessâs ise Hz. Peygamber'in (sav) taşla istinca ettiği gibi (kavli, fiili) su ile istinca ettiğini de nakletmiş ve

31 Günümüzde de aynı şartların dikkate alınması ve yaptığımız çalışmaların işlevselliğinin denetlenir olması gerekmektedir. Bunun için fıkıh, usûl ve kelam metinlerinin inşasını sağlayacak yeni ilkeler ve içerikler belirlemek gerekmektedir. Kelam ilmiyle ilgili yeni ilkeler içerikler için Bk. (Celebi, 2000, s. 89-92, 93-99).

32 Merginânî'nin meşhur eserinde kullandığı nevî şahsına münhasır üslubuyla ilgili tespit edilenlerden birkaçını sayabiliriz. Mesela "meşayihuna" ifadesiyle Maveraünnehir'de Buha-ra ve Semerkant'taki âlimleri kastetmiştir. Yine "fi diyarına" ifadesiyle Maveraünnehir'deki şehirlerin âlimlerini kastetmiştir. Önce zikrettiği akli delillere işaret için "bima zekerna vema beyyenna" ifadesini ve akli deliller için "el-fikhu fihi keza" yine ehli hadisin nakilleri için "haza'l-hadisü mahmulün ala keza" kendi nakilleri için "nehmiluhu" ve "an fulan" ile rivayet ettiği kişiyi, "inde fulan" ifadesiyle kendi mezhebini kastettiği tespit edilmiştir. Merginânî'nin sarf-nahiv dâhil diğer farklı kullanımları ve bazı kitaplardaki hususi tabirleri için Bk. (Leknevî, 1417, s. I, 13-22).

33 (Merginânî, 1424, s. I, 39-40); Süyûtî, mezkûr ayetin nüzul sebebinin bir önceki ayetle birlikte ele alıp ilkinin Mescid-i Dirar ile ilgili olduğunu ikinci ayetin ise Kuba Mescidindeki müminlerle ilgili olduğunu ve onların temizlenirken (istinca) su ile temizlendiklerine dikkat çekmiştir. (Süyûtî, s. 156).

34 Ramazan görevi sebebiyle bir ay Kırgızistan'da kalınca bunlara şahit oldum. Taşların ne olduğunu sorduğumda o taşların tuvalette çoğalması üzerine kireç suyu gibi bir sıvı döktüklerini taşların o sıvıyla eriyip kaybolduğunu naklettiler. Bu sadece merkez camindeki bir uygulamaydı. Apartmanlarda su kullanıyorlardı. Orada olan Ahıska Türkleri ise bizde olduğu gibi her daim su ile istinca ediyorlardı. Yusuf el-Kardavî, Asya ülkelerinin bazısında mescitlerdeki tuvaletlerde taşların varlığını sünneti ihya etmeye hamletmelerini eleştirel olarak zikretmiş Hayri Kırbaoğlu da bu sünnet anlayışını eleştiri maksadyla nakletmiştir. Araştırma yapılsaydı bu şekilde olmadığını akabinde anlattığım gibi su ile temizliğin olduğunu en azından Kırgızistan'da nakledilen şekilde olmadığı görülebilirdi. Yine de eleştiri suyun olduğu yerde böyle bir süreç sünnet olarak isimlendirilmesi üzerinden yapılabilirdi. Diğer ülkelerde suyun kullanılıp kullanılmadığını biz bilmiyoruz, isim zikretseydi daha iyi olurdu. (Kırbaoğlu, 1997, s. 46).

bu ayetten hareketle su ile istincanın daha faziletli olduğunu vurgulamıştır. Bir de bu ayetten oradakilerin günahlarına tevbe edip temizlendiklerini istidlal etmiştir (Cessâs, 1993, s. III, 228-229). İmam Mâtûrîdî (öl. 333/944) ise bu ayetin Mescid-i Nebevi hakkında olduğuna değindikten sonra Mescid-i Kuba ile ilgili olduğuna da işaret ederek iman, tevhit ve namaz ile temizlendiklerine dikkat çekmiştir. Ayrıca Kuba ehlinin su ile temizlendiklerini beyan etmiştir. Başka bir rivayette ise bu şekilde temizlenmenin Tevrat'ta geçtiğini, Resulullah'ın istemesi halinde terk edebileceklerini söylemeleri üzerine Resulullah (sav), "Hayır, su ile temizlenmeyi terk etmeyin" buyurduğunu nakletmiştir (Mâtûrîdî, 2004, s. II, 447).

Günümüz itibarıyla temizlik konusunda belki bu tartışmalar zait gibi algılanabilir. Fakat salgın/pandemi sebebiyle anladık ki çağımızda insanların bir kısmı sadece tuvalet kâğıdı ile su kullanmadan temizlik yapmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü haberlerde sıklıkla bu duruma dikkat çekerek asıl temizliğin su ve yardımcı temizlik maddeleri ile yapılmasını dünyaya ilan etmektedir. Hâlbuki Müslümanlar, ta baştan beri su ile temizlenmeyi asıl amaç edinmekle birlikte hîn-i hacette su imkânının olmadığı arızı durumlarda nasıl temizlenilmesini tartışmıştır. İslam'da temizlenmenin asıl maksat olduğu ve temizlenme malzemesinin esasen su olduğu defaten vurgulanmıştır. Hatta Resulullah (sav) bunun için suların korunmasına yönelik ayrıca tedbir alınmasını açıklarken durgun sulara idrar edilmesini ve içinde yıkanılmasını yasaklamış (Dâvûd, *Tahâret*, 35), sular konusunda çok geniş bir yelpaze çizerek hükümlerinin farklılığını beyan etmiştir (Dâvûd, *Tahâret*, 36-37). Yukarıda zikredilen Kuba ehlinin sadece su ile temizlenmesi değil suyu temizlik için kullanıp kendilerini temiz tutmalarına da işaret edilmiştir. Tarım toplumunda sudan uzak mekânlarda kalan insanların temizlenmesi ve su imkânının olduğu ortamlarda ise su kullanımı İslam'ın en önemli emirlerinden olmuştur. İmam Muhammed'in, hurma nebizi/şırası ile abdest konusunda "içilmesi caiz olmadığı gibi abdest alınmasının da caiz değildir" (Kâsânî, I, 17) fetvası, içilmesi caiz olmayan su ile abdest almanın da caiz olmayacağı hükmüne ulaşılması günümüz açısından önemlidir. Hatta günümüzde bir ileri adım olması bakımından suyun kimyevi olarak temizliği konusu da dikkate alınmalıdır. Zira Çernobil hadisesinde sulara sirayet eden radyasyon neticesinde kanser hastalığı yayılmış ve çok sayıda insan ölmüş veya sakat kalmıştır. Bunun gibi asrın getirdiği kirlenmelerden dolayı suyun temizliği için tadı, rengi ve kokusunun bozulmaması ilkesine ilaveten tıbben sağlığa zararlı olmaması ilkesi ilave edilmelidir.

Fıkıh kitaplarının Kitabu't-Tahâret ile başlaması İslam dininin bu konuya ne denli ehemmiyet verdiğini izah için yeterlidir. Hatta İbn Arabî (öl. 638/1240) gibi bazı âlimler temizlik kitabını Esrârü't-Tahâret diye başlayıp temizliğin tenzihî bir sıfat olduğunu bunun da manevî ve hissi diye ikiye ayırdığını, manevî olanın kalp temizliği, hissi olanın ise belirli azaların temizliğinden ibaret olduğunu açıklamıştır. Yine manevî temizliğin; kötü ahlaktan korunma olarak 'tehâretü'n-nefs', denî/alçak fikirlerden korunma olarak 'tehâretü'l-akıl' ve başka şeylere meyletmekten korunma olarak 'tahâretü's-sır' diye üçe ayırmıştır. Her azanın maddî ve manevî temizlenmesine de işaret ettikten sonra hissi taharete belirli azaların temizlenmesi hususunda abdest, gusûl ve teyemmümü ele almıştır (İbn Arabî, 1994, s. I, 731). İbn Arabî'nin yaptığı bu değerlendirmelerin, şiddetin ve ahlaksızlığın yaygınlaştığı günümüz dünyasında ne kadar da ehemmiyetli olduğu gün geçtikçe kendisini göstermektedir. Aslında maddî hastalıkların oluşturduğu salgın gibi manevî hastalıkların salgınlarına karşı da ayrı tedbirlerin alınması gereği kendini göstermiştir.

Dünya sağlık örgütünün pandemi sebebiyle yayınladığı koruyucu tedbirler, adeta abdesti ve Hz. Peygamber'in (sav) yemekten önce ve sonra, uykudan uyanınca tuvaletten önce ve sonra elleri yıkama emrinin ne kadar da yerinde ve çağın ilerisinde olduğunu göstermiştir.³⁵ Bu bağlamda ağız temizliğine verilen ehemmiyet hiç de az değildir. Misvak kullanmadan maksat sadece 'arâk' ağacından yapılan diş fırçası değildir. Onun yanında fırçalamak manasına gelen sivakın da aynı kökten olduğunu düşünürsek günümüzde kullanılan diş fırçaları yani diş fırçalamak da aynı anlamı içerir diyebiliriz. Dolayısıyla misvak kullanma yanında diş fırçasıyla ağız temizlemek de aynı gayeye matuftur.³⁶

2. Misal: Merginânî, zekât bahsini işlerken bulunan maden ve eşyalardaki yazının eğer Müslümanlara veya gayrimüslimlere ait olduğu net değil ise mezhebin zahirine göre cahiliye dönemine ait olduğunun kabul edilmesinin asıl olduğunu, zamanımızda *fizemanina* ise İslam'a ait kabul edilmesinin uygun olacağını belirtmiştir. Gerekçesini ise zamanımıza kadar İslam dininin üzerinden fazlaca bir vakit geçtiğinden baskısı ve yazısı belli olmayan maden ve hazinelerin İslam'a aidiyetini kabul etmenin uygun olacağını belirtmiş ve fikhî hükmünü vermiştir (Merginânî, I, 117).

3. Misal: Merginânî, yemin konusunu işlerken Câmîü's-Sağîr'den Ebu Hanife'ye ait fetvayı şöyle nakleder: Bir kişi yemin etse ki, "ben kelle eti yemeyeceğim" bu yemin, sığır ve koyun kellesini içine alır, çünkü Ebu Hanife'nin döneminde örfen kelleden maksat bu iki hayvanın kellesidir. Dolayısıyla ikisinden birini yiyen kişi yemininde hanis olup keffaret gerekir. Fakat Ebu Yusuf ile İmam Muhammed'in döneminde örfen kelleden maksat sadece koyun kellesi olduğu, dolayısıyla bu ihtilafın ikisinin zamanındaki örf böyle olduğundan *ihtilafu asrin ve zamanin/ asrin ve zamanin* getirdiği bir durum olarak anlaşılmıştır. Dolayısıyla bizim zamanımızda da âdete göre fetva verilmesi gerekmektedir, hükmünü vermiştir (Merginânî, II, 366). Ayrıca müellif yeminlerde örfün önemine de işaret etmiştir.

4. Misal: Merginânî, Ebu Hanife'nin Müslümanların şahitliği konusunda hasmı tân etmediği sürece hâkimin şahidin halini araştırmaksızın yani tezkiye etmeksizin zahir adâletle iktifa etmesinin yeterli olduğuna Hz. Peygamber'in "Müslümanlar 'hadd-i kazif' cezası almadıkları sürece birbirleri hakkında adildirler" (Dârekutnî, 1986: IV, 206-207) hadisini delil getirerek hükmettiğini nakletmiştir. Hz. Ömer'den (öl.

35 Misvak kullanma konusunda Hz. Peygamber (sav) ümmetime zor gelmeseydi her namaz için emrederdim (Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 24-29) buyurması, ağız sağlığı ve vücudun ilk kapısının ağız olması sebebiyle koruyucu hekimlik açısından da bu ifadenin önemini anlatmaya gerek yoktur.

36 Seyyid Sabık misvak kullanmanın her vakit müstehap olduğunu ancak şu beş vakitte daha fazla müstehap olduğunu bildirir: 1. Abdest alırken 2. Namaza başlarken 3. Kur'an okurken 4. Uykudan uandıktan sonra 5. Ağzında değişiklik hissettiğinde ve ramazanda ister günün evvelinde ister sonunda olsun fark etmediğini çünkü Peygamberimiz'in (sav) ramazan günlerinde misvak kullandığı bizzat mervidir. Hatta Hz. Ayşe annemizden gelen rivayete göre misvaki kullandıktan sonra onu yıkamanın da sünnet olduğu anlaşılmıştır. Zira Resulullah'ın (sav) öyle yaptığını rivayet etmiştir (Seyyid Sabık, 1992: I, 40). Bu bağlamda yerli gelmişken bir hususa dikkat çekmek isteriz. Yeme içmenin insan fitratına etkisi insan şerefine aykırı olan şeyleri yemenin yasaklanması, giyim kuşam konusunda gösterilmesi gereken hassasiyetler ile karı-koca ilişkilerinin sınırları gibi konular genelde ayet ve hadisler ışığında fıkıh kitaplarının Kerahiyye/İstihsan bölümlerinde işlenmiştir. Bk. (Merginânî, IV, 1424, 412-430).

23/644) de benzer rivayet gelmiştir. Ancak hadlerde ve kısas cezalarında şahitlerin tezkiesine ihtiyaç vardır. Hadlerin şüphe ile düşürülmesi ve had cezalarının ağırlığı dikkate alındığından şahitlerde tezkie şarttır. Hatta hasmı tân ederse bu tezkie işi gizli ve açık olarak yapılabilir. İmameyn ise diğer hukuk davalarında da gizli ve aşikâr şahitlerin tezkie edilmesini savunmuşlardır. Çünkü kaza hüccete bina edilir. Hüccet ise adil şahitlerin şahitliğidir ki ancak adâlet bununla tahakkuk eder ve kaza butlandan korunur. Merginânî bir görüşe göre bu ihtilafın *ihtilafu asrin ve zamanin/ asır ve zamandan* kaynaklandığını söyledikten sonra kendi zamanlarında da fetvanın imameynin görüşüne göre olduğunu bildirmiştir (Merginânî, 1424, s. III, 131-132). Toplumda ahlaki yapının bozulup hak telakkisinin azalması neticesinde insanların birbirleri hakkında çekinmeden iftira ve bühtanda bulunması çoğalınca hem ceza hem de hukuk davalarında şahitlerin gizli, açık tezkiesinin yapılması elzemdir. Belki yeni araştırma tekniklerinden de faydalanılabilir. Bu nev'i araştırmalar ayrı bir hak ihlali oluşturmamalıdır. İnsanların lekelenmeme hakkına her yönden riayet edilmelidir.

Merginânî'nin Güncel Meselelerde Metin İnşası

Merginânî, inceleyeceğimiz konuyu Edebül-Hâdî kitabında *mesailü şetta*/çeşitli meseleler diye açtığı başlıkta ele almıştır. Neden kitaba Edebül-Hâkîm ismini vermemiştir. Bunun irdelenmesi gerekir. Konuya geçmeden önce istitradı olarak 'kadî' ve 'hâkîm' kelimeleri hakkında kısa bir değerlendirmede bulunmamız konumuza katkı sağlayacaktır.³⁷ Fıkıh usûlünde *kaza* ve *eda* kelimeleri mecazen birbiri yerine kullanılmaktadır (Nesefî, 2018, s. 43). Dolayısıyla kadî, davalılar arasında ödenmesi gereken hakkın gecikmesinden hareketle hakkı, davalıdan alıp davacıya eda eden, devlet başkanı adına hüküm verip infaz edene denir. Başka bir ifade ile işi ayrıştırıp tamamlamak ve bitirmek anlamına gelir (Askerî, 2006, s. 326; En'am, 6/2; İsrâ, 17/4; Sebe, 34/13; Fussiet, 41/12). Hüküm husumete mani olmak anlamına geldiğinden hâkîm aklın ve şer'in gerektirdiği şekilde hükümle meseleyi fasl edendir. Bir de hükümün kazadan farklı olarak sebep ve illette benzerlik olduğunu ifade eder. Eşyanın hükmü asla raci olan ve olmayan diye ikiye ayrılmıştır (Askerî, 2006, s. 327). Hâkîm ise hadiseler benzer olsa da başkasına benzeterek değil meselenin nev'i şahsına münhasır/sui generis özelliğinden hareketle haksızlığa mani olup basiretli bir şekilde davayı hall u fasl eden anlamındadır.³⁸

Merginânî'nin, kadılık kitabındaki güncel mesele şöyledir: Ebu Hanife'ye göre iki katlı bir binanın alt kat maliki kendi mülkünde üsteki malikin rızası olmadan eve kazık çakamaz, delik veya pencere açamaz. Çünkü ona göre başkasının hakkının taalluk ettiği yerde asıl olan tasarruftan sakınmaktır. Tıpkı rehin alan ile kiracının mal sahibini tasarruftan alıkoymaları gibi. Kaldı ki maldaki tasarrufun mutlak olması, karşı tarafın bu tasarrufa razı olmasına dayanır. Dolayısıyla alttaki ev sahibinin evle ilgili tasarruflarının üsteki eve zarar verip vermeyeceğinin bilinmemesi mahzurunu ortadan kaldırmaz. Bunun yanında alttaki tasarrufların ister istemez üsteki evde gevşeme ve sarsılmalar ile eve zarar verebileceğinden bu tasarrufa izin verilmez. İmameyn ise alttaki ev sahibi üstekine zarar vermeyen şeyleri yapabilir görüşündedirler. Üst kattaki malikin kendi evinin üstünü yapması hakkında da aynı ihtilaf caridir (Merginânî, 1424, s. III, 121). Bazı âlimler; imameynin görüşü Ebu Hanife'nin görüşünü açıklar mahiyette olduğundan aralarında ihtilaf olmadığını savunurlar. Bir kısım âlim de asıl olan anılan tasarrufların imameyne göre caiz olduğu görüşündedir. Çünkü bu, kişinin kendi mülkündeki bir şeyde tasarruf etmesidir. Mülkiyet ise mutlak tasarrufu gerektirir. Tasarrufların caiz olması, birinin tasarrufunun diğerine zarar vermemesine bağlıdır. Bahse konu şekildeki tasarrufların zarar vereceği kesin olarak bilinmediğinden imameyne göre kişilerin tasarrufuna mani olunmaz (Merginânî, 1424, s. III, 121).

Bu meselede Merginânî'nin, imameynin görüşlerini fıkıh ilminde zayıflığı kabul edilen ifadeler (kîle) ile nakletmesi ve Ebu Hanife'nin görüşünü sona alması onu tercih ettiğini göstermektedir. Günümüz hukukunda ele alınan ortak mülklerdeki tasarrufların daha önce fıkıh ilminde tartışılması, zamanımız da ise Ebu Hanife'nin görüşünün tercih edilmesi, önemli bir husustur.

Gördüğümüz üzere Merginânî, "*hakkın kötüye kullanılması*" diye bilinen teoriyi asırlar önce Ebu Hanife'den naklederek işlemiştir. İslam hukuku konuyu genel olarak işlerken Hz. Peygamber'in (sav) komşu hakları ile ilgili hadisleri delil getirilmiştir. Şöyle ki uzunca bir hadisin devamında Hz. Peygamber komşunun, komşusunun binasından daha yüksek bina yaparak onun rüzgârına engel olmasını yasaklamıştır (Müttaki el-Hindî, 1981, s. IX, 52; Zeydan, 2013, s. 225). Ayrıca "zarar ve zarara karşı zararla mukabele yoktur" (İbn Mace, *Ahkâm*, 17; Malik, *Muvatta*, *Akdîye*, 31; Mecelle md. 19) hadisi, hakkın kötüye kullanılması açısından çok kapsamlı bir hukuk kuralı olarak işletilmiştir. Alman araştırmacı Josef Kohler'in (1849-1919) konu ile ilgili makalesinde asıl mucizevi ve şaşırtıcı, heyecan verici olan İslam hukukçularının hakkın suiistimali konusunda İslam'ın temel, basit esaslarından böyle geniş ve detaylı hükümleri çıkarmış olmalarıdır, tespiti (Köse, 1999, s. 7) dikkate değerdir.

37 Yapacağımız değerlendirmeler genelde Fıkıh usûlü, Ebu Hilal el-Askerî'nin el-Fürûk fi'l-Luga'sı, Raci el-Esmer'in *Kamusu'l-Ezdat*'ı ve Cavli Murat'ın *Mu'cemül-Hadi fi'l-Müterâdifat ve'l-Müteanîsat* isimli sözlüklerinden mülhem olacaktır.

38 Kanaatimizce Mecelle'nin, "hâkîm, hakîm, fehîm, müstakîm ve emîn, mekîn, metîn olmalıdır" (Mecelle, md. 1792) tarifi, mezkûr anlamı müşirdir. Çünkü hak zayı olmuşsa telafisi çok zordur. Her insanın bir hayatı vardır, onun lekelenmemesi ve heder edilmemesi esastır. Hatta Başgîl'in hukuk kaidelerini içtimal bünyenin hifzıssıhhası olarak belirtmesi manidardır. (Başgîl, *Esas Teşkilat Hukuku*, 12.) Belki de tabiplere *hekim* denmesi ve hastalık öncesi tıbbi tedbirlerle *koruyucu hekimlik* denmesi yine kelimenin kök anlamlarından gelmektedir. Zira hastalıklar aynı olsa da kişilere özel durum kaçınılmazdır ve bir kimsenin hayatı tam olarak başka bir kimseye benzemez, yine örneksiz bir hayata tababetin gerektirdiği şekilde müdahale ederek hastalıklara mani olmak, tedavi etmek hikmete müstenit bir iştir, onun için hastayı tedavi edene *hekim* denir. Spor müsabakalarını yönetenlere de *hakem* denmesi tesadüfi olmasa gerektir. Orada da ayrı ayrı olaylar vardır ve anlık basiretli bir hüküm verip hakkın zayı olmasına mani olmak vardır. Çünkü maçtan sonra kararın yanlış olduğu anlaşılrsa da artık hüküm verilmiştir. Zaten maçın tekrarı da söz konusu değildir. Dolayısıyla *hâkîm*, *hekim* ve *hakem* çok titiz ve basiretli davranmalıdır. Belki sonuç olarak tekrarı olmayan hayat ve hakların korunmasının ehemmiyetinden hareketle bu isimlendirmeye yapılmıştır da diyebiliriz. Ayrıca Ebu Hilal el-Askerî hâkîm ile hakem arasında şöyle bir ayırım daha yapar. Hakem hükmetmeye ehil olması gereken kişi için kullanılırken, Hâkîm ise hükmetmenin şanından olan kişi için kullanılır. O bu inceliğe işaret etmiş, hükümle sıfatlanmanın methi gerektirdiğini çünkü bunun fiilde sabit cari bir durum olduğunu, dolayısıyla hâkîmin bazen isabet edemeyeceğini, fakat kim hüküm sıfatını *hakem* olarak hak ederse, o kullanım tazim ve meth için olacağından onun hükmünde sadece isabetli olması beklenir. (el-A'skerî, 2006, s. 327-328.) Dolayısıyla karı-koca anlaşmazlıklarında her iki taraftan *hakem* tayininin (Nisa, 4/34) uygulamasında anlaşmazlığı çözecek hakemlerin kabiliyet, saygınlık ve yetkinlikte olmaları gerektiğine işaret edilmiştir, diyebiliriz. Yine bu hadise de nev'i şahsına münhasırdır. Ayrıca 20.yüzyılın ikinci yarısından beri işlerlik kazanmış olan Tahkim müessesesinin uluslararası niteliği de önemlidir. Yabancı hakem kararlarının tanınması ve tenfizine yönelik New York sözleşmesi, birleşmiş milletlerden sonra en çok tarafı olan sözleşmedir. 1958 yılında imzalanmıştır. Sulh ile ilgili olarak da günümüzde pek çok davada dava şartı olarak zorunlu arabuluculuk müessesesi getirilmiştir. Bunun anlamı şu: dava açmadan önce arabulucu önünde sulh olmaya çalışsın. Sulh olamazsa ancak dava açılabilir. Neticede günümüzde tatbik edilen tahkim yasa ve arabuluculuk müessesesi hasımların mahkemeye gitmeden bazı davaların sahanın uzmanı hukukçular tarafından çözülmesi, mahkemelerdeki iş yükünün azalması, tarafların daha rahat bir ortamda meselelerini konuşmaları ve genelde tokalaşarak ayrılmaları çok isabetli olmuştur. Arabulucu hukukçular sayesinde sulh yaparak da "*sulh en hayırî olanıdır*" (Nisa, 4/129) hükmünün tecelligâhi olmak sosyolojik ve psikolojik yönden ayrı bir güzelliştir. Bu kişilerin seçiminde, yukarıda değindiğimiz hakemlik vasıflarının dikkate alındığı kanaatindeyiz.

Netice itibariyle Hz. Peygamber'den sonra müctehit sahabeler ve sonraki fakihler vasiyet, talak, velayet, alacak ve mal üzerindeki tasarruf haklarının suiistimal edilmesini yasaklayan ayet ve hadislerden hareketle konu hakkında: a. Başkasına zarar vermek kastıyla kullanılması, b. Hakkın kullanılması sonucunda fahiş zararın ortaya çıkmasını, c. Hakkın kullanımının üçüncü şahıslar için umumi bir zarar meydana getirmesini, d. Hakkın kullanımında meşru menfaat yokluğunu, e. Menfaatler arası aşırı oransızlığı, hakkın kötüye kullanılması olarak kabul etmişlerdir (Köse, 1999, s. 11).

Hakkın kötüye kullanılması hususunun ne Roma ne de Cermen hukukunda doğrudan doğruya düzenlendiğine rastlıyoruz. Bu nazariyenin temelinde 1789 Fransız Devrimi'nin güçlendirdiği ferdiyetçilik akımı vardır (Köse, 1999, s. 8). 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi'nin 4. maddesi şöyledir: “*Hürriyet başkasına zarar vermeyen her şeyi yapabilecektir. Böylece her insanın doğal haklarını kullanması, toplumun diğer üyelerinin de aynı haklardan yararlanmasını sağlayan sınırlarla sınırlanmıştır.*” Görüldüğü gibi bu beyanname hürriyetler arasında çatışma olduğu düşüncesine yabancı değildir (Gözler, 2018, s. 250-251). Böyle olmakla birlikte Batı hukukunda hakkın kötüye kullanılması nazariyesinin ilk uygulaması Fransa'da olmuştur. Sırf komşu evin manzarasını kapamak amacıyla kendisine hiçbir faydası olmayan lüzumsuz görkemli bir baca inşa ettirmiş olan bir mülk sahibi aleyhine açılan dava münasebetiyle 2 Mayıs 1855 tarihinde Colmar İstinaf Mahkemesinin: “*kötülükten ilham alan ve fena bir hırsın tesiriyle işlenen, haklı hiçbir şahsi menfaate dayanmayan ve başkasına fahiş bir şekilde zarar veren bir fiilin adâlet organlarının tasvip ve tasdik edilmesi ahlak ve hakkaniyet prensiplerine aykırıdır*” gerekçesine istinaden baca yıktırılmıştır (Köse, 1999, s. 9). Böylece Batı'da birinci ve ikinci dünya savaşından sonra sosyal ve ekonomik hakların geniş ölçüde kabul edilmesiyle klasik hürriyet anlayışında değişiklikler olmuştur. Bu değişme özellikle mülkiyet hakkında kendini açıkça göstermiştir. Mülkiyet hakkı artık liberalizmin altın çağında olduğu gibi ‘mutlak’ ve ‘mukaddes’ hak olmaktan çıkmış çağdaş anlayışa göre mülkiyet insan kişiliğine bağlı dokunulmaz bir ayrıcalık değil, fakat ekonomik haklar arasında yer alan ve sosyal fonksiyonu olan sınırlı bir hak halini almıştır (Kapani, 1976, s. 72).

İşte Batı hukukundan asırlar önce ‘hakkın kötüye kullanılması’ gibi mevzuların Merginânî tarafından ele alınması onun eserinin kıymetini artırmıştır. Hidaye'nin diğer bölümleri hakkında yapılacak çalışmalardan Batı hukukunun daha çok faydalanacağını düşünüyoruz. Hatta aynı konunun 3 asır sonra üslup ve usûl olarak takipçisi Molla Hüsrev tarafından Gurer ve Dürer'de şüfa hakkı ile irtifak haklarında da işletilmesi sahada birkaç adım daha atıldığı delilidir (Molla Hüsrev, II, 416-417). Bir de bu konuda birlikte basılan Ebu'l-İhlas Şürûnbulâlî'nin (öl. 1069/1659) haşiyesi ile müstakil basılan Ebu Said el-Hâdimî'nin (öl. 1176/1762) haşiyesi (Hâdimî, 1310, s. 447) dikkate alınırsa nazariyenin Osmanlı uleması tarafından ne kadar genişletildiği anlaşılmış olur.

Fethi Düreynî hakkın kötüye kullanılması nazariyesi ile ilgili müstakil bir çalışma yapmış ve fıkıh ilminde bu nazariyenin genelde ‘teassuf’, ‘isaet’ kavramlarıyla ifade edildiğini Şâtıbî'nin ‘el-isti’ malûl-mezmum’ kavramını kullandığını nakletmiştir. İbn Kayyim (öl. 751/1350) ise ‘el-medarratu fi'l-hukuk’ ifadelerini kullanmıştır. Düreynî, bunların birbirine yakın olduğunu söylese de kendisi ‘teassuf’ kavramını tercih etmiştir (Düreynî, 1998, s. 44-53).

Mahmasânî (öl. 1909-1986), raşit halifelerin uygulamalarını anlatırken konuyu ‘teassuf’ kelimesiyle ifade etmeyi tercih etmiş ve ‘özel mülkiyette komşuluk ilişkileri’ başlığı altında işlemiştir. Kişinin mülkiyetindeki tasarruflarını; maslahat-ı amme, başkalarının hakkı ve teassufun yani hakkın kötüye kullanılmamasının vücûbiyeti gibi şartlara dikkat çekmiştir. Yine akar sahiplerinin aralarındaki muamelede dikkat etmeleri gerektiğini salık vermiştir. Devamında Nisa suresindeki yakın ve uzak komşuya ihsan üzere muamele edilmesini emreden ayeti (Nisa, 4/36) ile kişinin kardeşini veya komşusunu nefisinden çok sevmedikçe iman etmiş olamaz hadisini (Müslim, *İman*, 45) delil getirmiştir (Mahmasânî, 1984, s. 436-438). Ayrıca o, konuyu “*Cevaz-ı şer'i zamâna münafi olur*” (Mecelle, md. 91) yani kişi kendi mülkünde tasarrufta bulunurken başka birisine zararı dokunursa tazminle mükellef olmaz, başlığı altında da incelemiştir. Batı hukukunda hakkın suiistimali konusunun olmadığını ‘hakkını kullanan başkasına zarar vermiş olamaz’ kuralının Roma hukukunda hakim olduğunu, Fransızların da önceleri aynı kanaatte olduğunu, hatta İngilizlerin malum konuyu ‘taaddisiz zarar’ olarak gördüklerini nakletmiş ancak sonra ferdiyetçi akımın Fransa'da hız kazanması ile konunun gündeme alındığını özetle zikretmiştir (Mahmasânî, 1983, s. I, 35-38).

Mahmasânî, ‘hakkını kullanan başkasına zarar vermiş olamaz’ kuralı hakkında müctehitlerin aynı fikirde olduğunu zikretmiş ve Kâdîhan'dan (öl. 592/1196) naklen, Ebu Hanife ile ilgili bir fetvadan hareketle onun da aynı kanaatte olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu o günkü ahlaki yapı gereği komşuluk hukukuna riayete binaen ortak mülkiyetin dışındaki mutlak kullanımla alakalı olabilir. Çünkü Kâdîhan'ın çağdaşı olan Merginânî'nin Hidâye'de anlattığına bakılırsa Ebu Hanife'nin ortak mülkiyetteki tasarruflar hakkında bu kanaatte olmadığı görülür. Yalnız Mahmasânî, mezkûr kural hakkında ilk defa Ebu Yusuf'un ve müteahhir âlimlerin istihsan delilinden hareketle aksi kanaatte olduğunu da nakletmiştir (Mahmasânî, 1983, s. I, 39-40). Hakkın kullanımında meydana gelen “*zarar-ı fahiş bi eyyi veçhin kân def ettirilir,*” (Mecelle, md. 1200) kaidesi Mecelle tarafından çeşitli misaller ile komşuya zarar verecek demirci, değirmen veya fırın gibi mekânların duman ve rayhasından komşuların eziyet görmesi durumlarında hakkın kullanılmasına izin verilmeyeceği açıkça beyan edilmiştir (Mecelle, md. 1201-1212). Yine Mahmasânî hakkın kötüye kullanılması ile ilgili komşuluk alakasına değinerek İslam hukukunda ‘akdu'l-civar’ isminin yaygınlaştığını ileri sürmüştü, Mecelle'deki mefsedet-in definin evla olduğu (Mecelle, md. 30), zararın izale olunacağı (Mahmasânî, 1983, s. I, 44-48, 49-55; Mecelle, md. 19, 20) maddeleri ile bir de bunların izahı sadedinde diğer maddelere atıfta bulunmuştur (Mecelle, md. 1197, 1198, 1200-1203). Yaşadığımız dünya şartlarında ‘yetkinin kötüye kullanılması’ konusunun da fıkıh ve ahlak ekseninde yeniden ayrıca ele alınıp tartışılması gerekmektedir.

Türk Medeni Kanunu'nun, 2'nci maddesinde “*Herkes, haklarını kullanırken ve borçlarını yerine getirirken dürüstlük kurallarına uymak zorundadır. Bir hakkın açıkça kötüye kullanılmasını hukuk düzeni korumaz.*” Hükmü yanında komşuluk hukuku bakımından malike bazı ödevler de yüklemiştir. Mesela 737 maddesinde “*herkes taşınmaz mülkiyetinden doğan yetkileri kullanırken ve özellikle işletme faaliyetini sürdürürken, komşularını olumsuz şekilde etkileyecek taşkınlıktan kaçınmakla yükümlüdür*” hükmü (Gözler, 2015, s. 279-281) ‘hakkın kötüye kullanılmaması’ ile ilgili düzenleme olarak güzel bir noktaya gelmiş ve İslam hukukunun asırlar önce belirlediği kuralı nispeten yakalamıştır.

Sonuç

Eskiden beri fıkıh metinlerini anlamamanın ve metin inşâ etmenin zorluğu kabul edilen bir gerçektir. Bunun sebepleri pek çok olsa da fıkıh ilminin ilahi kaynaklı oluşuna bağlı olarak değişen yönü ile değişmeyen yönünün tespit edilip ona göre hareket edilmesi bu alanda bir girizgâh olacaktır. Bu minvalde fıkıh ilminin kelim ve özellikle ahlak ile ilişkisinin sürdürülmesi de çözülmesi gereken bir mesele olarak iyice gün yüzüne çıkmıştır.

Metinleri doğru anlama ve inşâ etmenin engellerinden birisi hiç kuşkusuz İslam coğrafyasında gerçekleşen maddi ve manevi yıkımı olan savaşlardır. Bu savaşların Müslümanların doğru refleks göstermesine mani olduğuna değindik. Şöyle ki Moğol istilası sonrası İslam dünyasında ciddi bir toparlanmanın yaşandığı malumdur. Fakat Batı'nın genel desteğiyle İngilizlerin Ortadoğu'yu içten karıştırıp Hint alt kıtasını işgal süreci fikri yıkımı gerçekleştirdiğinden iki yüz yıldır İslam âlemi -elektrik çarpmış gibi etkilediğinden- bir türlü kendine gelememektedir. Öyleyse dıştaki yıkımdansa içte ve zihinde olan yıkımın daha tehlikeli ve etkili olduğu anlaşıldığından behemehâl bu mesele üzerine eğilmek ve sistemli düşünen bir zihin inşasını oluşturmak gerekir.

Geleneğimizdeki metinlerin kolay eskimemelerinin sebebini sadece nas merkezli oluşlarında değil biraz da inşâ edenlerin hem anı hem de geleceği kuşatacak şekilde konuları sunmalarında aramamız gerekmektedir. Hatta daha önce değindiğimiz gibi metin inşâsında bütün ilmi ve mevcut şartlar dikkate alındığından bizzat metnin problem merkezli işlendiğini ve kriz dönemlerinde çözüm önerisinde bulunduğunu da göz ardı etmemek gerekir.

Bir adım daha ileri giderek metinleri anlama ve inşâ etmedeki başarısızlığımızda bizim ilmi altyapımızın yetersizliği ve bilim zihniyetinden uzaklaşmamızı irdelememizin gerçekten de vaktinin gelip geçtiğini söylemek durumundayız. Çalışmada işaret ettiğimiz gibi belirli bir sanat eserinin icadı için nasıl birtakım malzemelere ihtiyaç varsa metinleri anlama ve yeni metinler inşâ etmek için de ilmi birikime ve üstün bir zekâyâ ihtiyaç olduğu müstağniyi izahtır.

Çalışmada örnek kabilinden esas aldığımız Hidaye isimli eserde yazdığı klasik konular ile dönemindeki güncel konuları çözmede uyguladığı sistemin uyum içinde olmasını, metin inşâsı açısından çok önemsiyoruz. Peki, bizim böylesi metinler inşâ etmemizi engelleyen şeyler nelerdir? Daha açık bir anlatımla bizim eksiklerimiz nedir? Maddi imkânlar açısından fazlasına sahip olduğumuzu izaha gerek yoktur. Bu minvalde özensizliğimiz, ihmalkârlığımız, çağın getirdiği bilimsel disiplinlerden yeteri kadar müstefit olmayışımız gibi pek çok sebep sıralayabiliriz. Fakat önemle belirtmek gerekir ki, anlamamanın dolayısıyla metin inşâ etmenin temelini teşkil eden kendi alanımızla ilgili kuşatıcı bilgi eksikliğimiz ve İslami ilimler arasında koordine yapacak seviyede olmayışımızdır. Bu durumu tetikleyen amillerden birisi de hiç kuşkusuz branşlaşmanın beraberinde getirdiği geniş bir yelpazede okuma alışkanlığından mahrum oluşumuzdur.

Bizlere sorulan fikhî veya kelimî meselelerde -en iyi ihtimalle- ya ilmihale ya da klasik bir esere bakıp oradan hüküm bulmaya çalışıyoruz. Belki fazla değişmeyen meselelerde böyle davranmamız makul olabilir. Bunun yanında meseleye ya bir ayet ya da bir hadis okuyup konuyu kendi isteğine göre yönemsiz yorumlayanlar da olunca toplum ciddi bir akıl karışıklığına düşmüştür. Hâlbuki -fikhi mesaili bilmese de- ilimde iddia sahibi kişinin ya usûle göre hareket edip meseleyi her yönden inceledikten sonra hüküm vermesi, ya da en azından mün-tesip olduğu mezhebin usulüne göre hüküm verip ihtiyaten fıkıh kitabına da atıfta bulunması gerekir. İşte bu yöntemi kullanan kişinin en azından 'tahir ehli'nden olup tefakkuh ettiğini ve müntesibi olduğu mezhebin fikhî müktesebatını özümseyip usûlünü anladığını söyleyebiliriz. Belki de metin inşâsı için en azından bu mertebede olmak gerekir.

Çalışmamızda metinlerin aşırı kısalığı ve aşırı uzunluğunu eleştirmiş, lafız mana uyumu ve akıcılığın esas olması gereği üzerinde durmuştuk. Şunu ifade edelim ki, Osmanlı'da şerh ve haşiyeciliğin veya zeyl yazmanın dünyadaki tenkitli neşrin ilk orijinal misalleri olduğunu söylemeden geçemeyeceğiz. Bunlar metinleri anlamada ve inşâda bizlere katkı sağlayacaktır.

Günümüzde fıkıh, usûl ve kelim metinlerini yeni baştan çıkış şartlarını, ortamlarını ve işlevselliklerini de dikkate alarak iyice okuyup çözümlerimize göre gerekli ilke ve içerikleri tespit edip ilave ve düzenlemeleri yaparak hem Arapça hem de Türkçe yazmalıyız.

Şimdi klasik metinleri anlama ve inşâ etmemize katkı sağlaması açısından klasik metinlerin kısalığı ve zorluğunu etkileyen amillere değinip günümüzle mukayese nev'inden bazı tespitlerimizi yazabiliriz.

Öncelikle kadim ulemamız arasında metin yazma konusunda bir geleneğin oluştuğunu söyleyebiliriz. Gelenek, süreklilik kazanmış bir strateji olduğuna göre, muhtemelen metin inşâsı da böylesi bir strateji ve usûl ile meydana gelecektir.

Metinlerin kısa olmasında yazı malzemesinin kısıtlılığı, yazmanın ve silmenin zorluğu önemli bir amildir. Günümüzde olduğu gibi, kopyala yapıştır, kes yapıştır, bir tuşla taşı veya sil imkânının olmadığı açıktır. Ayrıca metni kaleme alan âlim, genelde kendi akranlarını dikkate alarak yazmıştır. Onun için anlamada sıkıntı çekmekteyiz.

Biz Türkler, fitraten Arap olmadığımızdan yazarken ister istemez medreselerde okunan sarf, nahiv, mantık, belagat ve fıkıh usûlü sistematizmasının etkisinde kalmışız. Onun için tarihte yazdığımız metinler sıkı metinler olup kolay anlaşılmalıdır. İşte Orta Asya'da ve Anadolu'da yazılan metinlerin zorluğu biraz da buradan gelmektedir.

Klasik metinlerin kısa olmalarındaki bir diğer gerekçe ise metinlerin ezberlenmesini kolaylaştırmak içindir. Metin ezberlemek -ezberlenecek esas metin Kur'an'dır- faydalı olabilir. Ancak ezberciliğe dönüşmesi üretebilmeyi olumsuz etkileyebilir. Dolayısıyla metin inşâsı, kanaatimce ezberlediğini hatırlamaktan daha ziyade üretmekle ve türetmekle olacaktır.

Klasik metinlerin kısalığını veya şerh ve haşiyelerin uzunluğunu eleştirirken günümüzde yapılan akademik çalışmaların gereksiz uzunlukları hakkında da konuşmalıyız. Belki metin kısmını iyice kısa tutup sıkı metinlerin yazılmasına bir başlangıç yapabiliriz. Dipnotları detaylı

olabilir. Ancak metnin mutedil bir kısalıkta olması gerekmektedir. Yüzlerce sayfalık akademik çalışmanın içinde yazarın kendisi sanki yok gibidir. Başka bir kitapta mevcut olanı alıp yazmak nasıl bir ilmi hüviyet taşır, bunun da irdelenmesi gerekmektedir.

Özellikle fıkıh ve kelam metinlerinin sıkı bir şekilde oluşu, mantıkî örgü ve usûlü fıkihtaki 'hüküm' illet' birlikteliğinin esas alınmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü fukahanın fıkıh metnini yazarken ve fetva verirken usûlü tatbiki, tıpkı bizim Kur'an okurken önceden öğrenip kavradığımız tecvit kaidelerini sevk-i tabii olarak sühuletle tatbikimize benzemektedir.

Fıkıh usûlünde kullanılan asli deliller; fıkıhın nasla olan irtibatını, ferî deliller; toplumla olan irtibatını, turuku'l-istinbat ise doğru anlamayı ve metin inşâsıyla yani sözle olan irtibatını ortaya koymaktadır. İşte saydığımız bu üç unsur cem edilerek verilen hükümler içtihadî bir nitelik taşıdığından klasik metinler inşâ edilmiş ve gerekçesiz hüküm verilmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Abdullah Dıraz, M. (2004). *El-Muhtar min Künûzi's-Sünneti'n-Nebeviyye Şerhu Erbaîne Hdisen fi Usûli'd-Dîn*. Daru'l-Kalem.
- Ahsîkesî, H. M. (2015). *Müntehabü'l-Hüsamî mea Şerhihi'n-Namî Abdü'l-Hak Hakkanî*. Büşra.
- Akal, C. B. (2019). "Hukukun Bir Bilimi Yoksa, Hâkimiyet ve Söзде Hakikatten Başka Ne Olabilir?" *Pasajlar Hukuk Düşüncesi*, Doğu Batı.
- Apaydın, H. Y. (2006). "Fıkıhın Yenileşmesi ve Ekol Sistematiği", *İslam Fıkıhının Dinamizmi Sempozyumu*, Bursa, 71-76.
- Apaydın, H. Y. (2017). "Usûl-i Fıkıhın Geçmişi ve Günümüzdeki Müfredatı". *Kelam İlimi ve İslam Hukukunda İçerik Sorunları*, Ensar.
- Apaydın, H. Y. (2018). *Din ve Fıkıh Yazıları*, Haciveyiszade İlim ve Kültür Vakfı.
- Arslan, H. (2018). *Epistemik Cemaat*. Paradigma.
- Askerî, E. H. (2006). Hasan b. Abdullah, *el-Furûk fi'l-Lüga*. (thk. C. Abdulgaynî), Müessesetü'r-Risale.
- Avcı, M. (2014). *Osmanlı Ceza Hukuku*. Mimoso.
- Aydın, M. Ş. (2018). *Din Eğitimi Bilimi*. Kimlik.
- Bâbertî, E. (2009). *Şerhu Vasiyyeti'l-İmami Ebî Hanîfe*. (thk. M. Subhi, Hamza M. Selim Bekri), Daru'l-Feth.
- Başgil, A. F. (1940). *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*. Sertel Matbaası.
- Bedeşşânî, M. E. (1416). *El-Belagatu's-Safiye Teshîlü Muhtasaru'l-Meânî*. Büşra.
- Bedir, M. (2011). Klasiklerle Aramızdaki Mesafe. *Türkiye IV. Dinî Yayınlar Kongresi*. TDV Yayınları.
- Bedir, M. (2017). "Usûl-i Fıkıhın Geçmişi ve Günümüzdeki Müfredatı". *Kelam İlimi ve İslam Hukukunda İçerik Sorunları*. Ensar.
- Beyazîzâde, A. E. (2016). *İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin İtikadi Görüşleri*. (çev. İ. Çelebi), İFAV Yayınları.
- Buhari, E. A. M. b. İ. (2001). *El-Câmi'u's-Sahih*. (thk. M. Z. b. Nâsırunasir), Dâru Tavki'n-Necât.
- Büyükkara, M. A. (2015). *Çağdaş İslami Akımlar*. Klasik.
- Cessâs, E. B. R. (1993). *Ahkamu'l-Kur'an*. Daru'l-Fikr.
- Çağıl, O. M. (1963). *Hukuk Başlangıcı Dersleri*. Nazir Akbasan Matbaası.
- Çaykara, E. (2001). *Türk Aynştaynı "Oktay Sinanoğlu Kitabı"*. İş Bankası.
- Çeker, O. (2014). *İslam Hukukunda Akitler*. Tekin.
- Çelebi, İ. (2000). *Kelam İlminin Yeniden İnşasında İlke ve İçerik Sorunları*. Kelamın İşlevselliği ve Günümüz Kelam Problemleri Sempozyumu, 24-25 Eylül 1999. (haz. A. Bülent Ünal, A. Bülent Baloğlu), DEÜİF, 89-92, 93-99.
- Dârekutnî, A. b. Ö. (1986). *Sünenü Darekutnî*. (thk. E. T. M. Abadi), Alemü'l-Kütü.
- Dönmez, İ. K. (2015). "İslam Hukukunda Modern İletişim Araçları ile Yapılan Akitler (Batı Hukuku ile Mukayeseli Olarak)". *Fıkıh ve Fıkıh Tarihi İncelemeleri*, İSAM Yayınları.
- Duguit, L. (2019a). *Hak Kavramı ve Devletin Dönüşümü Üzerine Üç Makale*. (şad. E. Partalçı), Pinhan.
- Duguit, L. (2019b). *Le Droit Social le droit individual et la transformation de l'Etat: Conferences faites a l'Ecole des hautes etudes sociales*. (çev. E. Serdengeçti), Pinhan.
- Düreynî, F. (1998). *Nazariyetü't-Te'assuffi İstimali'l-Hakki fi'l-Fikhi'l-İslamî*, Beyrut.
- Düzenli, P. (2013). Osmanlı fetvasında "Muteber Kaynak" ve "Müfta Bih Mesele" problemi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 11(22), 28-40.
- Ebu Dâvud, S. b. A. S. es-Sünen, (thk. M. M. Abdulhamid), Mektebetü'l-Asriyye.
- Ebululâ Mardin. (1996). *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*. TDV Yayınları.
- Edip Salih, M. (2002). *Masadirü't-Teşrii'l-İslamî ve Menahicü'l-İstinbat*. Mektebetü'l-Ubeykan.
- Ençakar, O. (2014). Molla Hüsvrev'in Dürerü'l-Hükkam'ı Etrafında Oluşan Literatür. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 12 (23), 223-277.
- Erdoğan, M. (2016). "İslam Düşüncesinin Kurucu Unsuru Olarak Usûl-i Fıkıhın Kelam, İslam Felsefesi ve Tasavvufu İlişkisi". *İslam Düşüncesinin Kurucu Unsurları Usûl-i Fıkıh, Kelam, Tasavvuf ve İslam Felsefesi*, Ensar.
- Gazzâlî, E. H. M. *El-Mustasfa min İlmi'l-Usûl Maa Fevatihu'r-Rahamut*. (thk. İ. M. Ramazan), Daru'l-Erkam.
- Georgeon, F. (2006). *Sultan Abdulhamid*. (çev. A. Berktaş), İletişim.
- Gözler, K. (2015). *Hukuka Giriş*. Ekin.
- Gözler, K. (2016). *Hukukun Temel Kavramları*. Ekin.
- Gözler, K. (2018). *İnsan Hakları Hukuku*. Ekin.

- Güneş, A. M. (2017). *Hukuk Metodolojisi*. Ekin.
- Hâdimî, E. S. (1310). *Haşiyetü'd-Dürrer ale'l-Gurer*, İstanbul.
- Hallaf, A. (1984). *İlmü Usûli'l-Fikh*. Mektebetü'l-İslamiyye.
- Haskefî, A. (1979). *ed-Dürrü'l-Muhtar Şerhü Tenvîri'l-Ebsar*. (Haşiyetü Reddi'l-Muhtar ile birlikte), Daru'l-Fikr.
- Hatemi, H. (1994). *İslam Hukuku Dersleri*. Sümer.
- İbn Arabî, M. (1994). *el-Fütuhâtü'l-Mekkiyye*. Daru'l-Fikr.
- İbn Haldun, A. b. M. (2001). *Mukaddimetü İbn Haldun*, thk. Ahmet Zeğbî, Beyrut: Daru'l-Erkam.
- İbn Kemal, Ş. A. b. S. (1316). *Rasailü İbn Kemal*, İstanbul: Asitane.
- Kapanî, M. (1976). *Kamu Hürriyetleri*. Sevinç Matbaası.
- Kara, İ. (2011). "Şerh ve Haşiyeler Geleneği Kuşatılmadan İslam'ın Klasik Kaynakları ve İlim Mirası Anlaşılabilir mi?" *Türkiye IV. Dinî Yayınlar Kongresi*. TDV Yayınları.
- Kara, Ö. (2000). *Belâgatta bir 'icâz-ı hazf' çeşidi: İhtibâk - Kur'an metinlerindeki pratiği*. EKEV, 1/4, 118-122.
- Karagöz, İ. (2007). "Müzzelife'de Yapılacak Görevler". (müzakereciler A. Arı, Z. Koçak), *Türkiye'de Hac Organizasyonu Sempozyumu*. (7-9 Temmuz 2007), DİB Yayınları.
- Kâsânî, A. E. B. *Bedâiu's-Senai fi Tertibi'ş-Şerai*. İlimiyye.
- Kevserî, M. Z. (1994). *Makalatu'l-Kevserî*. Mektebetü'l-Ezheriyye.
- Koçak, Z. (2004). *İslam Hukuk Metodolojisinde Tearuzu Gidermede Tercih Yöntemi*. (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi.
- Koçak, Z. (2015). *Fıkıh Usûlü Açısından Hükümlerin İstinbatında Tahric Yöntemi*. Uzakülke.
- Köse, S. (1999). İslam hukukunun modern hukuka katkıları konusunda bir deneme. *Makalat*, 1, (Temmuz 1999), 7-11.
- Kur'an Yolu Meali, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kutluboğa, K. b. H. (2019). *Kitabu Takrîbi'l-Garîb*. (thk. O. Keskiner), İSAM Yayınları.
- Leknevî, A. (1417). *el-Hidaye Maa Şerhi'l-Allameti Abdi'l-Hayyi'l-Leknevî*. Büşra.
- Mahmasânî, S. (1983). *en-Nazariyyetü'l-Amme li'l-Mucibati ve'l-Ukudi*. Daru'l-İlm.
- Mahmasânî, S. (1984). *Türasu Hulefai'r-Raşidin fi'l-Fıkhi ve'l-Kada*. Daru'l-İlm.
- Mâtürîdî, E. M. (2004). *Te'vilatu Ehlissünne*. (thk. F. Y. el-Haymî), Müessesetü'r-Risale.
- Merginânî, B. (1424). *Kitabü't-Tecnis ve'l-Mezîd*. (thk. M. E. Mekki), Büşra.
- el-Hidayetü Şerhu Bidayeti'l-Mübtedi*. (1990). İlimiyye.
- Molla Cüyün/Civen, A. S. (2015). *Nuûrül-Envar Şerhu Risâleti'l-Menar, maa Kamari'l-Akmar ve Haşiyeti Sirri'l-Esrar*. Büşra.
- Molla Gürânî, A. b. İ. (2007). *ed-Dürrü'l-Levami' fi Şerhi Cem'i'l-Cevami'*. (thk. İ. Kaplan), Daru Sadr.
- Molla Hüsrev. *Müratü'l-Usûl*. Salah Bilici.
- Muttaki el-Hindî, A. A. b. H. (1981). *Kenzu'l-Ummal*. (thk. Bekrî Hayyanî), Beyrut.
- Müslim, H. E. K. (ts). (M. F. Abdalbaki), Dâru İhyâi Türesi'l-Arabi.
- Nesefî, E. B. (2009). *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vil*. Daru'n-Nefais.
- Nesefî, E. B. (2018). *Menâru'l-Envâr fi Usûli'l-Fıkhi*. (thk. Muhammet Berekat), Daru'l-Lübab.
- Özen, Ş. (2007). "Osmanlı Hukuk Literatürü: Tespitler ve Teklifler". *Dünden Bugüne Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, Klasik.
- Pezdevî, F. A. b. M. (2014). *Usûlü'l-Pezdevî (Kenzü'l-Vüsûl İla Ma'rifeti'l-Usûl)*. (tahric. K. b. Kutluboğa; thk. S. Bektaş), Daru'l-Beşair.
- Schopenhauer, A. (2005). *Okumak Yazmak ve Yaşamak Üzerine*. (çev. A. Aydoğan), Şule.
- Serahsî, E. B. Ş. *Kitabu'l-Mebsût*. İlimiyye.
- Seyyid Sabik. (1992). *Fıkhu's-Sünne*. Daru'l-Fikr.
- Şaban, Z. (2016). *Usûlü'l-Fıkhi'l-İslamî*. İrşad.
- Şâtîbî, E. İ. İ. *el-Muvafakat fi Usûli'l-Fikh*. (ta'lik S. M. Hıdr). Daru'l-Fikr.
- Şeltut, M., & Sayis, M. (2016). *Mukarenetü'l-Mezahib fi'l-Fıkhi*. İrşad.
- Şimşek, M. (2014). Bir Hanefî klasiği: Merginânî'nin Hidaye'si ve üzerine yapılan çalışmalar. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 12/23, 298-318.
- Tâhirü'l-Mevlevî. (2019). *Edebiyat Lüğatı*. (haz. K. E. Kürkçüoğlu, M. Kirenci), BüyüyenAy.
- Taşköprüzade, A. b. M. (2017). *er-Risâletü'l-Cami'a li Vasfi'l-ula mi'n-Nafia*. (thk. A. Mu. Zeynu), Daru'l-Lübab.
- Teftâzânî, A. S. (2000). *Şerhu'l-Akaidi'n-Nesefiyye*. (thk. T. Abdur-Rauf), Daru'l-Kalem.
- Turhan, M. (2018). *Garplılaşmanın Neresindeyiz*. Altınordu.
- Türkestânî, Ş. H. (2012). *"Şerhu'l-Akâidetü't-Thavî"*. (thk. C. B. Salih), Daru'n-Nur.
- Yaman, A. (2019). Fıkıh usûlü işlevini tamamladı mı? *MÜİFD*, 57, 29-43. [\[Crossref\]](#)
- Yaman, A. (2019b). *"Müzakere, Fıkıh Usûlüne Dair Modern Tartışmalara Bir Katkı"*. *Modern Çağda Fıkıhın Anlam ve İşlevi, Tartışmalı İlimi İhtisas Toplantısı*. 06-07 Nisan 2019, Ensar.
- Yurdakul Özkaplan, N. (2019). *İngiltere Orta Doğuya Nasıl Girdi*. Kronik.
- Zaman, M. K. (2018). *Çağdaş Dünyada Ulema*. (çev. M. H. Saçmalı), Klasik.
- Zeydan, A. (2013). *el-Medhal*. Müessesetü'r-Risale.

Determinants of Success in International Mediation: Evidence From Cyprus and Northern Ireland Mediation Cases

Uluslararası Arabuluculuğun Başarısını Belirleyen Faktörler: Kıbrıs ve Kuzey İrlanda Arabuluculuk Vakalarından Bulgular

Onur ŞEN

Department of International Relations, Mersin University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Mersin, Turkey

ABSTRACT

This article systematically analyzes mediation attempts of George Mitchell in Northern Ireland and Kofi Annan in Cyprus, a success and a failure of international mediation, respectively. Based on data collected through interviews in Northern Ireland and Cyprus as well as secondary resources, this comparative case study tests the explanatory power of the Contingency Model of Mediation. The analysis shows that the variables in the model are insufficient in explaining the outcome for these two cases. Additional context variables such as international pressure, informal peace initiatives, and language and additional process variables such as nature of the peace talks and role of the leaders have stronger explanatory power in determining the outcome.

Keywords: Contingency model mediation, Cyprus, international mediation, Northern Ireland

ÖZ

Bu çalışmanın amacı George Mitchell'in Kuzey İrlanda'daki başarılı arabuluculuk girişimi ile Kofi Annan'ın Kıbrıs'taki başarısız arabuluculuk girişimini sistematik bir şekilde karşılaştırmaktır. Koşullu Arabuluculuk Modeli'nin açıklayıcı gücünü test eden bu çalışmada veriler Kuzey İrlanda ve Kıbrıs'ta yapılan yüz yüze mülakatlar ve ikincil kaynaklardan toplanmıştır. Analizler sonucu modeldeki değişkenlerin bu iki vakanın sonuçlarını açıklamada yeterli olmadığı anlaşılmıştır. Uluslararası baskı, gayri resmi barış girişimleri ve dil gibi bağlamsal değişkenlerin, ve barış görüşmelerinin ortamı ve liderlerin rolü gibi süreçsel değişkenlerin sonuçtaki farklılığı açıklamada daha belirleyici olduğu öne sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Koşullu arabuluculuk modeli, Kıbrıs, uluslararası arabuluculuk, Kuzey İrlanda

Introduction

This article explores the determinants of success in international mediation. The literature on international mediation has been trying to find a formula to explain the outcome of international mediation efforts. The question of "what determines the success or failure in mediation" has been asked by various scholars of conflict resolution, without a definitive answer. Despite the considerable number of studies on this topic, the researchers have not found a major theory to explain the outcome of international mediation. The complex nature of mediation and specific characteristics of each conflict make it even more difficult to find a common pattern between various cases.

Most of the existing literature acknowledges the need for more in-depth analysis of international mediation cases. It is this gap in the literature that this article is trying to address. By focusing on two well-known mediation efforts by Kofi Annan in Cyprus conflict and George Mitchell in Northern Ireland conflict, I believe that this study yields important, yet often overlooked, determinants of success in international mediation. The two cases are similar to each other in many aspects, such as both being on an ethnically divided island with similar number of fatalities during similar time period of conflicts and mediation efforts, with a major difference at the outcome. By looking at a successful and an unsuccessful case of international mediation, I will try to explore what determines the success or failure in mediation.

I analyze the cases by using "The Contingency Model of Mediation", proposed by Jacob Bercovitch et al. (1991). The context and process variables proposed in the model are independent variables and the outcome of mediation is the dependent variable of this study. Bercovitch et al. propose 8 hypotheses and tests them with 284 international mediation attempts in order to see the impact of each variable on increasing or decreasing the likelihood of success in mediation. I apply their findings to Cyprus and Northern Ireland cases. My goal is to understand whether the success of Georgia Mitchell's mediation in Northern Ireland and failure of Kofi Annan in Cyprus can be explained by Bercovitch et al.'s findings or

Geliş Tarihi/Received: 30.06.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 08.05.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:

Onur ŞEN

E-mail: onursen@mersin.edu.tr

Cite this article: Şen, O. (2022). Determinants of success in international mediation: Evidence from Cyprus and Northern Ireland mediation cases. *Current Perspectives in Social Sciences*, 26(2), 208-215.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

other factors that are missing in the model have more explanatory power in mediation outcomes. This study does hypothesis testing and hypothesis building at the same. On the one hand, it tests the explanatory power of Bercovitch et al.'s hypotheses with two international mediation cases; on the other hand, it explores new variables that affected the outcome in these two cases.

In this comparative case study research, I use a process-tracing method where I collected data from multiple sources. Academic and newspaper articles, books and memoirs of mediators, internet resources are used as secondary resources and during two field trips to Northern Ireland and Cyprus data was collected through interviews with academics, NGO representatives and some other influential people of the communities.

To better understand the gap in the literature that this study is addressing, the article starts with a literature review on international mediation and the Contingency Model of Mediation. Then I test the hypotheses in the model with a cross-case comparison of context and process of mediation in Cyprus and Northern Ireland. Lastly, I put forward additional variables that are missing in the original model yet are crucial determinants of outcome for the two mediation cases.

Literature Review

International mediation, defined as a type of conflict management where two or more disputing parties are assisted by a third party for settlement without using force (Kleiboer, 1996, p. 360), has been used as a conflict resolution method in international relations. For Bercovitch (1984), conflict and mediation are inevitable parts of the international system which is defined by anarchy, lack of rules and norms, and constant potential for conflict. Parties to a conflict uses mediation due to length and complexity of the conflict, costs associated with escalation, conflicts resolution efforts reaching an impasse, and desire to break a stalemate and engage in communication (Bercovitch, 1984).

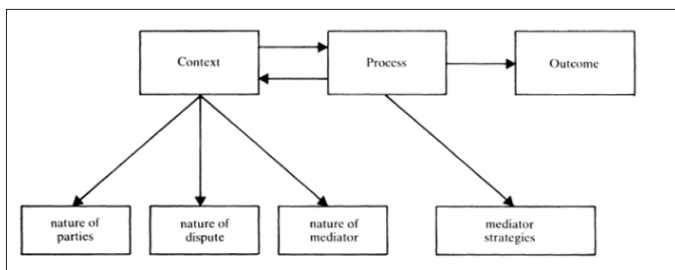
Despite its long history in practice, academic analysis of international mediation is a relatively new research topic starting in the second half of the twentieth century (Burton, 1969; Young, 1967). Since then, various definitions of mediation have been put forward by scholars from disciplines as diverse as anthropology, law, psychology, political science, sociology and others (Doob, 1993; Dryzek & Hunter, 1987; Folberg & Taylor, 1984; Mitchell, 1981; Wall, 1981; Zartman, 1985). Since the beginning of academic work on international mediation, scholars and practitioners in the field were occupied with the question of "what are the determinants of success in mediation". As well-summarized in Kleiboer's (1996, p. 360-361) article titled "Understanding Success and Failure of International Mediation", several scholars of conflict resolution systemically analyze factors affecting mediation outcome using comparative case studies and quantitative research methods.

Due to its complex nature, "conflict" is a puzzling phenomenon which makes it difficult for scholars to find common patterns in analyzing its causes and formulating theories about its resolution. Adding a third party to manage this complex event makes it even more complicated for systematic analysis. Therefore, in the literature there is neither a commonly agreed definition of international mediation, nor a grand theory that explains its outcome. However, based on the accumulated knowledge on the topic, I can argue that there is a consensus among scholars of conflict resolution that the outcome of international mediation is a function of conflict context and mediation process. This consensus creates its own puzzling questions such as how to define context and process, which context and process variables matter the most, whether the context or the process affects the outcome more.

Bercovitch et al. (1991, p. 9-10) propose the contingency approach as a theoretical framework to identify process and context variables and to assess their relative impact on mediation outcomes. Inspired from social-psychological theories of negotiation (Druckman, 2005 and Sawyer & Guetzkow, 1965) the contingency model helps scholars to systematically analyze "the underlying structures and conditions" of a conflict and the complexities associated with the conflict resolution process (Bercovitch & Houston, 2000, p. 172). The model includes variables related to characteristics, role and goal of the mediator, the situation and context that the mediation is taking place, and outcome of the mediation. The analysis using the model not only looks at individual effect of each variable but also their interactive effect (Bercovitch, 1984; Fisher & Keashly, 1988; Gochman, 1993; Keashly & Fisher, 1996). The contingency model provides reproducible results for scholars through their analysis of context variables, their interactions, and mediator's behaviors and strategies. (Bercovitch & Houston, 2000, p. 172). As shown in Figure 1., the model identifies context and process variables as independent variables and the mediation outcome as the dependent variable.

Among context variables, nature of the parties is operationalized as regime types, relative power and previous relations. The nature of the dispute is analyzed by looking at duration and intensity of the conflict as well as issues at stake. The last context variable is the identity and characteristics of the mediator. Process variable is strategies of the mediator during the mediation process as communication-facilitation, procedural or directive.

As a result of their analysis, Bercovitch et al. propose that mediating in disputes among multi-party regimes can plausibly have a higher chance of success compared to disputes involving other regime types (p. 10). Therefore, the first hypothesis to be looked at on the two mediation cases of this article is that mediating between two multi-party states are more likely to be successful. The second variable that can potentially influence the mediation outcome is the level of power disparity among parties to the conflict. Bercovitch et al.'s findings show that the probability of success

Figure 1.
A Contingency Model of Mediation (Bercovitch et al., 1991, p. 11)

in mediation among parties of roughly equal power is as high as five times than among those with greater power asymmetries (p. 11). Therefore, the second hypothesis is that mediation attempts between parties with roughly equal power are more likely to be successful. The previous relationship between the parties can plausibly affect the conflict outcome. Berchovitch et al. find that a conflictual past among parties can negatively influence the current dispute and the mediation efforts (p. 12). On the other hand, previous friendly relations can contribute to the chance of successful mediation. The third hypothesis is that mediation attempts between parties with a history of friendship are more likely to be successful.

Following conclusions of Kressel and Pruitt (1989), stating that unfavorable dispute characteristics are likely to defeat even the most adroit mediators, Berchovitch et al. analyze the impact of the nature of the dispute on mediation outcome. The first variable related to the nature of the dispute is conflict duration which is related to timing of initiating mediation. The conventional wisdom says that longer duration of a conflict event has a negative impact on likelihood of success in mediation. Berchovitch et al.'s finding related to mediation timing, which is also the fourth hypothesis of this article, is that mediation efforts taking place first to third month into a dispute are more likely to be successful (p. 13). Intensity of a conflict is also an important factor affecting outcome of the mediation, despite there is a lack of agreement on its definition. Operationalized by the number of fatalities, Berchovitch et al. find that low-intensity disputes (those that involves less than 1000 fatalities) are more likely to be successful (p. 13). Issues in a conflict are underlying causes, although not always easy to identify. Berchovitch et al. describes five issues; sovereignty, ideology, security, independence and other. Their analysis shows that mediation attempts in conflicts where territory and security are the main issues are more likely to be successful (p. 14). The last context variable is related to the identity and characteristics of the mediator. According Berchovitch et al., if the mediator is a government leader with prestige holding leverage over disputants, the mediation is more likely to be successful (p. 15).

The process variable is related to strategies of the mediator, which, according to Kochan and Jick (1978) is the most critical variable affecting mediation outcome. Berchovitch et al. propose three strategies of the mediator. Among those "communication-facilitation" strategy is where mediator's relatively passive role only includes opening the communication channels and transferring information between parties without influencing the substance of mediation. In the "procedural" strategy, the mediator, in addition to facilitating communication process and information distribution, controls the structure of meetings and media publicity. In "directive" strategy, the mediator assumes a much more active role where he controls the content and process of the negotiations by using his leverage through incentives and ultimatoms. Their findings show that mediation attempts with directive strategies of the mediator are more likely to be successful (p. 16). In the following part of the article, these eight hypotheses affecting the likelihood of success in mediation will be tested with a cross-case comparison of mediation efforts in Cyprus and Northern Ireland conflicts.

Methodological Approach

Among several ways of collecting data for case studies, Yin (2003) names six most effective ones as documentation, archival records, interviews, direct observation, participant-observation and physical artifacts. Despite examples of case studies where the entire study is based on one source of evidence, collecting evidence from various sources contribute to the validity and reliability of the study. Yin (2003) proposes that in order to address a broader range of historical, attitudinal and behavioral issues, scholars conducting case study research should collect evidence from multiple resources.

In the data collection for this paper two different methods were used in order to reach triangulated results. Firstly, documentary information which is relevant to every case study topic was collected. Various forms of documentary information were analyzed. Formal studies –academic articles, evaluations of the same topic, books written on the topic were the main sources of evidence. Moreover, in the Northern Ireland case George Mitchell's memoirs describing the process of mediation was the main source of evidence on mediation process.

Secondly, during two field visits to Northern Ireland and Cyprus, interviews were conducted with some NGO representatives, academics, policy makers and other experts on the issues. Focused interview type was chosen in which the researcher interviewed a respondent for a short period of time, in an open-ended nature and a conversational manner by some predetermined set of questions. The main purpose of the interviews was to have interviewees to contribute their perspective on the relative impact of variables derived from the model that plausibly affected the mediation outcome. The respondents were asked whether or not the determinants of success in international mediation proposed in the contingency model were explanatory for the two cases. In addition to documentation and interviews, being in the field gave me a better understanding of historical and behavioral factors affecting the process of international mediation.

Context Variables

Nature of Parties

The independent variables related to the nature of the parties are regime type, relative power and previous relations between the parties to the conflict. The hypothesis related to regime types is that "mediation attempts involving two multi-party states are more likely to be successful". Both in Cyprus and Northern Ireland the number of the parties competing in democratic, i.e. fair and competitive elections, show that countries in both cases are multi-party democracies. In 1998 there were 8 political parties in Northern Ireland (Melaugh, 2012). And based on 2001 election results, there were 6 parliamentary parties in Republic of Cyprus and based on 2003 legislative elections there were 4 parties in House of Representatives in Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC) (Republic of Cyprus, Ministry of Interior, 2010). Moreover, Freedom House democracy score for both on the years of mediation attempts were 1.1, which is indicator of a functioning democracy (Freedom House, 2004). Since both mediation attempts took place in the context of multi-party democracy, they both are expected to have a higher possibility of success.

The hypothesis related to relative power is that “mediation attempts between states with roughly equal power are more likely to be successful”. Analysis of conflicts in Cyprus and Northern Ireland show that both conflicts were between parties with asymmetric power relations. In Cyprus case, TRNC forces are mainly backed by Turkish military and Republic of Cyprus is mainly backed by Greek military. Therefore, in order to understand the relative power of each party, it makes more sense to compare Turkish and Greek military powers. Turkey ranks 11th in global military power index with a score of 0.2109 while Greece ranks 28th with a score of 0.4954 (Global Firepower). Since the Turkish intervention to the island in 1974, the TRNC with the support of Turkish army has been militarily powerful side in Cyprus. When armed forces of TRNC together with Turkey compared to armed forces of Republic of Cyprus together with Greece, there is an asymmetrical power relation between parties to the conflict.

When the power relation in Northern Ireland is compared, the Loyalist paramilitaries have a numerical advantage compared to the Republican paramilitaries. The power asymmetry is clearer when the British armed forces in Northern Ireland are brought into the picture. Confronting the Loyalist paramilitaries supported by the British army, the Republican paramilitaries were in a weaker position in terms of military power (McAuley et al., 2008, p. 93). These comparisons suggest that both conflicts occurred between parties with asymmetric power relations. Therefore, mediation initiatives are expected to have a lower possibility of success.

The hypothesis related to history of relations between parties is that “mediation attempts between states with a history of friendship are more likely to be successful”. The Greeks and Turks have been historical rivals in the region since the Ottoman Empire era. These two nations fought major wars during the first Balkan War and World War I. Following the independence of Greece from the Ottoman Empire, and the creating of Republic of Turkey, the tension between the two nations continue particularly over the issues related to continental shelf in the Aegean Sea. The relation between Greek Cypriots and Turkish Cypriots has been one of antagonism especially after the island came under British rule in 1878. The inter-communal violence continued from the formation of National Organization of Cypriot Fighters (EOKA) in 1955 till Turkish intervention to island in 1974 (Saylan, 2019, p. 1747-1748). Based on these records, it can be argued that the history of the relations between parties to the Cyprus conflict has not been a friendly one.

The analysis of history of relations in Northern Ireland conflict can be associated with the history of relations between Catholics and Protestants as this had been the main mobilizing factor in the conflict. The history of Catholics and Protestants particularly in Europe has been one of antagonism and war. The relation between Catholics and Protestants on the island of Ireland is not an exception to this. The relation between the two communities has always been unfriendly since the House of Tudor colonized the island in the 16th cc (Darby, 1995, p. 15). Therefore, it is also clear in Northern Ireland case that the parties have a history of unfriendly relations. For both of the cases, the mediation attempts are expected to be unsuccessful because of historically antagonistic relations between parties.

Nature of Dispute

The hypothesis related to timing of the mediation is that “mediation attempts taking place one to three months into a dispute are more likely to be successful”. Although a detailed history of the conflicts is out of the scope of this article, a brief historical summary is necessary here as a part of the contextual analysis. In mid-16th century, the island of Cyprus, although populated with people of Hellenic roots, was controlled by the Venetians. The Ottoman interest on the island following the fall of Constantinople (today's Istanbul) to Ottoman rule was demonstrated by the Turkish settlers sent to the island. As a minority in the island, these early Turkish settlers in the island started to live in harmony with natives of the island. Due to its strategic importance for Ottoman rule in the region, the Ottomans took control of the island in 1571. During the Ottoman period predominantly Greek Cypriot population grew to include 20% Turkish Cypriots composed descendants of soldiers and settlers of Turkish origin. In 1878, Cyprus came under British administration and in 1923, the sovereignty on the island passed from Turkey to Britain until independence was granted in 1960 (Fisher, 2001, p. 309).

During Ottoman time, Orthodox Church of Cyprus has the control over the affairs of the Greek Cypriots. Later during the British period, the two communities ruled separately in education, religion and cultural affair. During the four centuries before the independence, Turkish-Cypriot population was living both in separate and mixed villages with the Greek Cypriots, although usually in separate sections. In terms of actual inter-community violence in Cyprus case “*The Greek Cypriot community during the British rule deployed the idea of union with Greece (enosis) and formed EOKA in 1955. This campaign and its reactions caused loss of several hundred lives and alienation of Turkish Cypriots, who countered enosis with a call for partition into separate communities (taksim) each associated with its motherland. The Turkish Cypriots aligned themselves more with the British rulers and formed Turkish Defense Organization (TMT), which engaged in inter-communal fight with Greek Cypriots until a ceasefire was implemented in 1958*” (Fisher, 2001, p. 310). By the time Kofi Annan started his mediation in 2002, the conflict already had a history of 47 years.

Similarly, the beginning of the conflict in Northern Ireland can be traced back to House of Tudor in Britain in 16 cc. (or even to the first British settlers after Norman invasion in 12th cc.). The British government decided to implement a more comprehensive plan of colonization in the northern parts of Ireland and invited settlers, mainly from Scotland to start living in the northern part of the island. The settlers who came there during 17th and 18th century did not integrate with the local Irish. Although this was a part of British policy to secure the segregation of the natives from the settlers, the main reason of segregation was religious based. “*While the settlers practiced a different version of Christianity called “Protestantism”, the indigenous Irish were mainly Roman Catholics. By 1921, only 10% of the south was Protestant while the percentage of Protestants was 70% in the north*” (Darby, 1997, p. 20).

Since the beginning of colonization, Irish people often tried to gain their independence from the British, and finally, in 1920, the British government agreed to give independence to the island. However, the Protestants in the north were afraid that their religious freedom would be restricted under the rule of mainly Catholic Ireland. The Protestants threatened to use force if they will be a part of a united Ireland and they mobilized private armies against it. The British Prime Minister, Lloyd George, insisted that the island should be divided into two sections which are the northeastern six counties and the rest of the island. Irish Catholic leaders under significant pressure

accepted the offer and the Unionists accepted it, although reluctantly, as their first wish was for the whole of the island to remain within United Kingdom. This decision of partition led to a violent conflict between pro-partition groups and anti-partition groups. In 1923, those who accepted the partition achieved a victory and the Irish Free State was formally created. In 1938, it adopted the status of a republic, under the official name of Eire, although it is known internationally as the Republic of Ireland.

"The establishment of the Republic of Ireland and Northern Ireland ensured the development of two sectarian states. The majority of the 4 million citizens of the Republic were Catholics and at the time of partition in 1921, Northern Ireland had a population of about 1.5 million, a million of whom were Protestant and mostly Unionist" (Darby, 1997). The Catholics were not happy with living in a state where there was a discrimination against them. When Protestants took power, they established a Protestant state, which discriminated against Catholics in housing, job, and political representation. Cameron Report (1969) documented the existence of such discrimination from 1921 to 1971, which was the main focus of late 1960s civil rights campaigns. However, the beginning of the final episode of the conflict can be considered as the beginning of "The Troubles" in 1968 (Coogan, 1996) or the formation of Ulster Volunteer Force (UVF) in 1966. When George Mitchell intervened the conflict in Northern Ireland as the mediator in 1995, the final episode of the conflict already had a history of 29 years. Both of the mediation attempts in Cyprus and Northern Ireland took place several decades later than the optimum time frame proposed in the hypothesis. Therefore, both mediations are expected to have a lower possibility of success.

The hypothesis related to the intensity is that "mediation attempts in low-intensity disputes are more likely to be successful". Here "low-intensity" is defined as conflicts with fatalities of 500 to 1000. In Cyprus case, during the Turkish intervention of 1974, approximately 5000 people lost their lives and 15,000 people were wounded from both communities. In Northern Ireland, only during the Troubles, over 3600 people were killed by the Republican and Loyalist paramilitaries, and the British army (Fitzduff, 2000, p. xii). Since in the model, intensity is measure with the number of fatalities, both conflicts are high-intensity conflicts. Therefore, mediation attempts in both cases are expected to be unsuccessful.

The hypothesis related to the issues is that "mediation attempts in conflicts where sovereignty or security are the basic issues are more likely to be successful". Among four types of issues which are sovereignty, ideology, security and independence, the conflict in Cyprus is mainly about sovereignty and security. Whether there should be one sovereignty representing the whole island or two sovereign states representing each group, and the power sharing issue in case of a one-state solution are the major issues in Cyprus conflict. Interviewees from both communities also supported that Cypriots see security as the main issue in the conflict. Isolation makes Turkish Cypriots feel insecure about their future, and Turkish troops on the island and possibility of another intervention makes Greek Cypriots feel insecure (Anonymous, Interview with an academic by author, TRNC, 2010).

Similarly, the conflict in Northern Ireland is mainly related to the status of northern territories of the island of Ireland. The issue of whether it should unite with the rest of Ireland or stay as a part of the United Kingdom is entirely related to sovereignty over these territories. "Since Protestants feel insecure as the minority community in the island of Ireland and Catholics feel insecure as the minority community in Northern Ireland", security is the major issue of the conflict (Anonymous, Interview with an NGO representative by author, Belfast, 2009). Since the main issue in both conflicts is related to sovereignty and security, mediation attempts in both cases has a higher possibility of success.

Nature of Mediator

The hypothesis related to the identity and characteristics of the mediator is that "mediation attempts by impartial government leaders, with prestige and leverage are more likely to be successful". I analyze the two mediators based on three variables which are status, impartiality and leverage. In Cyprus case, Kofi Annan as Secretary General of the United Nations is an impartial mediator with low leverage. In Northern Ireland, George Mitchell as a United States senator is also an impartial mediator with low leverage. Both of the mediators do not fit to the definition of mediator with highest possibility of success. Therefore, mediation efforts in both cases are expected to have a lower possibility of success.

Process Variable

Strategies of the Mediator

The hypothesis related to the strategies of the mediator is that "mediation attempts with directive strategies of the mediator are more likely to be successful". The strategies of a mediator are classified under three categories which are communication-facilitation, procedural and directive. Although Kofi Annan played an active role as a mediator, as Secretary General on the UN, his role was to open communication channels between the parties and draft an agreement known as "Annan Plan". But with his limited leverage over the parties, his role was more of a communication-facilitation type than directive. His shuttle diplomacy between parties and taking individual initiative in filling the gaps in draft agreement and proposing it to the parties are examples of such strategy in the process (Anonymous, Interview with an academic by author, TRNC, 2010).

George Mitchell, mediating Northern Ireland conflict, took a rather more active role during the negotiations. He was success in bringing all political parties in Northern Ireland to the table and lay down the procedures for negotiations knows as "Mitchell Principles" (Mitchell, 1999). Similar to Annan, he also helped drafting an agreement and managed to keep influential parties on table despite on-going violence and spoilers (Cunningham, 2006, p. 494-497). His role, although more active than Annan, can be classified as procedural rather than directive. Since the hypothesis proposes that mediators with directive strategies have a better chance of success in international mediation, both mediators did not follow a path that can be defined as directive strategy. Therefore, both mediation processes were less likely to be successful.

When I analyze and compare the two cases based on these eight hypotheses, I reach an interesting cross-case conclusion which is summarized in the following table. Mediation efforts and the characteristics of mediators in both the Cyprus and Northern Ireland case correspond to higher possibility of success in two hypotheses and lower possibility of success in six hypotheses. In both cases two variables which are regime types and issues correspond to higher possibility of success. In other six variables, which are relative power, previous relations, duration, intensity, the identity of the mediator and the strategy of the mediator, both cases had a lower possibility of success. One of the most interesting finding is that the variables that match with highest possibility of success and lower possibility of success are the same variables for both cases. Table 1 summarizes the eight hypotheses for each case.

Table 1.
Cross-Case Conclusions

Eight Hypotheses	Cyprus	Northern Ireland
Multi-Party Democracy	YES	YES
Roughly Equal Power	NO	NO
History of Friendship	NO	NO
Intervention in One to Three Months	NO	NO
Low Intensity	NO	NO
Territory and Security Issues	YES	YES
Government Leader with Leverage	NO	NO
Directive Strategies of Mediator	NO	NO

Analysis of these two cases based the determinants of success put forward by Bercovitch et al. shows that theoretically both of the mediation attempts are expected to fail. However, in reality while Kofi Annan's attempt was unsuccessful in Cyprus, George Mitchell's attempt was successful in Northern Ireland. Therefore, the conclusion is that context and process variables in the Contingency Model of Mediation and quantitative conclusions of Bercovitch et al. has a limited explanatory power over the outcome of these two cases.

Additional Variables

As a part of the purpose of this research, I explored additional variables that affected the result of mediation efforts. Analyzing the documents and interviews, I found additional three context variables and two process variables, which had dramatically affected the success and failure of the two mediation cases.

To start with additional context variables, the intensity of international pressure played an important role on the outcome of two mediations. The US president Bill Clinton gave promises to American citizens of Irish origin that he will put efforts towards solving the conflict in Northern Ireland. Therefore, after he got elected as president, he considered Northern Ireland issue as a personal one and pressured the parties to find a solution to the conflict. Towards this goal, he authorized George Mitchell as the mediator to the conflict. The US was not the only international actor which was pressuring for a solution. The EU also pressed for a solution as it finds such a conflict within the EU territories shameful and contradictory to the basic values of the union. In addition to political pressure, the EU also invested considerable amount of funds to the peace process in Northern Ireland (Anonymous, Interview with an NGO representative by author, Derry/Londonderry, 2009). However, when I analyzed the context in which mediation attempt took place in Cyprus, I do not see similar pressure from major international powers and intergovernmental organizations. Although this conflict was also within the European territories, the EU did not pressure and invest enough to make parties reach a solution. By declaring that the Republic of Cyprus would become a member of the EU on May 2004 with or without a solution to the conflict, it can be argued that the EU even played a destructive role in the peace process (Anonymous, Interview with an academic by author, TRNC, 2010). If the EU had used its "carrot" (membership to the EU) more constructively, the mediation effort of Kofi Annan could have ended differently. The conclusion is that the international pressure was relatively high in Northern Ireland and low in Cyprus case.

Another additional context variable is the involvement of civil society in the peace process. In Northern Ireland, the number of peace projects at grassroots level and the number of NGOs operating in this area was much higher than those in Cyprus. The amount of the EU funds available for such projects in Northern Ireland made it easier to support the formal efforts with efforts at grassroots level (Anonymous, Interview with an NGO representative by author, Belfast, 2009). In other words, what is called "Track II" efforts were more active in supporting the formal negotiations in Northern Ireland. Although there were informal initiatives in Cyprus, the grassroots level peace initiatives were relatively weak. The grassroots projects in Northern Ireland prepared a positive public opinion towards a solution. So, the number of informal initiatives was relatively high in Northern Ireland and relatively low in Cyprus.

Yet another additional context variable is language which was repeatedly emphasized during the interviews. In Northern Ireland, both parties' and the mediator's native language was English. That played a crucial role in facilitating the communication and decreasing the misunderstandings. At grassroots level, speaking the same language increased the chance of social interactions between two communities. However, in Cyprus case, Turkish side speaks Turkish, Greek side speaks Greek and as a diplomat from Ghana, Kofi Annan speaks in English. Therefore, the mediation process continued with the help of interpreters, which made it more vulnerable for misunderstandings. Moreover, since two communities speak different language, the interactions between them were also limited. So, language played a facilitating role in Northern Ireland, but a destructive role in Cyprus.

Secondly, I found two additional process variables, first of which is the nature of the peace talks. In Cyprus, Kofi Annan was mediating between presidents of Greek and Turkish Cypriots. Since in both communities, presidents are elected, they represent their constituen-

cies. So, during peace talks the opposition leaders, and therefore, their constituencies were not represented. This exclusive nature of the peace talks in Cyprus played a negative role during the referenda for Annan Plan. However, in Northern Ireland, George Mitchell came up with a formula which enabled even smaller parties to have representatives on negotiation table. Not only main Unionist and Nationalist parties but also neutral parties such as Alliance party or small parties such as Women's Coalition were present on the negotiation table. This inclusive nature of peace talks played an important role in getting a high percentage of "YES" votes for the agreement in the referenda. Exclusive nature of Cyprus negotiations, and inclusive nature of Northern Ireland negotiations made a crucial impact on the result of the mediation attempts.

The second additional process variable is the role of leaders during the negotiations and referenda. In Northern Ireland, after inclusive negotiations, almost all parties on the table reached a consensus on the draft agreement. Since the agreement was mutually created and satisfactory for all parties, leaders of both communities followed a "YES" campaign before the voting. However, in Cyprus, the leaders of the two communities were not satisfied with the agreement from the beginning. Since neither of them wanted to be seen as deal-breaker in the eyes of international community, they both agreed to the terms of the agreement. (Anonymous, Interview with an academic in TRNC by author, 2010). Contrary to what they agree on table, both leaders started a "NO" campaign before the referenda. Although the "NO" campaign of the Turkish leader was not successful, since majority of the Turkish community voted for the agreement, it had a negative impact on votes of the Greek community that voted "NO" to the agreement. In Northern Ireland the leaders played a constructive role in affecting the public vote for the agreement, while in Cyprus the leaders played a destructive role with their "NO" campaigns.

Table 2 summarizes the differences between the two cases based on additional context and process variables which have higher explanatory power in the outcome of success and failure of the mediation attempts in Cyprus and Northern Ireland than variables in the Contingency Model of Mediation.

Table 2.

Additional Variables

Context Variables:	Cyprus	Northern Ireland
International Pressure	Relatively Low	Relatively High
Informal Peace Initiatives	Relatively Low	Relatively High
Language	Different	Same
Process Variables:		
Nature of the Peace Talks	Exclusive	Inclusive
Role of the Leaders	Destructive	Constructive

Conclusion

The aim of this research is to find the answer to the question of "what are the determinants of the success and failure in international mediation?" By examining the mediation efforts of Kofi Annan in Cyprus conflict and George Mitchell in Northern Ireland conflict, I try to understand and explain the effects of context and process variables on outcome of mediation.

To this end, the determinants in Jacob Bercovitch et al.'s Contingency Model of Mediation are used as independent variables. Eight hypotheses related to context and process variable are tested with two cases. Based on data collected by two methods (documentary information and interviews), I examine the cases to understand whether or not they are in line with the eight hypotheses. At the end, I find that each case falls under the category of higher possibility of success in two hypotheses which are "multi-party democracies" and "territory and security issues". For the remaining six hypotheses, the cases fall under the category of lower possibility of success. From this analysis, I conclude that theoretically both mediations attempts should have been unsuccessful. However, in reality Cyprus case was a failure while Northern Ireland case was a success.

During the data collection part of the research, I explored other possible determinants of success and failure that are lacking in Bercovitch et al.'s model. Low level of international pressure, low number of informal initiatives, different languages, exclusive nature of the peace talks, and destructive role of the leaders were determining in unsuccessful outcome of Kofi Annan's mediation in Cyprus. On the other hand, high level of international pressure, high number of informal initiatives, same language, inclusive nature of the peace talks, and constructive role of the leaders had positive ramifications on successful outcome of George Mitchell's mediation in Northern Ireland.

Finally, by examining the two case, it can be argued that because of the complex nature of international mediation, hypotheses of Jacob Bercovitch et al. and the variables in the Contingency Model of Mediation are not sufficient to explain the success or failure of mediation attempts. Additional context and process variables should also be examined in order to have a better understanding of international mediation outcomes. As a future research proposal, the additional variables proposed in this research can be examined on in-depth analysis of other international mediation cases. Moreover, these news variables can be added to future quantitative models.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declared that they have no competing interests.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

References

- Bercovitch, J. (1984). *Social Conflict and Third Parties: Strategies of Conflict Resolution*. Westview.
- Bercovitch, J., Anagnoson, J. T., & Wille, D. (1991). Some Conceptual Issues and Empirical Trends in the Study of Successful Mediation in International Relations. *Journal of Peace Research*, 28(1), 7-17. [Crossref]
- Bercovitch, J. & Houston, A. L. (2000). Why Do They Like It Like This? An Analysis of the Factors Influencing Mediation Behavior in International Conflicts. *Journal of Conflict Resolution*, 44(2), 170-202. [Crossref]
- Burton, J. W. (1969). *Conflict and Communication: The Use of Controlled Communication in International Relations*. MacMillan.
- Cameron Report. (1969). *Disturbances in Northern Ireland*. Retrieved 2020, <https://cain.ulster.ac.uk/hmso/cameron.htm>.
- Coogan, T. P. (1996). *The Troubles: Ireland's Ordeal 1966-1996 and the Search for Peace*. Arrow Books.
- Cunningham, W. G. Jr. (2006). *Terrorism and Conflict Resolution: Theory and Practice*. (Unpublished Dissertation), George Mason University.
- Darby, J. (1995). Conflict in Northern Ireland: A Background Essay. In S. Dunn (Ed), *Facets of the Conflict in Northern Ireland*, Macmillan Press. [Crossref]
- Darby, J. (1997). *Scorpions in Bottle: The Case of Northern Ireland*. Minority Rights Group: London.
- Doob, L. W. (1993) *Intervention: Guides and Perils*. Yale University Press. [Crossref]
- Druckman, D. (2005). *Doing Research: Methods of Inquiry for Conflict Analysis*. Sage Publications. [Crossref]
- Dryzek, J. S. & Hunter, S. (1987). Environmental Mediation for International Problems. *International Studies Quarterly*, 31, 87-102. [Crossref]
- Fisher, R. J. & Keashly, L. (1988). Distinguishing Third Party Interventions in Intergroup Conflict: Consultation is not Mediation. *Negotiation Journal*, 4(4), 381-393. [Crossref]
- Fisher, R. J. (2001). Cyprus: The Failure of Mediation and the Escalation of an Identity-Based Conflict to an Adversarial Impasse. *Journal of Peace Research*, 38(3), 307-326. [Crossref]
- Fitzduff, M. (2002). *Conflict Resolution Process in Northern Ireland*. United Nations University Press.
- Folberg, J. & Taylor, A. (1984) *Mediation*. Jossey Bass.
- Freedom House, *Freedom in the World 2004*, https://freedomhouse.org/sites/default/files/202002/Freedom_in_the_World_2004_complete_book.pdf.
- Global Firepower, *Comparison of Turkey and Greece Military Strengthens*, Retrieved 2020, <https://www.globalfirepower.com/countries-comparison-detail.php?country1=turkey&country2=greece>
- Gochman, C. S. (1993). The Evolution of Disputes. *International Interactions*, 19, 49-76. [Crossref]
- Keashly, L. & Fisher, R. J. (1996). A Contingency Perspective on Conflict Interventions: Theoretical and Practical Considerations. In J. Bercovitch (Ed), *Resolving International Conflicts: The Theory and Practice of Mediation*. Lynne Rienner.
- Kleiboer, M. (1996). Understanding Success and Failure of International Mediation, *The Journal of Conflict Resolution*. 40(2), 360-389. [Crossref]
- Kochan, T. & Jick, T. (1978). A Theory of Public Sector Mediation Process. *Journal of Conflict Resolution*, 22(2), 209-240. [Crossref]
- Kressel, K. & Pruitt, D. G. (1989). A Research Perspective on the Mediation of Social Conflict. In K. Kressel and D.G. Pruitt (Ed), *Mediation Research: The Process and Effectiveness of Third Party Intervention*. Jossey-Bass.
- McAuley, J. W., McGlynn, C., & Tonge, J. (2008). Conflict Resolution in Asymmetric and Symmetric Situations: Northern Ireland as a Case Study. *Dynamics of Asymmetric Conflict*, 1(1). [Crossref]
- Melaugh, M. (2012). Political Parties in Northern Ireland. Retrieved 2020, <https://cain.ulster.ac.uk/issues/politics/parties.htm>
- Mitchell, C. R. (1981). *The Structure of Conflict*. St. Martin's. [Crossref]
- Mitchell, G. J. (1999). *Making Peace*. University of California Press.
- Republic of Cyprus, Ministry of Interior, Parliamentary Elections 2001, Retrieved 2010, http://results.elections.moi.gov.cy/English/PARLIAMENTARY_ELECTIONS_2001/Islandwide
- Saylan, İ. (2019). Uluslararası Çatışma Çözümü ve Zorlu Bir Çatışma Örneği Olarak Kıbrıs Sorunu. *Electronic Journal of Social Science* 18(72), 1742-1756. [Crossref]
- Sawyer, J. & Guetzkow, H. (1965). Bargaining and Negotiation in International Relations. In H.C. Kelman (Ed), *International Behavior: A Social-Psychological Analysis*. Holt, Rinehart & Winston.
- Wall, J. A. (1981). Mediation: An Analysis, Review and Proposed Research. *Journal of Conflict Resolution* 25, 157-180. [Crossref]
- Yin, R. K. (2003). *Case Study Research: Design and Methods*. Sage.
- Young, O. R. (1967). *Intermediaries: Third Parties in International Crises*. Princeton University Press. [Crossref]
- Zartman, I. W. (1985). *Ripe for Resolution: Conflict and Intervention in Africa*. Oxford University Press.

Hüsn-i Hat ve Cami Mimarisine Katkıları

The Impact of Calligraphy on the Architecture of Mosques

Yunus BERKLİ¹

Vali MAHBOUBİ²

¹Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Erzurum, Türkiye

²Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Türk İslam Sanatları ve Tarihi Bölümü, Erzurum, Türkiye

ÖZ

İslam kültüründe hat sanatının özel bir yeri vardır. Hat sanatı işlevselliğinin yanında, estetik bir değer haline gelerek, batı sanatındaki resim tablolarıyla yarışır hale gelmiştir. Hat sanatı, sadece levhalarda değil el yazması kitaplarda, fermanlarda, diplomalarda, camilerin iç ve dış duvar süslemelerinde, çeşitli yapıların yazıtlarında, mezar taşları üzerinde ve mimari eserlerde estetik bir değer olarak kullanılmaktadır. Müslümanlar kutsal kitabı Kur'an'ın tümünü veya tek tek ayetleri farklı şekil ve boyutlarda yazarak hat sanatını canlı tutmuş, hattatlar hayatlarının her alanında bu sanatı göstermeye ve en güzel şekilde sergilemeye çalışmışlardır. Hat sanatının özellikle görsel gücü yüksek uygulama alanlarından biride Müslüman aleminin kutsal mekanları olan camilerdir. İslami yapıların önde gelen mekanları olarak bilinen camilerdeki yazıtlar, yapılara estetik özellik yanında manevi bir değer katarak yapının iç ve dış mekanını tezyin etmek amacıyla da kullanılmıştır. Bu çalışmada Hüsnî hat sanatının özellikleri yanında cami süslemelerindeki farklı kullanımlarına yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mimari, hat sanatı, hüsn-i hat, İslami yapıt, cami, yazı

ABSTRACT

Calligraphy has a special place in Islamic culture. In addition to its functionality, calligraphy has become an aesthetic value, competing with the paintings in western art. Calligraphy is used as an aesthetic value not only on plates but also in manuscript books, decrees, diplomas, interior and exterior wall decorations of mosques, inscriptions of various buildings, tombstones and architectural works. Muslims kept the art of calligraphy alive by writing the entire Quran and individual verses in different shapes and sizes, and calligraphers tried to show this art in every aspect of their lives and to exhibit it in the most beautiful way. One of the most important application areas of calligraphy is mosques. The inscriptions on the mosques, which are known as the most prominent places of Islamic buildings, were also used to decorate the interior and exterior of the building by adding a spiritual value to the buildings as well as aesthetic feature. In this study, besides the features of Hüsnî calligraphy, its different uses in mosque decorations are included.

Keywords: Architecture, calligraphy, hüsn-i calligraphy, Islamic work, mosque, script

Giriş

İslam kültüründe Arap harflerinin güzel yazımı için kullanılan hat sanatı; birçok noktanın bir sıraya ve yanyana gelerek birleşmesinden meydana gelir (Erseven, 1983). “*Cismani aletlerle meydana getirilen ruhani bir hendese*” olarak tanımlanan bu sanat, hattatların “kamuş kalem, aherli kağıt, is mürekkebi gibi malzemelerin kullanarak görsel gücü yüksek bir yazı stili oluşturma çabasıyla Arap harflerini şekillendirilmesine dayanır (Tüfekçi, 2009). Hz. Muhammed'in İslam dinini kabul etmesinden sonra Allah tarafından Cebail adındaki meleik vasıtasıyla ayetler gönderilmiştir. Hz. Muhammed'e bildirilen ayetlerin kayıt altına alınması amacıyla kumaş, taş, ahşap, vs. gibi malzemelere yazılmıştır. Ayetlerin güzel yazılmasına gayret edilmesi hat sanatını ortaya çıkarmıştır. Hz. Peygamberin kendisine gönderilen ayetlerin yazılmasını emretmesi hem İslam dininin hem de İslam sanatlarındaki saf ve doğruluk anlayışını geliştirmiştir (Mutluel, 2012). Hat sanatı ilk önemli gelişimini Hz. Ali'nin hilafeliği döneminde sağlamıştır. Bizzat Hz. Ali'nin yazdığı yazılar güzel yazı yazması sanatının ilk örnekleri arasında gösterilmektedir. Devletin başkenti olan Kufe şehrine nispetle “Kufi” adını alan hat yazısı Emevi devletinin son köşellilik özelliğini yitirmeye başlayarak değişmeye başlamıştır (Alparslan, 1990). Zamanla değişik tür ve formlara dönüşen hat sanatı sadece Kur'an-ı Kerim'in yazılmasıyla sınırlı kalmamış cami süslemelerinde de kullanılmıştır. Bu makalenin amacı da hat sanatının niteliğini ve cami süslemelerindeki kullanımını ortaya koymaya çalışmaktır.

Hat Sanatının Kullanım Alanları

Kur'an-ı Kerim

Hüsn-i hattın ortaya çıkışının sebebi, Kur'an'ı en güzel şekilde yazma isteği ve bu doğrultudaki çabadır. Allah'ın ayetleri sıradan bir yazı kategorisinde görülmeyip Kur'an-ı Kerim'in manevi değerine uygun yazının kullanılması amaçlanmıştır. Hat sanatıyla yazılmış Müslümanların kutsal kitabının eski ve yeni nüshaları incelendiğinde yazının hep daha güzele doru evrildiği ve manevi değerini uygun olan şekil ve formlara kavuştuğu görülebilir (Fezaili, 2015).

Geliş Tarihi/Received: 13.07.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 08.05.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:

Yunus BERKLİ

E-posta: yberkli@atauni.edu.tr

Cite this article: Berkli, Y., & Mahboubi, V. (2022). Hüsn-i hat ve cami mimarisine katkıları. *Current Perspectives in Social Sciences*, 26(2), 216-222.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Resim 1.
Kalem Suresi Nun Vel Kalemî Vemayesturun

Resim 2.
Mustafa Râkım'ın Fatih Camii'ndeki Kapı Üstü Celî Sülûs Kitabesi

Ayet, Hadis ve Anamlı Sözlerden Müteşekkil Levhalar

Maneviyat dolu bir dekor olma özelliğine sahip Hüsn-i hat sadece dış mimari değil iç mimaride de kullanılmaktadır. Çeşitli ebatlarda levhalar üzerine yazılmıştır. Bu levhalarda besmele, Ayetel Kürsi, Fatiha-ı Şerife, nazar ayeti, Kelime-i tevhîd, ayetler, hadisler, dualar ve şiirler yer almaktadır. Cami ve mescidlerde, genel olarak birtakım yazıların bulunması geleneği vardır. Bunlar, "Cami Takımı" denen Lafzatullah, İsm-i Nebî, Cihâryâr-i güzîn (Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin) isimlerinin yazılı olduğu levhalardır (Berk, 2018).

Mimaride kullanılan hat sanatı dekoratif bir unsur olmasının yanında farklı İslami yapı türlerine de uygunluk gösterir. İslam dünyasında özellikle itikadi ve mezhebi düşünce farklılıkları, dini ve sivil mimari için tasarlanan yazı örneklerinde de ayrışmalara neden olmuştur. Özellikle Şii düşüncenin hakim olduğu devletlerde bilhassa cami içi yazılarda bu farklılık açık ve nettir. Bilhassa İran ve Şia dünyasında, cami içlerinin vazgeçilmez hat örnekleri olan dört halife ve ehli beyt isimlerinin tasarlandığı lavhalar bu belirginliği açıkça ortaya koymaktadır. Sünnî düşüncenin hakim olduğu bölgelerdeki camilerde dört halife ve Hz. Peygamberin torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin isimlerinin yer aldığı hat örneklerine yer verilirken, İran ve Şia dünyasında ağırlıklı olarak sadece Hz. Ali ve Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin isimlerinin yer aldığı levhalar öne çıkmaktadır. Hatta mezhebi düşüncenin daha yoğunluk kazandığı tarikatlarda bu belirginlik, hat sanatından çıkıp resim ve ya minyatür sanatı şeklinde tarikat merkezlerinin duvar veya kubbe içi süslemelerinde yer almıştır.

Hüsn-i Hat ve Cami Mimarisi

Müslümanlar inançları gereği Allahın sevgisini içlerinde taşımışlar, mutlak güzelliğin sahibinin Allah olduğuna ve güzelliğin ondan geldiğine inanmışlardır. Bu düşünce halkın bütün yaşamına yansırken, İslam sanatı da sadece cami ile sınırlı kalmamış, insanların yaşamları-

Cami ve Medreselerde Kitabe Yazımı

Mimari yazıtlar, çizgi ve desenin yan yana gelmesinden elde edilmiş zaman, yer ve konuma bağlı olarak farklı malzemelerle çalışılmıştır. Hat sanatı, İslam sanatlarında her zaman büyük önem taşımış olması ilahi kelimeyi doğrudan ifade etmek için kullanılmasıyla yakınlık göstermiştir. Bunun destekleyecek Kur'an'daki ilahi vahiy okuma sanatı (Al-Alaq Suresi) ile bağlantılıdır ve "Allah kalem ve kalemle yazılanlara (Kalem Suresi) yemin eder" hat sanatıyla oluşturulan yazınsal formlardır (Resim 1).

Hat sanatının mimarideki yeri, İslam dünyasındaki çeşitli yapı türlerini uyumlu hale getirmek ve yüceltmek için tüm dönemlerde kullanılan bir dekorasyon ve uygulama unsuru olarak tanımlanabilir. Yazıtlarda kullanılan Kur'an yazıları, Allah kelimesinin güzelliği ve maneviyatı dışında Müslümanlar için özel bir anlam taşır ve tektanrıcılığı ve her yerde Allah'ın varlığını anımsatır, Allah tarafından davet edilir ve Allah'ın mevcudiyetine sebep olur. (Bimaniyan, 2012, s. 7)

Müslümanların camideki yazılar ile iletişim kurarak kendi iç dünyası ile ilgili hesaplaşma faaliyeti içerisine girmesiyle birlikte hattatlarında kutsal yazı formlarıyla, camide manevi hazzı tetikleyecek bir atmosfer yaratma çabası içerisinde gibidirler (Şayestefer, 2005). Bir başka ifadeyle, ibadet mekanında güzellik ve estetik duygularla hassaslaşmış bir iç dünyanın, ibadet esnasında manevi gücü yüksek ve deruni bir hal içerisinde olacağı da göz ardı edilmemelidir. Ruh manevi yönden coşturup estetik yönden besleyen bir mimari formun tasarımı, soyut anlamda en yoğun şekilde hiç şüphesiz hüsnühat ile mümkün olabilirdi. Dini mekanda ortaya konulan sanat eseri hat örnekleri, okunmaktan ziyade izleyicinin estetik algısına hitap etmek için tasarlanmıştır. Okuma ve anlama, hat sanatının ikinci aşamasını oluşturur. Anlamın derinliği veya ikonografisi yazı tasarımı ile süslenmesinin de bütünlüğünü oluşturur. Bu yüzden Osmanlı Medeniyetinde özellikle hüsnü hat için kullanılan şu ifade oldukça anlamlıdır.

"Hüsn ü Hattı okumaya çalışmak laleyi koklamaya benzer.
Çünkü lale koklanmaz, seyredilir" (La edri)

Hemen tüm İslami yapıların dış ve iç yüzeylerinde Kur'an temalı yazıtlar, dua ve hadisler bulmak mümkündür (Resim 2). Mihrab ve kubbelerin iç kaidelerinde kullanılan genel olarak tüm boş mekanlar belli bir ölçü ve ahenk çerçevesinde yazılı veya dekoratif unsurlarla süslenmiştir. Camide güzel şekillerdeki düzenli hat yazılarının varlığı, insanoğlunu gündelik yaşamın sıkıntılarından bir an olsun uzaklaştırmakta ve dünyevi arzularına bir sınır çizmektedir (Şayestefer, 2005).

Resim 3.
İsfahan Mescid-i Cuma Mihrabı

Resim 4.
Kurtuba Ulu Camii Mihrabı Küfi Yazı (Yusuf Zennun - Muhittin Serin)

gunluk göstermiştir. Kûfi yazı biçimi Hicri 3. yüzyıldan itibaren mimaride ortaya çıkmış ve 7. yüzyıla kadar İran'ın farklı bölgelerinde çeşitli Kufi yazı türlerine dönüşmüştür. Kufi yazı türü, güçlü, düz, geometrik yapısı pürüzsüz, açılı ve uzun keşidelere dayanmaktadır. Dekoratif Kufi yazıtları, yazılı sistem, geometrik (düğüm) ve bitkisel olarak bilinen, üç ana bölümden oluşmaktadır. En yaratıcı çeşitleri, geometrik ve bitkisel sistemle özdeşleşmiştir (Makinejad, 2019). Dekoratif amaçlı kullanılan Kûfi hattı, derin ve kapsamlı bir şekilde hat sanatıyla bütünleşmemiştir (Resim 4, Resim 5).

na da doğrudan etkilerde bulunmuştur (Rezaei, 2004). Camilerde hat sanatına dair eserler ve mimari özellikler, Allahın dinine inanan Müslümanlar için her zaman özel bir değer ve öneme sahip olmuştur. İbadet ritüelleri'nin, koşullarının oluşturulması ve sürdürülmesine özel intizam gösterilerek, islam kültürü oluşumuna katkı sağlanmıştır. Cami, saldırganlığa, sadakatsizliğe ve müşrikliğe karşı bir üs görevi görür, kaygılı ve sıkıntılı kalpler için güvenli bir gemidir. Cami mimarisi dikey ve yatay çizgiler ile kıvrımların her biri özel bir anlama sahiptir (Resim 3). Kubbeler, Mihraplar, Sütunlar ve Minberlerin yapısı görenlere görsel mesajlar aktarmaktadır (Akbulut & Erarslan, 2017).

Cami mimarisinde, resim, geometrik desenler ve hat sanatı gibi çeşitli sanatların bir arada kullanılır. Hat sanatına, geometrik desenler ve renkler özel bir saflık ve parlaklık kazandırır (Mahirun-neş, 2003, s. 5).

Hat sanatı, cami dekorasyonunda görece yaygın motiflerden biridir. Çeşitli Arapça metinlerin dizeleri ağırlıklı olarak Kur'an'dır. Aynı zamanda yapı hakkında önemli bilgiler içermektedir (Olg, 2004, s. 17). Ayasofya, Eyüp Sultan, Süleymaniye, Fatih, Sultan Ahmed, Eminönü Yeni Cami, Edirnekapı Mihrimâh, Yavuz Selim, Aksaray Vâlîde Sultan, Şişli, Nusretiye, Beyoğlu Hüseyin Ağa, Fındıklı Molla Çelebi, Üsküdar Şemsi Paşa, Atik Vâlîde ve Selimiye Camilerinin kubbe ve diğer yazıları hat sanatı bakımından öne çıkan yazılardır. Kubbelere, genellikle Allah'ın ulviyetini ifâde eden âyetler yanında, mekândan münezzeh olan yaratıcının yüceliğini semboller yoluyla ifade eden, insan zihninin algılaması için bir bakıma hâl ve mahal ilişkisi içerisinde, yüce yaratıcının kudretini ifâde eden âyetler yazılmıştır (Berk, 2018, s. 100).

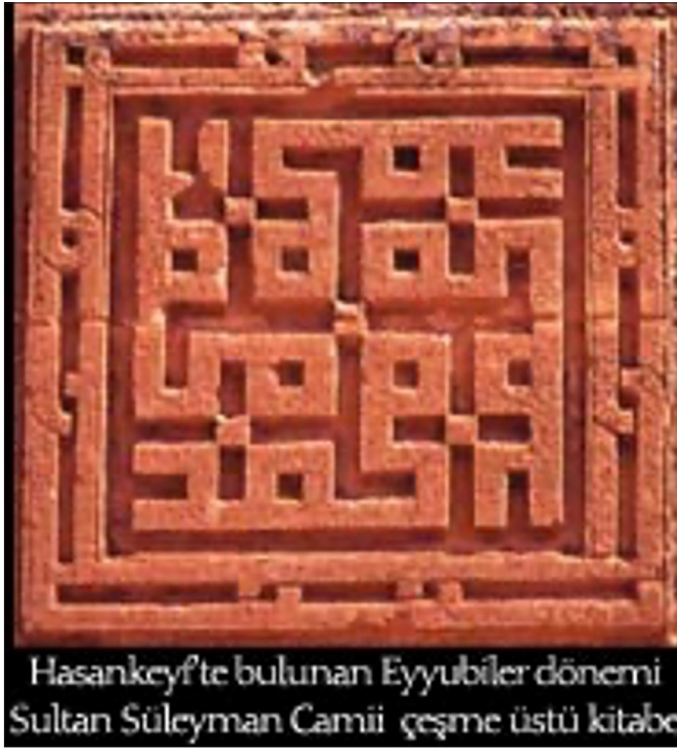
Mimari eserlerin içerisinde yer alan hat örnekleri, mermer, ahşap vb. kalıcı malzemelerde kullanıldıkları için hattın serüvenini izleyebilmemize yardımcı olur. Mimari eserlerin yüzeylerinde izlenebilen yazılar metin içeriği ve üslup bakımından farklılık gösterebilmektedir. Her mimari mekanın kullanım amacına göre yönlendirici ifadeler içeren metinler kullanılmıştır. Ağırlıklı olarak, ayet, hadis vb. namazı tavsiye eden ve ölümü hatırlatan yazılar yapıların dış yüzeylerinde ve iç bölümdeki kubbe, mihrap, kuşak, gibi alanlarda tezyin edilmiştir (Baysal, 2014).

Hat ve kitâbeleri Kur'an ayetlerini kullanarak manevi bir atmosfer ve görsel kutsallık yaratmaktadır. Burckhardt (1994)'e göre, islâm sanatçısının, yaptıklarını kendi ürünü olarak görmeyerek bu eserlerin evrensel güzelliği yansıtan ortak bir anlayışın sonucu ve insan üstü olduğu bilinciyle hareket ettiğini bu sanat eserlerinin Allahı tanıma ve anlamada aracı olduğunu düşünür.

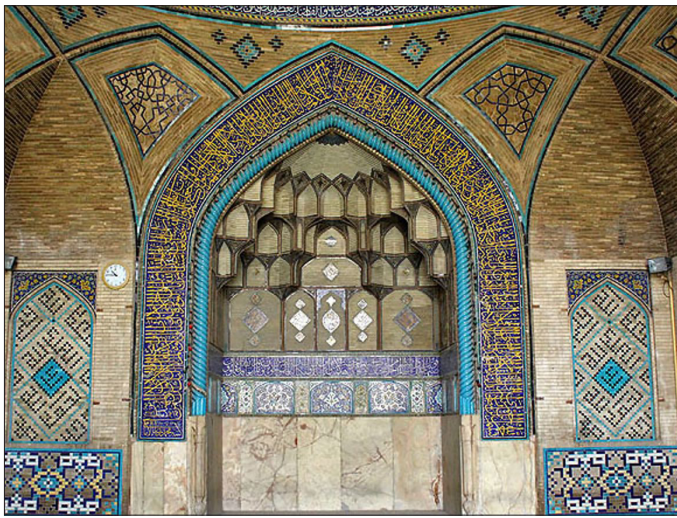
Cami Mimarisinde Kullanılan Hat Çeşitleri

Kûfi Hattı

Kûfi yazı karakterinin kökeni hakkında farklı görüşler olsa da (Zennun & Serin, 2002) İslamiyetin kabulüyle birlikte gelişmeye başlamış, Büyük Selçuklu Devleti zamanında farklı türleri ile zengin örnekler, dini mimarinin vazgeçilmez biçim, form ve süsleme unsurlarını oluşturmaya başlamıştır. Bu yazı türü, önceleri düz hatlardan müteşekkildi. Halifeler zamanında yazılmış örneklerde malzemenin durumuna göre, papirüs üzerine yazılan yazılarda yumuşaklık, taş üzerine yazılanlarda ise sertlik ve köşellilik göze çarpar (Özcan, 1996, s. 229). Kısacası kullanılan malzeme ve tekniğe uy-

Resim 5.
Hasankeyf'te Bulunan Eyyübiler Dönemi Sultan Süleyman Camii Çeşmeüstü Kitabesi

Resim 6.
İsfahan Hekim Camiinde Bulunan Ma'kılı Hat Örnekleri

Resim 7.
Süleymaniye Camii Sülüs Hat Örneği (H. Subaşı)

Ma'kılı Hattı

Selçuklu Dönemi'nde, mimarinin gelişmesiyle birlikte Ma'kılı hattı ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Ma'kılı hattı özellikle minarelerde ve mezar kulelerinde kullanılmıştır. Ma'kılı hattının temeli rasyonel çizgidir. Rasyonel çizginin kökü de damalı çizgilerden oluştuğu için satrancı adı da verilmiştir. Ma'kılı hattın temeli, yatay ve dikey uzantılar ve çizginin yatay veya dikey yönde düzgün bir kalınlıkta dönmesidir, böylece şeklin tüm geometrik yüzeyleri bu yatay ve dikey yazılarla doldurulabilir (Resim 6). Bazı Ma'kılı kufi türlerinde, hem siyah hem de beyaz kısımların anlamı olan ve "şekillenmiş Ma'kılı" veya "çapraz Ma'kılı" olarak adlandırılan sözcüklerden oluştuğu örnekler rastlanmaktadır. Ma'kılı yazı türü, tuğlalar ve çiniler gibi basit ve az malzeme ile mimari eserlerde dikey ve yatay çizgi şeklinde yazılan geometrik şekillerdir (Zemreşidi, 2002).

Sülüs Hattı

Sülüs hattı, Kufi yazısından türetilen İran ve İslam sanatının en önemli hat türlerinden biridir. Bu hattın "elfler" gibi iki dikey eksen ve ters "y" gibi yatay hareketlerde, karmaşık harflerle birlikte, farklı harflerin döndürülmesinin yardımıyla yapı ve hareket kabiliyetleri, bu çizgiye yüksek bir yetenek kazandırmıştır. Bu yazı biçimi statik, güçlü ve kararlı bir yapıya sahiptir (Makinejad, 2010). Diğer hatlar gibi, nokta temelinde ölçüm için kurallara ve kriterlere sahiptir. Noktalar sülüs ta keşide ve dikdörtgen şeklindedir. Sülüs yazısında noktanın boyutu diğer türlere özellikle de Talik yazısına göre biraz büyüktür (Makinejad, 2010). Sülüs yazı ile yazılmış en eski örnekler mushaf, kaside, beyit ve kıta'larda görülmektedir (Serin, 2013, s. 74). Muhakkak yazıya oranla harfleri biraz daha küçük yazılmaktadır. Çanaklı harflerin çanakları derindir. Osmanlı'da nesih yazı ile birlikte gelişimi çok hızlı olmuş ve İslâm yazısında hat nevelerinin esası, ana şekli olarak kabul edilmiştir (Berk, 2013, s. 59; Resim 7).

Nesta'lik Hattı

Nesta'lik hattı İranlıların ikinci hattıdır. Bu yazı 15. yüzyılın sonu 16. yüzyılın başlangıcında ortaya çıkmıştır. Nesta'lik hattının zirve isimlerinden Mir İmâd'tır. (İmâd El-Hasenî 1553-1616) İmâd yazılarında önceleri Mir Ali Herevî'yi taklit etti. Onu taklit ederek yazdığı, halen Tahrân'da Kitâbhâne-i Saltanatı'de bulunan **Münâcât-ı Emîrül-Mü'minin Ali İbn Ebî-Tâlib** adlı eser bu tesiri açık şekilde ortaya koymaktadır (Alparslan, 2000, s. 170). Tebriz'e gittikten sonra Baba Şah'ın kitalarından istifade ederek sanatını ilerleten İmâd, 1014 (1605) yılından itibaren Mir Ali Herevî'nin yazılarındaki istikrar ve sağlamlıkla Baba Şah'ın yazılarındaki tatlılık ve yumuşaklığı birleştirip kendi üslûbunu ortaya koydu (Alparslan, 2000, s. 170).

İmâd'dan sonra hiçbir hattat onun harflerin en, boy, çanak, küp, keşide ve bağlantılarında, satır anlayışında ortaya koyduğu kurallara yeni bir şey ilâve edememiştir (Alparslan, 2000, s. 171). Kaçarlar'dan Nâsirüddin Şah zamanında yaşamış olan Muhammed Rızâ Kelhûr keşideleri kısaltmak, dal, râ ve "vav"ları küçük ve harflerin gövdelerini kalın yazmak suretiyle bir değişiklik yapmış ve bu değişiklik bir yenilik gibi görülmüşse de bu üslûp yaygın kabul görmemiştir. Bugün bazıları bu üslûbu celî nesta'likte kullanmakla beraber genellikle İran'da İmâd'ın üslûbu tercih edilmektedir" (Alparslan, 2000, s. 171).

Nesta'lik hattının oluşumunda nesih ve talik yazıları etkili olmuş, bundan dolayı da nesih ve talikin karışımı olarak nestalik tabiri ortaya çıkmıştır. Nestalik ise nesh-i talik, yani taliki ortadan kaldırılan iptal eden yazı demektir (Efendi, 1954; Mayel Heravi, 1993). Nesta'lik yazı biçimiyle yazarken, ifadeyi güçlendirmek, izleyiciye güzellik ve sakinlik duygusunu aktarmak için kelimelerin düze-

Resim 8.
Mir İmad (İmâd El-Hasenî: 1553-1616)'a Ait Talik Kıta. (Ali Alparslan)

Resim 9.
Yesarizade Mustafa İzzet'in Celi Talik Bir Levhası (İsam Fotoğraf Arşivi)

nine dikkat edilmektedir. Bu bakımdan Nesta'lik hattının grafik öğelerinden biri de dengedir. Bu görsel kalite Nesta'lik hattında çok önemlidir. Bir çalışmadaki denge orantısının, sonuç üzerinde büyük bir etkisi bulunmaktadır. Denge, görsel kompozisyondaki güzellik ve güce ek olarak, Nesta'lik hattında, yatay çizgiye dayalı dikey çizginin ölçülmesine ve dönme, dikey, yatay, eğimli ve ortalı harflerin ve kelimelerin enerjilerinin değişimine dayanarak incelenir (Esaghzadeh, 2016).

Mimari tezyinatların çekici yönlerinden biri, çeşitli kullanımlara sahip binalarda farklı şekillerde yazılan nesta'lik levhalarıdır. Binaların dekorasyonunda Nesta'lik kalemin kullanımı Timurular döneminin ortalarından Safevi döneminin ortalarına doğru kademeli olarak artmış ve ardından Nasta'lik hat sanatı levha kullanımında kullanımı yaygınlaşmıştır. Hicri 9. yüzyılın ortalarında Timurlu mezarlarında tereddüt ve ihtiyatla icra edilen hat, 10. yüzyılın sonunda tam anlamıyla tanınmış ve kabul gören bir yazı biçimi haline gelmiştir (Salehi, 2019). Levha yazımında Nasta'lik kullanımı Kaçar döneminde Esadollah Shirazi, Mirza Amoo ve Gholamreza İsfahani'yle birlikte zirveye ulaşmıştır. Mimarların Sülüs hattını kullanma ilgisine rağmen, Nasta'lik yazı biçimi İslami okulların yazıtlarında yaygın olarak kullanılmıştır (Motaghadi, 2016; Resim 8).

İslam dünyasında özellikle ve mimari yapıların muhtelif bölümlerinde nestalik yazısı sevilerek kullanılmıştır. Osmanlı Devletinde bu ekolün en önemli temsilcisi Yesarizade Mustafa İzzet'dir (1170-1849). Önceleri babası Mehmed Esad tavrında cen ta'lik yazan Mustafa İzzet Efendi harfleri babasından aktardığı yolundaki sözler üzerine giderek üslubunu değiştirmiş ve mektep kabul edilen kendine has üslubu tam olarak 1815'ten itibaren teşekkül etmiştir (Derman, 2006 s. 308). 1824'ten sonra hattatlığının zirvesine ulaşan ve Türk ta'lik hattını bilhassa celide erişilmezlik noktasına çıkaran Yesarizade altmış yıl kadar devam eden sanat hayatında sürekli yazmıştır. Vefatından sonra terekesinden 65.000 satır cen ta'lik kalıbı çıktığını Hattat Sami Efendi rivayet etmektedir (Derman, 2006 s. 308, Resim 9).

Camilerde Hüs-n-İ Hat Yazılarının Yazıldığı Yerler

Giriş Kapısı: Giriş kapısının üstüne, namazın önemini veya açılmış cennet kapılarının olduğunu bildiren ayetler yazılmış ve böylece o mekâna gelen Müslümanlar bu ayetler ile karşılaşmıştır (Kasımı, 2018; E.K. 1: Süleymaniye Camii Giriş Kapısı).

Mihrap: Genellikle cami duvarının güney tarafında, ibadet edenlerin kiblesine bakacak şekilde inşa edilen cami bölümlerinden biridir. Bazı ülkelerde cami avlusundan daha derindir ve bazen duvarın bir kısmına gömülür. Sanatçılar, kubbeleri ve minareleri süsleyip camilerin iç ve dış duvarlarını örttüğü gibi, mihrabı da sanatlarına uygulama alanı yaptılar, böylece ibadet edenlerin kiblesi sanatsal inceliklerle bezenerek, ibadetinin saflığı konusunda Müslümanları etkilemektedir. Hattatlar Arapça yazıyı yüksek estetik ilkeleriyle uygulayarak birçok bina ve mihrabı ilahi kelimelerle süslediler. Dügümlü Kufi çizgisi ve diğer dekoratif Kufi çizgilerinin yanı sıra Nakışların yaygınlığı ile çeşitli İslami ve geometrik desenlerle birlikte cami mihrabı süslenmektedir (Gerebağı, 2016). Mihraplar kible yönünde olduğundan, kible olarak yönümüzü Kâbe tarafına dönmemizi bildiren (el- Bakara 2/144; Âl-i İmrân 3/37) ayetler yazılır. Mihrabın kenarları ise genellikle Ayetel Kürsi ile donatılır.

Camii mimarisinde önemli bir yere sahip olan mihraplar ilk zamanlarda basit bir nişten ibaret iken özellikle Osmanlı dönemi camilerinde gelişme göstermiştir. Mihrapların yapımında kullanılan farklı malzeme ve tekniklerin yanı sıra, tezyinat unsurları olarak yazının,

bitkisel ve geometrik motiflerin kullanılması sonucunda mihraplar sanatsal bir boyut kazanmıştır (Yıldırım & Kara, 2015). (E.K. 2: Bursa Ulu Camii Mihrabı, Bursa)

Minber: Minber kapısının üzerine genellikle Besmele veya Kelime-i Tevhid yazılmaktadır. (E.K. 3: Divriği Ulu Camii Minberi)

Kubbe: “Bir yapının üzerine kil, tuğla, sıva vb. Malzemelerden yapılmış yarım küre şeklindeki bir yapıdır. Şekiller ve kubbeler, izleyicinin zihnindeki göksel ve metafizik gücün ve göklerin, ayın ve gezegenler de bu fikir ve inançları açığa çıkarıyor. Bu nedenle, İslam ülkelerinde geometrik şekillere ve bunların inşasına özel önem verilerek, sadece mekanik ve teknik ihtiyaçları karşılamakla kalmamış, manevi ve manevi beklenti ve ihtiyaçları da karşılamıştır” (Por Abdullah, 2003, s. 6).

Genellikle beyaz olarak yazılan cami kubbelerinde hat yazılarının kullanılmasının bir nedeni de, karanlık bir arka planda beyaz boşluğun artmasıyla görülen ışığın karanlığa hâkim olmasına işaret etmektir (Necdet, 2002). (E.K. 4: Sultan Ahmet Camii Kubbesi)

İç Köşeler: Mihrabın sağından başlayarak Allah (c.c.), soluna doğru Muhammed (s.a.v.), Hz. Ebubekir (r.a.), Hz. Ömer (r.a.), Hz. Osman (r.a.), Hz. Ali (r.a.), Hz. Hasan (r.a.), Hz. Hüseyin (r.a.) isimleri celf sülüs ile daire şeklinde yazılmaktadır. Kızılcazade Mehmet Ağa Camii iç süslemelerinde doruk noktası diyebileceğimiz düzeyde unsurlara rastlamaktauiz. (E.K. 5: Kızılcazade Mehmet Ağa Camii)

İç Kuşak: Caminin iç kuşağına farklı ayet ve sûreler yazılmaktadır. (E.K. 6: İç kuşak yazısı)

Pencere Üzerleri: Mimaride özellikle yazıya yer bırakılmışsa ebatına özel istifler yapıp yazılmaktadır. Yer bırakılmamışsa da levha olarak pencerelerin üzerlerine levhalar asılmaktadır. (E.K. 7: Kızılcazade Mehmet Ağa Camii).

Dış Kuşak: Buna örnek olarak Kudüs'deki Kubbetü's-Sahrâ Camii'nin dış kuşak yazıları gösterilebilir. Şefik Bey'in hattıyla Yâsin-i Şerif Sûresi çini üzerine yazılmıştır. (E.K. 8: Kubbetü's-Sahrâ Camii- Kudüs)

Sonuç

Güzellik yaratan asıl şey, yapılan düzenlemedir ve güzel yazılan bir yazı zevkli insanların her zaman ilgisini çekmiştir. Şuurlu bir insan hayatında var olan her şeyin güzel olmasına dikkat etmektedir. Hat sanatı, sadece harflere yeni biçimler arayan bir sanat değil, aynı zamanda bulunmuşun en güzeline ulaşmayı öngören bir sanattır. Hüsn-i hattın güzelliklerin kelime ve cümlelerin taşıdığı manadan gelmekte olduğunu sanmak bu gerçeğe uygun bir görüş değildir. Eğer böyle olsaydı, bu güzelliklere Arap harflerini bilmeyenlerin de beğenmesi de mümkün olmazdı.

Genellikle cami ve mescit giriş ve iç ve dış bölümlerine yazılan ayetler ve hadisler müminlerin nazarına verilmektedir. İslam dininde Hüsn-i Hat ve mimarinin iç içe olması, büyük bir kültür ve dolu dolu bir geçmiş yaratmıştır ve aynı zamanda bu kültürün sürdürülmesine yardımcı olmuştur.

Yazar Katkıları: Fikir – Y.B., V.M.; Tasarım- Y.B., V.M.; Denetleme – Y.B -V.M.; Kaynaklar – Y.B., V.M.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi – V.M.-Y.B.; Analiz ve/veya Yorum – Y.B., V.M.; Literatür Taraması – V.M., Y.B.; Yazıyı Yazan – V.M., Y.B.; Eleştirel İnceleme – Y.B.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept – Y.B., V.M.; Design – Y.B., V.M.; Supervision – Y.B -V.M.; Resources – Y.B., V.M.; Data Collection and/or Processing – V.M., Y.B.; Analysis and/or Interpretation – Y.B., V.M.; Literature Search – V.M., Y.B.; Writing Manuscript – V.M., Y.B.; Critical Review – Y.B.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

- Akbulut, N., & Erarslan, A. (2017). Türkiye'de Çağdaş Cami Mimarisi Tasarımında Yenilikçi Yaklaşımlar. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 9(3), 35-59.
- Alparslan, A. (1990). “İslâm Yazı Sanatı”. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, XIV. Çağ Yayınları*.
- Alparslan A. (2000) “MİR İmad”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 22, 170-171.
- Berk, S. (2013). *Devlet-i Aliyye'den Günümüze Hat Sanatı*. İnkılâb Basım Yayım.
- Berk, S. (2018). Eski Camilerin Kaybolan Güzelliklerinden Biri: Hüsn-i Hat Levhaları. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD) (The Journal of Islamic Civilization Studies)*, 3(1), 97-123. [\[Crossref\]](#)
- Bımanıyan, M. (2012). *Kitabelerin Camilerdeki Atmosferini Yüceltmedeki Rolü*. Tahran, Mimarlık ve İslami Şehircilik Üzerine Yapılan İlk Konferans Bildirisi.
- Burckhardt, T. (1994). *Akılın Aynası Geleneksel Bilim ve Kutsal Sanat Üzerine Denemeler*. (çev. V. Ersoy), İnsan Yayınları.
- Baysal, A. F. (2014). Üç Şerefeli Camii Avlu Revaklarında Bulunan XV. Yüzyıl Kalem İş Uygulamalı Hat Örnekleri. *İSTEM*, 12(23), 61-124.
- Derman, M. U. (2006). “Yesarizade Mustafa İzzet Efendi”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 31, 307-308.
- Efendi, A. M. (1954). *Manağib Honarvaran*. (çev. T. Sobhani), Soroush Yayınları.
- Erseven, C. E. (1983). *Sanat Ansiklopedisi*, 2. Cilt. Milli Eğitim Basımevi.
- Esaghzadeh, R. (2016). *Nesta'lik Hattı Temelleri*. Mehr Azin.
- Fezaili, H. (2015). *Hat Eğitimi*. (13. Baskı), Soruş Yayınevi.

- Gerebağı, A. R. (2016). Urmiye Azad Üniversitesi, İnşaat mühendisliği alanında yeni ufukların ilk bilimsel ve araştırma kongresi Bildirgesi, Urmiye Kasımı, M. (2018). İsfahan Ulu Camii'nin Girişindeki ve Mihrabındaki Kuran Yazıtlarının Tematik Analizi. *İslam Mimarisi Araştırma Dergisi*, 16, 1-19
- Mahirun-negş, M. (2003). *Çini Kullanım Yerleri*. İran Kültür Bakanlığı İslam Yayınları.
- Makinejad, M. (2010). *İran Mimarisinde Sülüs Yazıtların Evrimi (Safevî'den Kaçar'a): Negareh Dergisi*.
- Makinejad, M. (2019). İslami Dönemde İran Sanat Tarihi: Mimari Tezyinler. SAMT Yayınları.
- Mayel Heravi, N. (1993). *İslam Medeniyetinde Kitap Tasarımı, Astan Kudüs*. Razavi Yayınları.
- Motaghedi, K. (2016). *Tehran Nasta'lik Levhalar*. Peykareh Yayınevi.
- Mutluel, O. (2012). *S. Ahmet Arvasiden İslam Estetik ve Sanatı*. Lord Matbaası.
- ONecdet, E. J. (2002). İslam Estetiđini Anlamanın Diğer Yolu. *Hayal Dergisi Yayını*, 26.
- Olg, G. (2004). *Dini Sanat*. (çev: V. Danışmend Mihrdad), Honeri Dini Neşriyat.
- Özcan, A. R. (1996). "Osmanlılarda Kitap Sanatları". *Osmanlı Ansiklopedisi*, 5, İz Yayıncılık.
- Por Abdullah, H. (2003). İran Mimarisinde Gizli Hikmetler. Keleme Yayınevi.
- Rezaei, A. (2004). *Camilerin İslam Kültüründeki Yeri*. Talghin Kültür Müessesesi.
- Salehi K. A. (2019). İslam Dönem Mimari Süslemelerinde *Nasta'lik Levhalar Sınıflandırması*. Honar-e İsfahan.
- Serin, M. (2013). *Sevki Efendi'nin Sülüs ve Nesih Mesk Murakkai*. Kubbealtı Yayınları.
- Şayestefer, M. (2005). *İslam Mimarisine Kitabe ve Süsleme Unsurlarının Etkisi*. Kitabı Mahı Honer Yayınevi.
- Tüfekçi, A. (2009). *Osmanlı Sanatında Yazının Oluşumu, Hat ve Tezhip Sanatı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Yıldırım, M. Kara, K. (2015). Bursa Ulu Camii Mihrap Yazıları. 21. *Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 4(12), 29-46.
- Zennun Y., & Serin M. (2002), "Kufi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 26, 343.
- Zemreşidi, H. (2002). *İslam Mimarisi ve El Sanatlarında Çin Düşümü*. Üniversite Yayın Merkezi, Tahrn.

Elektronik Kaynaklar (E.K.)

- <https://www.fikriyat.com/yazarlar/ugur-derman/2017/07/13/hat-sanatinda-osmanlilar-1506199261/> (Erişim Tarihi: 15.03.2021)
- <http://www.kalemguzeli.org/index.php?go=icerikgoster2&MNKO=181&KNO=95-> (Erişim Tarihi: 10.02.2021)
- <http://dingorevlieleri.com/> (Erişim Tarihi: 18.02.2021)
- <https://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/isfahan-cuma-camii> (Erişim Tarihi: 18.01.2021)
- <https://tripyar.com/iran/isfahan/isfahan/attractions/ancient-and-historical/historical/hakim-mosque-isfahan.html> (Erişim Tarihi: 11.02.2021)
- <http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/321/Suba%C5%9F%C4%B1.pdf> (Erişim Tarihi: 2010)
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/imad-i-haseni> (Erişim Tarihi: 2000)
- <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/31/C31010177.pdf> (Erişim Tarihi: 2000)

Görsel Kaynaklar

- Resim 1: Kalem Suresi Nun vel kalemî vema yesturun (<http://dingorevlieleri.com/> Erişim Tarihi: 10.01.2021)
- Resim 2: Mustafa Râkım'ın Fatih Camii'ndeki kapı üstü celf sülüs kitabesi. (<https://www.fikriyat.com/yazarlar/ugur-derman/2017/07/13/hat-sanatinda-osmanlilar-1506199261/> Erişim Tarihi: 15.03.2021)
- Resim 3: İsfahan Mescid-i Cuma Mihrabı. (<https://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/isfahan-cuma-camii> Erişim tarihi: 01.02.2021)
- Resim 4: Hasankayf'te bulunan Eyyübler Dönemi Sultan Süleyman Camii. Çeşme üstü kitabe (<http://www.kalemguzeli.org/index.php?go=icerikgoster2&MNKO=181&KNO=95-> Erişim Tarihi: 10.02.2021)
- Resim 5: Kurtuba Ulu Camii Mihrabı Küfi Yazı (<https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/26/C26008552.pdf> Erişim Tarihi: 17.01.2021)
- Resim 6: İsfahan Hekim Camiinde bulunan Ma'kilî hattında bir levhası. (<https://tripyar.com/iran/isfahan/isfahan/attractions/ancient-and-historical/historical/hakim-mosque-isfahan.html>) (Erişim Tarihi: 14.07.2019)
- Resim 7: Süleymaniye Camii Sülüs Hat Örneği. (<http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/321/Suba%C5%9F%C4%B1.pdf?sequence=1>)
- Resim 8: Mir İmad'a ait Talik Kıta. *Alparslan A. (2000) TDV İslam Ansiklopedisi*, 22, 170-171.
- Resim 9: Yesarizade Mustafa İzzet'in celi talik bir levhası (İsam Fotoğraf Arşivi - <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/31/C31010177.pdf> Erişim Tarihi: 19.03.2021)

Ben Aslında Yoktum: Sanatçının Tarihsel Serüveni

I Was Intrinsically Absent: Artist's Historical Adventure

Ferhunde KÜÇÜKŞEN ÖNER¹
Döndü Tülay ÖZKUL²

¹Bartın Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Bartın, Türkiye
²Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Malatya, Türkiye

öz

Sanatın bugün geldiği nokta esas alındığında sanatçı kimdir ve ne zaman ortaya çıkmıştır? Sorularına kesin bir cevap vermek mümkün görünmemektedir. Arkaik veriler, mitoloji, ikonografi, ardından akımlar, hareketler, yönelişleri odağa alan sanat tarihinde, sanatçı figürünün ortaya çıkışına dair bir başlangıç noktası bulmak oldukça zordur. Sanatın kendisinin ortaya çıkışı insanlığın gelişim sürecine paralel bir sistematikte değerlendirilebilse de sanatçının bir figür olarak sanat içindeki varlığına dair süreç belirgin değildir. Her ne kadar sanatçının varlığı ile sanatın ortaya çıkışı eş zamanlı olarak değerlendirilse de sanatçının bir bilgi nesnesi olarak ne zaman görünmeye başladığı, bir özne olarak hangi tarihten itibaren kayda geçirildiği konusu belirgin değildir. Bu belirsizlik, sanatçının ortaya çıkış sürecine dair paradigmaları da tartışmaya açık hale getirir. Bu makalede sanatçının olgusal ve kavramsal olarak ortaya çıkış süreci sanat ontolojisi bağlamında tartışılacaktır. Sanatçının görünür olma sürecinin somutlaştırılmasına yönelik bilgiler ve bu bilgilerin yarattığı tartışmalar üzerinde durulacaktır. Bu bilgi ve tartışmaların ortaya çıkardığı veriler ışığında, sanat tarihinin bir disiplin olarak sorunsala nasıl baktığına da değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Antropoloji, sanat, sanat tarihi, sanat ontolojisi, sanatçı

ABSTRACT

If we base our assessment on the point where art has come today, answering the questions of “who is the artist?” and “when did the artist materialize?” with certainty seems improbable. Determining a point of origin for the artist figure's emergence through art history, which focuses on archaic data, mythology, iconography, subsequently trends, movements, drifts, is quite difficult. Even though emergence of art itself can be systematically assessed parallel to evolution course of humankind, the process of artist as a figure existing in art is ambiguous. Although the existence of the artist is evaluated synchronically with the appearance of art, the questions of artist being recognized as a cognitive object, date of artist being recorded as a subject are unobvious. This ambiguity opens paradigms about artist coming to existence to debate. In this article, factual and conceptual materialization of artist in context of art ontology will be discussed. Information on the embodiment of the time course of artist becoming in sight and debates sparked by this information will be emphasized. Under the light of data brought out by these information and debates, how art history, as a discipline, views the problematic will also be addressed.

Keywords: Anthropology, art, art history, art ontology, artist

Giriş

**“Sanat adı verilen bir şey yoktur aslında, yalnızca sanatçılar vardır.”
E.H. Gombrich**

Sanatçı kimdir? sorusuna -sanatın bugün geldiği noktayı esas alarak- verilecek çok sayıda cevap vardır. Tarihte sanatçı figürünün ortaya çıkışına dair bir başlangıç noktası bulmak mümkün değildir. Elbette kolayca akıl yürütmeye, olma/oluş hali bağlamında düşünüldüğünde sanatçının varlığı ile sanatın ortaya çıkışının eş zamanlı olduğu söylenebilir. Ancak bir bilgi nesnesi olarak sanatçının varlığının en azından adıyla kayda geçirilmesinin tarihi sanat kadar eski değildir.

Sanatçının ortaya çıkışını ele almak Tarih, Sanat Tarihi, Estetik, Antropoloji, Arkeoloji, Sosyoloji, Psikoloji, Zooloji, Botanik, Kimya gibi disiplinlerin tartışmalı alanlarında gezinmeyi zorunlu kılar. Bu zorunluluk beraberinde ‘birey’ kavramının ortaya çıkışı ile sanatçının görünmeye başlaması arasında bir bağ var mıdır? En azından adı geçen bu disiplinler, sanatçının varlığını imlemeye başladığı dönemlerden bahsederken birey vurgusu yapmış mıdır? sorularına cevap aranmasını gerektirir ki bu arayışın nafi bir çaba olarak sonuçlanması da olasıdır. Dolayısıyla öncelikle sanatçının ortaya çıkış sürecine dair paradigmaları tartışmak gerekir. Batı merkezli okunan bu tartışma sürecinin ‘etnomerkezci’ ve ‘oryantalist’ perspektif aşamaları olduğunu ve bu aşamaların kuşatıcı etkisinin tartışmaya açık başka bir alan yarattığını da eklemek gerekir. Sanatçının özgün bir kimliğe sahip olmasına dair -daha önemlisi sanatçının varlığına dair geriye dönük- (tarihsel) bir değerlendirme yapılmasının; başlangıç noktasını belirlemenin en kolay yolu sanat-zanaat ayrımının belirginleştiği döneme gitmektir. Ancak sanat-zanaat ayrımını yapmayan bütünleştirici bir tarihsel bakış açısı, sanatçının ne zaman doğduğuna dair kesin yargıya varılmasını en-

Geliş Tarihi/Received: 08.09.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 08.05.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Döndü Tülay ÖZKUL
E-posta: dtulay_durmus@hotmail.com

Cite this article: Özkul, D. T., & Küçükşen Öner, F. (2022). Ben aslında yoktum: Sanatçının tarihsel serüveni. *Current Perspectives in Social Sciences*, 26(2), 223-228.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

geller. Bu engel, Heidegger'in sanat eserinin kökenine dair sorularının da etkisiyle belirsiz bir alanın ortaya çıkmasına yol açar. Belirsizlik alanı da relative görüşlerin çoğalmasına neden olur. Sanatçı sorunsalına sanat ontolojisi açısından bakıldığında mimetik obje yani sanat eseri için üç ana olasılık doğar: "Gerçek olan şeyler, mythos'lara uygun şeyler ya da olmaları lazım gelen şeyler." (Tunalı, 1984, s. 51). Burada meseleye tarihsel boyut kazandırmak ve sanatçının varlığını düşünmek için sorulması gereken soru şudur: Bu ontolojik yaklaşımın Antropolojik açıdan bir karşılığı var mıdır? Ontolojik yaklaşımın inanç, haz, gerçeğin taklidi bağlamlarını ele alması, sanatçının doğuşunu yalnızca zanaatkâr-sanatçı ayırımından yola çıkılarak ele almamak gerektiğine de işaret eder. Sanat ontolojisinin iki bağlama dayanılarak icat edilmesi de önemlidir: Mimesis ve fenomenoloji. Bu ontolojik bağlamın sanatçı kimliğinin oluşmasına etkisi olmuş mudur? Sanat eseri Heidegger'in nesne/nesneleşme olarak adlandırdığı bir fenomense sanatçı da fenomenolojik ilişkinin bir parçası olarak görülebilir mi? Heidegger, bu sorulara cevap ararken ontolojik vurgular da yapar:

"Sanatçı nereden ve nasıl oluşur? Elbette eser sayesinde ortaya çıkar. Zira eser ustasını över, yani eser sanatçıyı sanatçı olarak ortaya çıkarır. Sanatçı, kendi eserinin kaynağıdır. Eser sanatçının kaynağıdır... Sanatın olup olmadığı sorusu aynı zamanda sanat eserinin özü sorusudur. Sanatın olup olmadığı veya nasıl olduğu tam açıklığa kavuşamayacağı için sanatı hiç kuşkulandırmadan bulabileceğimiz yerde arayacağız. Sanat, sanat eserinde yatar. Ancak sanat eseri nedir?" (Heidegger, 2003, s.7-8).

Antropoloji Perspektifinden Sanatçı

Antropoloji özellikle Kültürel Antropoloji, Heidegger'in – Fenomenolojiden de güç alarak sorduğu bu ontolojik- sorusunun somut cevabını bulmaya çalışır. Antropoloji'nin bu çabayı sarf ederken topluluk içinde yaşayan insan ve bu insanın yaşam pratiklerini inceleyen bilim olduğunu dolayısıyla bireye odaklanma konusunda temkinli davrandığını ve sınırlanmaya çalışsa da zaman zaman Avrupa merkezli okuma biçiminden kopmadığını göz önünde tutmak gerekir. Antropologların bu çabasının belirgin örneklerinden biri Lévi-Strauss'un Japonya hakkındaki düşünceleridir. Lévi-Strauss ilkel sanatlara olan ilginin Avrupa'da çok eski bir tarihi olmadığını söyler. Japonya'da 16. yüzyıldan itibaren ilkel yapıtlara yönelik bir ilgi olduğunu bu ilginin kusurlu olanın sanatını yarattığını iddia eder: "İlk yaratıcıları tarafından bilinçli şekilde üretilmemiş olan bu 'kusurlu olanın sanatı' Japonya'da raku denen seramik sanatını, koetsu gibi usta bir çömlek sanatçısının çüretkar sadeleştirmelerine, grafik ve plastik sanat alanlarında da Sotatsu ve Korin gibi ressam ve dekoratörlerin eserlerine ilham vermiştir." (Lévi-Strauss, 2014, s. 95). Görüldüğü üzere Antropoloji sanat ve sanatçının kökenlerini; modernleşme eşiğini, sanat-zanaat ayırımının tarihsel etkisini kale almadan bütünlüklü bir süreç olarak okumayı tercih eder. Bu tercihinde zaman zaman etnomerkezci bir yaklaşım kullansa da Avrupa merkezli olmamaya gayret eder. Antropolojinin tarihin kırılmalar olarak gördüğü anları, değişme aşamaları olarak okuması, sanatçının varlığını olgunlaşma süreci bağlamında değerlendirebilmenin önünü açar. Antropoloji, sanatçının kökenine gidebilmenin "[...] kültürün bilimsel olarak araştırılıp araştırılmayacağına dair soruya verilen cevaplarla da ilgili" (Lavenda ve ark., 2018, s. 300) olduğunu farkındadır. Kültür evrimleşir mi? Kültür evrimleşirse sanatçı da evrimleşmiş midir? Sorularına verilecek cevapların da bu bağlamda önemli olduğu söylenebilir. Bu sorulara verilen cevaplar bizi genellikle sanatçının ortaya çıkışından çok sanatçı reflekslerinin (davranışının) nasıl ortaya çıktığına götürür. "Maymunun hindistan cevizini veya muz demetini düşürmek için bir sopa alması sanat değil. Ama kesici bir çakıl taşının iki yüzünü budayıp simetri arayarak biçimlendirmek, bir kemiğin üzerinde düzgün yivler açmak midye kabukları veya diğerlerinden farklı kristal parçaları toplamak –meraktan mı? Yoksa gelişmekte olan estetik kaygıdan mı?- evet, işte artistik duygunun başlangıcı bu olabilir" (Simonnet ve ark., 2006, s. 54).

Sanat Tarihi Perspektifinden Sanatçı

Sanatçının ortaya çıkma sürecinin somutlaştırılmasına yönelik tartışma alanını bilgiler, veriler ışığında bir süreç okumasına dönüştürmek için sanat tarihinin bir disiplin olarak sorunsala nasıl baktığına eğilmek ve sanat tarihinde de sanatçının ortaya çıkışına dair tartışmalı bir alan olduğunu imlemek gerekir.

"Sanat adı verilen bir şey yoktur aslında, yalnızca sanatçılar vardır; yani bir zamanlar renkli toprakla bir mağaranın duvarına becerebildiklerince bizon resmi çizdikten, bugünse boya satın alıp reklam afişleri yapan ve yüzyıllardan beri daha birçok başka şeyler üreten insanlar. Tüm bu etkinlikleri sanat diye tanımlamakta hiçbir sakınca yok, yeter ki bu sözcüğün yer ve zamana göre birbirinden değişik anlamlara gelebileceği unutulmasın ve günümüzde neredeyse bir korkuluk ve tapınç aracı hâline gelen ve büyük S ile başlayan Sanat'ın varolmadığının bilincinde olunulsun." (Gombrich, 1992, s. 3)

E. H. Gombrich'in bu düşünceleri modern sanat anlayışı ile 'kadim' sanatın kendisi arasındaki farkı ortadan kaldırmak isteyen bir anlayışın ifadesi olarak yorumlanabilir. Ancak sanatçının sanat eserinin yaratıcısı/üreticisi olarak sanat eseriyle birlikte görünür olmasının tarihi, sanat kadar eski değildir. Çünkü sanatın tarihinin anlatılmaya başladığı anlarda (başlangıç noktasında) sanatçı ön planda değildir. "Örneğin, insan toplulukları site haline gelmeden önce sanatçının teknik yönden geliştiğine tanık olmuyoruz. Site, sanatçı kabiliyetleri, devamlı olarak bu alanda çalışmaya sevk etmiş ve sonunda anıtsal sanatların ilk dönemi olan arkaik üsluplu eserlerin ortaya çıkmasında başlıca rolü oynamıştır." (Turani, 1995, s. 9). Görüldüğü üzere sanat tarihçileri bu sorunsalı geçmişten bugüne bir gelişim/değişim sürecinin evreleri olarak anlatır. Sanatçının oluşumu bu bağlamda ele alınacaksa arkaik dönemlerde heykel, tiyatro, şiir yapan/yazanlar da sanatçı olarak kabul edilir ve bu örnekler sanat tarihinde önemli konuma yerleştirilmiş olur. Ancak dikkat edilmesi gereken durum bu yapıtların anonimliğidir. Bu nedenle sanat tarihi de yapıtı, arkaik kültür ve onun ardındaki inanç merkezli toplumsal yapının ürünü olarak değerlendirilir. Bu dönem yapıtlarının çoğunun sanatçısı bilinmez. Arkaik dönemlerde sanatçının varlığı hissedilse de adı henüz ortada yoktur. Buna rağmen sanatçının yapıtı ortaya koyarken kullandığı malzemelerden kompozisyonlarına kadar hemen her ayrıntıda ilerleme gösterdiği de dikkat çeker. Örneğin Paleolitik çağda adı belirgin olmasa da kurumsallaşmaya başlayan bir sanatçı olgusundan bahsedilebilir. "Modern insanlar gibi paleolitik çağ insanları işlerini kusursuz duruma getirmek için değişik usuller deniyor. Böylece renklerine ressamların 'sertleştirici' dediklerini ekliyorlar: Boya maddesinden tasarrufa imkân veren, çatlamayan, daha homojen bir sonuç elde etmeyi sağlayan durgun bir madde bu. Sertleştirici Pireneler'deki bazı mağaralarda gün ışığına çıkarıldı." (Simonnet ve ark., 2006, s. 63, Resim 1, Resim 2.)

Resim 1.
Lascaux Mağarası Resimleri

Resim 2.
Altamira Mağarası Resimleri

bağımsız bir güzellik imgesiyle yüzleştirir." (Kris & Kurz, 2013, s. 50). Bu yaklaşım doğanın kusurlarını örtlen güçlü bir figür olarak sanatçının özgün yönüne işaret eder. Milattan önce sanatçının kimliğini pekiştirme adına açılan bu yol, hiç kapanmamış ve süreç içerisinde sanatın kendisi kadar önemli bir ilgi alanı haline gelmiştir. Sanatçının hayal gücüne yapılan vurgular artmış, bu vurgular özellikle Rönesans döneminde 'eserin özenli bir biçimde ortaya konmasına' harcanan gayret ve emekle birlikte sanatsal coşkuya verilen değerlerin artmasına doğru ilerlemiştir. Bu ilerleme, sanatçı olgusunun modern olanla ilişkili olduğunu düşündürür. En azından sanatçının varlığının araştırılmaya başlanmasının modern olanın sanatçıyı ön plana çıkaran pratiğinin tecrübe edilmesinden sonra denk geldiğine dair güçlü bir argümandır.

Ortaçağ'da seküler kompozisyonların reddedilmesi -bugün anlatılan düzeyde olmasa da- sanatçının bağımsız kimliğinin oluşmasının önünde engel olarak düşünülebilir. Ancak Ortaçağ'da sanatçının varlığını aracılık yaparak devam ettirdiği rahatlıkla söylenebilir: "Sağda solda daha büyük toplumlar ortaya çıkar ve bunlar içinde imgelem yeni boyutlar kazanır: Yazıyla ve binayla etkileşime girip 'kanuni otoriteyle bezenmiş yüksek görsel kültürler yetişir. Çeşitli iktidar ve gelenek merkezleri arasında, üslupları ve teknikleri değiş tokuş eden ve harmanlayan sanatsal araçlar belirir." (Bell, 2009, s. 85). Ortaçağ'da sanatçının 'deli' olduğuna inanılır ve sanatçı büyü kurbanı, 'büyüyle dönüştürülen' varlık olarak değerlendirilir. Elbette bu dönemde sanatın içeriğine yapılan müdahaleler de etkilidir. 15. yüzyılda sanatçının sanatla sanat eseriyle hatta toplumla kurduğu ilişki ikinci bir 'Tanrı' etkinliği olarak değerlendirilir. 16. Yüzyıla gelindiğinde sanatçı, sanatının göstergeleriyle ifade etme konusunda kendini durduramayan 'öfkeli ve deli' bir insan olarak farklılaştırılır.

15. ve 16. Yüzyılda sanatçının toplum içinde özgün bir varoluşla kabullenilmesi, 18. ve 19. yüzyıllardan itibaren başta tarih olmak üzere yazınsal disiplinlerde biyografi türünün gelişmesiyle pekişir.¹ Biyografi türü, bireyselleşme serüveninin bir parçası olarak okunduğunda sanatçının adı ve varlığı daha anlamlı hale gelir. Sanatçı, özgün bir yapı/kimlik ortaya koyarak var olduğu için biyografinin bireyselleşmeye yaptığı vurguyu pekiştirir. Bu yüzyıllarda sanatçıya yapılan vurgunun artmasında sanat, zanaat ve bilimin ayrışması ve kurumsallaşmasının da etkisi vardır. "XVIII. yüzyıldaki kırılmanın ardından, incelik, yaratıcılık ve hayal gücü gibi eski zanaatçı/sanatçı imgesinin bütün soylu nitelikleri tamamen sanatçıya yakıştırılırken zanaatçının yalnızca yeteneğe sahip olduğu, kurullarla çalıştığı ve işini para kaygısıyla yaptığı söyleniyordu." (Shiner, 2004, s. 36). Böylece zanaatkarlar arasında daha becerikli olanlar sanatçının atası olarak görülür. Bu bakış açısı sanatçının tarihini palimpsest bir etkiyle okumanın kapıla-

Paleolitik çağ ressamaları anonim bir kimlikle modern dönemlerde de kullanılan pek çok teknik ve malzemeyi icat etmişlerdir. Paleolitik çağ insanların farklı coğrafyalarda ve birbirlerinden habersiz yaşamalarına rağmen mağara duvarlarında, benzer teknikler kullanarak benzer kompozisyonlar ortaya çıkarması; sanatçının yaşanan zamanın (çağın) imkânlarıyla oluşturduğu ortak zihinsel yapıya işaret eder. Bu ortak yapının sanatçıyı anonimleştiren, yalnızca sanat eseri olarak kabul edilen çizimleri, oymaları ön plana çıkaran bir etkisi olmuştur. "Yüzyılın başında, izole bir şekilde yaşayan paleolitik büyükbaba ve nenelerimizin düşmanla dolu bir dünyada hayatta kalmak için mücadele etmeleri gerektiği anlaşıldı. Kesinlikle dışarıdaki bir güçten yardım isteme ihtiyacı hissediyorlardı. Mağara resimleri sanatın ötesinde büyü törenlerini anlatıyor." (Simonnet ve ark., 2006, s. 73). Bu nedensellik mağara duvarı ressamlarının neden ön plana çıkarılmadığını açıklar. İlk çağlardan itibaren sanat da diğer insani ve toplumsal değerler gibi bir bütün olarak görülen inanç unsurlarından biridir. "Biraz ötede bir ressam daha var. Duvarda dans ediyormuş gibi acayip bir yaratık resmi; hayvan desen hayvan değil, insan desen insan değil. Bu kambur yaratık, sakallı, kıvrık boynuzlu ve kıllı kuyruklu... Resme dikkatli bakınca, bunun bizon postu giymiş bir insan olduğu anlaşılıyor." (İlin ve ark., 2004, s. 47). Bizon postu giymiş insanın dans ediyormuş gibi resmedilmesi, dönem insanının yaşam koşulları, toplumsal bir varlık olarak dünyaya bakışı ve inancıyla ilgilidir. İlk çağlarda sanatçının anonim bir kimlikle görünmesinde o dönemlerde inanç, din, gündelik hayat, sanat gibi bireysel ve toplumsal dinamiklerin iç içe geçmiş henüz ayrıştırılmamış bir bütün olarak görülmesinin etkisi vardır.

M.Ö. 5. Yüzyılda 'sanat eseri doğaya yetişemez, en iyi durumda onu taklit edebilir' görüşünün yanında çok güçlü olmasa da sanatçı kimliğini bugünkü algıya benzer şekilde inşa eden bir yaklaşım daha vardır: "Sanat eseri doğadan daha üstündür, çünkü doğanın bireysel ürünlerinin kusurlarını kapatır. Ve doğayı yeni yaratılmış ve

1 Yaşam öykülerinin yazılma süreci, uzak geçmişe kadar gitse de 'biyografi' sözcüğü ve türünün kullanılması 17. yüzyılda başlar. Terim ilk defa 1683 yılında İngiliz John Dreyden tarafından kullanılmıştır. Biyografi, tarih anlatı türü olarak ortaya çıkmıştır.

rını aralarken zanaatkârdan sanatçıya evrilen bir okuma biçimini de gündemimize sokar. Böylece sanatçının icadı-kutsanması mümkün hale gelirken sanatın sınırlarını daraltmadan zanaatın içinden çıkan sanat ve zanaatkârdan ayrılarak bağımsızlaşan sanatçıdan da bahsedilebilir. “Genel olarak anladığımız haliyle sanat, hemen hemen iki yüz yıllık bir geçmişi olan Avrupa icadıdır. Bunun öncesinde iki bin yıldan fazla ömür sürmüş olan daha geniş çerçeveli ve daha faydacı bir sanat sistemi vardı.” (Shiner, 2004, s. 21). Sanatın modern bir çehreye bürünmesi modern değerler sistemi üzerinden tanımlanması primitif olanın belirmesini de kolaylaştırır. Bu bağlamda arkaik yapıtların, sanatsal objelerin bulunur bulunmaz müzelerde saklanmasını ‘modern’ tepkiyle ilişkili bir mantıkla değerlendirmek gerekir. Birbirinden beslenerek kurumlaşan bu alanlar eser kadar eserin yaratıcısını da ön plana çıkardığı için sanatçı, varlığını pekiştirmenin ötesinde etki alanını genişletir. Kimi zaman sanatın kendisinin de önüne çıkacak kadar marjinalleşir. Müzeler ve sanat tarihi çalışmaları, sanatçının zanaatkârı kendisinin arketipi olarak göstermesini kolaylaştırır. 19. Yüzyılda Fransa’nın ilk arkeoloji müzesi kurulduğunda modern ressamların müzeye gösterdiği ilgi bunun kanıtıdır. Müzede ‘Afrika ve Okyanus ülkelerine ait masklar, heykeller’ ve pek çok obje sergilenir. Vlainckx, Picasso, Matisse, Derain gibi dönem ressamları bu objelerden etkilenir.

“O yıllarda sanatçıların kendi yüksek sanat miraslarının dışında bir şey aramaları pek enderdi; ayrıca Afrika oymalarının çoğu Avrupa sanat gelenekleriyle kesin bir karşıtlık içindeydi. Bu garip, bize uzak ve bir anlamda zaman dışı sanatın gücünü ilk gören ve sanatçı arkadaşlarına gösteren kim olursa olsun, yaratıcı sanatın altın madeninde, zamanla hepimize açılacak zengin bir damar bulmuş oluyordu.” (Lynton, 1982, s. 29).

Resim 3.
Marcel Duchamp, “Fountain” (Çeşme), 1917.

Açılan bu yol, sanatı modern döneme taşır. Modern dönemlerde (modern dönemlerden kasıt modernist tepkilerin verilmeye başlamasından öncesini de kapsar) sanatçı algısı; emek, marjinallik, yaratma gibi bütün sıfatların ona verilmesiyle farklı boyuta taşınır. İlk çağlardan modern döneme gelinceye kadar doğayı kusursuz inşa eden, emektar, yetenekli, marjinal, toplumdışı/toplumun önünde, avangard vb. özelliklerle açılan özerk ve özgün alanın önemli kısmı sanatçıya mal edilir.

20. yüzyıla gelindiğinde sanatçı hem bireysel hem kurumsal olarak önemli, öncü ve özgün bir mit olarak belirir. Daha doğrusu sanat adına yaratılan mitin kurucu unsuru olarak görülür. Toplumsal ve bireysel deneyimlerin tıkanma yaşadığı bu dönemde en yaratıcı varlık sanatçıdır. David Harvey, bu dönem sanatçının ‘meydan okuyan, kucaklayan, denetim kuran hatta dönemin politik çevresini etkileyen’ avangard tavrını ön plana çıkarır:

“Eğer akıntı ve değişim, gelip geçicilik ve parçalanma modern yaşamın maddi temelini oluşturuyorsa, o zaman modernist bir estetiğin tanımı, sanatçının bu tür süreçler karşısında nasıl bir konuma yerleştiğine yaşamsal biçimde bağlıdır. Sanatçı birey bunlara meydan okuyabilir, bunları kucaklayabilir, bunların üzerinde denetim kurmaya çalışabilir, ya da bunların içinde yüzmeye karar verebilir – ama bunları asla görmezlikten gelemeyiz. Tabii bu konulardan her biri, kültür üreticisinin akıntı ve değişim konusundaki düşüncelerini de, sonsuz ve değişmez olanı kavrayışının politik çerçevesini de etkileyecektir. Bir kültürel estetik olarak modernizmin iniş çıkışları, büyük ölçüde bu tür stratejik seçimler temelinde anlaşılabilir.” (Harvey, 2010, s. 33).

20. yüzyılın başından itibaren sanatçı, sanatın kendisinden daha öndedir. Yaşadığı çağın sosyolojik imkânlarını ya da insanlığın maruz bırakıldığı travmaları (art arda savaşlar gibi) bireyin odakta olduğu bir anlama biçimiyle estetize eder ve her fırsatta farklı yollar dener. Bireyin ön planda olduğu bu atmosfer, kimi zaman Duchamp ve Manzoni gibi avangard çıkışlar yapan sanatçıların ortaya çıkmasıyla; bir taraftan sanatta modernist yansımaları göstermeleri bağlamında değerlendiren yapıcı yaklaşımların diğer taraftan sanatçının konumunu sorgulatan eleştirel tavırların önünü açar (Resim 3, Resim 4).

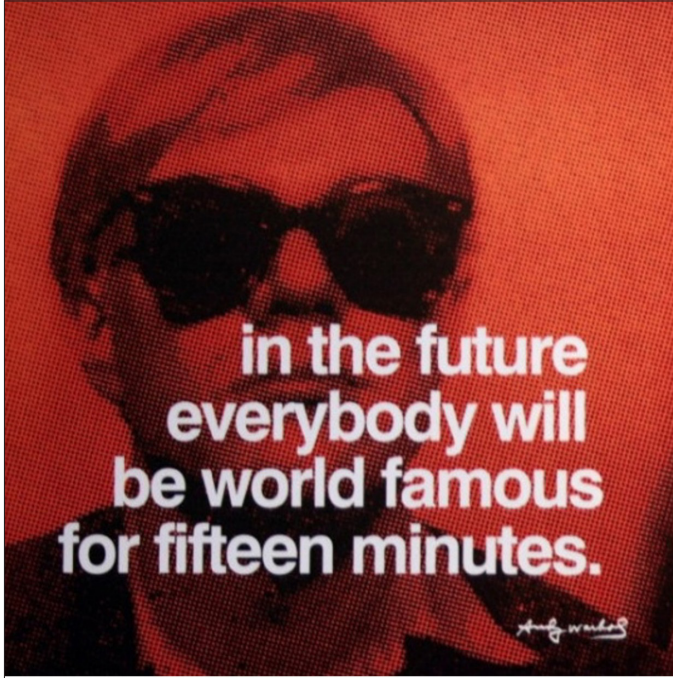

Resim 4.
Piero Manzoni, “Merda d’artista ile Sanatçı”, Angli Gömlek Fabrikası, Herning, Danimarka, 1961.

Sonuç

Sanatçı figürünün ortaya çıkış tarihine dair kesin bir yargıda bulunmak mümkün değildir. Arkaik, mitolojik, ikonografik veriler sonrasında akımlar, hareketler, yönelişler sanatçı kimliğinin oluşumuna dair süreci somut olarak gösterse de bu sürecin ilk somut adımını tespit etmek güçtür. Bu güçlüğün nedenlerinden biri de sanatçının bir olgu ve kimlikle ortaya çıktığı zamanı Sanatçının özgün bir kimliğe sahip olmasına dair -daha önemlisi sanatçının varlığına dair geriye dönük- (tarihsel) bir değerlendirme yapılmasının; başlangıç noktasını belirlemenin en kolay yolu sanat-zanaat ayrımının belirginleştiği döneme gitmektir. Ancak sanat-zanaat ayrımını yapmayan bütünleştirici bir tarihsel bakış açısı, sanatçının ne zaman doğduğuna dair kesin yargıya varılmasını engeller. tespit etmek için için sarf edilen çabaların da eleştiriye açık alanlar oluşturmasıdır.

Sanatçının anonim varlığından özerk, güçlü ve sanatı da biçimlendiren güçlü bir figür olarak görülmesine doğru evrilen sürecin etkisini bugün kendisinin odakta olduğu bir biçimde devam ettirdiği söylenebilir. Ancak bazı yaklaşımların sanatçının özgünlüğüne ve önemine yapılan vurgunun eleştirisini yapıp yapmadıkları da düşünülmelidir. Örneğin Andy Warhol'un popüler kültürle sanat ve sanatçı arasındaki ilişkiyi değiştiren yaklaşımı neredeyse kutsanan, ayrı tutulan sanatçı anlayışına yöneltmiş bir eleştiri olarak değerlendirilebilir (Resim 5).

Resim 5.

Andy Warhol "Gelecekte herkes on beş dakikalığına ünlü olacak".

Gelinen noktada modern sonrası dönemin sanatçı ya da zanaatkâra dair bütün birikimleri, parodiden yararlanarak ironik biçimde sergilediği görülmektedir. Bugüne kadarki bütün sanatsal birikimleri, yeniden üretim malzemesi olarak kullanan günümüz sanatçıların -birikimlerin ve geleneğin yalnızca yeniden üretim malzemesi olmasının getirdiği belirsiz alan olarak değerlendirilebilecek- anonim yapılanmaya göz kırptığı iddiası da sanatçı merkezli değerlendirmelerin gündemine girmelidir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Fikir – F.K.Ö.; Tasarım – D.T.Ö.; Denetleme – F.K.Ö.; Kaynaklar –D.T.Ö.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi – F.K.Ö.; Analiz ve/veya Yorum – D.T.Ö.; Literatür Taraması – F.K.Ö.; Yazıyı Yazan – F.K.Ö., D.T.Ö.; Eleştirel İnceleme – F.K.Ö., D.T.Ö.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept – F.K.Ö.; Design –D.T.Ö.; Supervision – F.K.Ö.; Resources – D.T.Ö.; Data Collection and/or Processing – D.T.Ö.; Analysis and/or Interpretation – F.K.Ö.; Literature Search – D.T.Ö.; Writing Manuscript – F.K.Ö., D.T.Ö.; Critical Review – F.K.Ö., D.T.Ö.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Bell, J. (2009). *Sanatın Yeni Tarihi*. (çev. R. Gürtuna, N. İleri, U. C. Ünlü), NTV Yayınları.
- Gombrich, E. H. (1992). *Sanatın Öyküsü*. (çev. B. Cömert), Remzi Kitabevi.
- Harvey, D. (2010). *Postmodernliğin Durumu*. (çev. S. Savran), Metis Yayınları.
- Heidegger, M. (2003). *Sanat Eserinin Kökeni*. (çev. F. Tepebaşılı), Babil Yayınları.
- İlin, M., & Segal, E. (2004). *İnsan Nasıl İnsan Oldu*. (çev. A. Zekeriya), Say Yayınları.
- Kris, E., & Kurz O. (2013). *Sanatçı İmgesinin Oluşumu*. (çev. S. Gürses), İthaki Yayınları.
- Lavenda, R. H., & Schultz E. A. (2018). *Kültürel Antropoloji Temel Kavramlar*. (çev. D. İşler, O. Hayırlı), Doğu Batı Yayınları.
- Levi-Strauss, C. (2014). *Modern Dünyanın Sorunları Karşısında Antropoloji*. (çev. A. Terzi), Metis Yayınları.
- Lynton N. (1982). *Modern Sanatın Öyküsü*. (çev. C. Çapan, S. Öziş), Remzi Kitabevi.
- Shiner L. (2004). *Sanatın İcadı Bir Kültür Tarihi*. (çev. İ. Türkmen), Ayrıntı Yayınları.
- Simonnet, D., Langonay, A., Clottes, J., & Guilaine, J. (2006). *İnsanın En Güzel Tarihi*. (çev. E. Çaykara), İş Bankası Yayınları.
- Tunalı İ. (1984). *Sanat Ontolojisi*. Sosyal Yayınları.
- Turani A. (1995). *Dünya Sanat Tarihi*. Remzi Kitabevi.

Görsel Kaynaklar

Resim 1: <https://www.bradshawfoundation.com/lascaux/> (Erişim Tarihi: 10.07.2021).

Resim 2: <https://www.theguardian.com/world/2014/feb/26/altamira-cave-paintings-open-public-spain-cantabria> (Erişim Tarihi: 15.07.2021).

Resim 3: <http://www.sanatatak.com/view/cesme-duchamp-tarafından-yaratılmadı> (Erişim Tarihi: 16.07.2021).

Resim 4: <http://www.heartmus.dk/en/about-heart/our-collection/piero-manzoni.html> (Erişim Tarihi: 20.07.2021).

Resim 5: <https://www.passion-estampes.com/deco/warhol-famous-15-minutes-eng.html> (Erişim Tarihi: 21.07.2021).

GSM Operatör Kullanımının Müşteri Memnuniyet Endeksi ile Analiz Edilmesi: Üniversite Öğrencilerine Yönelik Uygulama

Analyzing of GSM Operators Usage With Turkish Customer Satisfaction Index: An Application for University Students

Dilşad GÜZEL¹
Muhammet MUTLU²

¹Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Erzurum, Türkiye

²Erzurum Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Erzurum, Türkiye

öz

Bu çalışmada, GSM operatörleri Türkiye Müşteri Memnuniyeti Endeksi'nde (TMME) yer alan değişkenlerle ele alınarak incelenmiştir. Anket yöntemi, veri toplama metodu olarak seçilerek 420 öğrenciye yapılmıştır. Verilerin analizi için SPSS. 21.0 paket programı kullanılarak Regresyon Analizi uygulanmıştır. Yapılan Regresyon analizleri ile müşteri beklentilerinin algılanan değer, algılanan kalite ve müşteri memnuniyeti üzerinde, algılanan kalitenin algılanan değer üzerinde, algılanan değer müşteri memnuniyeti üzerinde, müşteri memnuniyetinin müşteri şikâyetleri ve müşteri sadakatı üzerinde etkili olduğu sonucu elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şikâyet, beklenti, sadakat, kalite, memnuniyet

ABSTRACT

In this study, the GSM operators analyzed with the variables included in Turkish Customer Satisfaction Index. The survey method was chosen as the data collection method and done to 420 students. For data analyzing, SPSS 21.0 packet program was used and Regression Analysis was applied., The reached conclusion with conducted Regression Analysis that customer expectation has an effect on perceived value, perceived quality, and customer satisfaction, perceived quality has an effect on perceived value, perceived value has an effect on customer satisfaction and customer satisfaction has an effect on customer complaints and customer loyalty.

Keywords: Complaint, expectation, loyalty, quality, satisfaction

Giriş

Türkiye Müşteri Memnuniyet Endeksi (TMME), Ulusal Müşteri Memnuniyeti Endeksi'nin Türkiye uygulamasıdır (Çınar, 2007, s. 37; TMME.).

TMME, ülkemizde satın alımlar sonrasında ürün ve hizmetlere yönelik duyulan memnuniyetlerin ile-ri istatistiksel ve ekonometrik modellerle analizine ve ölçümüne dayanmaktadır. Modelde, müşteri memnuniyetini ölçmek ve analiz etmek için altı ana değişken bulunmaktadır. Bu değişkenler, müşteri beklentileri, algılanan kalite, algılanan değer, müşteri memnuniyeti, müşteri şikâyeti ve müşteri sadakatidir (TMME).

Beklenti, tüketiciler tarafından elde edinilmek istenen kalite seviyesi olup (Askariazad & Babakhani, 2015, s. 21) müşterilerin ürün ve hizmetlere yönelik önceki deneyimlerinin sonucudur (Bayraktar ve ark., 2012, s. 100; Hussain ve ark., 2015, s. 169; Tüzüntürk ve ark., 2016, s. 113). Algılanan değer üzerinde önemli derecede etkiye sahip olan müşteri beklentileri (Askariazad & Babakhani, 2015, s. 21) ile müşteri memnuniyeti arasında doğrudan bir ilişki olması beklenmektedir (Tüzüntürk ve ark., 2016, s. 113).

Algılanan kalite, müşterilerin geçmiş tüketim tecrübelerinin değerlendirilmesidir (Askariazad & Babakhani, 2015, s. 21; Bayraktar ve ark., 2012, s. 100; Tüzüntürk ve ark., 2016, s. 114). Algılanan kalite, ürün ve hizmet kalitesi olarak ikiye ayrılmaktadır. (Martensen ve ark., 2000, s. 545, O'Loughlin & Coenders, 2004, s. 1235). Kalitenin müşteri memnuniyeti üzerinde etkisinin olacağı beklenilmektedir (Bayraktar ve ark., 2012, s. 100; Tüzüntürk ve ark., 2016, s. 114).

Değer, parasal ve parasal olmayan fedakârlıklar ile kalite arasındaki değişim olarak ifade edilmektedir (Askariazad & Babakhani, 2015, s. 21). Değer, sadece kaliteyle ilgili olmayıp fiyatı da içinde barındırılmaktadır (Chitty ve ark., 2007, s. 567). Algılanan değer, genel memnuniyetin önemli bir öncülüdür (Hsu, 2008, s. 3036). Bundan dolayı, müşteri memnuniyeti üzerinde etkiye sahip olduğu beklenilmektedir (Bayraktar ve ark., 2012, s. 100; Hussain ve ark., 2015, s. 169; O'Loughlin & Coenders, 2004, s. 1235-1236; Tüzüntürk ve ark., 2016, s. 114).

Geliş Tarihi/Received: 08.09.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 08.05.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Muhammet MUTLU
E-posta: muhammet.mutlu@erzurum.edu.tr

Cite this article: Güzel, D., & Mutlu, M. (2022). GSM operatör kullanımının müşteri memnuniyet endeksi ile analiz edilmesi: Üniversite öğrencilerine yönelik uygulama. *Current Perspectives in Social Sciences*, 26(2), 229-236.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Memnuniyet, bir müşterinin bir ürün kullanımı sonrasında elde ettiği performansı geçmiş beklentileriyle karşılaştırdığında, duymuş olduğu memnuniyet duygusu ya da hayal kırıklığı hissi olarak ifade edilmektedir (Jiang & Zhang, 2016, s. 81). Memnuniyet, satın alma niyetlerinde önemli etkiye sahiptir (Hsu, 2008, s. 3037). Diğer bir ifadeyle, müşteri memnuniyeti, müşterilerin memnun olma ve müşteri beklentilerinin karşılanma seviyesidir (Bayraktar ve ark., 2012, s. 100).

Şikâyet, müşteri ile organizasyon arasındaki çatışmadır (Hsu, 2008, s. 3037). Müşteri şikâyetlerinin dikkate alınması, müşteri ile organizasyon arasındaki ilişkiyi düzelterek müşteri memnuniyetini sağlamakta ve organizasyon ile ilgili olumlu ağızdan ağıza iletişimi artırmaktadır (Deng ve ark., 2013, s. 135). Bir müşteri şikâyetinin dikkate alınması, şikâyet eden müşteriyi sadık bir müşteriye dönüştürebilmektedir (Hsu, 2008, s. 3037).

Sadakat, bireyleri tekrar satın alma davranışına odaklayan ve tekrar satın alma davranışını sağlayan olumlu bir tutum olarak ifade edilmektedir (Askariyazad & Babakhani, 2015, s. 18). Müşteri sadakati, gelirleri artırdığı ve organizasyonun büyümesine yardımcı olabildiği için organizasyonlar tarafından rekabet avantajı olarak kabul edilmektedir (Danish ve ark., 2015, s. 30). Bundan dolayı, yoğun rekabet ortamında sadık müşteriler, işletmelerin devamlılığı bakımından çok önemlidir (Yapraklı & Deligöz, 2016, s. 244). Sadık müşteriler, tekrar tekrar satın alma eğiliminde oldukları için en kârlı müşteri türüdür (Deng ve ark., 2013, s. 135).

Bu çalışmanın amacı, Türkiye Müşteri Memnuniyeti Endeksi değişkenlerini dikkate alarak, üniversite öğrencilerinin GSM operatör seçimleri ve kullanımları üzerinde etkiye sahip olup olmadığını incelemektir.

Kavramsal Çerçeve

Türkiye Müşteri Memnuniyet Endeksi (TMME)

TMME, 20'den fazla gelişmiş ve gelişme sürecinde olan ülkede yürütülen Ulusal Müşteri Memnuniyeti Endeksi'nin Türkiye versiyonu olup 2005 yılında kurulmuştur (Çınar, 2007, s. 37; TMME.). KalDer ve KA Araştırma Limited ile birlikte gerçekleştirilmektedir (Oruç, 2008, s. 22). TMME modeli ülkemizde 81 ilden 18 yaş üstü müşterilerin seçilmesiyle uygulanmaktadır (Aktepe, 2015, s. 23; Çelikel, 2018, s. 24).

TMME, ülkemizde satın alımı yapılan ürün ve hizmetlerin memnuniyetlerinin ileri istatistiksel ve ekonometrik modeller kullanılarak analizine ve ölçülmesine dayanan ulusal, sektörel ve kurumsal bir endeks sistemidir (TMME). TMME, müşteri beklentileri, algılanan kalite ve algılanan değer müşteri memnuniyetiyle bağlantısını oluşturan denklemler bütünüdür (Çınar, 2007, s. 38). Ayrıca, TMME, memnuniyet, müşteri şikâyetleri ve müşteri sadakati gibi sonuçlarla ilişkilidir.

Model kapsamında müşteri memnuniyeti ölçümlerinde altı temel ana değişken vardır. Bu değişkenler, müşteri beklentileri, algılanan kalite, algılanan değer, müşteri memnuniyeti, müşteri şikâyeti ve müşteri sadakatidir (TMME).

Müşteri Beklentileri

Beklenti, tüketicilerin sahip olmayı arzu ettiği kalite seviyesi olup (Askariyazad & Babakhani, 2015, s. 21) ürün ve hizmetler ile önceki tüketicilerin deneyimlerinin sonucudur (Bayraktar ve ark., 2012, s. 100; Hussain ve ark., 2015, s. 169; Tüzüntürk ve ark., 2016, s. 113).

Beklentiler, algılanan değer üzerinde önemli derecede etkiye sahiptir. Memnuniyet aracılığıyla sadakati etkiler ve hem algılanan değer hem de algılanan kalite üzerinde etkiye sahiptir (Askariyazad & Babakhani, 2015, s. 21). Ayrıca, müşteri memnuniyeti ile beklentiler arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur (Tüzüntürk ve ark., 2016, s. 113).

Algılanan Kalite

Kalite, müşterilerin satın alma kararlarını etkileyen faktörlerdendir (Jiang & Zhang, 2016, s. 81). Algılanan kalite ise müşterilerin geçmiş tüketim tecrübelerinin değerlendirilmesi (Bayraktar ve ark., 2012, s. 100; Tüzüntürk ve ark., 2016, s. 114) ve tüketicilerin bir ürün veya hizmetin mükemmelliği veya üstünlüğü konusundaki yargısı olarak ifade edilmektedir (García-Fernández ve ark., 2018, s. 252).

Müşteri beklentileri, algılanan kaliteden büyükse ürünün kalitesiz, tam tersi durumunda ise kaliteli olduğu ifade edilmektedir (Tüzüntürk ve ark., 2016, s. 114).

Algılanan kalite, ürün kalitesi ve hizmet kalitesi olarak ikiye ayrılmaktadır (Martensen ve ark., 2000, s. 545; O'Loughlin & Coenders, 2004, s. 1235). Ürün kalitesi, müşteri tarafından kullanılan ürün kalitesi olup (Martensen ve ark., 2000, s. 545) müşterinin yakın zamanda tükettiği ürüne yönelik değerlendirmesidir (O'Loughlin & Coenders, 2004, s. 1235; Tüzüntürk ve ark., 2016, s. 114). Algılanan hizmet kalitesi, hizmetlerin en son gerçekleşen tüketim deneyimlerine göre değerlendirilmesidir (O'Loughlin & Coenders, 2004, s. 1235). Algılanan kalitenin müşteri memnuniyeti üzerinde etkiye sahip olacağı düşünülmektedir (Bayraktar ve ark., 2012, s. 100; O'Loughlin & Coenders, 2004, s. 1235; Tüzüntürk ve ark., 2016, s. 114).

Algılanan Değer

Değer, parasal ve parasal olmayan fedakârlıklar ile kalite arasındaki değişim olarak ifade edilmektedir (Askariyazad & Babakhani, 2015, s. 21). Değer, sadece kaliteyle ilgili olmayıp fiyatı da içinde barındırabilmektedir (Chitty ve ark., 2007, s. 567). Değer, müşteri deneyimleri açısından ödenen ücret ya da para değerine yönelik algılanan ürün kalite düzeyidir (O'Loughlin & Coenders, 2004, s. 1235).

Algılanan değer, neyin ne kadar maliyetle elde edildiğine dair müşterilerin algısı ile hizmetin yararlılığının değerlendirilmesidir (Chitty ve ark., 2007, s. 567; García-Fernández ve ark., 2018, s. 252). Algılanan değer, tüketiciler için satın alma kararları sürecinde önemli bir faktördür. Tüketim faaliyetlerinde bulunan tüketicilerin deneyimledikleri yüksek seviyedeki değer, tüketicilerin satın alma eğilimlerini etkileyerek tekrar satın alma davranışlarında bulunmalarına neden olabilmektedir (Omar ve ark., 2016, s. 385-386).

Memnuniyetin önemli bir öncüsü olan algılanan değer (Hsu, 2008, s. 3036) müşteri memnuniyeti üzerinde etkiye sahip olması düşünülmektedir (Bayraktar ve ark., 2012, s. 100; Hussain ve ark., 2015, s. 169; O'Loughlin & Coenders, 2004, s. 1235-1236; Tüzüntürk ve ark., 2016, s. 114).

Müşteri Memnuniyeti

Memnuniyet, bir müşterinin bir üründen elde etmiş olduğu performansı geçmiş beklentileriyle karşılaştırdığında, duymuş olduğu memnuniyet ya da hayal kırıklığı hissidir (Jiang & Zhang, 2016, s. 81).

Memnuniyet, ürün veya hizmetin ihtiyaçları ya da beklentileri karşılama seviyesine göre müşteri değerlendirmesidir (Tüzüntürk ve ark., 2016, s. 113). Memnuniyet, tüketicilerin satın alımlar sonrasında bir hizmeti deneyim ettikten sonra elde edilen hizmete yönelik tüketicilerin zihninde yer alan olumlu ya da olumsuz yansımasıdır (Meesala & Paul, 2018).

Satın alma niyeti üzerinde önemli bir etkisi olan (Hsu, 2008, s. 3037) müşteri memnuniyeti, ürün veya hizmetten elde edilen performansın beklentileri aşması durumunda ortaya çıkan kilit faktördür (Meesala & Paul, 2018, s. 262).

Müşteri memnuniyeti, organizasyon başarılarının en kritik yönlerinden biridir (Liao ve ark., 2017) çünkü müşterinin sadakatini, müşterinin başka müşterilere tavsiyesini ve müşterilerin tekrar satın alımlar yapmalarını sağlayarak organizasyonların başarısını, müşteriyi elde tutabilmesini ve rekabetçiliğini artırmaktadır (Danish ve ark., 2015, s. 29; Meesala & Paul, 2018, s. 262).

Müşteri Şikâyeti

Şikâyet, müşteri ile organizasyon arasındaki çatışma olarak tanımlanmaktadır (Hsu, 2008, s. 3037). Müşteri şikâyetlerinin genellikle satın alma ile ilgili tüketici memnuniyetsizliğine yönelik bir dizi cevaptan oluştuğu düşünülerek tatminsiz müşteri davranışına bağlı olduğu ifade edilmektedir (Deng ve ark., 2013, s. 135).

Müşteri şikâyetlerinin dikkatlice ele alınması, müşteri ile organizasyon arasındaki ilişkiyi düzelterek müşteri memnuniyetini sağlayarak organizasyon ile ilgili ağızdan ağıza reklamı artırmaktadır (Deng ve ark., 2013, s. 135). Ayrıca, müşteri şikâyetlerinin dikkate alınması ile şikâyet eden müşteri sadık bir müşteriye dönüşebilmektedir (Hsu, 2008, s. 3037).

Müşteri memnuniyeti ile müşteri şikâyetleri arasında negatif bir ilişki bulunmaktadır (Çınar, 2007, s. 40; Hsu, 2008, s. 3037) Artan müşteri memnuniyeti, müşteri şikâyetlerini önemli derecede azaltmaktadır (Deng ve ark., 2013, s. 135; Hsu, 2008, s. 3037).

Müşteri Sadakati

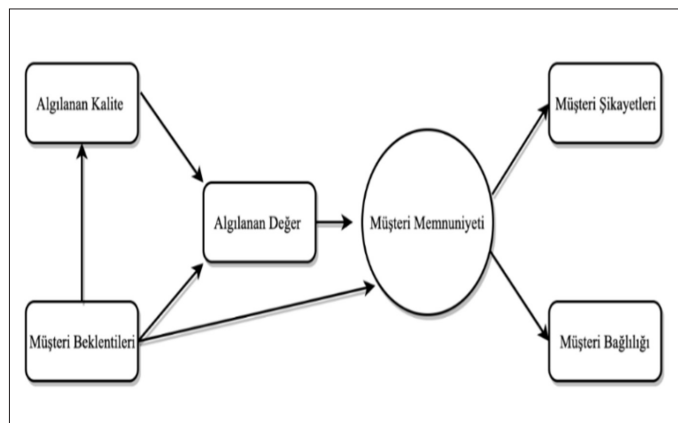
Sadakat, tekrar satın alma davranışına odaklanan (Askariadz & Babakhani, 2015, s. 18) ve tekrar satın alma davranışını sağlayan olumlu bir tutum olarak ifade edilmektedir (Danish ve ark., 2015, s. 30). Müşteri sadakatinin gelirleri artırması ve organizasyonların büyümesine yardımcı olmasından dolayı organizasyonlar için rekabet avantajı olarak kabul edilmektedir (Danish ve ark., 2015, s. 30). Yoğun rekabet ortamında sadık müşteriler, işletmenin devamlılığı için çok önemlidir (Yapraklı & Deligöz, 2016, s. 244). Çünkü, sadık müşteriler, tekrar satın alma eğiliminde oldukları için en kârlı müşteri türüdür (Deng ve ark., 2013, s. 135). Ayrıca, sadık müşteriler, ürün ve hizmetler ile ilgili ağızdan ağıza ücretsiz reklamcılık yapabilmektedirler (Deng ve ark., 2013, s. 135; Hsu, 2008, s. 3037; Hussain ve ark., 2015, s. 174; Lai, 2019, s. 112; Omar ve ark., 2016, s. 385-386; Yapraklı & Deligöz, 2016, s. 243).

Memnuniyet, sadakat için öncüdür (Liao ve ark., 2017, s. 654) Memnuniyet ve sadakat arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır (Lai, 2019, s. 112; Liao ve ark., 2017, s. 654; Yapraklı & Deligöz, 2016, s. 244).

Metodoloji

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmadaki amaç, Türkiye Müşteri Memnuniyeti Endeksi değişkenlerini dikkate alarak, üniversite öğrencilerinin GSM operatör seçimleri ve kullanımları üzerinde etkiye sahip olup olmadığını incelemektir.

Şekil 1.
Araştırma Modeli

Araştırma Modeli ve Hipotezleri

Araştırma modelinde, müşteri beklentileri, algılanan kalite, algılanan değer, müşteri memnuniyeti, müşteri şikâyeti ve müşteri sadakati olmak üzere altı değişken bulunmaktadır. Model oluşturulurken KALDER'in TMME modelinden faydalanılmıştır (**Şekil 1**).

Çalışmada, araştırma modeli doğrultusunda aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

- H₁: GSM operatörü kullanımında müşteri beklentileri algılanan kalite üzerinde etkilidir.
- H₂: GSM operatörü kullanımında müşteri beklentileri algılanan değer üzerinde etkilidir.
- H₃: GSM operatörü kullanımında müşteri beklentileri müşteri memnuniyeti üzerinde etkilidir.
- H₄: GSM operatörü kullanımında algılanan kalite algılanan değer üzerinde etkilidir.
- H₅: GSM operatörü kullanımında algılanan değer müşteri memnuniyeti üzerinde etkilidir.

- H_0 : GSM operatörü kullanımında müşteri memnuniyeti müşteri şikâyeti üzerinde etkilidir.
- H_1 : GSM operatörü kullanımında müşteri memnuniyeti müşteri bağlılığı üzerinde etkilidir.

Araştırmada algılanan kalite değişkeni için Engizek & Yaşın, 2018; Koç ve ark., 2014; Swaen & Chumpitaz, 2008 tarafından yapılan çalışmalardan, müşteri beklentileri, algılanan değer, müşteri memnuniyeti, müşteri şikâyetleri ve müşteri bağlılığı değişkenleri için Oruç, 2008 tarafından yapılan çalışmadan yararlanılmıştır.

Anakütle ve Örneklem

Araştırmanın örneklemini üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Veri toplamak için anket yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada, $n = \frac{\sigma^2(1-\alpha)}{(e/Z)^2}$ formülü kullanılarak örneklem büyüklüğü, %95 güven ve %5 hata payı ile 384 olarak hesaplanmıştır. Hesaplanan örneklem hacmine ulaşamama ve cevaplama hataları risklerine önlem olarak örneklem hacminin yaklaşık olarak % 10'u kadar fazla kişiye anket yapılmıştır. Bu amaçla, 420 kişiye anket uygulanmıştır. Yapılan anketin hatalı veya eksik cevapları çıkarıldıktan sonra, 407 anket değerlendirmeye alınmıştır.

Verilerin Analizi ve Değerlendirilmesi

Ölçeklerin güvenilirliğini belirlemek için yapılan güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1.
Güvenilirlik Testi

	N	Cronbach's Alpha
Anketin Toplam Güvenilirliği	22	0,957
Algılanan Kalite	5	0,933
Müşteri Beklentileri	4	0,914
Algılanan Değer	2	0,894
Müşteri Memnuniyeti	4	0,928
Müşteri Şikâyetleri	4	0,887
Müşteri Sadakati	3	0,828

Tablo 1'e göre, anketin genel olarak güvenilirliği 0,957'dir. Bu değer, anketin genel güvenilirliğinin yüksek olduğunu göstermektedir. Değişken bazlı bakıldığında ise, bütün değişkenlerin yüksek güvenilirliğe sahip olduğu görülmektedir.

Katılımcıların Operatörlere Göre Dağılımı

Çalışmada katılımcıların kullandıkları GSM operatörlerine göre dağılımlarını belirlemek için frekans analizi yapılarak elde edilen sonuçlar Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2.
Operatörlere Göre Katılımcıların Dağılımı

Operatörler	Frekans	Yüzde
Turkcell	135	33,2
Vodafone	115	28,3
Türk Telekom	125	30,7
Diğer	32	7,9

Tablo 2'ye göre, katılımcıların % 33,2'si Turkcell, %28,3'ü Vodafone, % 30,7'si Türk Telekom ve % 7,9'u diğer operatörleri kullanmaktadır.

Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek için frekans analizi yapılarak elde edilen sonuçlar Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3.
Katılımcıların Cinsiyet ve Gelir Olarak Dağılımı

Cinsiyet	Frekans	Yüzde
Kadın	254	62,4
Erkek	153	37,6
Gelir	Frekans	Yüzde
1000 TL ve altı	243	59,7
1001-2000 TL	75	18,4
2001 TL üzeri	89	21,9

Tablo 3'e göre, katılımcıların % 62,4'ü kadındır. Katılımcıların yaklaşık olarak % 60'ı 1000 TL ve altı gelire sahiptir.

Değişkenler Arası etki için Regresyon Analizleri

TMME'de yer alan değişkenlerin birbirleri üzerinde etkiye sahip olup olmadığını anlamak için Regresyon Analizi uygulanmıştır.

Müşteri Beklentileri ve Algılanan Kalite için Regresyon Analizi

Müşteri beklentilerinin algılanan kalite üzerinde etkisinin olup olmadığını belirlemek için uygulanan Regresyon Analizi sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4.
Müşteri Beklentileri ve Algılanan Kalite İçin Regresyon Analizi

Değişkenler	Std. Olm. Beta	Std. Beta	T	p-Değeri
M. Beklentileri	0,810	0,750	22,791	,000
R	0,750			
R ²		0,562		
Düzeltilmiş R ²	0,561			
D.Watson	1,859			

Tablo 4'e göre, R= 0,750'dir. R²=0,562'tir. Bu değere göre, müşteri beklentileri, algılanan kaliteyi % 56 oranında açıklayabilmektedir. Durbin-Watson=1,859 olarak elde edilmiştir. Bu değer, 2'ye yakın olduğu için hata terimlerinin bağımsızlığı ön koşulu kabul edilebilmektedir.

Tablo 4'te verilen standart olmayan Beta katsayısı 0,810'dur. Bu değere göre, müşteri beklentilerinde meydana gelebilecek bir birimlik değişim, algılanan kalitede 0,810 birimlik aynı yönde değişime neden olmaktadır. Elde edilen anlamlılık değerinin 0,05 ten küçük olması nedeniyle, H₁ hipotezi kabul edilmiştir.

Müşteri Beklentileri ve Algılanan Değer için Regresyon Analizi

Müşteri beklentilerinin algılanan değer üzerinde etkisinin olup olmadığını belirlemek için uygulanan Regresyon Analizi sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5.
Müşteri Beklentileri ve Algılanan Değer İçin Regresyon Analizi

Değişkenler	Std. Olm. Beta	Std. Beta	T	p-Değeri
M. Beklentileri	0,749	0,658	17,580	,000
R	0,658			
R ²		0,433		
Düzeltilmiş R ²	0,431			
D.Watson	1,961			

Tablo 5'e göre, R=0,658'dir. R²=0,433 olarak elde edilmiştir. Bu değere göre, müşteri beklentileri, algılanan değeri % 43 oranında açıklayabilmektedir. Durbin-Watson =1,961 olup, 2'ye yakın olmasından dolayı, hata terimlerinin bağımsızlığı ön koşulu kabul edilebilmektedir.

Tablo 5'te verilen standart olmayan Beta katsayısı 0,749'dur. Bu değere göre, müşteri beklentilerinde meydana gelebilecek bir birimlik değişim, algılanan değerde 0,749 birimlik aynı yönde değişime neden olmaktadır. Elde edilen anlamlılık değerinin 0,05'ten küçük olmasından dolayı H₂ hipotezi kabul edilmiştir.

Müşteri Beklentileri ve Müşteri Memnuniyeti için Regresyon Analizi

Müşteri beklentilerinin, müşteri memnuniyeti üzerinde etkisinin olup olmadığını belirlemek için uygulanan Regresyon Analizi sonuçları Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6.
Müşteri Beklentileri ve Müşteri Memnuniyeti için Regresyon Analizi

Değişkenler	Std. Olm. Beta	Std. Beta	T	p-Değeri
M.Beklentileri	0,726	0,686	18,973	,000
R	0,686			
R ²		0,471		
Düzeltilmiş R ²	0,469			
D.Watson	1,717			

Tablo 6'ya göre, R= 0,686'dır. R²=0,471 olarak elde edilmiştir. Bu değere göre, müşteri beklentileri, müşteri memnuniyetini % 47 oranında açıklayabilmektedir. Durbin-Watson = 1,717 olup 2'ye yakın olduğu için hata terimlerinin bağımsızlığı ön koşulu kabul edilebilmektedir.

Tablo 6'da verilen standart olmayan Beta katsayısı 0,726'dır. Bu değere göre müşteri beklentilerinde meydana gelebilecek bir birimlik değişim, müşteri memnuniyetinde 0,726 birimlik aynı yönde değişime neden olmaktadır. Elde edilen anlamlılık değeri 0,05 ten küçük olduğu için H₃ hipotezi kabul edilmiştir.

Algılanan Kalite ve Algılanan Değer için Regresyon Analizi

Algılanan kalitenin algılanan değer üzerinde etkisinin olup olmadığını belirlemek için uygulanan Regresyon Analizi Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7.
Algılanan Kalite ve Algılanan Değer için Regresyon Analizi

Değişkenler	Std. Olm. Beta	Std. Beta	T	p-Değeri
A. Kalite	0,624	0,592	14,770	,000
R	0,592			
R ²		0,350		
Düzeltilmiş R ²	0,348			
D.Watson	1,964			

Tablo 7'ye göre, $R=0,592$ 'dir. $R^2=0,350$ olarak elde edilmiştir. Bu değere göre, algılanan kalite, algılanan değeri %35 oranında açıklayabilmektedir. Durbin-Watson=1,964 olup 2'ye yakın olduğu için hata terimlerinin bağımsızlığı ön koşulu kabul edilebilmektedir.

Tablo 7'de verilen standart olmayan Beta katsayısı 0,624'tür. Bu değere göre, algılanan kalitede meydana gelebilecek bir birimlik değişim, algılanan değerde 0,624 birimlik aynı yönde değişime neden olmaktadır. Elde edilen anlamlılık değeri 0,05'ten küçük olduğu için H_4 hipotezi kabul edilmiştir.

Algılanan Değer ve Müşteri Memnuniyeti için Regresyon Analizi

Algılanan değerlerin müşteri memnuniyeti üzerinde etkisinin olup olmadığını belirlemek için uygulanan Regresyon Analizi sonuçları Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8.
Algılanan Değer ve Müşteri Memnuniyeti için Regresyon Analizi

Değişkenler	Std. Olm. Beta	Std. Beta	T	p-Değeri
A. Değer	0,663	0,714	20,504	,000
R	0,714			
R^2		0,509		
Düzeltilmiş R^2	0,508			
D.Watson	1,822			

Tablo 8'e göre, $R=0,714$ 'dür. $R^2=0,509$ olarak elde edilmiştir. Bu değere göre, algılanan değer, müşteri memnuniyetini %51 oranında açıklayabilmektedir. Durbin-Watson=1,822 olup, 2'ye yakın olduğu için hata terimlerinin bağımsızlığı ön koşulu kabul edilebilmektedir.

Tablo 8'de verilen standart olmayan Beta katsayısı 0,663'tür. Bu değere göre, algılanan değerde meydana gelebilecek bir birimlik değişim, müşteri memnuniyetinde 0,663 birimlik aynı yönde değişime neden olmaktadır. Elde edilen anlamlılık değeri 0,05 ten küçük olduğu için H_5 hipotezi kabul edilmiştir.

Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Şikâyeti için Regresyon Analizi

Müşteri memnuniyetinin müşteri şikâyeti üzerinde etkisinin olup olmadığını belirlemek için uygulanan Regresyon Analizi sonuçları Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9.
Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Şikâyeti için Regresyon Analizi

Değişkenler	Std. Olm. Beta	Std. Beta	T	p-Değeri
M. Memnuniyeti	0,529	0,546	13,118	,000
R	0,546			
R^2		0,298		
Düzeltilmiş R^2	0,296			
D.Watson	1,875			

Tablo 9'a göre, $R=0,5463$ 'dir. $R^2=0,298$ olarak elde edilmiştir. Bu değere göre, müşteri memnuniyeti, müşteri şikâyetini %30 oranında açıklayabilmektedir. Durbin-Watson = 1,875 olup, 2'ye yakın ve 1-3 arasında olduğu için hata terimlerinin bağımsızlığı ön koşulu kabul edilebilmektedir.

Tablo 9'da verilen standart olmayan Beta katsayısı 0,529'dur. Bu değere göre, müşteri memnuniyetinde meydana gelebilecek bir birimlik değişim, müşteri şikâyetinde 0,529 birimlik aynı yönde değişime neden olmaktadır. Elde edilen anlamlılık değeri 0,05 ten küçük olduğu için H_6 hipotezi kabul edilmiştir.

Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Sadakati için Regresyon Analizi

Müşteri memnuniyetinin müşteri sadakati etkisinin olup olmadığını belirlemek için uygulanan Regresyon Analizi sonuçları Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10.
Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Sadakati için Regresyon Analizi

Değişkenler	Std. Olm. Beta	Std. Beta	T	p-Değeri
M. Memnuniyeti	0,594	0,563	13,719	,000
R	0,563			
R^2		0,317		
Düzeltilmiş R^2	0,316			
D.Watson	1,928			

Tablo 10'a göre, $R=0,563$ 'dir. $R^2=0,317$ olarak elde edilmiştir. Bu değere göre, müşteri memnuniyeti, müşteri sadakatini % 32 oranında açıklayabilmektedir. Durbin-Watson = 1,928 olup, 2'ye yakın olduğu için hata terimlerinin bağımsızlığı ön koşulu kabul edilebilmektedir.

Tablo 10'da verilen standart olmayan Beta katsayısı 0,594'tür. Bu değere göre, müşteri memnuniyetinde meydana gelebilecek bir birimlik değişim, müşteri sadakatinde 0,594 birimlik aynı yönde değişime neden olmaktadır. Elde edilen anlamlılık değeri 0,05 ten küçük olduğu için H_7 hipotezi kabul edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, Türkiye Müşteri Memnuniyeti Endeksi değişkenlerini dikkate alarak, üniversite öğrencilerinin GSM operatör seçimleri ve kullanımları üzerinde etkiye sahip olup olmadığını inceleme amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Türkiye Müşteri Memnuniyet Endeksi'nde yer alan değişkenler arasında etkinin olup olmadığını belirlemek için Regresyon Analizi uygulanmıştır.

- Araştırmaya konu olan katılımcıların gelen olarak 1000 TL ve altı gelire sahip Turkcell aboneleri olan kadınlardan oluştuğu görülmektedir.
- Müşteri beklentileri, algılanan kalite, algılanan değer ve müşteri memnuniyeti üzerinde pozitif yönde etkiye sahiptir.
- Algılanan kalite, algılanan değer üzerinde pozitif yönde etkiye sahiptir.
- Algılanan değer, müşteri memnuniyeti üzerinde pozitif yönde etkiye sahiptir.
- Müşteri memnuniyeti, müşteri şikâyeti ve sadakati üzerinde pozitif yönde etkiye sahiptir.

Yapılan literatür taraması ve analizler sonucu aşağıdaki öneriler sunulmaktadır;

Müşteri beklentilerinin hem algılanan değer hem de algılanan kalite ve müşteri memnuniyeti üzerinde etkiye sahip olması nedeniyle GSM operatörlerine yönelik müşteri beklentilerinin neler olduğuna dair analizler yapılarak müşteri beklentilerinin karşılanmasına yönelik stratejiler geliştirilmesi gerekmektedir. Müşterilerin satın alma kararlarını etkileyen önemli faktörlerden birisi olan kalite, müşteri memnuniyeti üzerinde pozitif etkiye sahiptir. Müşterilerin ürün ve hizmetlere yönelik beklentilerinin ürün ve hizmetlerden elde ettikleri kaliteden büyük olduğunda, sunulan ürün ve hizmetin kalitesiz veya düşük kalitede olduğu algılanabilir ve bu durum firmalar için memnuniyetsizlik, şikâyet ve olumsuz ağızdan ağıza iletişim gibi istenmeyen sonuçlara neden olabilir. Dolayısıyla, GSM operatörleri için algılanan kalitenin beklentileri aşması gerekmektedir.

Müşteri memnuniyeti, müşteri beklentilerinin karşılanması sonucu ortaya çıkmakta olup organizasyonların başarıları için önemli bir faktördür. Memnun kalan müşteriler olumlu tecrübelerini ağızdan ağıza iletişim yoluyla başkalarına aktararak bir firmanın kârlılığını, itibarını olumlu yönde etkileyebilirken, memnun olmayan müşteriler ise, memnuniyetsizliklerini yakın çevrelerine aktararak, sosyal medya platformlarında paylaşarak ve şikâyet var gibi internet mecralarında yazarak olumsuz ağızdan ağıza iletişim yapabilmektedirler. Bu durum ise, firmalar için, müşteri ve saygınlık kaybetme ve sonrasında firma karlılığının azalması gibi sonuçları ortaya çıkarabilmektedir. Dolayısıyla, ağızdan ağıza iletişimin etkili bir pazarlama stratejisi olduğu gerçeği dikkate alınarak, GSM operatör firmalarının memnun olmayan müşterilerini memnun ederek kendileri üzerine yapılabilecek olumsuz ağızdan ağıza iletişimi azaltabilir, memnuniyet duyan müşterilerinin ise memnuniyetlerini daha fazla bireye aktarmalarında müşterilerini teşvik edebilirler.

Müşteri şikâyetleri, günümüzde sosyal medya ve bloglarda çokça yer almaktadır. Müşteriler, herhangi bir ürün satın almadan önce sosyal medya ve bloglara bakabilmektedirler. Bundan dolayı, müşteri şikâyetleri, organizasyonlar tarafından dikkate alınmalı ve müşteri şikâyetleri etkin bir şekilde çözümlenmelidir. Şikâyeti dikkate alınan ve önemsendiğini düşünen müşteriler, organizasyonlar ve firmalar için daha sadık bir müşteri olabilmektedirler. Şikâyeti dikkate alınmayan müşteriler ise, firma ile ilişkilerini sonlandırabilirler. Kaybedilmiş müşteri, firmalar için kazanılması güç olan ve firmalara yönelik olumsuz söylemleri fazla olan kişidir. Dolayısıyla, memnun olmayan müşteriler, sosyal medya ve bloglarda yapılan ağızdan ağıza iletişim ile firmalara ciddi şekilde zarar verebilirler. GSM operatörü servis sağlayıcıları, müşteri şikâyetlerini etkin şekilde çözmek için etkin bir şikâyet yönetimine ve müşteri ilişkileri yönetimine sahip olmaları gerekmektedir.

Bu çalışmada kullanılan değişkenler, bundan sora yapılacak çalışmalarda, ayrı ayrı olarak ele alınarak incelenecekleri gibi, tamamen ele alınarak farklı meslek grupları, gelir grupları veya farklı coğrafyalarda yaşayan bireyler üzerinde yürütülerek akademik olarak katkı sunulabilir ve bu çalışmada elde edilen sonuçlarla kıyaslanabilir. Bu çalışmada, modelde yer alan değişkenler arası etki için regresyon analizi yapılarak incelenmiş olup bundan sonraki çalışmalarda yapısal eşitlik modeli veya farklı analiz yöntemleri kullanılarak incelenebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Etik Komitesi Onayı: Bu çalışma için etik komite onayı Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurul Başkanlığı'ndan 24.09.2020 tarihinde alınmıştır.

Yazar Katkıları: Fikir – D.G., M.M.; Tasarım – D.G., M.M.; Denetleme – D.G., M.M.; Kaynaklar – D.G., M.M.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi – D.G., M.M.; Analiz ve/veya Yorum – D.G., M.M.; Literatür Taraması D.G., M.M.; Yazıyı Yazan – D.G., M.M.; Eleştirel İnceleme – D.G., M.M.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Ethics Committee Approval: Ethics Committee Approval Certificate of this study was obtained from Atatürk University Social and Human Sciences Ethics Committee on 24.09.2020.

Author Contributions: Concept – D.G., M.M.; Design – D.G., M.M.; Supervision – D.G., M.M.; Resources – D.G., M.M.; Materials – D.G., M.M.; Data Collection and/or Processing – D.G., M.M.; Analysis and/or Interpretation – D.G., M.M.; Literature Search – D.G., M.M.; Writing Manuscript – D.G., M.M.; Critical Review – D.G., M.M.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Funding: The authors declare that this study had received no financial support.

Kaynaklar

- Aktepe, A. (2015). *Müşteri Memnuniyet Endeksi Hesaplaması İçin Model Önerisi: Bir Yerel Yönetim Uygulaması*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Askariyazad, M. H., & Babakhani, N. (2015). An Application of European Customer Satisfaction Index (ECSI) in Business to Business (B2B) Context. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 30(1), 17-31. [\[Crossref\]](#)
- Bayraktar, E., Tatoglu, E., Turkyilmaz, A., Delen, D., & Zaim, S. (2012). Measuring the Efficiency of Customer Satisfaction and Loyalty for Mobile Phone Brands with Dea. *Expert Systems with Applications*, 39(1), 99-106. [\[Crossref\]](#)
- Çelikel, B. (2018). *Müşteri Memnuniyet Endeksinin Yapısal Eşitlik Modellemesi ile Tahmini ve Banyo Mobilyası Sektöründe Bir Uygulama*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Çınar, A.T. (2007). İşletmelerde Müşteri Hizmeti ve Müşteri Memnuniyeti ile Farklı Bankalar ve Bölgeler için Müşteri Memnuniyetini Belirlemeye Yönelik Uygulama. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Chitty, B., Ward: & Chua, C. (2007). An Application of the ESCI Model as a Predictor of Satisfaction and Loyalty for Backpacker Hostels. *Marketing Intelligence & Planning*, 25(6), 563-80. [\[Crossref\]](#)
- Danish, R. Q., Ahmad, F., Ateeq, A., Ali, H. Y., & Humayon, A. A. (2015). Factors Affecting Customer Retention in Telecom Sector of Pakistan. *American Journal of Marketing Research*, 1(2), 28-36.
- Deng, W. J., Yeh, M. L., & Sung, M. L. (2013). A Customer Satisfaction Index Model for *International Tourist Hotels: Integrating Consumption Emotions into the American Customer Satisfaction Index*. *International Journal of Hospitality Management*, 35, 133-140. [\[Crossref\]](#)
- Engizek, N. & Yaşın, B. (2018). Markanın Algılanan Globalliği / Yerelliği Markanın Kredibilitesini ve Algılanan Kaliteyi Etkiler mi? Bu Etkide Kredibilitenin Aracılık, Etnosentrizmin Düzenleyici Rolünün İncelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(1) 61-81. [\[Crossref\]](#)
- García-Fernández, J., Gálvez-Ruiz, P., Fernández-Gavira, J., Vélez-Colón, L., Pitts, B., & Bernal-García, A. (2018). The Effects of Service Convenience and Perceived Quality on Perceived Value, Satisfaction and Loyalty in Low-Cost Fitness Centers. *Sport Management Review*, 21(3), 250-262. [\[Crossref\]](#)
- Hsu, S. H. (2008). Developing an Index for Online Customer Satisfaction: Adaptation of American Customer Satisfaction Index. *Expert Systems with Applications*, 34(4), 3033-42. [\[Crossref\]](#)
- Hussain, R., Nasser, A.A. & Hussain, Y.K. (2015). Service Quality and Customer Satisfaction of a UAE-Based Airline: An Empirical Investigation. *Journal of Air Transport Management*, 42, 167-175. [\[Crossref\]](#)
- Jiang, H. & Zhang, Y. (2016). An Investigation of Service Quality, Customer Satisfaction and Loyalty in China's Airline Market. *Journal of Air Transport Management*, 57, 80-88. [\[Crossref\]](#)
- Koç, F., Şahin, N. K., & Özbeke, V. (2014). Hizmet Hataları ve Algılanan Kalite Arasındaki İlişki Üzerinde Değişirme Maliyetinin Düzenleyici Etkisi: Küçük İşletmeler ve Hizmet Satın Aldıkları Muhasebecilere Yönelik Bir Uygulama. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 14, 21-46.
- Lai, I. K. (2019). Hotel Image and Reputation on Building Customer Loyalty: An Empirical Study in Macau. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 38, 111-121. [\[Crossref\]](#)
- Liao, C., Lin, H. N., Luo, M. M., & Chea, S. (2017). Factors Influencing Online Shoppers' Repurchase Intentions: The Roles of Satisfaction and Regret. *Information ve Management*, 54(5), 651-668. [\[Crossref\]](#)
- Martensen, A., Gronholdt, L., & Kristensen, K. (2000). The Drivers of Customer Satisfaction and Loyalty: Cross-Industry Findings from Denmark. *Total Quality Management*, 11(4-6), 544-53. [\[Crossref\]](#)
- Meesala, A. & Paul, J. (2018). Service Quality, Consumer Satisfaction and Loyalty in Hospitals: Thinking for the Future. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 40, January, 261-269. [\[Crossref\]](#)
- O'Loughlin, C., & Coenders, G. (2004). Estimation of the European Customer Satisfaction Index: Maximum Likelihood Versus Partial Least Squares. Application to Postal Services. *Total Quality Management & Business Excellence*, 15(9/10), 1231-1255. [\[Crossref\]](#)
- Omar, M.S., Ariffin, H.F., & Ahmad, R. (2016). Service Quality, Customers' Satisfaction and the Moderating Effects of Gender: A Study of Arabic Restaurants. *Social and Behavioral Sciences*, 224(9), 384-392. [\[Crossref\]](#)
- Oruç, S. (2008). *Dünyadaki Müşteri Memnuniyet Endeksleri Bağlamında Türkiye Müşteri Memnuniyeti Endeksinin Yeniden İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Swaen, V., & Chumpitaz, R. C. (2008). Impact of Corporate Social Responsibility on Consumer Trust. *Recherche et Applications en Marketing (English Edition)*, 23(4), 7-34. [\[Crossref\]](#)
- TMME. <http://www.kalder.org/tmme> (Erişim Tarihi: 14.02.2020)
- Tüzüntürk, S., Dülgeroğlu, İ., & Gönüller, Ş. (2016). Avrupa Müşteri Memnuniyeti Endeksi Modeli: Marmara Bölgesi'nde Bir Lüks Otomobil Markasının Satış Sonrası Hizmetlerinin Bulguları. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (55), 109-131.
- Yapraklı, T. Ş., & Deligöz, K. (2016). Müşteri İlişkileri Yönetiminin Diğer Yüzü; Erzurum İlinde GSM Operatörleri Üzerine Bir Uygulama. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 239-261.

Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Sorgulamaya Dayalı Öğrenmede Soru Sormaya Yönelik Görüşlerinin İncelenmesi

Examining of Science Teachers' Views About Asking Questions in Inquiry-Based Learning

Fatih GÜRBÜZ¹
Ayberk BOSTAN SARIOĞLAN²

¹Bayburt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü, Bayburt, Türkiye

²Balıkesir Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü, Balıkesir, Türkiye

ÖZ

Bilimsel sorgulamanın temelinde yer alan merak soru sormayı da beraberinde getirmektedir. Fen derslerinde öğrencilerin öğretmenlerine ve birbirlerine soru sormaları ile birlikte, öğretmenler de öğrencilere sorular yöneltilmektedir. Bu çalışma ile fen bilimleri öğretmenlerinin öğrencilerine hangi tür sorular sordukları, bu soruları hangi amaçlar ile soru sordukları ve hangi tür soruların sorgulama temelli öğretimi desteklediği sorularına cevap aranması amaçlanmıştır. Çalışma çeşitli demografik özelliklere sahip 36 fen bilimleri öğretmeni ile yürütülmüştür. Öğretmenlere yazılı olarak yöneltilen açık uçlu sorulara verdikleri cevapların analizinde betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre öğretmenler sorgulamaya dayalı fen sınıflarında en sık birden çok yanıt olabilen ve açık uçlu türde sorular sormaktadır. Soru sorma amaçları olarak en sık ölçme ve değerlendirme yapmak ve öğrencilerin sahip oldukları ön bilgilerin değerlendirilmesi olduğunu belirtmişlerdir. Fen bilimleri öğretmenleri neden niçin sorularının ve aynı zamanda problem belirleme ve çözümüne yönelik soruların sorgulamaya dayalı öğrenmeyi desteklemede etkili sorular olduğu cevabını vermişlerdir. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar ışığında, fen bilimleri öğretmenlerinin sorgulamaya dayalı öğrenmeyi destekleyen etkili soru sorma yönünde örnek uygulamalar ile bilgilendirilmeli gerektiği önerisi sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Soru sorma, sorgulamaya dayalı öğrenme yaklaşımı, fen bilimleri öğretmenleri

ABSTRACT

The basis of inquiry is to ask questions. In inquiry-based science classes, teachers raise questions to their students. This study aimed to find out what kind of questions the teachers ask, for what purpose, and what kind of questions support the inquiry-based learning. The study was conducted with 36 science teachers with various demographic characteristics. Descriptive analysis method was used in the analysis of the answers given to three open-ended questions by teachers. The results revealed that the most frequent question types asked by teachers in inquiry-based classrooms are open-ended questions and multiple answer questions. As for the purpose of questioning, their most frequent answers are making measurement and evaluation and assessing the students' prior knowledge. In the third question, the science teachers answered that "why questions" and "the questions about problem determination and solution" are the most effective questions in inquiry-based support. Science teachers should be informed with effective practices to ask effective questions in inquiry-based classrooms.

Keywords: Asking questions, inquiry-based learning, science teachers

Giriş

Son yıllarda öğrencileri bilimsel süreçlerle ve bilimsel faaliyetlerle meşgul etmek, fen öğreniminde temel bir yaklaşım haline gelmiştir (National Research Council, [NRC], 1996). Bu bağlamda, fen derslerinde sorgulama temelli öğrenme yaklaşımının benimsenmesinin uygun olacağı birçok çalışmada belirtilmektedir (Kaya & Yılmaz, 2016; Keçeci, 2014; Nasution, 2018; Varlı & Uluçınar Sağır, 2019). Bybee (2002) bilimsel sorgulamayı, doğal dünya ile ilgili deneysel kanıtlar aracılığıyla sonuçlanan gözlemler ve deneyler süreci olarak tanımlamaktadır. Hofstein ve Lunetta (2004) sorgulamayı, bilimsel araştırmaya dayalı kanıtları, öğrenenlerin doğal dünya olgusunu inceleme yeteneklerini vurgulayarak, kanıtlara dayalı sonuçları yorumlayarak ve sorgulama sürecinde bilimsel basamakları göstermek için kendi ifadelerini tartışmak olarak tanımlamıştır.

Fen eğitimcileri, öğrencilerin bilimsel olguları keşfetmelerine, eleştirel düşünme ve bilimsel argümantasyon yeteneklerini geliştirmelerine ve akranları ile birlikte çalışabilmelerine yardımcı olan sorgulamaya dayalı öğretim uygulamalarının fen derslerinde kullanılmasını savunmaktadır (Ecevit & Kaptan, 2021; Hwang & Chen, 2017; Wartono ve ark., 2018; Wolf & Fraser, 2008). Derslerde sorgulamaya dayalı aktivitelerin kullanımını öğrencilerin fen dersine olan ilgisini arttırmanın yanı sıra fen dersine yönelik motivasyonlarını da arttırmaktadır (Damjanovic, 1999; Heindl, 2020; Hwang & Chen, 2017). Öğrencilerin kendi düşünce çerçevelerini geliştirmeye teşvik eden sorgulamaya dayalı dersler karmaşıktır ve planlamak zaman alıcıdır ancak öğrenme üzerinde son derece etkilidir (Bevino ve ark., 1999). Yukarıda

Geliş Tarihi/Received: 21.12.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 27.03.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Fatih GÜRBÜZ
E-posta: fgurbuz@bayburt.edu.tr

Cite this article: Gürbüz, F., & Bostan Sarioğlan, A. (2022). Fen bilimleri öğretmenlerinin sorgulamaya dayalı öğrenmede soru sormaya yönelik görüşlerinin incelenmesi. *Current Perspectives in Social Sciences*, 26(2), 237-244.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

da bahsedildiği üzere sorgulamaya dayalı öğretimin öğrenme üzerinde oldukça etkili bir yöntem olduğu yapılan çalışmalar ile gösterilmektedir. Bu nedenle de dünyada olduğu gibi ülkemizde de öğretim programlarının benimsediği öğretim yaklaşımları üzerinde etkili olmuştur.

Fen bilimleri dersi öğretim programları düzenlenirken öğrencilerin sorgulayabilecekleri öğrenme ortamlarının oluşturulmasının gerekliliği vurgulanmıştır. Ülkemizde 2013 ve 2018 yıllarında yenilenen Fen bilimleri dersi öğretim programlarında sorgulamaya dayalı öğrenme yaklaşımı temele alınmıştır (Millî Eğitim Bakanlığı, [MEB], 2013; 2018). Fen bilimleri dersi öğretim programlarında sorgulamaya dayalı fen derslerinde öğretmenlere ve öğrencilere düşen rollere de açıklık getirilmiştir. Öğretmenlerin rolü, öğrencilerini teşvik eden ve rehber olarak tanımlanmıştır (MEB, 2018). Fen dersinde öğretmen, öğrenme yönünü sağlamak için genellikle yetkili bir figür olarak algılanır. Bu nedenle, fen derslerinde öğretmenlerin oynadığı roller öğrencilerin fen öğrenimindeki deneyimlerini şekillendirmede yardımcı olur (Zhai & Tan, 2015). Etkili öğretmenlerin özellikleri arasında, motive edici ve teşvik edici rolleri (Aulls ve ark., 2015; Walker & Shore, 2015) ile birlikte öğrencilerinin araştırma becerilerinin gelişiminde tanılayıcı, kolaylaştırıcı, yol gösterici, deneyci, yenilikçi ve işbirlikçi (Collins, 1998; Crawford, 2000) rolleri önemli bir yer alır. Öğretmen çalışma alanını tanımlar, çevreyi, materyalleri ve zamanı düzenler ve çalışmalarını kolaylaştırmak için gruplar arasında hareket eder (Ash & Bell, 1999).

Bununla birlikte, birçok araştırmacı (Crawford 2000; Keys & Bryan, 2001; Wallace & Kang, 2004), öğretmenin sorgulamaya dayalı öğretim uygulamasında çok önemli bir rol oynadığını belirtmiştir. Fen öğretmenleri, bilimsel sorunun derin bir şekilde anlaşılmasını, güçlü sorgulamaya dayalı öğretim uygulamalarını, öğrencileri sorgulama faaliyetleri yürütmelerine rehberlik etme ve organize etme gibi yetenek ve becerilere sahip olmalıdır (Crawford, 2000; Jeanpierre ve ark., 2005; Keys & Bryan, 2001; Wallace & Kang, 2004). Öğretmenlerin sorgulama temelli öğretimi gerçekleştirmek için gerekli yeni rolleri üstlenememesi öğretimin etkinliğini sınırlandıracaktır (Anderson, 2002). Öğretmenler sorgulama sürecini yönetmede bu kadar önemli roller üstlenirken, yapılan çalışmalarda birçok öğretmenin bilimsel açıdan değerlendirildiğinde sorgulama ile ilgili çok az deneyime sahip oldukları görülmektedir (Anderson, 2007; Windschitl, 2004). Bu durumda sorgulama temelli öğretimde öğretmenden kaynaklı sorunlara neden olmaktadır.

Roth (1996) sorgulama temelli sınıflarda öğretmen sorularının önemli bir rol oynadığını belirtmiştir. Bu çalışmada da belirtildiği gibi öğretmenlerin sorgulamaya dayalı öğretim sırasında öğrencilerine sorular yönelmesi gerekmektedir. Öğretmen öğrencilerine yönelttiği soruları öğrencilerinin fikirlerini ortaya çıkarmak, fikirlere açıklık getirmek ve bu fikirlerin derinliğine inmek için sormaktadır (Chin, 2006). Sorgulama temelli öğrenme ortamlarında öğretmenler öğrenmeyi kolaylaştırmak için öğrencilere sorular yöneltilmektedirler ve bu sorulara olası öneriler geliştirmelerini istemektedirler (Dunkhase, 2003; Kim, 2020; Colley & Windschitl, 2016). Öğrencilerin ise sorgulamaya dayalı etkinlikleri anlamaları öğretmenleri ile etkileşimli soru cevap söylemlerine girmeleri ile belirlenmektedir (Kim, 2021). Öğretmenler bu süreçlerde öğrencilerini yalnızca tartışmaya dahil etmek için soru sormaz, aynı zamanda daha çok süreci değerlendirmeye yönelik sorular sorarlar (Creemers & Kyriakides, 2006). Bu çalışmaların sonuçlarında da belirtildiği gibi sorgulama temelli öğretimde öğretmenlerin öğrencilere yönelttiği soruların çok çeşitli amaçları vardır. Sorgulama temelli sınıflarda öğretmenlerin sadece hangi tip soruları ne sıklıkta sordukları değil ayrıca bu soruları hangi sırada sordukları ve cevaplarını nasıl takip ettikleri de incelenmelidir (Rutten ve ark., 2015). Fen derslerinde soru sormak merak duygusunun gelişimi için önemlidir. Sınıf soruları öğretmenlerin öğrencilere yönelttiği sorular olabileceği gibi, öğrencilerin öğretmenlerine ve sınıf arkadaşlarına yönelttiği sorular olarak da karşımıza çıkmaktadır. Öğrenciler önceki bilgilerine dayalı, öğrenme süreçlerine odaklı ve kendi bilgilerini değerlendirmelerine yönelik sorular sorarlar (Schmidt, 1993). Öğrencilerin çevresindeki olaylar ile ilgili sorularını bilimsel sorgulamanın merkezinde yer almaktadır (Chin & Osborne, 2008). Bu nedenle de sorgulama temelli fen sınıflarında öğrencilerin sorular sorarak sorgulamasını desteklemek önemlidir. Öğretmenler ise derslerinde öğrencileri soru sormaya teşvik etmeli ve bu yönde öğrencilerini cesaretlendirmelidir. Böylece öğrenciler öğretim sürecine daha fazla katılacak ve öğrenme sürecinde daha fazla sorumluluk alacaktır.

Öğretmenlerin derslerinde soru sormaları önemi kadar öğrencilerine hangi tür sorular yönelttikleri ve bu soruları hangi amaçlar ile sordukları da önemlidir. Sadece soru sormak için değil belli bir amaca yönelik sorular sormak öğrenciler üzerinde daha etkili olacaktır. Öğretmenlerin fen sınıflarında öğrencileri yönelttikleri soru türleri ve bu soruların sorulma amaçlarının ortaya çıkarılması da önemlidir. Buradan yola çıkarak bu çalışmada "Fen bilimleri öğretmenlerinin sorgulama temelli fen derslerinde soru sormaya yönelik görüşleri nelerdir?" araştırma sorusuna cevap aranmıştır.

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu araştırma fen bilimleri öğretmenlerinin görüşlerini belirlemeye yönelik yapıldığı için betimsel araştırma modeli ile yürütülmüştür. Bu modelde sadece mevcut durumun ayrıntılı olarak betimlenmesi amaçlanmaktadır (Merriam, 1998).

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu Balıkesir il sınırlarında devlet okullarında görev yapan 36 fen bilimleri öğretmeni oluşturmaktadır. Bu araştırma 2018-2019 eğitim öğretim yılı ikinci döneminde sorgulama temelli öğretimin uygulamalarına yönelik düzenlenen seminere katılan fen bilimleri öğretmenleri ile gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubundaki öğretmenlerin belirlenmesinde kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu örnekleme yöntemi ile araştırmacı kısa zamanda kolay ulaşılabilir ve uygulama yapılabilir bir örnekleme ulaşmayı amaçlamaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2005) ve araştırmacıya kolaylık, zaman ve maliyet açısından pek çok avantaj sağlar (Miles & Huberman, 1994). Çalışma grubundaki öğretmenlerin demografik bilgileri aşağıda Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1.
Öğretmenlerin Demografik Bilgileri

Cinsiyet	n	Öğrenim Düzeyi	n	Öğretmenlik Deneyimi	n
Kadın	14	Lisans	29	1-5 yıl	5
				6-10 yıl	13
				11-15 yıl	3
Erkek	22	Lisansüstü	7	16-20 yıl	6
				21-25 yıl	4
				26 yıl ve üstü	5

Çalışma grubundaki öğretmenlerden 14'ü kadın, 22'si erkektir. Öğrenim düzeylerine göre 29 öğretmen lisans mezunu iken 7 öğretmen lisansüstü öğrenim düzeyine sahiptir. Öğretmenlik deneyim sürelerine göre öğretmenler çeşitlilik göstermektedir. 1-5 yıl arası deneyime sahip öğretmen sayısı ile 26 yıl üzeri deneyime sahip öğretmen sayısı eşittir. En az 11-15 yıl arası deneyime sahip öğretmene ulaşılmıştır. En fazla 6-10 yıl arası deneyime sahip öğretmen ile çalışılmıştır.

Verilerin Toplanması

Fen bilimleri öğretmenlerinin sorgulama temelli fen sınıflarında soru sormaya yönelik görüşlerini belirlemek için çalışma grubundaki öğretmenlere üç açık uçlu soru yazılı olarak yöneltilmiştir. Veri toplama aracındaki sorular hazırlandıktan sonra iki fen eğitimi uzmanının görüşü alınarak kapsam geçerliği sağlanmış ve uzman görüşleri doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Ardından açık uçlu soruların yapı geçerliğini belirlemek için dört fen bilimleri öğretmenine sorular pilot olarak uygulanmış ve soruların işleyişi hakkında fikir sahibi olunmuştur. Kapsam ve yapı geçerliği sonuçlarına göre gerekli düzeltmeler sonunda sorulara son şekli verilmiştir. Veri toplama aracında yer alan sorular şu şekildedir:

Öğretmenler sorgulamaya dayalı fen sınıflarında farklı amaçlara hizmet edebilecek çok çeşitli sorular sorabilir, bir fen bilimleri öğretmeni olarak;

1. Sorgulama temelli fen bilimleri derslerinizde hangi tür sorular soruyorsunuz?
2. Sorgulama temelli fen bilimleri derslerinizde sorduğunuz soruları hangi amaçla soruyorsunuz?
3. Fen bilimleri derslerinizde sorduğunuz hangi tür sorular sorgulama temelli öğrenmeyi desteklemektedir?

Verilerin Analizi

Bu çalışmada veri toplama aracından elde edilen verilerin betimsel analizi yapılmıştır. Nitel veri analizi yöntemlerinden biri olan betimsel analizde araştırmadan elde edilen veriler, sistematik ve açık bir şekilde betimlenir ve bu betimlemeler ardından açıklanır ve yorumlanır (Yıldırım & Şimşek, 2005).

Veri analizi sürecinde fen bilimleri öğretmenlerinin açık uçlu sorulara verdikleri cevaplar araştırmacı tarafından veri analizi sürecinde oluşturulan kategoriler altında toplanmıştır. Elde edilen veriler analiz süresince sürekli olarak birbiri ile karşılaştırılmış ve birbiri ile ilişkili cevaplar aynı cevap kategorisi altında toplanmıştır. Kategoriler, analiz süresince cevaplar doğrultusunda belirlenmiştir. Fen bilimleri öğretmenlerinin verdiği cevaplardan elde edilen cevapların birden fazla kategori altında yer aldığı durumlar olmuştur. Veri analizinin güvenilirliğini sağlamak için, rasgele belirlenen on öğretmenin verdiği cevaplar bir fen eğitimi uzmanı tarafından araştırmacıdan bağımsız olarak analiz edilmiştir. İki araştırmacı arası görüş birliği %89 olarak hesaplanmıştır ve bu oran veri analizinin güvenilir olduğunu göstermektedir (Miles & Huberman, 1994).

Öğretmenlerin verdikleri cevapların analiz sonucu elde edilen kategorilerde yer alma frekansları ve toplam frekans üzerinden cevap yüzdeleri hesaplanmıştır.

Bulgular

Bu bölümde fen bilimleri öğretmenlerinin sorgulama temelli sınıflarda sordukları sorular ile ilgili verdikleri cevapların analizinden elde edilen bulgular yer almaktadır. Tablo 2'de 1. sorunun (Sorgulama temelli fen bilimleri derslerinizde hangi tür sorular soruyorsunuz?) analizinden elde edilen bulgulara yer verilmektedir.

Tablo 2.
Sorgulama Temelli Sınıflarda Öğretmenin Sorduğu Soru Türlerine Ait Bulgular

Cevap Kategorileri	n	%
Birden çok yanıtı olabilen sorular	12	16
Açık uçlu sorular	9	12
Doğru yanlış soruları	8	10,8
Hazırbulunuşluğu ölçen sorular	7	9,3
Bilgi, kavrama, uygulama soruları	5	6,7
Dikkat çekme soruları	3	4
Çoktan seçmeli sorular	3	4
Düşünmeye sevk eden sorular	3	4
Günlük hayat ile ilgili sorular	3	4
Beyin fırtınasına yönelik sorular	3	4

Tablo 2.
Sorgulama Temelli Sınıflarda Öğretmenin Sorduğu Soru Türlerine Ait Bulgular (devamı)

Cevap Kategorileri	n	%
Araştırmaya odaklanma soruları	3	4
Eşleştirme soruları	2	2,7
Açıklatma soruları	2	2,7
Sorgulamayı başlatmak için sorular	2	2,7
Tahmin soruları	2	2,7
Ürün ortaya koyma becerisini ölçmeye yönelik sorular	1	1,3
Hatırlatma soruları	1	1,3
Anlamayı başlatma soruları	1	1,3
Pekiştirme soruları	1	1,3
Güdüleme soruları	1	1,3
Yapılandırılmış sorular	1	1,3
Rehberli sorular	1	1,3
Yeni öğrenme yollarını aramaya yönelik sorular	1	1,3
Toplam	75	100

Fen bilimleri öğretmenlerinin sorgulama temelli fen sınıflarında sordukları sorularda en sık %16 ile birden çok yanıtı olabilen sorular temasındaki cevaplar ile karşılaşmıştır. Bu sorularda tek bir doğru cevabın olmadığı ve çok sayıda öğrenciye ulaşmada etkili olduğunu belirtmişlerdir. Bir diğer cevap temasında öğretmenlerin %12'si sorgulama temelli sınıflarında en sık açık uçlu sorular sordukları cevabını vermiştir. Bu temada yer alan cevap veren öğretmenler açık uçlu soruların öğretimin her aşamasında kullanılabildiğini ve öğrenciler hakkında dönüt almada etkili olduğunu belirtmiştir. Öğretmenlerin sınıflarında sıklıkla kullandıkları soru türü olarak doğru-yanlış soru türü teması ile cevapların %10,8'inde karşılaşmıştır. Öğretmenlerin sorgulama temelli sınıflarında hazırbulunuşluğu ölçen soru sordukları teması ile karşılaşılma oranı %9,3'tür. Bu temada yer alan cevap veren öğretmenler en fazla öğretimden önce öğrencilerin hazırbulunuşluk düzeylerini belirlemeye yönelik sorular yönelttiklerini belirtmiştir. Fen bilimleri öğretmenlerinin %6,7'si öğrencilere bilgi, kavrama, uygulama seviyelerinde sorular sorduklarını belirtmiştir. Dikkat çekme soruları, çoktan seçmeli sorular, düşünmeye sevk eden sorular, günlük hayat ile ilgili sorular, beyin fırtınasına yönelik sorular ve araştırmaya odaklanma soruları temalarının her birinde öğretmenlerin %4'nün verdiği cevaplar yer almaktadır. Öğretmenlerin %2,7'sinin verdiği cevapların her biri eşleştirme soruları, açıklatma soruları, sorgulamayı başlatmak için sorular ve tahmin soruları cevap temalarında yer almıştır. Diğer cevap temaları olan ürün ortaya koyma becerisini ölçmeye yönelik sorular, hatırlatma soruları anlamayı paylaşma soruları, pekiştirme soruları, güdüleme soruları, yapılandırılmış sorular, rehberli sorular ve yeni öğrenme yollarını aramaya yönelik sorular temaları ile öğretmenlerin %1,3'ünde karşılaşmıştır.

Tablo 3'te 2. sorunun (Sorgulama temelli fen bilimleri derslerinizde sorduğunuz soruları hangi amaçla soruyorsunuz?) analizinden elde edilen bulgulara yer verilmektedir.

Tablo 3.
Sorgulama Temelli Sınıflarda Öğretmenlerin Sorduğu Soruların Amaçlarına Ait Bulgular

Cevap Kategorileri	n	%
Ölçme-değerlendirme	19	28
Ön bilgilerini belirleme	18	26,5
Öğrencilerde merak uyandırma	4	5,9
Konunun günlük hayat ile ilişkisini anlama	3	4,4
Doğru cevaba ulaşma	3	4,4
Kavramayı hızlandırma	2	2,9
Dikkat çekme	2	2,9
Öğrendiklerini farklı alanlara uygulama	2	2,9
Düşünmeye sevk etme	2	2,9
Sorgulamayı başlatma	2	2,9
Öğrencilerin dersi dinleyip dinlemediğini anlama	2	2,9
Farklı çözüm yollarına yönlendirme	1	1,5
Yaparak-yaşayarak öğrenme	1	1,5
Üst düzey öğrenme becerilerini geliştirme	1	1,5
Pekiştirme	1	1,5
Kendi araştırma sorularını bulmaya yardım etme	1	1,5
Öğrendiklerini kendi cümleleri ile ifade etme	1	1,5
Tahmin	1	1,5
Okuduğunu anlama	1	1,5
Çevresi ile ilgili farkındalık yaratma	1	1,5
Toplam	68	100

Sorgulama temelli fen sınıflarında en çok hangi amaçla sorular sorduklarına yönelik öğretmenlerin verdiği cevapların analizinden elde edilen bulgular şu şekildedir. En sık karşılaşılan öğretmenlerin %28'inin verdiği cevaplar ölçme-değerlendirme amacıyla soru sorma temasında yer almıştır. Bu temada yer alan cevaplar veren öğretmenler öğrencilerin sahip oldukları fikirlerin belirlenmesi, öğretimin etkilerinin incelenmesi ve öğrencilerin öğretim sonrası bilişsel yapılarının değerlendirilmesine yönelik sorular sorduklarını belirtmiştir. Öğretmenlerin %26,5'i öğrencilerin ön bilgilerini belirleme amacı ile soru sordukları cevabını vermiştir. Bir diğer sık karşılaşılan cevap teması olan merak uyandırmak için soru sorma temasında öğretmenlerin %5,9'unun verdiği cevaplar yer almıştır. Konunun günlük hayat ile ilişkisini anlama cevap temasında öğretmenlerin %4,4'nün verdiği cevaplar yer almıştır. Bu temada yer alan cevap veren öğretmenler öğrencilerin yeni öğrenecekleri kavramın günlük yaşam ile ilişkisini kurmak amacı ile sorular sorduklarını belirtmiştir. Öğretmenlerin %4,4'ü öğrencilerin doğru cevaba ulaşmasını sağlamak amacı ile sorular sordukları cevabını vermiştir. Kavramayı hızlandırma, dikkat çekme, öğrendiklerini farklı alanlara uygulama, düşünmeye sevk etme, sorgulamayı başlatma, öğrencilerin dersi dinleyip dinlemediğini anlama temalarının her birinde öğretmenlerin %2,9'nun verdiği cevaplar yer almıştır. Diğer cevap temaları olan farklı çözüm yollarına yönlendirme, yaparak-yaşayarak öğrenme, üst düzey öğrenme becerilerini geliştirme, pekiştirme, kendi araştırma sorularını bulmaya yardım etme, öğrendiklerini kendi cümleleri ile ifade etme, hatırlatma, tahmin, okuduğunu anlama, çevresi ile ilgili farkındalık yaratma temalarının her birinde öğretmenlerin %1,5'nin verdiği cevaplar yer almıştır. Bu temalarda yer alan öğretmen cevaplarının oranı diğer temalara oranla daha azdır.

Tablo 4'te 3. sorunun (Fen bilimleri derslerinizde sorduğunuz hangi tür sorular sorgulama temelli öğrenmeyi desteklemektedir?) analizi sonucu elde edilen bulgulara yer verilmektedir.

Tablo 4.
Fen Bilimleri Derslerinde Sorguğu Hangi Tür Soruların Sorgulama Temelli Öğrenmeyi Desteklediğine Ait Bulgular

Cevap Kategorileri	n	%
Neden niçin soruları	11	22
Problem belirleme ve çözümü ile ilgili	6	12
Açık uçlu sorular	5	10
Araştırmaya odaklı sorular	5	10
Günlük hayat ile ilişkili sorular	4	8
Sentezleyici sorular	3	6
Analiz soruları	2	4
Doğru-yanlış soruları	2	4
Hazırbulunuşluk soruları	2	4
Çözümü test ederek doğruluğu kanıtlama soruları	1	2
Buluş soruları	1	2
Böyle bir durumda fikrin nasıl değişir	1	2
Bu bilgi benim ne işime yarar	1	2
Tahmin soruları	1	2
Fark ve benzerlikleri belirleyen sorular	1	2
Beyin fırtınası	1	2
Merak uyandırıcı sorular	1	2
Dikkat çekici sorular	1	2
Tanım soruları	1	2
Toplam	50	100

Fen bilimleri öğretmenlerinin sınıflarında sordukları hangi tür soruların sorgulama temelli öğretimi desteklediği sorusunda neden niçin soruları teması ile en sık (%22) karşılaşılmıştır. Fen bilimleri öğretmenleri sınıflarında problem belirlemeye ve bu problemin çözümüne yönelik sorular sormanın sorgulamayı desteklediği görüşündedir. Bu cevap teması ile cevapların %12'sinde karşılaşılmıştır. Fen bilimleri öğretmenlerinin verdikleri cevaplarda açık uçlu soruların ve araştırmaya odaklı soruların sorgulamayı desteklediği temaları ile %10 oranında karşılaşılmıştır. Fen bilimleri öğretmenlerinin %8'i günlük hayat ile ilişkili sorular sormanın sorgulamayı desteklediği cevabını vermiştir. Öğretmenlerin %6'sı sentezleyici soru sorular sormanın sorgulama temelli öğretimi desteklediği görüşündedirler. Analiz soruları, doğru-yanlış soruları ve hazırbulunuşluk soruları cevap temalarının her birinde öğretmenlerin verdiği cevapların %4'ü yer almaktadır. Diğer cevap temaları olan çözümü test ederek doğruluğu kanıtlama soruları, buluş soruları, böyle bir durumda fikrin nasıl değişir, bu bilgi benim ne işime yarar, tahmin soruları, fark ve benzerlikleri belirleyen sorular, beyin fırtınası, merak uyandırıcı sorular, dikkat çekici sorular, tanım soruları temalarının her birinde öğretmenlerin %2'sinin verdiği cevaplar yer almıştır.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada fen bilimleri öğretmenlerine yöneltilen üç sorunun analizi sonucu elde edilen bulgular dikkate alındığında, 1. sorunun analizi sonucu elde temalarda 75 cevap yer alırken, 2. sorunun analizinde elde edilen temalarda 68 cevap, 3. sorunun analiz sonucu elde edilen temalarda 50 cevap yer almıştır. Öğretmenlerin her bir soruya verdiği cevaplar analiz edilmesi sonucu, her soru için farklı sayıda tema elde edilmiştir. En fazla tema ve bu temalarda cevapların yer alma frekansı ile 1. soruda, en az 3. soruda karşılaşılmıştır.

Sorgulamaya dayalı fen öğretiminin temelinde soru sorma fikri yatmaktadır. Sorgulama temelli fen sınıflarında öğretmenlerin öğrencilere yönelttiği sorular çeşitlilik gösterebilmektedir. Bu çalışmanın sonuçlarında, fen bilimleri öğretmenlerinin derslerinde öğrencilere farklı türlerde sorular sordukları belirlenmiştir. Benzer olarak Çakan (2004) ilk ve ortaöğretim öğretmenlerinin derslerinde çok çeşitli soru tür-

leri kullandıkları sonucu ile karşılaşmıştır. Bu çalışmanın sonucunda, öğretmenler sorgulama temelli fen derslerinde en sık birden fazla yanıt olabilen sorular ve açık uçlu sorular sorduklarını belirtmişlerdir. Öğretmenler birden fazla yanıt olabilen sorular yöneltilen tek bir doğru cevap olmadığı için öğrencilerin verdiği cevapları çeşitlendirdiği ve fikirlerini rahatça açıklamaya çekinmedikleri cevabını vermişlerdir. Benzer olarak öğretmenin sorduğu sorulara öğrencilerin verdiği cevapların değerlendirilmesinin öğrencilerin öğrenmeleri üzerinde çok etkili olmadığı yapılan çalışmalarda belirtilmiştir (Kaya & Kılıç, 2010). Aktaş (2017) çalışmasında soruların öğrencilere düşünme ve düşündüklerini söyleme için uygun ortam sağlayan bir araç olduğunu belirtmiştir. Bu çalışma sonucunda, fen bilimleri öğretmenleri sorgulama temelli sınıflarda açık uçlu sorular sormanın öğrencilerin verdiği cevap çeşitliliğini arttırdığı görüşündedirler. Benzer olarak, McNeill ve Pimentel (2010) açık uçlu soru sormanın öğrencileri argüman sunmada desteklediği ve kendi aralarında etkileşime geçmede etkili olduğunu belirtmektedirler. Fen bilimleri öğretmenleri sorgulama temelli fen derslerinde doğru yanlış türünde sorular kullandıklarını belirtmiştir. Benzer bir sonuç olan, ilköğretim öğretmenlerinin öğrencilerine doğru yanlış türünde sorular yönlendirdikleri ve bu soruların öğrencilerin bilişsel yapıları üzerinde etkili olduğu ile Çakan (2004) yaptığı çalışmada karşılaşmıştır. Bu çalışmadan elde edilen bir başka sonuçta, fen bilimleri öğretmenlerinin sorgulama temelli fen derslerinde sorduğu soru türleri arasında hazırbulunmuşluğu ölçen sorular cevabı ile karşılaşılmasıdır. Öğretmenler derslerde bilgi, kavrama, uygulama soruları sorduklarını belirtmişlerdir. Fen bilimleri öğretmenleri sorgulamaya dayalı fen derslerinde günlük hayat soruları sorduklarını belirtmiştir. NRC (1996) da belirtildiği gibi bilimsel bir soru gerçek yaşamdaki bir olayın, sistemin ya da olgunun merkezindedir ve bu sorular bilimsel bir olgu ile ilgili açıklama yapılabilmesi için veri toplama ve kullanma, araştırmalar yapmaya olanak sağlar. Bu nedenle de az sayıda öğretmen günlük hayat soruları sorduklarını söylese de aslında bu soruların sorgulama temelli derslerde daha fazla kullanılması önemlidir. Öğretmenlerin çok az bir kısmı sorgulama temelli fen derslerinde çoktan seçmeli sorular kullandıklarını belirtmiştir. Çoktan seçmeli soruların öğrencilerin sahip oldukları fikirlerin belirlenmesinde kısıtlı bir etkiye sahip olduğu söylenebilmektedir (Çakan, 2004). Bu nedenle de sınıflarda bu tür soruları sormanın etkili olmadığı ve bu çalışmada çok sayıda öğretmen tarafından tercih edilmediği görülmektedir.

Fen bilimleri öğretmenlerine sorgulama temelli fen derslerinde hangi amaçlarla soru sordukları sorulduğunda en sık ölçme-değerlendirme temasında yer alan cevaplar ile karşılaşmıştır. Öğretmenler sorgulama temelli fen sınıflarında en çok ölçme ve değerlendirme amaçlı sorular sorduklarını belirtmiştir. Benzer olarak Akyol ve ark. (2013) soruların öğrencilerin anlamalarını değerlendirme aracı olarak kullanıldığını belirtmektedir. Yapılan çalışmalarda öğretmenlerin ölçme ve değerlendirme için en çok soru cevap tekniğini tercih ettikleri görülmektedir (Çepni & Şenel Çoruhlu, 2010). Öğretmenlerin soru sorma amaçlarından biri de öğrencilerin sahip oldukları ön bilgilerini belirlemek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öğrencilerin ön bilgi düzeylerini belirlemek sorgulama temelli öğretim içinde önemlidir çünkü öğretim süreci öğrencilerin sahip oldukları ön bilgiler üzerinde şekillendirilmektedir. Driver (1989) ile Strike ve Posner (1982) öğrencilerin ön bilgilerinin belirlenmesinin öğretim üzerinde etkili olduğunu ve öğrencilerde kavramsal değişim için gerekli olduğunu belirtmiştir. Öğretmenler öğrencilerde merak uyandırmak amacı ile derslerinde öğrencilere sorular sorduklarını belirtmiştir. Derse girişte öğrencilerde merak duygusu oluşursa, öğrenciler öğrenmede daha istekli olacaktır. Çalışmadan, öğretmenlerin öğrencilerin merak duygusuna yönelik sorular sordukları sonucu elde edilmiştir. Zion ve Sadeh (2007) yaptıkları çalışmada, açık sorgulama sınıflarında merak duygusu fazla olan lise öğrencilerinin soru sormada daha iyi oldukları ve sorgulama temelli öğretimde daha başarılı oldukları belirtilmiştir. Öğrencilerin merak duygusunu geliştirmek sorgulama temelli öğretimde başarılı olmalarında etkili olacaktır. Öğretmenler sorgulama temelli fen derslerinde soru sorma amaçlarından biri olarak öğrencilerinin doğru cevaba ulaşmasını sağlama olarak belirtmiştir. Sorular aracılığıyla öğretmenler öğrencileri kavram ile ilgili doğru cevaba ulaşmasına yardım ettiklerini düşünmektedir.

Öğretmenler fen sınıflarında sorduğunuz hangi tür sorular sorgulama temelli öğrenmeyi desteklediği sorusuna en fazla neden niçin soruları şeklinde cevap vermiştir. Öğretmenler ayrıca öğrenilecek kavram ile ilgili bir problem belirlendiğinde öğrencilerin bu problemin çözümü ile ilgili daha fazla soru sormaya hevesli olduğundan bahsetmiştir. Bu durumda sorgulama temelli öğretimde problem durumunun tartışılması gerekliliğini ve bu tür öğrenmenin aslında öğrencileri soru sormaya teşvik ettiğini göstermektedir. Açık uçlu sorgulamada öğrenciler derse başlamadan önce kendi problem durumlarını belirler ve bu problemin çözümüne yönelik hipotez kurarak test ederler (NRC, 1996; Roth, 1996). Aslında problem çözümü sorgulama temelli öğretimin doğasında mevcuttur. Öğretmenler araştırma odaklı sorular sormanın öğrencileri soru sormaya teşvik ettiği konusunda fikir beyan etmişlerdir. Öğrenciler neyi araştıracağı, nereden araştıracağı ve nasıl araştıracağı konusunda bile öğretmenlerine çok fazla sorular yöneltilmektedir (Alberta Learning, 2004). Öğretmenler, araştırma alışkanlığı kazanmış bir öğrencinin soru sormaya daha fazla hevesli olduğu görüşündedirler.

Öneriler

Fen bilimleri öğretmenlerinin sınıflarında sorgulama temelli öğretimi desteklemeye yönelik çok çeşitli soru türü kullandıkları ve bu soruları farklı amaçlara yönelik sordukları belirlenmiştir. Bu sonuçlar doğrultusunda aşağıdaki önerilerde bulunulmuştur.

Fen derslerinde soru sormak öğrenme üzerinde oldukça etkilidir. Öğretmenler ne tür soruları hangi amaçlar ile soracakları konusunda bilgi sahibi olmalıdır. Öğretmenlere sorgulama temelli öğretimde kullanabilecekleri sorular hazırlamada uygulamalar yaptırılmalıdır. Bu sayede öğretmenleri de bu tür sorular ile öğretimi desteklemede daha etkin rol oynayabilirler. Özellikle sınıf ortamında sordukları sorular kadar öğretmenlerin yazılı sınavlarda öğrencilere yönelttikleri sorularda başka araştırmalarda araştırma konusu olabilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Etik Komitesi Onayı: Bu çalışma için etik komite onayı Balıkesir Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Komisyonu'ndan alınmıştır (Tarih: 11.02.2021, No: E-19928322-302.08.01-10777).

Yazar Katkıları: Fikir – F.G.; Tasarım – A.B.S.; Denetleme – F.G.; Kaynaklar –A.B.S.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi – A.B.S.; Analiz ve/veya Yorum – F.G., A.B.S.; Literatür Taraması – F.G., A.B.S.; Yazıyı Yazan – F.G., A.B.S.; Eleştirel İnceleme – F.G.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Ethics Committee Approval: Ethics approval was obtained from Balkesir University Social and Human Sciences Ethics Committee (Date: 11.02.2021, No: E-19928322-302.08.01-10777).

Author Contributions: Concept – F.G.; Design – A.B.S.; Supervision – F.G.; Resources – A.B.S.; Data Collection and/or Processing – A.B.S.; Analysis and/or Interpretation – F.G., A.B.S.; Literature Search – F.G., A.B.S.; Writing Manuscript – F.G., A.B.S.; Critical Review – F.G.

Conflict of Interest: The authors declare that they have no competing interest.

Financial Disclosure: The authors declare that this study had received no financial support.

Kaynaklar

- Aktaş, E. (2017). Öğretmen adaylarının farklı metin türlerine yönelik soru sorma becerilerinin yenilenmiş Bloom taksonomisine göre değerlendirilmesi. *Electronic Turkish Studies*, 12(25), 99-118. [Crossref]
- Akyol, H., Yıldırım, K., Ateş, S., & Çetinkaya, Ç. (2013). Anlamaya yönelik ne tür sorular soruyoruz? *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(1), 41-56. Alberta Learning (2004). *Focus on inquiry: A teacher's guide to implementing inquiry-based learning*. University of Alberta Libraries.
- Anderson, R. D. (2002). Reforming science teaching: What research says about inquiry? *Journal of Science Teacher Education*, 13(1), 1-12. [Crossref]
- Anderson, R. D. (2007). "Inquiry as an organizing theme for science education". In S. K. Abell & N. G. Lederman (Eds.), *Handbook of Research on Science Education*. Erlbaum, 807-830.
- Ash, D., & Bell, K. B. (1999). "Identifying inquiry in the K-5 classroom". In: *Foundations Volume II: Amonograph for professionals in science, mathematics, and technology education: Inquiry, Thoughts, Views, and Strategies for the K-5 Classroom*. National Science Foundation, 79-85.
- Aulls, M. W., Magon, J. K., & Shore, B. M., (2015). The distinction between inquiry-based instruction and non-inquiry-based instruction in higher education: A case study of what happens as inquiry in 16 education courses in three universities. *Teaching and Teacher Education*, 51, 147-161. [Crossref]
- Bevevino, M. M., Dengel, J. & Adams, K., (1999). Constructivist theory in the classroom internalizing: Concepts through inquiry learning. *The Clearing House*, 72(5), 275-278. [Crossref]
- Bybee, R. W. (2002). "Scientific inquiry, student learning, and the science curriculum". In R. W. Bybee (Ed.), *Learning Science and the Science of Learning*. NSTA Press, 25-35. [Crossref]
- Chin, C. (2006). Classroom interaction in science: Teacher questioning and feedback to students' responses. *International Journal of Science Education*, 28(11), 1315-1346. [Crossref]
- Chin, C., & Osborne, J. (2008). Students' questions: A potential resource for teaching and learning science. *Studies in Science Education*, 44(1), 1-39. [Crossref]
- Colley, C., & Windschitl, M. (2016). Rigor in elementary science students' discourse. *Science Education*, 100(6), 1009-1038. [Crossref]
- Collins, A. (1998). National science education standarts: A political document. *Journal of Research in Science Teaching*, 35(7), 711-727. [Crossref]
- Crawford, B. A. (2000). Embracing the essence of inquiry: New roles for science teachers. *Journal of Research in Science Teaching*, 37(9), 916-937. [Crossref]
- Creemers, B. P. M., & Kyriakides, L. (2006). Critical analysis of the current approaches to modelling educational effectiveness: The importance of establishing a dynamic model. *School Effectiveness and School Improvement: An International Journal of Research, Policy and Practice*, 17(3), 347-366. [Crossref]
- Çakan, M. (2004). Öğretmenlerin ölçme-değerlendirme uygulamaları ve yeterlik düzeyleri: İlk ve Ortaöğretim. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(2), 99-114. [Crossref]
- Çepni, S., & Şenel Çoruhlu, T. (2010). Alternatif ölçme ve değerlendirme tekniklerine yönelik hazırlanan hizmet içi eğitim kursundan öğretime yansımalar. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(28), 117-128. [Crossref]
- Damjanovic, A. (1999). Attitudes toward inquiry-based teaching: Differences between preservice and in-service teachers. *School Science and Mathematics*, 99, 71-76. [Crossref]
- Driver, R. (1989). Students' conceptions and the learning of science. *International Journal of Science Education*, 11(5), 481-490. [Crossref]
- Dunkhase, J. A. (2003). The coupled-inquiry cycle: A teacher concerns-based model for effective student inquiry. *Science Educator*, 12(1), 10-15.
- Ecevit, T., & Kaptan, F. (2021). 21. yüzyıl becerilerinin kazandırılmasına yönelik tasarlanan argümantasyon destekli araştırma-sorgulamaya dayalı öğretim modelinin betimlenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36(2), 470-488.
- Heindl, M. (2020). An extended short scale for measuring intrinsic motivation when engaged in inquiry-based learning. *Journal of Pedagogical Research*, 4(1), 22-30. [Crossref]
- Hofstein, A., & Lunetta, V. N. (2004). The laboratory in science education: Foundations for the twenty-first century. *Science Education*, 88, 28-54. [Crossref]
- Hwang, G. J., & Chen, C. H. (2017). Influences of an inquiry-based ubiquitous gaming design on students' learning achievements, motivation, behavioral patterns, and tendency towards critical thinking and problem solving. *British Journal of Educational Technology*, 48(4), 950-971. [Crossref]
- Jeanpierre, B., Oberhauser, K., & Freeman, C. (2005). Characteristics of professional development that effect change in secondary science teachers' classroom practices. *Journal of Research in Science Teaching*, 42(6), 668-690. [Crossref]
- Kaya, O. N. & Kılıç, Z. (2010). Fen sınıflarında meydana gelen diyaloglar ve öğrenme üzerine etkileri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 18(1), 115-130.
- Kaya, G., & Yılmaz, S. (2016). Açık sorgulamaya dayalı öğrenmenin öğrencilerin başarısına ve bilimsel süreç becerilerinin gelişimine etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(2), 300-318. [Crossref]
- Keçeci, G. (2014). *Araştırma ve Sorgulamaya Dayalı Fen Öğretiminin Öğrencilerin Bilimsel Süreç Becerilerine ve Tutumlarına Etkisi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Keys, C. W., & Bryan, L. A. (2001). Co-constructing inquiry-based science with teachers: Essential research for lasting reform. *Journal of Research in Science Teaching*, 38(6), 631-645. [Crossref]
- Kim, M. (2020). Teacher scaffolding strategies to transform whole-classroom talk into collective inquiry in elementary science classrooms. *Alberta Journal of Educational Research*, 66(3), 290-306.

- Kim, M. (2021). Student agency and teacher authority in inquiry-based classrooms: Cases of elementary teachers' classroom talk. *International Journal of Science and Mathematics Education*, 1-22. [\[Crossref\]](#)
- McNeill, K. L., & Pimentel, D. S. (2010). Scientific discourse in three urban classrooms: The role of the teacher in engaging high school students in argumentation. *Science Education*, 94, 203-229. [\[Crossref\]](#)
- Merriam, S. B. (1998). *Qualitative Research and Case Study Applications in Education*. Jossey-Bass Publishers.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*. Sage.
- Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], (2013). Fen bilimleri dersi öğretim programı (İlkokul ve Ortaokul 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar). Millî Eğitim Bakanlığı, Temel Eğitim Genel Müdürlüğü.
- Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], (2018). Fen bilimleri dersi öğretim programı (İlkokul ve Ortaokul 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar). Millî Eğitim Bakanlığı, Temel Eğitim Genel Müdürlüğü.
- National Research Council [NRC], (1996). *National Science Education Standards*. The National Academies Press.
- Nasution, W. N. (2018). The effects of inquiry-based learning approach and emotional intelligence on students' science achievement levels. *Journal of Turkish Science Education*, 15(4), 104-115.
- Roth, W. M. (1996). Teacher Questioning in an Open-Inquiry Learning Environment: Interactions of Context, Content, and Student Responses. *Journal of Research in Science Teaching*, 33(7), 709-736. [\[Crossref\]](#)
- Rutten N., van der Veen, J. T., & van Joolingen, W. (2015). Inquiry based whole-class teaching with computer simulations in physics. *International Journal of Science Education*, 37(8), 1225-1245. [\[Crossref\]](#)
- Schmidt, H.G. (1993). Foundations of problem-based learning: Rationale and description. *Medical Education*, 17, 11-16. [\[Crossref\]](#)
- Strike, K. A., & Posner, G. J. (1982). Conceptual change and science teaching. *European Journal of Science Education*, 4(3), 231-240. [\[Crossref\]](#)
- Varlı, B., & Uluçınar Sağır, Ş. (2019). Araştırma sorgulamaya dayalı öğretimin ortaokul öğrencilerinin fen başarıları, sorgulama algısı ve üstbiliş farkındalığına etkisi. *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39(2), 703-725. [\[Crossref\]](#)
- Walker, C. L., & Shore, B. M. (2015). *Understanding classroom roles in inquiry education: Linking role theory and social constructivism to the concept of role diversification*. SAGE Open, 5(4), 2158244015607584. [\[Crossref\]](#)
- Wallace, C. S., & Kang, N. H. (2004). An investigation of experienced secondary science teachers' beliefs about inquiry: An examination of competing belief sets. *Journal of Research in Science Teaching*, 41(9), 936-960. [\[Crossref\]](#)
- Wartono, W.; Hudha, M. N., & Batlolona, J. R. (2018). How are the physics critical thinking skills of the students taught by using inquiry-discovery through empirical and theoretical overview? *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 14(2), 691-697. [\[Crossref\]](#)
- Windschitl, M. (2004). Folk theories of "inquiry": How preservice teachers reproduce the discourse and practices of a theoretical scientific model. *Journal of Research in Science Teaching*, 41, 481 - 512. [\[Crossref\]](#)
- Wolf, S. J., & Fraser, B. J. (2008). Learning environment, attitudes and achievement among middle-school science students using inquiry-based laboratory activities. *Research in Science Education*, 38(3), 321-341. [\[Crossref\]](#)
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2005). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (5. baskı), Seçkin Yayıncılık.
- Zhai, J., & Tan, A. L. (2015). Roles of teachers in orchestrating learning in elementary science classrooms. *Research in Science Education*, 45(6), 907-926. [\[Crossref\]](#)
- Zion, M. I., & Sadeh, I. (2007). Curiosity and open inquiry learning. *Journal of Biological Education*, 41(4), 162-169. [\[Crossref\]](#)

Bayburtlu Zihni'nin "Çarpışır" Redifli Gazelinin Modern Yöntemlerle İncelemesi

The Analysis of Rhymed Lyric Poem "Çarpışır" by Bayburtlu Zihni with Constructive Meth

Salih ÖZYURT

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü, Ağrı, Türkiye

Öz

XIX. yüzyıl halk şairlerinden olan Bayburtlu Zihni, hem halk şiiri hem de divan şiiri tarzında yazdığı şiirler ile tanınmıştır. Onun Divanı, klasik Türk şiir geleneğini yansıtan örneklerle doludur. Bundan dolayı önem arz etmektedir. Bayburtlu Zihni'nin gazellerinin modern metotlarla incelenmesi, bu gazellerin taşıdığı estetik ve şairin kültürel birikiminin ortaya konulması; ayrıca bugünden düne bakarak anlaşılır şekilde okunması, yeniden hatırlanarak güncel bir yer edinmesi bakımından önemlidir. Bu makalede, Bayburtlu Zihni'nin "çarpışır" redifli gazeli yapısalılık ve ontolojik metot ile incelenerek modern edebiyat yaklaşımları ışığı altında incelenmesi yapılmıştır. Araştırmanın kapsamını Bayburtlu Zihni'nin gazelleri oluştururken amaçlı örneklem yöntemi ile seçilmiş "çarpışır" redifli gazel esas alınmıştır. Çalışma nitel araştırma yöntemine göre gerçekleştirilmiştir. Veriler, doküman incelemesi yolu ile toplanmış, ontolojik analiz metodu ve yapısalılık metoduna göre analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda Bayburtlu Zihni'nin "çarpışır" redifli gazeli şekil, anlam ve yapısal uyum açılarından ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bayburtlu Zihni, klasik Türk şiiri, yapısalılık, gazel

ABSTRACT

Bayburtlu Zihni who is known as a minstrel of 19th century is among the prominent names of the Classical Turkish poem tradition. The divans and lyrics that he wrote or arranged are of great importance since these rich documents reflect the Classical Turkish poem tradition. Analysing the lyrics of Bayburtlu Zihni with modern methods is important due to the fact that could be possible to reveal the aesthetic and cultural richness, to read them clearly by looking at the past from the present aspect, and to make them gain a contemporary place by reminding them again. This study was conducted with the aim of analysing the rhymed lyric poem "Çarpışır" by Bayburtlu Zihni with constructive method and revealing its features and importance in the light of modern literary approaches. While the research population is comprised of the lyrics of Bayburtlu Zihni, rhymed lyric poem "Çarpışır" is chosen as a sample with convenience sampling method. The research was conducted according to qualitative research design. The data was collected via document analysis, classical serh method, ontological analysis method and analysed with constructivist method. In the end of the study, rhymed lyric poem "Çarpışır" by Bayburtlu Zihni was presented in terms of style, meaning and structural consistence.

Keywords: Bayburtlu Zihni, classical turkish literature, constructivism, lyric

Giriş

Anlamak, açıklamak, bir konunun pek çok yönüyle çerçevesini çizmek, diğer bir deyişle bir metnin iskeletini çıkarmak anlamına gelen "şerh", klasik ve modern olmak üzere iki aşamalı olarak ele alınmıştır. Klasik şerh metodunda sadece metnin anlam dünyası, geleneğin öngördüğü mazmun ve manalarla sınırlandırılarak dinî-tasavvufi boyutlarıyla irdelenmiştir. Modern şerh metodu ise metnin mana derinliğine inmeyi, onu oluşturan sosyal, siyasi ve edebî şartları derinlemesine düşünmeyi, metnin görünen anlamının yanında içindeki gizil anlamı ya da ifade ettiği başka manaları da ortaya çıkarmayı gerektirmiştir.

Klasik yöntemde önce metnin okuyucu kitlesine rahatça anlayabileceği bir şekilde sunulması ya da metin farklı dilde ise tercüme edilmesi, daha sonra sözcüklerin önce sözlük anlamlarından başlamak suretiyle, edebiyat içerisinde karşıladığı anlam ve aldıkları boyutların tespiti; bunun akabinde sözcüklerin metin içinde ifade ettikleri mana ve işlevlerle edebî sanatları açısından meydana getirdikleri tenasübün tayini, en son olarak ise metnin mazmunlarının arka planda bulunan fikrinin bulunup çıkarılması ve böylelikle sonuca gidilmesi, olarak değerlendirilebilir (Eke, 2011, s. 181). Bu yöntemle anlaşılmayan hiçbir konu neredeyse bırakılmamakta, metindeki tüm kelimelerin manalarının gelenek ve o dönemdeki edebî atmosfer ve zihniyet doğrultusunda detaylı ortaya çıkarıldığı görülmektedir. Amaç oyucuya metni etraflıca tanıtmak, onun dinî ve tasavvufî sembol, remiz ve simgeler çerçevesinde edindiği farklı ve zengin mana dairesini belirgin kılmaktır.

Modern şerh yöntemleri ise metni yapı-söküm yöntemiyle tahlil etmeyi amaçlamaktadır. Yapısalılık denilen ve Ferdinand de Saussure'nin geliştirdiği bu yöntem, bugün modern şerh metodolojisinde yo-

Geliş Tarihi/Received: 04.04.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 16.05.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:

Salih ÖZYURT

E-posta: sozyurt@agri.edu.tr

Cite this article: Özyurt, S. (2022). The analysis of rhymed lyric poem "Çarpışır" by Bayburtlu Zihni with constructive method. *Current Perspectives in Social Sciences*, 26(2), 245-255.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

ğun olarak kullanılmaktadır. Göstergibilime yeni bir soluk getiren bu yöntemle nesnelere arasındaki ilişkilerden yola çıkılarak her gösterenin farklı bir gösterilen etrafında oluşturduğu manalar bulunup, metin âdeta yeniden oluşturulur. Böyle bir dil işçiliği kelimelerin gösterdiği manaların her birini kendi anlam dairesinden ayırarak, yani onun parçası olan sistemden manayı kopararak bütünü kapsadığı öğeleri ayırıp çözümlenmeye dayalıdır (Saussure, 1970, s. 166).

Zamanla gelişerek çeşitli ve farklı yönlere kaysa da modern şerh tekniği olarak yapısalılıkta metni oluşturan unsurların temel öğelerini bulup çıkarmak, bunların hangi söz dizimi kuralına bağlandıklarını ortaya koymak, göstergelerinin hangi bileşenlerden oluştuğunu irdeledikten sonra bu göstergelerin yapısını ve böyle yapıların metnin anlamına olan katkısını detaylandırmak gibi temel işlevler takip edilmiştir (Eke, 2013, s. 41). Özetle bu yöntemle bir metni oluşturan tüm yapıların birbirleriyle olan ilişkileri gün yüzüne çıkarılmakta anlam katmanları tahlil edilerek metnin öğelerinin bulunması amaçlanmaktadır.

Yapısalcı inceleme yönteminde metnin ses ve anlam olmak üzere iki katmanına yöneliş vardır. İlki metnin vezin hususiyetlerinden seslerin her birinin metne kattığı anlam ve bu anlamın göstergeleri bütüncül anlayışla değerlendirilir. Örneğin incelediğimiz “çarpışır” redifli gazelin redifine şairin yüklediği duygu durumları ve bunların ses değerleri ağırlıkları nispetinde metnin anlamıyla ilişkilendirilir. Çünkü şair, bu redifi sıradan bir duygu durumu olarak seçmemiştir. Redifin yüklediği anlama bakıldığında şairin kendine ve sanatına güvenen sanatkâr kişiliği kendini ele verir. Bayburtlu Zihni, redife yüklediği bu epik karakterle, söz arсында eşsiz olduğunu ve önüne çıkan söz ustalarını mitolojik pehlivan Rüstem gibi alt edeceğini belirtir. Bu söylemlerde muhataplarına Anka gibi tepeden bakan ve onları küçümseyen bir duygu durumu da görülür. Redifin metnin pek çok yerinde tekrarlanmasıyla övünme olgusuna süreklilik ve kararlılık hissi de eklenmiş olur. Ses ve anlam kaynaşmasına yüklenen bu tarz söylemlerin klasik şiirde pek çok şair tarafından dillendirildiği de bir gerçekliktir. Seyyid Nesîmî'nin aşağıya verdiğimiz “senden dönmezem” redifli gazelinin matla beyti, duygu yoğunluğuyla söz konusu ettiğimiz duruma güzel bir örnek teşkil etmektedir. “Şair, beyitte “yar-” fiilini uzun okuyarak “yarma” eylemine bir kuvvet ve ivme kazandırmış ve yarma eyleminin uzun süreli bir eylem olduğunu vurgulamıştır. Bu vurguda “hançer” şairin yüreğini uzunlamasına dikey olarak yarmakta ve hecenin uzun okunması, eylemin devamlılığını hissettirmektedir. Böylece şair, her türlü eziyete, işkenceye göğüs gereceğini, Cenâb-ı Hak'a duyduğu ulvi aşktan asla vazgeçmeyeceğini, kuvvetle vurgulamaktadır. Bu yönüyle şiirde vezin, ses ve anlam üçlüsü yapısal açıdan bütünlük oluşturarak şiiri kuşatmaktadır” (Gündüz; Sevimli, 2015, s. 106). Nesîmî, yazdığı gazelin diğer beyitlerinde de seslerin yazılışında gösterdiği bilinçli değişikliklerle onların anlam değerlerini zenginleştirmektedir.

Bir cefâ-keş 'âşıkam iy yâr senden dönmezem
Hançerile yüregümñi yar senden dönmezem (Ayan, 2014, s. 543).

“Eziyet çeken bir âşığım. Ey sevgili senden dönemem. Hançerle yüreğimi yarsan da senden dönmem/vazgeçmem”

Modern bir şerh yöntemi olarak ontolojik inceleme yöntemi ise yapısalılıkla benzeşmektedir. Bu yöntemde metnin bir iç yapısı bir de dış yapısı bulunmaktadır. Bu yapıda ön yapı ve arka yapı olarak kendi içinde göstergelere ayrılır. Bu aşamada metnin ya da edebî eserin, anlam olarak farklı mana katmanlarından oluştuğu düşüncesinden hareket edilir ve reel olan ön yapı ile irreal olan arka yapının sözcükten, cümleyle kadar anlam katmanları irdelenir. Karmaşık görünse de katmanlar arasındaki ilişkinin oluşturduğu bütünlük metni ele verir ve metnin varoluşu böylelikle ilan edilir. Tarihî süreçte Roman Ingarden ve Nicolai Hartman'ın varlık tabakaları teorilerini esas alan İsmail Tunalı, Ontolojik Analiz Metodu adını verdiği yeni bir inceleme tekniği ile yapısalıcı metodu görünür kılmıştır. Yavuz Bayram ise bu metodu alarak aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi sistemli bir yapısalıcı çözümlenmeye, diğer bir deyişle ontolojik bütünlüğe kavuşturmuştur (Bayram, 2003, s. 1-2).

Bu başlıklar doğrultusunda makalede XIX. yüzyıl tekke şairi olan ve Divanında klasik Türk edebiyatı geleneğinin izleri görülen Bayburtlu Zihni'nin “Çarpışır” redifli gazeli tahlil edilecektir. 1798 yılında Bayburt'ta doğan ve iyi bir eğitim aldığı görülen şair, şiirlerinde klasik şiirin konu ve gelenek anlayışına bağlı kalarak şiirler yazmıştır. Ayrıca Bayburtlu Zihni, şiirlerinde çok miktarda aruz vezinin değişik kalıplarını ve divan şiiri nazım şekillerini başarılı bir şekilde kullanan ender şairlerden biridir. Makalede ilk önce şairin “çarpışır” redifli gazeli ontolojik yöntemle, daha sonra ise yapısalıcı yöntemle iki bölümde incelenecektir. Şiir, her iki metodu bütünlükleyici yapıyla incelenmeye oldukça müsait manalar barındırmaktadır. Çalışma ile bu zengin manaların incelenmesinin klasik şiir dairesine yeni ve farklı anlamlar kazandırmada etkili olacağı düşünülmektedir.

ŞİİRSEL YAPI

A. ÖN YAPI

Duyulur Yapı, Dış Yapı, Ses Tabakası, Maddî Tabaka, Görünür Yapı Reel Varlık Alanı, Vonderground, Şekli Yapı

- Dış görünüm
- Harfler, heceler, kelimeler
- Ölçü, âhenk
- Redif, kâfiye
- Mısra, beyit, bend yapısı...
- Şiirin varlığıyla duyulan, algılanan, görülen; yani işitsel ve görsel anlamda şiirin maddî yapısına ait her şey

B. ARKA YAPI

İç Yapı, İrreal Varlık Alanı, Soyut Yapı, Hintergrund, Muhtevâ

1. Anlamsal (Semantik Tabaka)
  - a) Kelime (Cocnitiv) Semantiği
  - b) Cümle Semantiği (Sentaks)
2. Nesne (Objekt) Tabakası
Anlamı Ağırlıklı olarak taşıyan kelimelerden oluşur. (temel obje ve yardımcı objeler) ...
3. Karakter Tabakası
Şairin ruh dünyası hakkında bilgiler, kişiliği, yetiştirdiği ortam, bakış açısı, psikolojik dünyasıyla ilgili bilgiler...
4. Alın yazısı (Kader) Tabakası
Üçüncü tabakadaki tespit ve değerlendirmelerin içinde bulunan sosyal yapı ve bütün insanlık açısından da değerlendirilmesi. Şiirden ilhâmı varlık âlemi ve bu âlemin niteliğiyle ilgili değerlendirmeler...

Gazelin Ontolojik Analiz Metodu ile İncelenmesi

Bayburtlu Zihni ve “Çarpışır” Redifli Gazeli

Vezin: Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün

Şāhbāz-ı ‘aşkım ‘Ankâlarla şeh-per çarpışır
‘Arsa-i sevdâda Rüstemlerle hançer çarpışır

Nār-ı ‘aşka yanmadan dönmez dil-i pervānemiz
Sīne-i sūzānımız düzahla aḥker çarpışır

Şāhid-i mazmūnımıñ meşşātası tab‘ımdadır
Nev-‘arūs-ı dil mezāyâlarla zīver çarpışır

Mecma‘ul-baḥreyni cāmī‘dir midādım berzaḥı
Nīl-veş baḥr-ı sefidle ser berāber çarpışır

Ḥaydar-ı ḥāmem dü nīm eyler ḥasūd-ı ‘Anteri
Şanma her ehl-i sūḥanla her sūḥan-ver çarpışır

Sāye-i āşafda rüşendir zamīrim şöyle kim
Āsumān-ı feyzde encümle ülker çarpışır

Levhadan ta‘lim-i eş‘āra bulunmaz raḡbetim
Zihniyā tab‘ım mezāyâlarla ezber çarpışır (G15b/98),(Erbay, 2014, s. 286).

Ön Yapı

Yedi beyitten oluşan bu manzume; gazel nazım şeklinde ve aruzun sık kullanılan “Fâ’ilâtün / Fâ’ilâtün / Fâ’ilâtün / Fâ’ilün” kalıbı ile yazılmıştır. Kafiye örgüsü aa/ba/ca/da/ea şeklindedir. Bu gazelin redifi de “çarpışır” kelimesinden oluşur.

Arka Yapı/İç Yapı

1. Beyit

Şāhbāz-ı ‘aşkım ‘Ankâlarla şeh-per çarpışır
‘Arsa-i sevdâda Rüstemlerle hançer çarpışır

“Aşkımın doğanı/şahini büyük kanatlı Ankalarla çarpışır. Sevda meydanında Rüstemlerle hançer çarpışır”

Anlamsal (Semantik) Tabaka

a) Kelime Semantiği

Şāhbāz: Doğan ya da Şahin olarak bilinen bir kuş

‘**Ankâ:** Kaf dağında yaşadığına inanılan mitolojik kuş

Şeh-per: Büyük kanat, büyük tüy

Arsa: Yer, meydan, açık boş alan, iskân yapmak için ayrılmış toprak parçası

Rüstem: İran’ın ünlü kahramanı. Adı Şehname”de övgüyle anılır. "Rüstem-i Dastan, Rüstem-i Zal, Pur-ı Zal, Pur-ı Zal-i Zer, Pur-ı Destan, Tehemten, Heft-han-ı Acem" gibi sıfatlar hep onundur. Kahramanlık, acı kuvvet ve yenilmezlik sembolü olarak kullanılır (Pala, 1990, s. 393).

Hançer: Kamaya benzer, silah olarak kullanılan, ucu eğri ve sivri, büyükçe ve katlanmaz bir tür bıçak. Divan edebiyatında; sevgilinin kaşı, gözü, gamzesi ve kirpiği de āşıkta açtığı yara nedeni ile hançere benzetilir.

b) Cümle Semantiği

Şāhbāz-ı ‘aşkım ‘Ankâlarla şeh-per çarpışır

Özne D. T.¹ Z. T.² Yüklem

‘Arsa-i sevdâda Rüstemlerle hançer çarpışır

D. T. D. T. Özne Yüklem

Şair, bu beytin mısraları arasında cümle unsurlarının sıralanışı bakımından bir ahenk ortaya koymaktadır.

Obje Tabakası

‘Ankalar ile Rüstem, Şeh-per ile hançer kelimeleri arasında anlamsal ilgi bakımından leff-ü neşr sanatı vardır. Şahbaz ve Şeh-per kelimeleri arasında ise tenasüp sanatı bulunmaktadır.

Adından Şehnamede övgü ile bahsedilen İran’ın ünlü kahramanı Rüstem ile mitolojik kuş olan Anka arasındaki ilişkiye gönderme yaparak telmih sanatı vardır.

Şair kendi aşkını, Şahbaz’a benzeterek teşbih-i belîğ sanatına yer vermiştir.

1 Dolaylı Tümleç.

2 Zarf Tümleci

Karakter Tabakası

Bu beyitte şair, aşkını mitolojik unsurlar ile karşı karşıya getirerek bu unsurların güçlülüğü ve kahramanlığı karşısında kendi meziyetlerinin mücadelesini ortaya koyar. Bayburtlu Zihni, bir halk şairi olmasına rağmen klasik şiirin bir özelliği olan şairliği ile övünmüştür.

Kader Tabakası

Şair, aşkı gelenek gereği yüceltse de aslında ulaşmak istediği durumdan daha aşağıda bulunduğu üzüntüsünü sergiliyor. Bu onun için değiştirilemez bir kader değildir elbet. Bu yüzden bu beytinde kendi meziyetlerinin üstünlüğünü belirtmek için çok güçlü unsurlarla kendi meziyetlerini karşı karşıya getirerek bunlara karşı gücünü sergiler. Büyük güçleri alt etmek de hayatın getirdiği bazı moral değerler üzerinde çok önemli etkiler yapacak, yaşamı düzenleyici rol üstlenecektir. Üslup gur ve toktur. Bir hayat mücadelesinden muzaffer çıkmak isteyen ve kendi kaderini yönlendirmek isteyen âşık burada baskın karakter olarak ön plana çıkar.

2. Beyit

Nâr-ı aşka yanmadan dönmez dil-i pervânemiz
Sîne-i sūzânımız düzahla ahker çarpışır

“Aşk ateşinde yanmadan gönül keleşimiz dönmez. Yanan gönlümüzün ateş koru cehennem ile çarpışır”

Anlamsal (Semantik) Tabaka

a) Kelime Semantiği

Nâr-ı aşk: Aşk Ateşi,

Dil: Gönül, yürek, kalp

Pervâne: Geceleri ışığın etrafında dönen küçük keleş,

Sîne: Göğüs, kalp

Sūzân: Yakan, yakıcı, yanan

Dūzah: Cehennem

A«ker: Kor Ateş, aşk ateşi

b) Cümle Semantiği

Nâr-ı aşka yanmadan dönmez dil-i pervânemiz

Zarf Tümlenci   Yükleme   Özne

Sîne-i sūzânımız düzahla ahker çarpışır

Özne   D.T.   Z.T.   Yükleme

Düz cümleye çevirdiğimiz ve iki cümleden oluşan bu beyitte birinci mısradaki cümle unsurları her ne kadar devrik bir cümle olarak görünse de ikinci cümledeki cümle unsurlarının yerinde kullanılması ile şiirin ahengi devam etmiştir.

Objektif Tabakası

Gazelin ikinci beytinde *nar, yanmak, pervane, sūzan, düzah* ve *ahker* kelimeleri arasında anlamsal ilgi bakımından tenasüp sanatı vardır.

Şair burada kendi gönül ateşini cehennem ateşi ile çarpıştırarak mübalağalı bir anlatım sergiler.

Pervane mazmununu kullanarak da divan edebiyatı geleneği özelliğini uygular.

Karakter Tabakası

Şair burada gönül yangınına, yanıcı ve yakıcı unsurlara benzetme yoluna gitmiş ve gönül yangınının büyüklüğünü ifade etmek için onu cehennem ateşi ile karşılaştırarak cehennem ateşinin gücü karşısında aşkın büyüklüğünü ön plana çıkarmıştır.

Kader Tabakası

Aşkı temsil eden *pervane* mazmununu kullanması, keleşin kaderinin ateşin etrafında dönerek sessizce yanması olduğu gibi, şair de kendi gönül yazgısının da aşk ateşinde yanmak olduğunu ifade etmiştir.

3. Beyit

Şâhid-i mazmûnımıñ meşşâtası tabımdadır
Nev-ârûs-ı dil mezâyâlarla zîver çarpışır

“Benim şiirimdeki güzelleri süsleyen (doğuştan gelen) yaratılışımıdır. Gönlün yeni gelini meziyet ile süs çarpışır”

Anlamsal (Semantik) Tabaka

a) Kelime Semantiği

meşşâta: Gelin süsleyen kişi, bezekçi, saç taramak

tabı: Yaratılış

Nev-ârûs: Yeni gelin

mezâyâ: Vasıf, üstünlük sağlayan nitelikler, meziyet

zîver: Süs

b) Cümle Semantiği

Şâhid-i maẓmûnîmiñ meşşâtası tab‘ imdadır

Özne   Yüklem

Nev-‘ arûs-ı dil mezâyâlarla zîver çarpışır

Özne   D.T.   D.T.   Yüklem

Objekt Tabakası

Burada *meşşata*, *nev-‘arus*, *mezâyâ* ve *zîver* kelimeleri arasında anlamsal ilgi açısından tenasüp sanatı bulunmaktadır.

Karakter Tabakası

Her şair yeni mazmunlar bularak şiirinde kullanır. Bu beyitte şairin *Meşşata* mazmununu kullanarak, her şair gibi yeni mazmun arayışı içerisinde olduğu görülür.

Kader Tabakası

Bayburtlu Zihni, bir halk şairi olmasına rağmen bu beyitte Klasik Türk şairlerinin üstün şairlik yeteneklerinin kendisinde de bulunduğunu ve bu meziyetlerinin doğuştan olduğunu belirtir.

4. Beyit

Mecma‘ul-bahreyni câmi‘dir midâdım berzahı
Nîl-veş bahr-ı sefidle ser berâber çarpışır

“Benim kalemim Mecmaul-bahreyni toplayandır, Nil nehri gibi Akdeniz ile başbaşa çarpışır”

Anlamsal (Semantik) Tabaka

a) Kelime Semantiği

Mecma‘ ul-bahreyn: İki denizin birleştiği yer

câmi: Toplanmak

midâd: Yazı mürekkebi

berzah: Ruhların beklediği yer

Nîl-veş: Nil nehri, Nil gibi

bahr-ı sefid: Ak deniz

ser: Baş, kafa

berâber: Birlikte

b) Cümle Semantiği

Mecma‘ u‘l-bahreyni câmi‘dir midâdım berzahı

D.T.   Y.   Özne

Nîl-veş bahr-ı sefidle ser berâber çarpışır

Z.T.   D.T.   Z.T.   Yüklem

Objekt Tabakası

Mecma‘ ul-bahreyn, *bahr-ı sefid* ve *Nil* kelimeleri arasında anlamsal ilgisi olarak tenasüp sanatı vardır. Bir nehir olan Nil'i Akdeniz ile karşılaştırmış Nil'in de Akdeniz'in özelliklerine sahip olduğunu söylemiş, bu durumu “kafa kafaya çarpışır” ifadesi ile dile getirmiştir. Bu objekt tabakasını mübalağa sanatı ile ortaya koymuştur.

Karakter Tabakası

Şair, bu beytinde kaleminin gücünü tok ve coşkun bir sesle dile getirir.

Kader Tabakası

Şair, yaşadığı dönemde son bulmuş olarak görülen Klasik Türk Şiir geleneği gücünün kendi kaleminde devam ettiğini ortaya koymuştur. Ayrıca şairi burada tasavvufi bir anlayışa götüren unsurlar olmasa da *berzah* ve *Mecmaul-bahreyn* ile bizi Kur'an'a ait kavramlara götürür. Bu bağlamda şairin İslami ilimler açısından donanımlı olduğu söylenilebilir.

5. Beyit

Haydar-ı hâmem dü nîm eyler hasûd-ı ‘Anteri
Şanma her ehl-i sühanla her sühan-ver çarpışır

“Kalemimin haydarı ‘Anter’i kiskandırıp ikiye ayırır. Zannetme her söz ustası ile düzgün konuşan çarpışır”.

Anlamsal (Semantik) Tabaka**a) Kelime Semantiği**

Haydar-ı hâmem: Hz. Ali'nin kılıcı zülfükârın iki ucunun keskinliği

Dü-nim: İki yarım

hasûd: Kiskanma, hırs

‘**Anteri:** Cahiliye Dönemi mu'allaka Şairlerinden Arap Şair,

ehl-i sühan: Söz ustası

sühan-ver: Güzel konuşan

b) Cümle Semantiği

Haydar-ı hâmem dü nîm eyler hasûd-ı ‘Anteri

Özne D.T. Y. B'li Nesne

Sanma her ehl-i sühanla her sühan-ver çarpışır

Yüklem D.T. Özne Yüklem

Obje Tabakası

Haydar-ı hâmem terkiibini kullanan şair, Hz. Ali'nin kılıcının keskinliği ve gücünü, *hasûd-ı ‘Anteri* terkiibi ile de arap edebiyatı Cahiliye dönemi Mu'allakâ şairlerinden olan 'Antera bin Şeddad'ın kahramanlığına gönderme yaparak telmih sanatını uygulamıştır.

Haydar-ı hâmem ifadesinde şair, kalemini Hz. Ali'nin kılıcına benzeterek teşbih-i belîğ yapar. Şair, kaleminin 'Anter'i kiskandırıp kiskandırmadığını bildiği halde bilmemezlikten gelir (Tegahül-i Arif)

Ehl-i sühan ile *sühan-ver* kelimeleri arasında çok güçlü olmasa da şairlik yönüyle tenasüp sanatı vardır.

Karakter Tabakası

Şair, kaleminin gücünü hasetçi ve söz ustası olarak gördüğü şairler ile karşılaştırarak kendisinin de onlarla mücadele edebileceğini ortaya koyar.

Kader Tabakası

Dönemin şairlerini beğenmeyerek onları, sadece güzel söz söyleyen olarak görür. Kendisini ise ehl-i suhan olarak bir söz ustası ve gerçek şair olarak öne çıkarır.

6. Beyit

Sâye-i âsafda rûşendir zamîrim şöyle kim

Âsumân-ı feyzde encümle ülker çarpışır

“Âsaf'ın gölgesinde gönüm aydınlıktır. Sanki feyiz göğünde yıldızlarla Ülker çarpışır”

Anlamsal (Semantik) Tabaka**a) Kelime Semantiği**

Sâye-i Asafda: Süleyman Peygamberin vezirinin adı, (Mecaz: Yardım Etmek)

Rûşendir: Aydınlık, Nur, Parlak

Âsumân: Gökyüzü

Encüm: Yıldızlar (Arapça olan Necm نجم kelimesinin çoğulu)

Ülker: 7 adet yıldız grubunun adı. Süreyya ve pervin olark da adlandırılır.

b) Cümle Semantiği

Sâye-i âsafda rûşendir zamîrim şöyle kim

D.T. Yüklem Özne B. Edatı

Âsumân-ı feyzde encümle ülker çarpışır

D.T. D.T. Özne Yüklem

Obje Tabakası

Âsumân, Encüm ve Ülker kelimeleri arasında kozmik unsurlar bağlamında tenasüp sanatı vardır.

Karakter Tabakası

Şair kozmik unsurları kullanarak kendi şiirinin aydınlık yönünü ortaya koyarak diğer meşhur şairler ile mücadele edecek güçte bir şairlik yeteneğine sahip olduğundan bahseder.

Kader Tabakası

Şair, hamisinin gölgesinde mutludur. Çünkü hamisi yüce görüşlülüğü ve basireti ile Süleyman'ın meşhur veziri Asaf gibidir. Onun sayesinde değeri yücelmiştir. Bu değerlilikle kaderi değişmiştir. Şair, Ülker'den daha yücedir makamım demek istiyor. Ülker sevgilinin "ben"ini simgelemesi yönüyle, klasik şiirde köleyi de temsil eder. Yıldızın çevresindeki gerdanlık da kölenin boynundaki tavrak misalidir. Burada hamisi tarafından korunduğu için elbette şair, Hindu ya da köleden/Ülker'den daha talihlidir. Bu duygularla hamisine seslenen şair, onun göğündeki yıldızların Ülker takım yıldızına meydan okuyacak güce ulaştığını, onun sayesinde güçlü olduğunu belirtir. Kaynaklardan hareketle bu haminin 19. Yüzyılda Osmanlı devletinde kendi döneminin devlet adamı olan ve altı kez sadrazamlık görevinde bulunan Mustafa Reşit Paşa olduğunu söyleyebiliyoruz.

7. Beyit

Levhadan ta'lim-i eş'ara bulunmaz rağbetim
Zihniyâ tab'ım mezâyâlarla ezber çarpışır

"Ey Zihni mektepten şiir öğrenmeye rağbet etmem Zira benim yaratışımın meziyetleri ile ezber çarpışır"

Anlamsal (Semantik) Tabaka

a) Kelime Semantiği

Levha: Görünüş

Ta' lîm-i eş' âra: Bilgin şairler

Rağbet: istekle karşılama, istek, arzu.

Tabım: Yaratılış

Mezâyâ: Meziyet, Vasıf, Özellik, Yetenek

Ezber: Göğüs veya Üst taraf

b) Cümle Semantiği

Levhadan ta' lîm-i eş' âra bulunmaz rağbetim

D.T.   Yüklem   Özne

Zihniyâ tab'ım mezâyâlarla ezber çarpışır

Nida C.   Özne   D.T.   Z.T.   Yüklem

Seslenme Tümlenci

Objekt Tabakası

Şair son beytinde objekt tabakası doğrultusunda birinci mısra'da bulunmaz rağbetim, ikinci mısra'da tabım ve mezâyâlar kelimeleri etrafında şairliğini över ve bu kelimelerle doğuştan gelen şairlik yeteneğini ortaya koyarak kendini şair zannedenlerle çarpıştırır.

Karakter Tabakası

Şair üçüncü beyitte de bahsettiği gibi bu beyitte de şairliğinin doğuştan geldiğini belirtir ve bu mesleğin sonradan öğrenilemeyeceğini söyleyerek şairliğinin büyüklüğünü ön plana çıkarır.

Kader Tabakası

Burada şairlik meziyetlerinin üstünlüğü, kendi döneminde şair olmadığı halde şair olmaya çalışan ya da şair olduğunu iddia edenlere karşı yüksek ve tok bir sesle haykırır.

Gazelin Yapısalcılık Açısından İncelenmesi

Nazım Şekli: Gazel

Klasik Türk edebiyatında gazeller genel olarak 5-7-9 beyit arasında yazılmasına rağmen Nesîmî'de olduğu gibi 52 beyite kadar uzanan mutavvel gazellerin varlığı bilinmektedir. Bayburtlu Zihni "çarpışır" redifli bu gazelini 7 beyit olarak yazmıştır.

Gazelin Ses İncelemesi

Vezin

Bu gazel aruzun Remel Bahrinin "Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün" kalıbı ile yazılmıştır. Remel bahrinin bu kalıbı, hem ahenk hem de kullanımının kolay olmasından dolayı Klasik Türk şiiri şairleri tarafından benimsenmiş ve kullanılmıştır. Bu kalıp; gazelin dışında kaside ve kıt'alarda çok kullanılmıştır (İpekten, 2011, s. 223)

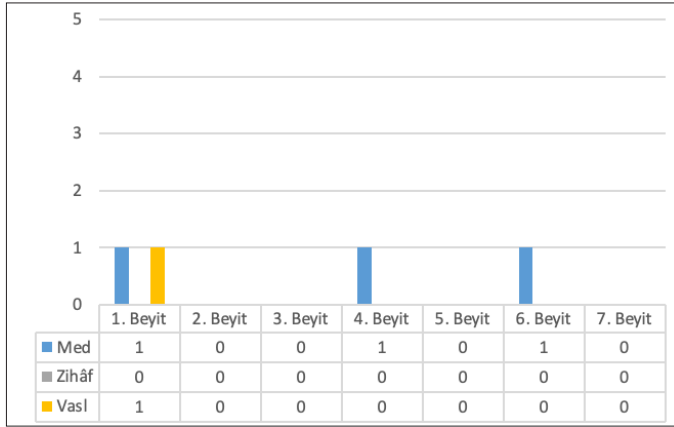
Bayburtlu Zihni gazelini, aruz kurallarına büyük ölçüde uymuştur. Gazelde sadece 3 hecede med yapılmıştır. 1. beytin birinci mısraındaki "Şâhbâz" kelimesinin ilk hecesinde, 4. beytin ikinci mısraındaki "Nîl-veş" kelimesinin birinci hecesinde ve 6. beytin ikinci mısraındaki "feyzde" kelimesinin birinci hecesinde med yapılmıştır. 3 tanesi Arapça veya yabancı kelimeye gelen Türkçe eklere rast getirilerek, kusur en aza indirilmiştir

Şair bir aruz uygulaması olan imâle sadece 17 hecede yapılmıştır. Bu imâlelerin 14'ü Farsça tamlamaların tamlama i'lerine (kesre-i izâfet) 3 tanesi de Arapça veya yabancı kelimeye gelen Türkçe eklere rast getirilerek, kusur en aza indirilmiştir: "Şâhbâz-ı aşkım - 'Arsa-i sev-

dāda - dil-i pervānemiz - Sīne-i sūzānımız sūhanla - Şāhid-i maẓmūnīmīn - meşşātası - Nev-‘arūs-ı - baħr-ı sefidle - Hāydar-ı hāmēm - ħasūd-ı ‘anteri - Sāye-i āşafda - Āsumān-ı feyzde - ta‘lim-i eş‘āra” işaretli olan yerlerde imale yapılmıştır.

Gazelde bir yerde *vasl (ulama) yapılmıştır*. 1. Beytin birinci mısraındaki “Şāhbāz-ı ‘aşkım ‘Ankalarla” kelimesinde *vasl* yapılmıştır.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi Bayburtlu Zihni bu gazelin aruz açısından kusursuza yakın derecede yazmıştır. Bu durum Zihni'nin aruzdaki ustalığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Gazelin yukarıda ayrıntıları ile açıkladığımız aruz özellikleri aşağıdaki grafikte gösterilmiştir. Bu grafik, gazeldeki ses uyumunu da göstermektedir.

Grafik 1.
Gazeldeki Aruz Vezni Dağılımı

ve redifler gazelin ahengini meydana getirmiş olmasının yanı sıra şairin içinde bulunduğu mücadele durumunu yansıtmaya açısından da önem arz eder.

Ünlü ve Ünsüzler

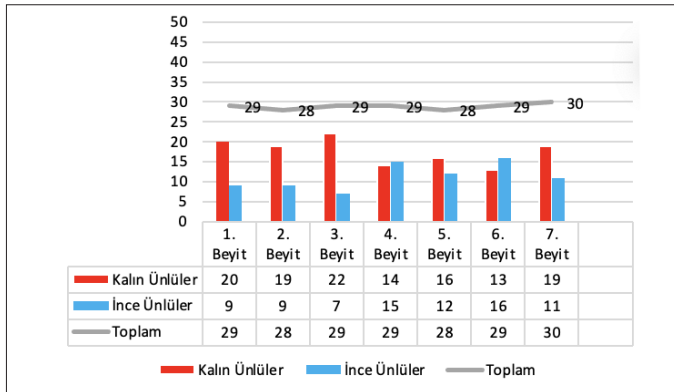
Gazelin ses yapısı, aşağıdaki tablo ve grafiklere bakıldığında yumuşak bir görünüm ortaya çıkmaktadır.

“Ünsüzlerin hâkim olduğu şiirler hareketli, akıcı; ünlülerin çoğunlukta olduğu şiirler ise daha durağan bir yapıya sahiptir. Bunların birbirlerine eşit sayıda olduğu şiirlerde ise bu nitelikler arasında bir denge ve birinden diğerine bir geçiş vardır.” (Horata 2011: 402).

Zihni'nin bu gazeline genel olarak bakıldığında, ünsüzlerin, hatta yumuşak ünsüzlerin gazele hâkim olduğu görülür. Bu da gazelin yüksek perdeden bir sesi ve ahenginin olduğunu gösterir

Tablo 1.
Gazeldeki Ünlü ve Ünsüzlerin Dağılımı

Beyitler	1	2	3	4	5	6	7	Toplam
Yumuşak Ünsüzler	24	26	28	33	26	27	31	195
Sert Ünsüzler	19	11	11	9	15	9	9	83
Kalın Ünlüler	20	19	22	14	16	13	19	123
İnce Ünlüler	9	9	7	15	12	16	11	79
Toplam	72	65	68	71	69	65	70	480

Grafik 2.
Gazelde Kullanılan Kalın ve İnce Ünlülerin Beyitlere Göre Dağılımı

Kafiye ve Redif

Şiirde kafiye ve redif, ahenk unsurlarından biri olmasının yanında şiirde ses ve mananın da odak noktasıdır. Redif, gazelde bütün anlamı kendi etrafında toplayarak okuyucu üzerinde etki bırakmasının yanında gazelin çağrışımını da zenginleştirir. Zihni, gazelin redifi için Türkçe “çarpışır” kelimesini seçmiştir. Beyit sonlarında tekrar eden redif, gazelde şairin rakipleri ile büyük bir mücadele içinde olduğunu göstermektedir. Bu kullanım gazeldeki anlam bütünlüğüne katkı sağlar.

Gazelin kafiyesi ise; *hançer, ahker, ziver, beraber, sūhan-ver, ezber* kelimelerindeki “er” hecelerdir. Bu kelimelerden iki tanesi “*hançer ve ahker*” Arapça, 3 tanesi “*ziver, beraber ve sūhan-ver*” Farsça, 1 tanesi “*ülker*” Türkçe kelimedir. Kafiye kelimesinin 6 tanesi isim 1 tanesi birleşik sıfattır. Gazeldeki kafiyelerin oluşturmuş olduğu bu durum şairin anlamsal çağrışım olarak hareketten ziyade belirtme ve niteleme vurgusu yaptığını gösterir. Gazelde seçilmiş olan kafi-

ve redifler gazelin ahengini meydana getirmiş olmasının yanı sıra şairin içinde bulunduğu mücadele durumunu yansıtmaya açısından da önem arz eder.

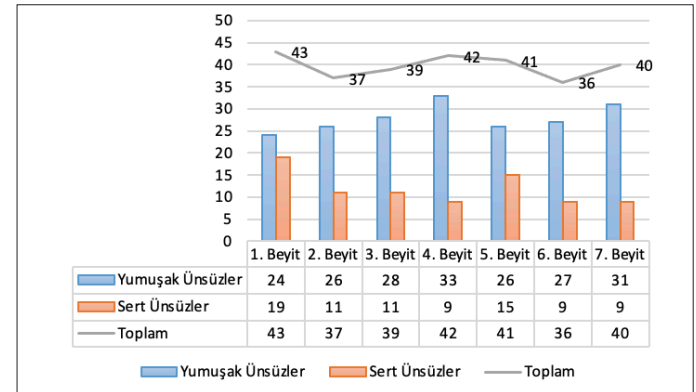
Ünlü ve Ünsüzler

Gazelin ses yapısı, aşağıdaki tablo ve grafiklere bakıldığında yumuşak bir görünüm ortaya çıkmaktadır.

“Ünsüzlerin hâkim olduğu şiirler hareketli, akıcı; ünlülerin çoğunlukta olduğu şiirler ise daha durağan bir yapıya sahiptir. Bunların birbirlerine eşit sayıda olduğu şiirlerde ise bu nitelikler arasında bir denge ve birinden diğerine bir geçiş vardır.” (Horata 2011: 402).

Zihni'nin bu gazeline genel olarak bakıldığında, ünsüzlerin, hatta yumuşak ünsüzlerin gazele hâkim olduğu görülür. Bu da gazelin yüksek perdeden bir sesi ve ahenginin olduğunu gösterir

Beyitler	1	2	3	4	5	6	7	Toplam
Yumuşak Ünsüzler	24	26	28	33	26	27	31	195
Sert Ünsüzler	19	11	11	9	15	9	9	83
Toplam	43	37	39	42	41	36	40	480

Grafik 3.
Gazelde Kullanılan Yumuşak ve Sert Ünsüzlerin Beyitlere Göre Dağılımı

Kalın ve ince ünlülerin beyitlere göre dağılımının gösteren grafik 1’de genel olarak kalın ve ince ünlülerin 4, 5, 6. beyitlerde neredeyse eşit bir dağılım gösterdiği, bunun da şairin düşük tonda bir sesleniş yaptığını göstermektedir. 1, 2, 3 ve 7. beyitlerde ise kalın ve ince ünlüler arasındaki eşitliğin değiştiğini, kalın ünlülerin hâkim olduğu görülür. Bu kalın ünlülerin hâkimiyetinin olduğu beyitlerde şair, tok ve gür bir sesle durumunu dile getirir.

Yumuşak ve sert ünsüzlerin gösterildiği grafik 2’de ise 1. beyit hariç diğer beyitlerde yumuşak ünsüzlerin fazlalığı dikkat çekmektedir. Şair bu kullanımları ile gazelde en derin anlamlara, en çetrefil konulara dokunduğunu, dinî ve kozmik konularda his ile hayalin ön planda olduğu, düşünceli, ızdıraplı ve sıkıntılı süreçten geçtiğini gösterir. Aynı zamanda şairin dilinde akıcı ve lirik duyguları ifade eden bir edası olduğunun göstergesidir. Gazelin redifinden de anlaşılacağı gibi yumuşak ünsüzler, sert ünsüzler ile birlikte kullanıldığında bu sesler verdikleri ses tonu, müzikalite, his ve heyecanları dile getirirken sert, şiddetli ve yüksek tansiyonla ifade edildiğini gösterir.

Ses ve Söz Tekrarı

Zihni’nin gazelindeki ünlü ve ünsüzlerin anlamsal açıdan beyitlerle uygun durumda olması gazelin ses açısından yüksek ve tok bir sesle ifade edildiğinin göstergesidir. Gazelin tamamında “a/â” ünlüsünden 79, “e ve ı,i/î” ünlülerinden 111, “u/û” ünlülerinden 15, “r” ünsüzünden 49, “s/ş” ünsüzünden 33, “p” ünsüzünden 10, “ç” ünsüzünden 9, “t” ünsüzünden 7, “y” ünsüzünden 9, “n” ünsüzünden 25 adet bulunmaktadır. Bu sesler gazelin anlam tabakası açısından önemlidir. Ünlü ve ünsüzlerin dağılımında dengeli bir dağılım bulunmamaktadır. a/â ve e, ı,i/î kısa ve uzun ünlülerin çokça kullanılmış olması; Farsça, Arapça tamlamaların çok kullanılması, izafet kesrelerinin bu sestem oluşması dolayısıyla.

Zihni, gazelinde söz tekrarı olarak sadece redif olan “çarşışır” kelimesini kullanmıştır. Şair, ayrıca bu gazelde a/â ve e, ı,i/î kısa ve uzun ünlülerinin tekrarının fazlalığı nedeni ile *asonans*, “r ve ş” ünsülerinin kullanımı ile de *aliterasyon* oluşturmuştur.

Gazelin Sözdizimi İncelemesi

Kelime Çeşitleri ve Yapıları

Gazel, 26 Farsça, 38 Arapça ve 15 Türkçe olmak üzere toplamda 79 kelimedenden oluşmuştur. Bu kelimelerin 53 tanesi isim, 13 tanesi fiil, 5 tanesi sıfat, 5 tanesi edat, 1 tanesi de ünlemdir. İsimlerin çoğunluğu 36 tanesi Arapça, 16 tanesi Farsça, 1 tanesi de Türkçe kelimelerden oluşmuştur. Zarfların ve fillerin tamamını ise Türkçe kelimeler meydana getirir. 4 Farsça, 1 Arapça sıfat kullanılmış iken Türkçe hiç sıfat kullanılmamıştır. Şair, Arapça ve Farsça kelimelerin fazla yer vermesine rağmen gazelin önemli bir ahenk unsuru olan redifte, Türkçe “çarşışır” fiilini kullanarak gazelin odak noktasını Türkçe kelimedede toplamıştır.

Tablo 2.
Gazelin Kelime Kadrosu

	İsim	Fiil	Sıfat	Zarf	Edat	Bağlaç	Ünlem	Toplam
Türkçe	1	13	0	1	0	8	0	23
Arapça	36	0	1	0	0	0	1	38
Farsça	16	0	4	1	5	0	0	26
Toplam	53	13	5	2	5	8	1	87

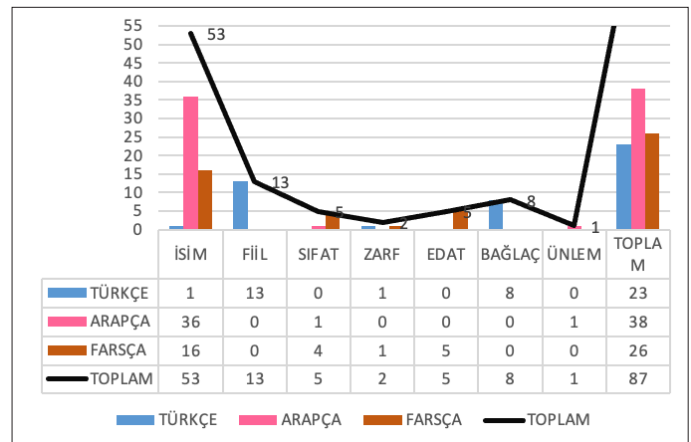
Tamlama Çeşitleri ve Yapıları

Gazeldeki isim ve sıfat tamlamalarının büyük çoğunluğu Arapça ve Farsça kelimelerden oluşmuş ve tamamına yakını Farsça dilbilgisi kurallarına göre yapılmıştır. Bu kurala göre yapılan tamlamaların her iki kelimesi Farsça ve Arapça olduğu gibi sadece Arapça kelimelerden seçildiği görülmektedir. Şair gazelinde 12 tane ikili tamlama, iki tane de 3 kelimedenden oluşan zincirleme isim ve sıfat tamlaması olmak üzere toplam 14 tamlama kullanmıştır. Gazeldeki bu tamlamalar ile şirinde az sözle birçok manayı ifade etmeye çalışmıştır.

Gazelin tamlama kadrosu aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3.
Gazelde Geçen Tamlamalar

Sıra	İkili Tamlamalar	Üç Kelimedenden oluşan Tamlamalar
1	Şâhbâz-ı aşk (Farsça İ.T.)	Şâhid-i mazmûnımuñ meşşâtası (Farsça İ.T.)
2	Arsa-i sevdâ (Farsça İ.T.)	Nev-arûs-ı dil (Farsça İ.T.)
3	Nâr-ı aşk (Farsça İ.T.)	
4	Sîne-i sûzân (Farsça İ.T.)	
5	Mecmaul-bahreyn (Farsça İ.T.)	
6	bahr-ı sefid (Farsça İ.T.)	
7	Haydar-ı hâmem (Farsça İ.T.)	
8	hasûd-ı anter (Farsça İ.T.)	
9	ehl-i sühan (Farsça İ.T.)	
10	Sâye-i âşaf (Farsça İ.T.)	
11	Âsumân-ı feyz (Farsça İ.T.)	
12	tâlim-i eşar (Farsça İ.T.)	

Grafik 4.
Gazelin Kelime Kadrosu

Cümle Çeşitleri ve Yapıları

Bayburtlu Zihni'nin 7 beyitlik bu gazelinde toplam 15 cümle bulunmaktadır. Bunların 10 tanesi kurallı cümle, 5 tanesi devrik cümle olarak kurulmuştur. Gazelde ağırlıklı olarak Arapça ve Farsça kelimeler kullanılmasına rağmen cümle yapılarını Türkçe gramer kurallarına göre yapmıştır. Gazelin tamamında geniş zaman kipi hâkim kılınmıştır.

Tablo 4.
Gazelin Cümle Çeşitleri

	Cümle Sayısı	Yüklem Türüne Göre	Anlamına Göre	Yapısına Göre	Ögelerin Dizilişine Göre
1. Beyit	2	Fiil	Olumlu	Basit	Kurallı
		Fiil	Olumlu	Basit	Kurallı
2. Beyit	2	Fiil	Olumsuz	Girişik-Bileşik	Devrik
		Fiil	Olumlu	Basit	Kurallı
3. Beyit	2	İsim	Olumlu	Basit	Kurallı
		Fiil	Olumlu	Basit	Kurallı
4. Beyit	2	İsim	Olumlu	Basit	Devrik
		Fiil	Olumlu	Basit	Kurallı
5. Beyit	2	Fiil	Olumlu	Basit	Devrik
		Fiil	Olumlu	Birleşik	Devrik
		Fiil	Olumsuz	Basit	Devrik
6. Beyit	1	İsim	Olumlu	Ki'li Birleşik	Devrik
7. Beyit	3	Fiil	Olumsuz	Basit	Devrik
		İsim	Ünlem	-	Devrik
		Fiil	Olumlu	Basit	Kurallı

Tablo 5.
Gazelin Cümlelerinde Zaman ve Şahıs

	Zaman	Şahıs
1. Beyit	Geniş Zaman	3. Şahıs Tekil
2. Beyit	Geniş Zaman	3. Şahıs Tekil
3. Beyit	Geniş Zaman	3. Şahıs Tekil
4. Beyit	Geniş Zaman	3. Şahıs Tekil
5. Beyit	Geniş Zaman	3. Şahıs Tekil
6. Beyit	Geniş Zaman	3. Şahıs Tekil
7. Beyit	Geniş Zaman	3. Şahıs Tekil

Gazelin Anlam İncelemesi

Bayburtlu Zihni, bu gazelinde kendi şairlik meziyetlerini farklı mitolojik ve güçlü unsurlarla karşı karşıya getirerek üstünlüğünü ortaya koymaya çalışmıştır. Şair, aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere klasik şiirin tarih sahnesinden çekilip batı tarzı şiirlerin yaygın olduğu dönem içerisinde bir halk şairi olarak gazelinde klasik Türk şiir geleneğinin takipçisi olduğunu göstermeye çalışmıştır.

Beyitler	Gönderici (Anlatıcı)	Bildiri (İleti, Nesne)	Alıcı
1. Beyit	Şair	(Aşkımın şahini(doğanı) Ankalarla büyük kanatlı gibi çarpışır. Sevda meydamında Rüstemlerle yaralı çarpışır.)	Rakip Şairler
2. Beyit	Şair	(Aşk ateşi yanmadan gönül keleşimiz dönmez. Yanan gönlümüzde cehennem ile kor ateş gibi çarpışır.)	Rakip Şairler
3. Beyit	Şair	(Benim şiirimdeki güzelleri süsleyeni yaratılışımıdır. Gönlün yeni gelini meziyet ile süs çarpışır.)	Rakip Şairler
4. Beyit	Şair	(Mürekkebinin yeri iki denizin birbirine kavuşturur, birleştirir. Nil gibi Akdeniz ile kafa kafaya çarpışır.)	Rakip Şairler
5. Beyit	Şair	(Kalemimin haydarı (O kılıcı (zülfükâr) keskin ucu 'Anter'in hırsını ikiye ayırır. Zannetme her söz ustası ile düzgün konuşan çarpışır.)	Rakip Şairler
6. Beyit	Şair	(O vezirin himayesinde gönlüm aydınlıktır (nurludur) sanki feyiz gökyüzünde yıldızlarla ülker yıldızı çarpışır.)	Rakip Şairler
7. Beyit	Şair	(Ey Zihni bilgin şairlerden şiir dersi almama ihtiyacım yok. Çünkü benim yaratılışım ile getirdiğim meziyetler, onların şairlikleri ile göğüs göğüse çarpışacak seviyededir.)	Rakip Şairler

Sonuç

İnterdisipliner alanın bakırlığı bir kez daha göstermiştir ki klasik şiire geleneksel şerh metodu ile yaklaşmak günümüzde artık yeterli olmamaktadır. Bu nedenle bu kadim şiirin modern yöntemlerle de şerh edilmesi ve manasının çeşitlendirilmesi gerekmektedir. Bu yöntemlerden ön plana çıkarılan da Yapısalcılık denilen göstergebilim çalışmalarıdır. Buna bağlı olarak diğer bir yöntem ise Ontolojik analiz yöntemidir. İlki metnin içindeki her bir ögeyi diğer göstergelerinden ayırarak bütüncül bir anlayışla yapı-söküm yöntemi doğrultusunda kavramlarını yeniden birleştirerek çözümleridir. Bu yöntemle metnin anlam katmanları, ilişki içerisinde buldukları diğer katmanlarla bütünsel bir uyum hâline getirilmiş olur. Böylelikle her bir parça hak ettiği mana dairesine oturtulmuş olur.

Ontolojik analiz yöntemi de metne yapısalcı anlayışla yaklaşmaktadır. Bu anlayışta metni oluşturan mana katmanları iç ve dış, ön ve arka yapı olarak kelimedenden, cümleye, cümleden ifade ettiği zihniyet/kader tabakasına kadar detaylı olarak incelenmektedir. Bu incelemeler hem metnin yapısalcı açıdan dilbilimsel niteliklerini hem de anlambilimi bakımından sahip olduğu nitelikleri bütünleştirir. Ayrılarak ele alınan her katmanda, metni yorumlayan bir ahenk bulunur ve bu parçalar bir bestenin musiki sağlayan parçaları gibi birleşmiş olur.

Bütün bunlardan hareketle XIX. Yüzyıl tekke ve klasik şairi Bayburtlu Zihni'nin "çarpişır" redifli gazeli yapısal ve ontolojik yöntemle incelenmiştir. Şiir, ifade ettiği zengin manalarla yapısal açıdan bakıldığında Divan şiirinin zengin mazmun dünyasını ve kavramlar dizinini içermektedir. İç ve dış yapısı bakımından gür bir ses, mana çeşitliliği, kendine güvenen bir üslubun çevresinde söylemsel varoluşunu tamamlamaktadır. Şiirin mana derinliklerinde şiirden koparılıp yapısal olarak tahlil edilen her kavram, ontolojik olarak tekrar bütünleştirilecek nitelikleri bünyesinde taşımaktadır. Böylelikle şiir yeni okuma ve incelemeleri de bünyesinde taşımaktadır. Son asırda klasik şiirde bu kadar zengin ve yetkin bir mana katmanına sahip şiirin yazılması da sanırım büyük önem arz etmektedir. Tüm bunlardan hareketle diyebiliriz ki şiir yapısal ve ontolojik analizin bütünlüğü açısından değerlendirildiğinde şiir;

Derinsel anlam olarak; bir şairin hem şiir sahasında hem de hayatta sağladığı başarının göstergelerinin bütünlendiği bir durak mahiyetini alır. Aşkta ve sevdada meydana Anka gibi dalan, kalemini Nil nehri, Büyük okyanus gibi coşturan sesi gür, kendine güvenen ayakları yere sağlam basan bir şair görülür. Bu şair, hamisi sayesinde Ülker yıldızı ile ölçülecek bir yaşam mücadelesinin içinde kendini hissetmektedir. Kalemini Hz. Ali gibi yiğitlik için konuşturmakta, ezbere değil kitabi bilgilerle sözlerini süsleyip ilmini kuvvetlendirme yoluna gitmektedir. Bu yönleriyle şaire modern bir övünç timsali, yani modern zamanın Nef'î'si diyebiliriz.

Karakter açısından; Şair, kendine son derece güveniyor. Bu güven şairin hem sanatkarlık hem de yaşantısının talihi yaver giden niteliğinde karşılık bulmaktadır. Bu karşılık Rüstemlerin yiğitlik arsasında çarpışması misali şairin kalemini keskinleştirme rolü üstlenmektedir. Şiiri, halk şairi olmasına rağmen bir klasik şairin sahip olduğu meziyetleri kendinde barındırdığını ifade eden şairin haklı övüncünün göstergelerindedir.

Yapısal açıdan şiirde zengin bir bilgi birikimi, ontolojik bakımdan ise varoluş sürecini kendine bulan bir şairin kimseye minnet etmeyen tutumu görülür. Bu tutumu gelenek bakımından şairi, çağların üstünde konular ve ona üstün şair payesi verir. Şiirin yapı-söküm yönüyle irdelendiğinde kılcal damarlarına sinen ruhun göstergeleri kendini ele verir. Şair bir ilki de takip eder. Bayburtlu Zihni gelenekte var olan "Meşşata" mazmununu halk şiirine taşıyarak bunu ilk defa kullanan şair olur.

Bu makalede, yapısal ve ontolojik inceleme yöntemleri ile bir halk şairi olan Bayburtlu Zihni'nin; "çarpişır" redifli gazelinin yapısal, derinsel ve geniş anlamları ve şairin karakter incelemelerinin yanında klasik Türk edebiyatı geleneği çerçevesinde yeri ve önemi ortaya koyularak bu bilgiler okuyucunun istifadesine sunulmuştur. Bunların klasik şiirin modern şerh yöntemleriyle sahip olduğu mana ve kavramları daha da zenginleştireceği aşikârdır.

Kaynaklar

- Ayan, H. (2014). *Nesîmî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni*. TDK Yayınları.
- Bayram Y. (2003). Ontolojik Analiz Metodu ve Bir Uygulama. *Yom Sanat*, 12/Mayıs-Haziran, 1-5.
- Erbay N. (2014). *Bayburtlu Zihni Divanı*. Bayburt Üniversitesi Yayınları.
- Gündüz, E., & Sevimli, E. (2016). Nesîmî'nin "Senden Dönmezem" Redifli Gazeline Estetik Bir Yaklaşım. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 36: 97-124. [\[Crossref\]](#)
- Horata, O. (2012). "Necâtî Bey'den Bâkî'ye Döne Döne". *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*. Grafiker Yayınları.
- İpekten, H. (2008). *Klasik Türk Edebiyatında Nazım Şekilleri ve Aruz*. Dergah Yayınları, s. 223.
- Pala İ. (1999). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. Ötüken Yayınevi.
- Saussure, F. (1970). *Dil ve Söz Ayrımı*. (çev. B. Vardar), Yeni İnsan.
- Uçan Eke, N. (2011). *Nâilî'nin "Âfitâb" Redifli Gazelinin Şerhi ve Yapısalılık Açısından İncelenmesi*. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 179-200.
- Uçan Eke, N. (2013). *Nâilî'nin Gazellerinin Yapısalılık Açısından İncelenmesi*. (Doktora Tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Yıldırım N. (2008). "Rüstem-i Zâl". *TDV İslam Ansiklopedisi*, CXXXV, 294-295.

Göçmen Ergenlerde Otobiyografik Bellek Gelişimi ve Benlik Saygısı Üzerine Bir Derleme

A Review on Autobiographical Memory Development and Self-Esteem in Immigrant Adolescents

Beyza BOYACI
İnci BOYACIOĞLU

Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen-
Edebiyat Fakültesi, İzmir, Türkiye

Bu makale, birinci yazarının Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı'nda hazırlanmakta olduğu doktora tezi kapsamında yapılan çalışmalardan yararlanılarak hazırlanmıştır.

Geliş Tarihi/Received: 25.11.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 26.04.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:

Beyza BOYACI

E-posta: beyzaozen09@gmail.com

Cite this article: Boyacı, B., & Boyacıoğlu, İ. (2022). Göçmen ergenlerde otobiyografik bellek gelişimi ve benlik saygısı üzerine bir derleme. *Current Perspectives in Social Sciences*, 26(2), 256-267.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

öz

Bu derleme çalışmasının temel amacı, ergenlikte benlik, bellek ve göç arasındaki ilişkileri karşılıklı doğalarını uygun şekilde incelemektir. Bu amaca bağlı olarak bu çalışmada, göçün ergenlerin benlik saygısı üzerindeki etkileri ve bunun bir çıktısı olarak otobiyografik bellek süreçlerindeki olası farklılıklar; göçün otobiyografik bellek işleyişindeki etkileri (örn. çift dillilik vb.) ve bunun bir yansıması olarak benlik saygısı üzerindeki olası etkileri ele alınmıştır. Bireysel farklılık değişkeni olarak benlik saygısının göç sürecindeki uyuma etkileri ve buna bağlı olarak otobiyografik bellek işleyişinde gözlenebilecek olası farklılıklar da bu derleme kapsamında irdelenmiştir. Literatürde, ergenler üzerine yapılan otobiyografik bellek çalışmaları temel olarak üç tema üzerine yoğunlaşmaktadır: (a) otobiyografik belleğin çocukluk ve ergenlikte gelişimi, (b) bireysel farklılıklar ve psikopatoloji ve (c) bağlamsal farklılıklar. Bağlamsal farklılık olarak göçün otobiyografik bellek ile ilişkisini ve bireysel farklılık değişkeni olarak benlik saygısını inceleyen çalışmalar literatürde son derece kısıtlıdır. Bu anlamda, bu çalışma literatürdeki geçmiş çalışmalar ışığında, otobiyografik belleğin gelişimi, işleyişi ve işlevleri gibi kavramlar göç ve benlik saygısıyla ilişkili olarak özetlemiştir. Bu amaçla hazırlanan makale temelde üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde otobiyografik belleğin gelişimi üzerine duran araştırmalar, ikinci bölümde otobiyografik bellek ve benlik saygısı arasındaki ilişkiyi konu alan araştırmalar, üçüncü bölümde ise otobiyografik belleği göç bağlamında inceleyen araştırmalar değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ergenlik, otobiyografik bellek, göç, benlik saygısı, benlik-bellek ilişkisi

ABSTRACT

The main purpose of this review is to examine the relationships between self, memory and migration in adolescence in accordance with their reciprocal nature. Depending on this purpose, in this study, the effects of migration on adolescents' self-esteem and possible differences in autobiographical memory processes as a result of this impact; the effects of migration on autobiographical memory processing (eg, bilingualism, etc.) and as a reflection of this, its possible effects on self-esteem are discussed. The effects of self-esteem as an individual difference variable on adaptation in the migration process and the possible differences that can be observed in the functioning of autobiographical memory are also examined in this review. In the literature, autobiographical memory studies on adolescents mainly focus on three themes: (a) the development of autobiographical memory in childhood and adolescence, (b) individual differences and psychopathology, and (c) contextual differences. Studies examining the relationship between migration (as a contextual difference) and autobiographical memory and self-esteem (as an individual difference) variable are extremely limited in the literature. In this sense, in the light of these past studies in the literature, concepts such as the development, functioning and functions of autobiographical memory are summarized in relation to migration and self-esteem. For this purpose, this article basically consists of three parts. In the first part, researches on the development of autobiographical memory, in the second part, studies on the relationship between autobiographical memory and self-esteem, and in the third part, studies examining autobiographical memory in the context of migration are evaluated.

Keywords: Adolescence, autobiographical memory, migration, self-esteem, self-esteem self-memory relationship

Giriş

Otobiyografik bellek literatürde bireysel yaşantılarla ilgili anıların işlenip depolandığı, benlik için önemli yaşantıları temsil eden özel bir bellek türü olarak tanımlanmaktadır (Conway, 2013; Robinson, 1989). Ancak otobiyografik bellek sadece tekil olaylara ait anılar çerçevesinde değil; yaşam öyküleri, anlatsal benlik gibi kişinin tüm geçmişini temsil eden kavramlar çerçevesinde de çalışılmaktadır (örn, McAdams, 2001; Singer, 2005). Otobiyografik bellekte kişisel episodik, kişisel semantik bilgiler ve kişisel önem taşıyan özel anılar bulunmaktadır (Er & Yaşın, 2016). Otobiyografik bellek literatüründe yer bulan kuramsal yaklaşımlar içinde bilişsel, motivasyonel, sosyo-kültürel ve işlevsel yaklaşımlar temel araştırma hatlarını oluşturmaktadır. Otobiyografik belleğe bilişsel olarak ele alan yaklaşımlar temelde kodlama, geri çağırma ve hatırlamaya ilişkin bilişsel süreçler üzerinde durmakta, bilişsel farklılıkların otobiyografik

bellek üzerindeki etkisine dikkat çekmekteyken; motivasyonel yaklaşımlar otobiyografik belleği harekete geçiren ve otobiyografik hatırlamanın altında yatan motivasyon mekanizmaları üzerinde durmakta ve bunun bellek performansı ile ilişkisini incelemektedir (Murty ve ark., 2011). Otobiyografik belleğe dair sosyo-kültürel yaklaşımları benimseyen araştırmacılar; otobiyografik belleğin ortaya çıkışı ve gelişimini, bireylerin kendi geçmişlerindeki dilbilimsel referanslardan ve ebeveyn-çocuk etkileşim tarzından bağımsız tutmamaktadır (Fivush ve Nelson, 2004). Kişilerin içerisinde buldukları sosyo-kültürel yapının otobiyografik bellek becerilerini ve anımsama stilini etkilediği düşünülmektedir. Son olarak, otobiyografik belleğin işlevlerine odaklanan araştırmacılar, otobiyografik anıların 'nasıl' olduğu sorusu kadar 'neden' ve 'niçin' olduğu sorusu üzerinde durmakta, kişilerin otobiyografik anıları geri getirmedeki ihtiyaçlara odaklanmaktadır (Alea ve Bluck, 2003). Literatürdeki birçok çalışma otobiyografik belleğin temelde üç farklı işlevi olduğu konusunda görüş birliği sağlamıştır: 1) benlik işlevi, 2) sosyal işlev, 3) yönlendirici işlev (Cohen, 1998; Olivares, 2010; Pillemer, 1992). Benlik işlevinin tutarlı bir benlik duygusu geliştirmede, sosyal işlevin kişiler arası ilişkileri inşa etmede ve yönlendirici işlevin de hedefe ilişkin davranışı yönlendirmede etkili olduğu bilinmektedir (Olivares, 2010).

Otobiyografik anılar birçok duyuşsal, bilişsel ve sosyal süreçleri içerisinde barındırdığı için otobiyografik süreçlerin bireysel ve bağlamsal farklılıklarla çalışılması son derece önemlidir. Bağlamsal farklılıklara örnek olarak, göç gibi bireylerin yaşantılarında son derece etkili bir iz bırakan sürecin kişilerin otobiyografik süreçlerine ve becerilerine etkisi çeşitli yönleriyle tartışılmaktadır. Göç; siyasi, toplumsal, kültürel, ekonomik ya da bireysel nedenlerden ötürü bir yerden başka bir yere yapılan kısa ya da uzun vadeli yerleşim biçimini ifade etmektedir (Çakır, 2011). Göç süreci nedenleri ve sonuçlarıyla birlikte kişilerin yaşantıları üzerinde kritik bir değişime yol açmakta yeni sosyal örüntüleri, üretim ilişkilerini, dil ve kültür yapısını beraberinde getirmektedir (Kuşdil, 2014). Literatürdeki çalışmalar, göç süreciyle birlikte göçmenlerin bütün (fiziksel/ psikolojik) sağlık göstergelerinin olumsuz etkilendiğini ileri sürmüştür. Ek olarak, göçmenlerin otobiyografik anılarının daha az belirgin, tutarsız ve olumsuz duygu yüklü olduğu ortaya çıkmıştır (Khan ve ark., 2021).

Göçmen bireylerin psikolojik ve fiziksel iyi oluşlarının, başlıca göçmenlerin bireysel özellikleri, göçe sebep olan olumsuz etkenler, göç süresince ortaya çıkan problemler, misafir toplumda karşılaşılan zorluklar gibi farklı bireysel ve çevresel koşullardan etkilendiği ortaya çıkmıştır (Bhugra & Arya, 2005; Sequin, 1956'dan akt. Gün, 2007). Çalışmalar, göç sürecinden etkilenen riskli ve kırılgan grupları, kadınlar, çocuklar ve ergenler olarak ifade etmektedir (Szapocnik ve ark., 1993'ten ve Trovato, 1986'dan akt. Ekinci, 2008). Bu derleme çalışmasında da göçmen ergen örneklemi üzerinde durularak göç deneyiminin otobiyografik bellek mekanizmaları üzerindeki etkisi tartışılacaktır. Otobiyografik bellek süreçleriyle birlikte ele alındığında, ergenlik döneminde çocukluktan farklılaşarak otobiyografik belleğin olgunlaşması ve gelişimini tamamlaması, benlik yapılanması için kritik role sahip olması göç deneyiminden ergenlerin diğer gruplara nazaran daha farklı etkilenebileceğini göstermektedir. Bu derleme kapsamında göçmen ergenlerin göç deneyimleri ve benlik süreçleri otobiyografik bellek ile ilişkili olarak irdelenirken bu kuramsal yaklaşımların tümünden yararlanılacaktır.

Otobiyografik Belleğin Gelişiminde Ergenlik Dönemi

Otobiyografik belleğe dair çoğu yaklaşım benlik süreçlerini merkezine almakta ve otobiyografik belleği benlik dinamikleriyle birlikte tartışmaktadır. Ayrıca, otobiyografik belleğe dair tüm yaklaşımlarda, otobiyografik belleğin gelişimini konu alan araştırmalar da yapılmaktadır. Gelişimsel perspektiften ele alındığında otobiyografik bellek çocukluk ve ergenlik döneminde farklılaşmaktadır. Otobiyografik bellek özelliklerinin ergenlik döneminde önemli değişimler gösterdiği, yaşam öyküleri ve otobiyografik muhakeme gelişiminin bu dönemde ortaya çıktığı bilinmektedir (Fivush ve ark., 2011). Ayrıca, yaşam öyküleri ve kişisel anıların da gelişimsel olarak yaşam boyunca değil, 10-30 yaşları arasında zirve yapması ergenlik döneminin önemine dikkat çekmektedir (Thorne, 2000). Bu bölümde otobiyografik belleğin gelişimi, göç ve benlik saygısı ile bağlantılı olarak özetlenecektir.

Otobiyografik belleğin niteliklerinin ve işlevlerinin bireylerin yaşam dönemleri boyunca farklılaştığı ve gelişmekte olduğu bilinmektedir. Örneğin, çalışmalar çocukluk dönemiyle karşılaştırıldığında, otobiyografik bellekteki bilginin karmaşıklığı, uzunluğu ve miktarının ergenlik döneminde arttığını, doğruluk oranlarının sabit kaldığını, unutma oranlarının ise azaldığını göstermektedir (Bauer & Larkina, 2016; Lamb ve ark., 1995; Sutherland & Hayne, 2001). Ergenlik döneminde bilişsel beceriler ile ilgili yapılan bir başka araştırmada, 8 ile 16 yaş arasında bilişsel becerilerdeki ilişkisel hafıza (relational memory) ve yürütücü işlevdeki (executive function) artışın, epizodik bellekte rapor edilen detay miktarını arttırdığı görülmüştür (Gott & Lah, 2014). Tüm bu bulgular, ergenlikle birlikte otobiyografik anıların içerik olarak daha nitelikli yapılara kavuştuğuna, otobiyografik belleğin benlikle ilgili daha fazla bilgiyi işlemleyecek, kodlayacak ve geri çağırarak şekilde geliştiğine işaret etmektedir.

Sürekli olarak yeniden ve yeniden yapılandırmaya tabi tutulan otobiyografik bellek, ergenlik döneminde benlik süreçleriyle yakından ilişkilere sahip önemli değişimler geçirmektedir (Fivush ve ark., 2011). Geçmiş kimliğe bağlayan, yaşam öyküleri ve otobiyografik muhakemenin (autobiographical reasoning) ergenlik döneminde geliştiği iddia edilmekte ve otobiyografik muhakemenin öztanımlayıcı anıların oluşmasında da (self-defining memories) kilit bir role sahip olduğu düşünülmektedir (Fivush ve ark., 2011). Bu görüşün bir uzantısı olarak, kişisel anıların da yaygın olarak yaşam boyunca değil, çoğunlukla ergenlik ve erken yetişkinlik döneminde tematik bağlarına göre bir araya geldiği ve bütünlük kazandığı düşünülmektedir. Özellikle 10-30 yaş dönemleri arasında kişisel anıların yoğunlaştığı ve gelişimsel olarak yaşa bağlı zirve yaptığı bulgulanmıştır (Thorne, 2000). Bu yaş dönemlerindeki kişisel anı yoğunluğunun nedenine ilişkin tamamlayıcı açıklamalar, ergenlik dönemi boyunca hem bilişsel işlevselliğin hemde duygusal yoğunluğun yüksek düzeyde olduğuna dikkat çekmiştir (Carstensen, 1995; Rubin ve ark., 1998). Dolayısıyla, bireyler otobiyografik belleği yaşam öyküsü oluşturmak için ilk olarak ergenlik döneminde kullanabilmektedirler.

Otobiyografik anıların yaşam öyküsüne aktarılmasında zamansal, nedensel ve tematik tutarlılığı mümkün kılacak bilişsel gelişimin gerekli olduğu savunulmaktadır (Bluck ve Habermas, 2001). Ergenlik döneminde otobiyografik anılarla bunlar üzerine inşa edilen yaşam öyküleri ve anlatıları, kimliğin ortaya çıkmasında önemli bir işleve sahiptir. Ancak, kişinin yaşamında kırılmalar yaratabilecek nitelikte kimi özel koşullar otobiyografik anıların işleme sürecinde sorunlara yol açabilmektedir. Örneğin, literatürdeki hakim görüş travmatik anı geçmişine sahip ergenlerin travmatik anıya dair ayrıntıları detaylı hatırlayamadıklarını, aşırı genel anılar (overgeneral memories) şek-

linde geri çağırma eğiliminde olduklarını (Griffith ve ark., 2016; Valentino ve ark., 2009) ve bu ergenlerde otobiyografik bellek özgüllüğünün (specificity) azaldığını ortaya koymuştur (Decker ve ark., 2003). Ayrıca, ilgili görgül araştırmalar travmatik deneyime sahip ergenlerin sadece bu olayları değil, aynı zamanda pozitif ve nötr olayların ayrıntılarını hatırlama düzeyinde de belirgin bir azalma olduğunu bulgulamıştır (Brennen ve ark., 2010). Bu çalışmalar, göç gibi yaşam öyküsündeki sürekliliği zedeleyen olayların otobiyografik bellek süreçlerinde de belirgin etkileri olabileceğine işaret etmektedir. Yaşam öykülerinin ana hattını 10-30 yaş arası anılar oluşturduğu için (Munawar ve ark., 2018), özellikle bu yaş aralığında hayatlarında önemli değişimler yaşayan bireylerin benlik ve bellek süreçlerinin de dikkate değer değişimler göstermesi muhtemeldir.

Literatürde, benlik ve bellek ilişkisi otobiyografik belleğin farklı özellikleri çerçevesinde incelenmektedir. Otobiyografik bellek özellikleri, başta anıların canlılığı, algısal detay düzeyi, yeniden yaşarcasına hatırlanması, olumlu veya olumsuz duygusal değeri, duygusal yoğunluğu, gözlemci/alan perspektifi, anlatım tutarlılığı gibi fenomenolojik özellikleri ölçen kimi ölçekler aracılığıyla literatürde yoğun olarak çalışılan ilgi çekici bir konudur (örn., Otobiyografik Bellek Özellikleri Ölçeği, Boyacıoğlu ve Akfırat, 2015). Geçmiş çalışmalar arasında, anlatıların tutarlılığı konusunda yapılan çalışmalar kavramsal bir zenginliğe sahip olduğu kadar gelişimsel perspektif açısından da değerli bilgiler üretmektedir. Ergenlerde yaşam öyküsü anlatılarının gelişimine yakından bakıldığında, ergenlerin yaklaşık olarak 12 yaş civarında zamansal olarak doğrusal anlatı kurabildikleri ve nedensel bütünlüğü sağlamaya başladıkları gözlenmiştir (Fivush ve ark., 2011). 16 yaş civarında ise yaşantı ve deneyimlerin sonucundan ders çıkarabilme kapasitesi ve anlayışı kazanırlar. Daha açık bir ifadeyle, yaşam öyküsünün tutarlılığını sağlayan niteliklerden ilk olarak anılarını kronolojik olarak sıralama becerisi gelişmekte, yaklaşık 16 yaş civarında da nedensel çıkarımlarda bulunma becerisi ve son olarak tematik bütünlük kurma becerisi gelişmektedir (Habermas ve Reese, 2015; Kober & Habermas, 2013). 20'li yaşlarla birlikte ise, nedensel ve tematik bütünlüğün güçlendiği gözlenmektedir. 16 anne-çocuk çifti ile yapılan bir çalışmada; 8, 12, 16, ve 20 yaşlarındaki çocukları yaşam öyküleri incelenmiştir. Çalışmanın bulguları, ilerleyen yaşların, bireylerin anlatılarının uzunluğu ve tutarlılığı ile ilişkili olduğunu ortaya koymuştur (Habermas ve ark., 2010). Aynı çalışmada, 8 ile 12 yaşları arasında zamansal tutarlılığın arttığını ve nedensel-motivasyonel tutarlılığının ise en çok 12 ile 16 yaşları arasında arttığını ortaya çıkarmıştır (Habermas ve ark., 2010). Özetle, çocukluktan ergenliğe geçiş sırasında 8-12 yaş aralığında küresel/global zamansal bütünlüğün; 12-16 yaş arasında küresel/global nedensel bütünlüğün ve 16-20 yaş aralığında küresel/global tematik bütünlüğün geliştiğine yönelik görüş alanda yaygın olarak kabul görmektedir (Fivush ve ark., 2011). Araştırmacılar genel olarak geç ergenlik ve erken yetişkinlikte küresel/global bütünlüğün arttığını ve bunun bilişsel gelişim ile örtüştüğünü öne sürmektedir.

Otobiyografik bellek literatüründe kaygı bozuklukları gibi kimi psikopatolojik sorunların veya güvensiz bağlanma gibi kimi bireysel farklılıkların anıların anlatım tutarlılığında belirgin bozulmalar yarattığına ilişkin bulgular vardır (örn. Conway ve ark., 2004). Örneğin, güvenli bağlanma yönelimine sahip bireylerin kişisel geçmiş hakkında tutarlı ve ayrıntılı anlatılar üretme olasılığının daha yüksek olduğu bulunmuştur (Etzion-Carasso & Oppenheim, 2000; Gini ve ark., 2007). ABD'de ağır davranış ve duygusal bozuklukları olan 12-17 yaş aralığında 70 ergen ile yapılan bir çalışmada, güvenli bağlanma düzeyinin tutarlı anlatılara katkıda bulunduğu görülmüş, anlatı tutarlılığı ile yaş arasında negatif yönde ilişki olduğu görülmüş ve herhangi bir cinsiyet farklılığı gözlenmemiştir (Lind ve ark., 2020). Yine, Swales ve William (2001), 46 ergen üzerine yaptıkları çalışmada, depresyon ve umutsuzluk semptomu gösteren ergenlerin, kontrol grubuna nazaran otobiyografik anılarında daha az tutarlı oldukları ve daha az ayrıntıya yer verdiklerini ortaya çıkarmışlardır. Ayrıca, ilgili çalışmalar düşük bellek tutarlılığının depresif belirtiler (Buxton, 2016; Vanderveren ve ark., 2019), travma sonrası stres bozukluğu (Brewin, 2014; Rubin ve ark., 2016), yeme ve obsesif kompulsif bozukluklarla (Rasmussen ve ark., 2017) ilişkili olduğunu da göstermiştir. Bu noktada, düşük bellek tutarlılığı çeşitli psikolojik bozukluklarla ilişkili görünse de, bu ilişkileri açıklayabilecek mekanizmalar hakkında bilgi son derece sınırlıdır (Vanderveren ve ark., 2020). Bunlarla tutarlı olarak, Mitchell ve ark. (2020) Yeni Zelanda'da 132 ergen ile yaptıkları, anlatı bütünlüğü (nedensel ve tematik bütünlük) ile psikopatoloji ve iyi oluş arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarında, nedensel tutarlılığın düşük düzeyde psikopatoloji ve yüksek düzeyde iyi oluş ile ilişkili olduğunu bulgulamışlardır. Bu çalışmalar, yaşam öykülerindeki nedensel tutarlılığın ergenler için zamanla artan yaşam doyumunda etkili bir rol oynayabileceğine işaret etmektedir.

Tutarlı bir açıklama sağlama yeteneğinin, özellikle 12 ile 16 yaşları arasında nörolojik gelişmeyle birlikte geliştiği fakat 20'li yaşların başına kadar tam olarak olgunlaşmadığı bilinmektedir (Wilson-Given & Hodes, 2018). Bunun yanı sıra, yetişkin ergenlerle karşılaştırıldığında, genç ergenlerin anılarına dair anlatılarında genellikle gerçek içerik ve eylem ifadelerinin yer aldığı, zaman ve mekana yönelimin daha az olduğu ve eylemlerinin açıklamalarının daha az duyuğu yorum ve nedensel çıkarımlarla yüklü olduğu tespit edilmiştir (Willoughby ve ark., 2012). Takvim, zaman ve tarihler hakkında bilgi edinme ile örtüştüğü düşünülen zamansal tutarlılığın, erken ergenlik döneminde geliştiği (Habermas & de Silveira, 2008), başkasının bakış açısını göz önünde bulundurmaya kapsayan nedensel tutarlılığın ise, 12 ile 16 yaşları arasında daha fazla arttığı görülmüştür (Bohanek & Fivush, 2010). Bu sebeplerle, otobiyografik anıların işlenmesi, muhakeme edilmesi, bağlantılandırılması ve benlik işleyişini (olumlu benlik algısını devam ettirme, kimlik edinme, benlik sunumu vb) besleyecek şekilde bütünlleştirilmesi bu yaş grupları için sosyal ve duygusal olduğu kadar bilişsel olarak da zorlayıcı görevlerdir. Özellikle 12-16 yaş arasında göç gibi yaşam öyküsünde büyük kırılmalar yaşayan ergenlerin karşılaştıkları tüm sorunlar, benlik ve belleğin karşılıklı sağlıklı işleyiş açısından da önem taşımaktadır.

Otobiyografik belleğe ait gelişimsel farklardan biri de otobiyografik belleğin işlevlerinde görülmektedir. Alea ve Bluck (2003) erken erişkinlik döneminde bireylerin otobiyografik anıları yakınlık geliştirmek için, orta yaşlarda gelecekteki arzu ve amaçlarını yönetmek için, yaşlılıkta ise empati sağlamak için daha fazla kullandıklarını öne sürmektedir. İlaveten, literatürde daha olgun yaştaki yetişkinlerin, genç yetişkinlere nazaran anılarını diğer bireylere öğretmek ve onları bilgilendirmek amacıyla anlattıklarına dair bulgular vardır (Webster & McCall, 1999). Literatürdeki çalışmalar, otobiyografik bellek işlevlerinin yaş (Levine ve ark., 2002; Piolino ve ark., 2002), kültür (Alea & Wang 2015; Wang, 2011), psikolojik iyi oluş (Banks & Salmon, 2013; Waters, 2014) ve oyun türü ile (Waters ve ark., 2014) ilişkili olduğunu göstermiştir. Travmatik deneyimler özelinde, bireylerin bu anılara ilişkin benlikleriyle tutarlı olarak yaptıkları açıklamaların, kişilerde endişe ve güçsüzlüğü azaltma, duygu ve davranışları haklı gösterme, var olan ilişkileri onarma ve sürdürmede yardımcı olma işlevlerinin olduğunu göstermiştir (Robinson, 1996). Otobiyografik belleğin benlikte süreklilik duygusunu sağlamadaki rolü ve gelecekteki ihtiyaçlar

ile uyumlu hayalleri yeniden yapılandırıcı işlevi benlik ve bellek süreçlerinin etkileşimli yapısına işaret eder (Nelson, 1993). Tüm bu çalışmalar, otobiyografik anıların benlik süreçleri açısından zengin bir işlev yelpazesine sahip olduğunu göstermektedir. Göç ise otobiyografik anıların işlevlerini yerine getirmesinin önüne birçok engel çıkaran uzun soluklu bir süreçtir. Göçmen ergenlerle yapılan çalışmalar, yeni kültüre uyum sürecinde bu ergenlerin dil bariyeri ve kültür farklılıkları gibi sebeplerle akranlarıyla ilişki kurmakta zorlandıklarına işaret etmektedir (Kim ve ark., 2014; Yeh ve ark., 2007). Bu sebeplerle, otobiyografik belleğin sosyal işlevlerini yerine getirmesi için uygun koşulların kaybolduğu açıktır. Ayrıca, otobiyografik belleğin işlevlerinde bir iç-içelik söz konusudur. Sosyal işlev aynı zamanda tutarlı bir benlik inşa etmekle ilgili benlik işleviyle yakından ilişkilidir (Alea & Bluck, 2003). Kişiler sosyal çevreleriyle anılarını paylaşırken bir yandan da aslında benliklerini inşa etmektedirler. Dolayısıyla, özellikle ergenlik ve ilk yetişkinlik dönemlerinde otobiyografik bellek işlevleri arasında ayrıcalıklı bir öneme sahip olan sosyal işlevler ve benlik işlevleri göçün getirdiği sorunlar yumağı içerisinde doğrudan etkilenen bir otobiyografik bellek alanı olabilir.

Bu konuda köşe taşı niteliği taşıyan bir araştırma, anıları anlamlandırma sürecinde ergenlik döneminin kırılğan yapısına işaret etmektedir. Pasupathi ve Wainryb (2010), çocukluktan orta ergenliğe geçiş süreci boyunca otobiyografik bellek anlatımlarındaki yorumlayıcı ve olgusal içeriğin ayrıntılandırılmasında yaşa bağlı farklılıkları incelemek amacıyla iki ayrı deneysel çalışma yapmışlardır. Çalışma 1'de, yaşları 8 ile 17 arasında değişen toplamda 90 çocuğun pozitif ve negatif olaylara ilişkin otobiyografik bellek anlatıları incelenmiştir. Çalışma 1'in bulguları yetişkin ergenlerin anılarını yorumsal bilgiyi kullanarak yapılandırdıklarını ve olaya dair bireysel arzularını, duygularını, inançlarını ve düşüncelerini açıklama eğiliminde olduklarını ortaya koymuştur. Olgulara dayanan bilgi yapılandırmasında ise yaş grupları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Ek olarak, yaş grupları arasındaki farklılıklar negatif olaylar için daha belirgindir. Çalışma 2'de ise, yaş grupları 5, 7, 11 ve 16 olan toplamda 112 çocuktan, kişilerarası çatışmalarına ilişkin iki farklı negatif anı anlatmaları istenmiş ve çalışma sonucunda yetişkin ergenlerin bu tarz anıları hatırlamada genç ergenlere nazaran daha yetkin olduğu ortaya çıkmıştır. Bu bulgular ışığında, gerçekleri, sebepler ve duygular ışığında yorumlayabilmenin frontal lob gelişimi ile ilişkili bir görev olduğu ve bunun da yetişkin ergenlik döneminde olgunlaştığı ileri sürülmektedir. Her iki çalışma birlikte ele alındığında, 12 yaşın altındaki çocukların anı aktarımlarında benzer ve düşük düzeyde yorumlayıcı içerikler tespit edilmiştir. Gelişimsel araştırmaları destekler biçimde, yorumlayıcı içeriğin erken ergenlikten orta ergenlik dönemine kadar güçlü bir artış gösterdiği saptanmıştır (Pasupathi & Wainryb, 2010). Bu noktada, göç gibi negatif olayların hatırlanması ve yorumlanmasında da yetişkin göçmen ergenlerin diğerlerine nazaran daha yetkin olduğu söylenebilir. Göçmen ergenlerle yapılacak karşılaştırmalı çalışmalar, göçün bellek işleyişi, anıların geri çağırılması ve yorumlanmasındaki etkisini yaş gruplarına bağlı olarak anlamada son derece önemlidir.

Tüm bu çalışmalar, otobiyografik bellek sürecindeki işleyişin benliğin sağlıklı işleyişi açısından da kritik bir role sahip olduğuna işaret etmektedir. Otobiyografik muhakeme ve anlatı tutarlılığının, nedensel, tematik ve zamansal bütünlüğün ergenlik dönemi boyunca geliştiği açıktır. Dolayısıyla, otobiyografik belleğin işlevleriyle niteliklerinin gelişimsel olarak farklılaştığı ve ergenlik dönemi sürecinde giderek geliştiği aynı zamanda psikopatoloji gibi bireysel farklılıklardan etkilendiği ve aynı zamanda psikolojik sağlığı etkilediği ortadadır. Bir sonraki bölümde, benliğin sağlıklı işleyişinin önemli göstergelerinden biri olan benlik saygısı, otobiyografik bellek ve göç konusuyla bağlantılı olarak incelenecektir.

Otobiyografik Bellek ve Benlik Saygısı

Benlik saygısının bu derleme kapsamında temel inceleme konularından birisi olmasının temel sebebi, göç deneyiminin ergenlerin psikolojik sağlığı üzerindeki etkilerinin çoğunlukla benlik saygısı bağlamında incelenmiş olmasıdır. Dolayısıyla ergenlerde benlik ve bellek ilişkisini göç bağlamında tartışırken, bu ilişkilerin doğasını ortaya koyabilecek kilit kavramlardan birisi benlik saygısıdır. Benlik psikolojisi kapsamında çocuk ve ergenlere odaklanan araştırmalar, benlik saygısı konusuna ağırlık vermektedir. Benlik saygısının, akademik başarı, sağlıklı sosyalleşme, yaşam doyumu, rekabet, uyum, çekicilik, nedensel atıf, sportif başarı, yardım etme, stresli yaşam olaylarıyla başa çıkma gibi sayısız değişkenle güçlü ilişkiler göstermesi (derinlemesine bir inceleme için bkz, Baumeister, 1993), araştırmacıları benlik saygısının oluştuğu, olgunlaştığı ve değişime daha açık olduğu gelişimsel dönemleri incelemeye teşvik etmektedir. Otobiyografik bellek literatüründe de çocukluk ve ergenlik dönemini benlik saygısıyla ilişkili inceleyen birçok araştırma bulunmaktadır. Benlik saygısının çok yönlü doğasına uygun olarak, bu çalışmalarda benlik saygısının bellek süreçleri üzerine etkileri incelendiği gibi, otobiyografik bellek gelişiminin kendisinin benlik saygısının oluşumuna nasıl bir katkı sağladığı da araştırılmaktadır.

Otobiyografik bellek literatüründe yaygın şekilde incelenen bireysel farklılıklardan birisi benlik saygısıdır (Conway, 2005). Benlik psikolojisi literatüründe geniş yer tutan global veya kişilik özelliği olarak benlik saygısı (global/trait self-esteem) araştırmaları ışığında, düşük ve yüksek benlik saygısının otobiyografik bellek süreçlerinde de önemli bir yordayıcı olabileceği düşünülmektedir. Bu görüşün temelinde, düşük ve yüksek benlik saygısına sahip kişilerin benlikle ilişkili birçok farklı alanda kendilerine özgü bir dizi karakteristik özelliğe sahip olmaları yatmaktadır. Örneğin, yüksek ve düşük benlik saygısına sahip bireylerin özellikleri karşılaştırıldığında, yüksek benlik saygısına sahip kişilerin sosyal karşılaştırma aracılığıyla kendilerini diğerlerinden çok daha olumlu ya da daha az olumsuz bulma eğiliminde oldukları bilinmektedir (Campbell, 1990). Düşük benlik saygısına sahip kişilerin ise kendilerini olumsuz değerlendirmeseler bile, diğerlerine nazaran daha az olumlu olarak değerlendirdikleri ve bu değerlendirmelerin günden güne değiştiği, kendi içlerinde kararsızlıklar yaşadıkları ve kendilerini tanımlamalarında muğlak ifadeler kullandıkları görülmektedir (Baumeister, 1993; Campbell & Lavelle, 1993; Tice, 1993). Buna ek olarak, yüksek benlik saygısına sahip kişilerin kendilerine dair benlik bilgilerinin de düşük benlik saygısına sahip kişilere nazaran daha yüksek düzeyde olduğu, yani kendilerini daha iyi tanıdıkları saptanmıştır (Campbell, 1990). Benlik kaynaklarının sınırlılığı veya zenginliğine bağlı olarak, düşük ve yüksek benlik saygısına sahip bireylerin olumsuz yaşantılara karşı verdikleri tepkilerin de farklı olduğu gözlenmektedir (Brown, 1998). Düşük benlik saygısına sahip bireyler, olumsuz yaşantılar karşısında sıklıkla utanç duymakta, kendilerini aşağılanmış hissetmekte, değersiz olduklarını düşünmekte, kendileri hakkında zayıf benlik şeması geliştirmekte ve kendilerine dair olumlu geri bildirimlerden şüpheye düşmekteyken, yüksek benlik saygısına sahip bireylerin hayal kırıklığına uğradığı ancak bunu kişisel algılamayıp aşağılanma ve utanç hissetmediği belirtilmektedir (DeHart & Pelham, 2007; Marshall & Brown, 2006; Park & Crocker, 2008).

Benlik saygısıyla ilişkili bu zengin araştırma hattında düşük ve yüksek benlik saygısı bellek yanlılıkları çerçevesinde de karşılaştırılmıştır. Örneğin, yüksek benlik saygısına sahip kişilerin kişiliklerine ilişkin olumsuz geri bildirimlerde olumluluk yanlılığı sergilediği ve bu olumsuz bildirimleri gerçekte olduğundan daha olumlu olarak hatırladıkları görülmüştür. Düşük benlik saygısına sahip kişilerin ise, kişiliklerine ilişkin olumlu geri bildirimleri aslında olduğundan daha olumsuz olarak hatırlama eğiliminde oldukları bulgulanmıştır (Story, 1998). Üniversite öğrencileriyle yapılan çalışmada, yüksek benlik saygısına sahip öğrencilerin otobiyografik anılarını kendilerini yüceltme eğilimine uygun şekilde hatırladığı, düşük benlik saygısına sahip öğrencilerin ise kendilerini aşağılayıcı şekillerde hatırlama eğiliminde oldukları gözlenmiştir (Christensen ve ark., 2003). Ek olarak, olumsuz bir deneyimden sonra, yüksek benlik saygısına sahip kişiler, düşük benlik saygısı olanlara kıyasla daha yüksek düzeyde olumlu anıları hatırlama (Smith & Petty, 1995) ve güçlü yönlerine ve yeteneklerine odaklanmakta eğilimi göstermektedir (Dodgson & Wood, 1998). Benlik saygısı yanlılığı (self-esteem biases), kişilerin kendilerine ilişkin inançlarıyla uyumlu şekilde hizmet etmekte ve bu uyum otobiyografik bellek süreçlerine de yansımaktadır. Düşük benlik saygısına sahip kişilerin, savunmacı tutumları sebebiyle kendilerini riskli beklentilerden alıkoyan, daha gerçekçi bir geçmiş temsiline sahip olmaları olasıdır. Ancak düşük benlik saygısına sahip kişiler benliği yüceltmeye hizmet eden yanlılıklardan daha az faydalandıkları için olumlu deneyimlerinin tadını çıkarma zevkinden mahrum kalabilmektedir (Fredrickson, 1998). Olumlu anılara ilişkin, kişisel başarıları deneyimlemenin veya sevildiğini hissetmenin benlik saygısını artırıcı etkisi olduğu düşünülse de, düşük benlik saygısına sahip bireyler bu tür deneyimler sırasında kendileri hakkında ne kadar iyi hissettiklerini hatırlamadığında, bu anıların kalıcı etkileri olmamaktadır. Dolayısıyla, bellek yanlılığının anıların bellekte var olan gerçek/orijinal şekliyle hatırlanmasına engel olduğu, buna bağlı olarak da kişilerin sahip olduğu benlik saygısının olumlu yönde değişimini zorlaştırdığı iddia edilmektedir. (Christensen ve ark., 2003).

Bireysel bir farklılık olarak benlik saygısı sadece bellek süreçlerini değil, zorlu yaşantılar karşısında başvuru başa çıkma stratejilerini ve uzun dönemli stres verici olaylardan psikolojik olarak etkilenme düzeyini de etkilemektedir. Literatürdeki görgül çalışmalar, benlik saygısının psikolojik iyi oluşun önemli bir parçası olduğunu ve yaşam doyumu ile arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu desteklemiştir (Al-Krenawi & Kanat-Maymon, 2017; Refaeli ve ark., 2018). Bu çerçevede, benlik saygısına bağlı olarak göç ve göç sonrası yaşamın nasıl etkilendiğini inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır (Dubow ve ark., 2012; Mason, 1997). Özellikle göç sonrası süreçlere ilişkin uyum ve kültürleşme çalışmaları, benlik saygısı ile kültürleşme stresinin başa çıkma yolları, yaşam doyumu, psikolojik iyi oluşla gösterdiği anlamlı ilişkilere dikkat çekmiştir (Félix 2001, 2006; Gün & Bayraktar, 2008; Liang ve ark., 2020). Amerika Birleşik Devletleri'nde 171 Meksikalı göçmen ile yapılan bir çalışmada, benlik saygısı düzeyi ve etnik kimliğin kültürleşme stresi ve psikolojik iyi oluş üzerindeki etkisi incelenmiş, yüksek benlik saygısına sahip olmanın, kültürel stresin psikolojik iyi oluşa karşı zayıflatıcı etkilerini hafiflettiği sonucu elde edilmiştir (Kim ve ark., 2014). Dolayısıyla, benlik saygısının kültürleşme stresini hafifleten etkili bir iç kaynak olduğu literatürdeki hakim görüş tarafından desteklenmektedir.

Benlik saygısını bireysel bir farklılık olarak ele alan bu çalışmalar, göç gibi stres verici yaşantılardan geçen tüm ergenlerin bu olumsuz olaylardan aynı derecede ve aynı şekillerde etkilenmeyeceğine de işaret etmektedir. Bu noktada yüksek benlik saygısının göçmen ergenler açısından kimi avantajlar yarattığı varsayılabilir. Örneğin, yüksek benlik saygısına bağlı olarak, problem odaklı aktif başa çıkma stratejilerini kullanabilen (Thoits, 1995), kültürlerarası duyarlılıkları gelişen (Yetim, 2021), uyum sorunları azalan, çevreleri üzerinde hakimiyet (mastery) kurabilen (Rector & Roger, 1996), riskle baş etme becerileri gelişen (Zimmerman ve ark., 1999), olumlu duyguları daha fazla yaşayan (Pelham & Swann, 1989) ve yaşadıkları olumsuz deneyimleri daha olumlu bir çerçevede ele alma eğilimine sahip (Rector & Roger, 1996) ergenler, göç sürecini de daha sağlıklı şekilde yaşantılıyor olabilirler. Benzer şekilde, yüksek benlik saygısına sahip ergenlerin, anı aktarım sürecinde duygusal ve bilişsel durumlarını daha iyi ifade edebilmeleri, sağlıklı duygu düzenleme stratejileri ile olumsuz olayların yıkıcı etkilerine karşı daha iyi başa çıkabilmeleri de olasıdır. Bu görüşle tutarlı olarak, ergenlerde yüksek benlik saygısının, ayrıntılı otobiyografik hatırlama becerisi, anıların zaman içinde daha iyi muhafaza edilmesi, çok yönlü benlik gelişimi oluşumu, başkalarının penceresinden bakabilme ve duygusal iyi oluş ile ilişkili olduğu bilinmektedir (Pasupathi & Wainryb, 2010). Düşük benlik saygısına sahip ergenler ise, duygu odaklı, pasif-kaçınan başa çıkma mekanizmalarını kullanma (Thoits, 1995), olumsuz deneyimleri tehdit edici olarak yorumlama ve buna bağlı somatik uyarılma yaşama (Rector & Roger, 1997) eğilimleri göstermektedir. Özellikle olumsuz ve stresli olaylara ilişkin anı aktarım sürecindeki duygusal düzenlemenin de benlik saygısı ile ilişkili olduğu ve bunun ergenlerin iyi oluşları üzerinde etkili olduğu bilinmektedir (Bohanek & Fivush, 2010). Dolayısıyla, ergenlik döneminde bireyler travmatik yaşantılardan farklı şekilde etkilenilmekte, benlik saygısının otobiyografik bellek süreçlerini etkilediği gözlenmekte ve yüksek benlik saygısı benlik ve bellek işleyişi açısından koruyucu bir unsur olarak işlev görebilmektedir.

Benlik saygısı bireylerin kendi değerlendirmeleri kadar, kişilerin dahil oldukları gruplara ve içerisinde buldukları sosyal çevreye de duyarlı bir benlik sistemidir. Tajfel ve Turner (1986) tarafından geliştirilen Sosyal Kimlik Kuramına göre, bireysel benlik saygısı kadar kolektif benlik saygısı gibi grup dinamiklerini içeren yapı ve süreçler de önemlidir. Kendi sosyal gruplarını olumlu olarak değerlendiren bireylerin, olumsuz olarak değerlendiren bireylere nazaran daha yüksek benlik saygısına sahip olduğu düşünülmektedir. Benzer bir şekilde, Cartwright (1950), bireylerin ait olduğu grupların benlik saygısının temel belirleyicileri olarak hizmet ettiklerini ve bireylerin kendilerine dair olan kişisel değerlendirmelerinin tanımlandıkları sosyal grubun değerlendirilmesine bağlı olduğunu ileri sürmektedir. Bu noktada, kişilerin kendilerini değersiz hissetmelerinin nedeninin ayrıcalıklı olmayan ya da dışlanmış gruplara üyeliklerinden kaynaklandığını belirtmektedir. Göç bağlamında düşünüldüğünde, göçmenlere yönelik ayrımcılığın kolektif benlik saygısına bağlı olarak ergenlerin başa çıkma stratejilerinden psikolojik iyi oluşlarına, benlik süreçlerinden bellek süreçlerine kadar birçok alanda etki göstermesi olasıdır. Bu ilişkileri konu alan bir çalışmada, Verkuyten ve Nekuee (2001) Hollanda'da yaşayan 67 İranlı mültecinin kişisel benlik ve etnik kimlikleri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda, göçmenlerin kendilerini etnik azınlık gruplarının tipik üyeleri olarak görme boyutunun, (a) kişisel benlik saygısı ve etnik benlik saygısı arasındaki ilişkiyi; (b) algılanan kişisel ayrımcılık ve grup ayrımcılığını ve (c) etnik benlik saygısı ve ayrımcılıkla başa çıkmak için duygu odaklı ve problem odaklı stratejilerin kullanılmasını etkilediği ortaya çıkmıştır. Daha spesifik olarak, kendilerini tipik bir İranlı olarak gören göçmenlerin, kişisel ve etnik benlik saygısı arasında daha güçlü ilişki bulunduğu, daha az kişisel ve grup ayrımcılığı algıladığı ve etnik benlik saygısı ile ayrımcılıkla başa çıkma arasındaki ilişki arasında daha güçlü bir ilişki olduğu ortaya

çıkılmıştır. Buna ek olarak, katılımcıların duygu odaklı başa çıkma stratejisine nazaran problem odaklı başa çıkma stratejisini tercih ettikleri ve kişisel ayrımcılığa kıyasla daha yüksek seviyede algılanan grup ayrımcılığı ortaya koydukları gözlenmiştir. Kişisel benlik saygısı ile, etnik benlik saygısı arasında düşük düzeyde korelasyon ortaya çıkmakta olup, bu ilişkinin benlik-kategorizasyonu tarafından etkilendiği düşünülmektedir: benlik kategorizasyonu yüksek düzeyde olan kişiler için bu ilişki anlamlıyken, düşük olanlar için anlamsız olmaktadır. Çalışmanın önemli olarak görülen bir etkisi de; etnik azınlık grubu üyeleri arasında benlik saygısı kişilerin sadece bireysel özelliklerini değerlendirilmesine bağlı olmadığı, aynı zamanda bireylerin içerisinde buldukları etnik grup üyeliğini nasıl değerlendirdiğine bağlı olduğu olmaktadır. (Verkuyten & Nekuee, 2001).

Gelişimsel dönemler göz önüne alındığında, kutupsal düşünmenin ve egosantrik bakış açısının güçlendiği ergenlik döneminde, olumsuz durumlar karşısında ergenlerin kendilerini daha fazla eleştirdiği, değersiz hissettiği ve bu durumun da benlik saygısı düzeylerini etkilediği belirtilmiştir (Çuhadaroğlu, 1986). Dolayısıyla, ergenlerin benlik saygılarının, içerisinde buldukları sosyal grubun algılanış biçimi ve statüsünden etkilenmesi olasıdır. Crocker ve ark. (1991) dezavantajlı öğrenci grupları üzerine yaptıkları araştırmada benlik saygısı ve kolektif benlik saygısı arasında güçlü bir ilişki bulmuşlardır. Toplamda 83 Afro-Amerikan üniversite öğrencisiyle yaptıkları araştırmada, öğrencilere kendi özellikleri, yetenekleri ve değerleriyle ilgili soruların bulunduğu bir ölçek verilmiştir. Afro-Amerikan öğrencilere, diğer bireylerin kendilerini sevdiğini söylediklerinde, kendi yetenek ve değerlerine dair değerlendirmelerinden bağımsız olarak katılımcılar kendilerini iyi hissederken, sevmedikleri söylendiğinde ise kötü hissettikleri sonucu elde edilmiştir. Bu bulgularla uyumlu olarak, göç sürecinde, ergenlerin bağlı olduğu sosyal grup ve akranlarından ayrılmak zorunda kalması nedeniyle kimlik krizine girme olasılığının yüksek olduğu, yeni çevredeki akranları tarafından kabul görmeye yönelik zorluklar yaşayabilecekleri, benlik güçlerinin ve benlik saygılarının bu deneyimden olumsuz olarak etkileneceği varsayılmaktadır (Özcan, 2019).

Yukarıdaki çalışmalar birlikte ele alındığında bu sonuçlar, Crocker ve ark. (1991) elde ettiği bulguya paralel olmakta ve benlik saygısı ve kolektif benlik saygısı arasındaki güçlü ilişkiyi desteklemektedir. Bu noktada, benlik bilgisini aktif hale getiren durumsal faktörler içerisinde göç gibi sosyal bağlamın oldukça önemli bir yere sahip olduğu tekrarlanan çalışmalarla doğrulanmaktadır. Bireylerin, sosyal çevreleri dahilinde kendilerine ait bilgileri sürekli olarak yeniden inşa ettikleri ve benlik saygısının sosyal bağlama son derece duyarlı olduğu ortaya çıkmaktadır (Brown, 1998).

Benlik saygısı bireysel bir farklılık değişkeni olduğu kadar, çevresel koşullara bağlı olarak kısa veya uzun süreli değişiklikler gösterebilen bir benlik bileşenidir. Ancak, literatürde benlik saygısı ve psikolojik sağlık arasındaki ilişkiye odaklanan birçok araştırma olmasına rağmen, göç gibi benlik saygısını etkileyen faktörlerin yeterince araştırılmadığına dikkat çekilmiştir (Panchanadeswaran & Araujo, 2011). Aslında göç gibi kişilerin hayatlarında travmatik veya aşırı stres verici anılar bırakan süreçlerin, bireylerin benlikleri, benlik saygıları ve psikolojik iyi olma halleri üzerinde etkili olduğu bilinmektedir. Örneğin, benlik saygısının kültürleşme stresi tarafından olumsuz etkilendiği ve bunun da psikolojik iyi oluşun azalmasına yol açabilmektedir (Kim ve ark., 2014). Gün ve Bayraktar (2008), göç etmiş ve etmemiş toplamda 305 ergenle yaptıkları çalışmada benlik saygısı, yaşam doyumu ve sosyal destek ağlarını karşılaştırmış ve göçmen ergenlerin benlik saygısı düzeyleri ile yaşam doyumu düzeylerinin göç etmemiş ergenlere nazaran daha düşük olduğunu bulmuşlardır. Urzu'a ve ark. (2018), benlik saygısının, algılanan ayrımcılık ve psikolojik iyi olma hali ilişkisi üzerindeki aracı rolüne etkisini toplamda 853 göçmenin katıldığı bir araştırma ile incelemiştir. Araştırma sonucunda, Arica, Antofagasta ve Santiago'da yaşayan Perulu ve Kolombiyalı göçmenlerin algılanan ayrımcılık düzeyine göre benlik saygılarının azaldığı ve benlik saygısındaki düşüşün psikolojik iyi olma halini olumsuz yönde etkilediği görülmüştür.

Sonuç olarak, benlik saygısının bireysel bir farklılık olarak otobiyografik bellek süreçlerini etkilediği açıktır. Benlik saygısı düzeyine bağlı olarak bireylerin uyum süreçleri, başa çıkma stratejileri, olumsuz olayları anlamlandırma şekilleri, nedensel atıfları, anı hatırlama ve aktarma eğilimleri farklılık gösterebilmektedir. Ancak benlik saygısının, kişilerin dahil oldukları sosyal gruplarından etkilendiği; kolektif benlik saygısının en az bireysel benlik saygısı kadar belirleyici olabileceği unutulmamalıdır. Ayrıca, benlik saygısı göç gibi stresli yaşam olayları ile psikolojik iyi oluş, yaşam doyumu, stresle başa çıkma gibi değişkenlerle ilişkilerinde aracı ve düzenleyici etkilere sahiptir. Bir sonraki bölümde, otobiyografik bellek ve göç ilişkisi gelişmekte olan literatürdeki sınırlı çalışmalar kapsamında ele alınacaktır.

Otobiyografik Bellek ve Göç

Otobiyografik bellek, benlik yapıları ve birçok bilişsel-duyuşsal ve sosyal süreç ile bağlantılı olduğundan ötürü günümüzde son derece zengin bir çalışma alanıdır (Conway & Pleydeil-Pearce, 2000). İlgili literatürde incelenen sosyal süreçlerden birisi de göç olgusudur. Göç yaşantısı, bireylerin yaşam öykülerinde sıklıkla bir dönüm noktası olarak işlev görmektedir ve atipik, duygusal, yıkıcı ve çarpıcı birçok otobiyografik anıyı içermektedir. Ayrıca, göçle birlikte otobiyografik bellek literatüründe önemli bir araştırma konusu olan dil-bellek ilişkisi de gündeme gelmektedir. Bu bölümde, öncelikle dil-bellek ilişkisi göç bağlamında irdelenecek, sonrasında göçün psikolojik sağlıkla ilişkisi bağlamında otobiyografik bellek süreçlerinde gözlenen değişimler özetlenecektir.

Geçmiş deneyimlerin paylaşımında ve hatta bellekte yaşanmış olayların temsilinde dil önemli bir rol oynamaktadır. Otobiyografik bellek gelişiminde, dil ve belleğin ayrılmaz şekilde birbirine bağlı kabul edilmekte (Fivush ve ark., 1995) ve otobiyografik bellek ve dil üzerine yapılan kültürler arası araştırmaların büyük bir çoğunluğu çift dillilik üzerine odaklanmaktadır. Bu çalışmalarda, çift dilli bireylerde her iki dilin bağımsız olarak mı depolandığı; yoksa bazı ortak, birbirine bağlı depolama sistemlerinin mi olduğu sorusu öne çıkmaktadır. Bazı yaklaşımlar (örn., bağımsızlık hipotezi [independence hypothesis], Kolers, 1963) çift dillilerde anıların iki farklı şekilde bağımsız olarak depolandığını iddia ederken, kimi yaklaşımlar çift dillilerin tek dilsel sistemlerinin (single linguistic system) olduğunu ve ortak bir bellek deposuna iki farklı erişim yolunun olduğunu savunmaktadır (Dalrymple-Alford, 1968). Literatürdeki araştırmalar, anıların fenomenolojik özelliklerinin görüşme diline bağlı olarak değiştiğine işaret etmektedir (Göncü, 2013). Marian ve Neisser (1997), Rusya'dan Amerika Birleşik Devletleri'ne ortalama 14.2 yaşlarında göç etmiş, yaş ortalamaları 21.8 olan 20 kişi ile aynı günde iki dille (Rusça ve İngilizce) olarak gerçekleştirilen iki seansta katılımcılardan, otobiyografik anıları ipucu kelimeleri ile ilişkilendirmeleri ve her biri için tarih girmeleri

istenmiştir. Sonuç olarak, Rusça kelimeler ile ilişkilendirilen anıların, İngilizce kelimeler ile ilişkilendirilen anılara kıyasla daha erken tarihte yaşantılandığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca, Rusça ipuçlarının, Rusça gerçekleşen olaylar için daha fazla anı ürettiği gözlemlenirken, İngilizce ipuçlarının İngilizce gerçekleşen olaylar için daha fazla anı ürettiği gözlenmiştir (Marian & Neisser, 1997). Bu noktada, çalışmanın bulguları, geri çağırma sırasında kullanılan dilin, söz konusu olayın geçtiği zamanda kullanılan dil ile eşleştiğini ortaya çıkarmaktadır. Benzer bir şekilde, Bugelski (1977) İspanyolca-İngilizce bilen çift dilli göçmenler üzerine yaptığı araştırmada, İspanyolca kelimeler kullanıldığında, bireylerin düşüncelerinin %45'inin çocukluklarındaki olaylar ile ilgili olduğunu; İngilizce kelimeler kullanıldığında katılımcıların düşüncelerinin %70'inin göç sonrası hayatlarındaki olaylarla ilişkili olduğunu tespit etmiştir. Sonuç olarak, iki dilli bellek ile ilgili literatürdeki çalışmalar, otobiyografik anılara erişimin dilden bağımsız olmadığına; kodlama ve geri çağırma sırasında kullanılan dilin, anıların fenomenolojik özelliğinin kalitesini etkilediğine işaret etmektedir. Dolayısıyla, göçmenlerle ilgili yapılan araştırmalarda, bireylerin kullandıkları dilin (kendi öz dilleri/ ev sahibi topluma ait dil) hatırlanan anıya ilişkin nitelikleri etkileyeceği muhtemeldir. Bu çerçevede, göç etmiş ergenlerin kişiliklerini inşa etme amacına uygun anıları geri çağırma ve sosyal çevreleriyle paylaşmaları, çift dilli bir yaşama uyum sağlama süreciyle birlikte oldukça zorlu bir göreve dönüşmektedir.

Göç gibi yer değiştirme ya da yerinden edilme (dislocation) deneyimleri grup düzeyinde farklı etkilere sahip olsa da, göç sürecinin bireysel düzeyde stres verici ve zorlayıcı bir yaşantı olduğu açıktır (Bhugra, 2004). Geçmiş araştırmalarda genel olarak göçmenlerin, benlik kurgusu (Tam & Lam, 2005; Yamada & Singelis, 1999), uyum ve uyum sorunları (DuBois ve ark., 2002; Fuligni, 2003; Neto, 2009), başa çıkma stratejileri (Kim ve ark., 2012; Renk & Creasey, 2003;), yaşam doyumu (Sam, 1998) ve psikolojik problemleri (Breslau ve ark., 2007) ele alınmaktadır. Göçün kişilerin hem fiziksel hem de psikolojik sağlığı üzerinde olumsuz etkileri görgül araştırmalarda tutarlı şekilde gösterilmiştir. Göçmen ergenlerde, tükenmişlik, yabancılaşma, reddedilme, yalnızlık, kültürleşme stresi, kimlik karmaşası, kökleşememe (uprootedness), düşük akademik başarı, değer kaybına uğrama, benlik saygısında azalma, travma sonrası stres bozukluğu, depresyon, kaygı bozukluğu ve somatik bozukluklar gibi durumlar gözlemlenmektedir (Mason, 1997; Yakushko ve ark., 2008). Göçün otobiyografik bellek süreçleri üzerindeki etkileri literatürde genellikle anı özellikleri çerçevesinde incelenmektedir. Özellikle travmatik anı çalışmalarında göç konusu önemli bir yere sahiptir. Literatürde travmatik deneyimlerle ilgili anıların niteliksel olarak diğer anı türlerinden farkları çok sayıda araştırma ile gösterilmiştir (Robinson, 1996). Travmatik deneyimleri olan ergenler üzerine yapılan çalışmalar, travmatik anıların spesifik ayrıntılarının çoğunlukla hatırlanamadığını ortaya koymaktadır. Bu noktada, travmatik deneyimin yaşantılandığı gelişimsel dönemin de belirleyici olduğu düşünülmektedir. Valentino ve ark. (2009), geçmişlerinde istismara uğramış ergenlerin bu travmatik deneyimlerine ilişkin spesifik ayrıntıları hatırlamada zorluk yaşadıklarını ve anılarını aşırı genel düzeyde geri çağırma eğiliminde olduklarını ileri sürmüştür. Bu görüşle tutarlı olarak, Decker ve ark. (2003) travmatik geçmişe sahip 28 ergen ile yaptıkları çalışmada, katılımcılardan geçmişte yaşadıkları travmatik deneyimleri sayısı ve şiddetine göre puanlandırmaları istenmiş ve hem sayı hem de şiddet bakımından daha yüksek seviyede travmaya sahip olduğunu rapor edilen ergenlerde otobiyografik bellek özgülüğünün azaldığı tespit edilmiştir. Benzer şekilde Griffith ve ark. (2016), çocukluk döneminde fiziksel istismara uğramış 77 yetişkin ile yaptıkları çalışmada çocukluk dönemi fiziksel istismar deneyiminin beş olumlu, beş olumsuz ipucu kelimenin kullanıldığı otobiyografik bellek testinde daha düşük düzeyde otobiyografik anı ayrıntısı hatırlama ile ilişkili olduğunu bulmuştur. Ek olarak, Dalglish ve ark. (2007) depresyonlu yetişkin hastalar üzerine yaptıkları çalışmada, otobiyografik anı aktarımında aşırı genel anı bildiren katılımcıların diğerlerinden daha büyük sıklıkla geçmişlerinde travmatik bir deneyime sahip oldukları görülmüştür.

Williams'ın (1996) gelişimsel hipotezi ile uyumlu olarak, erken dönemde travmatik deneyim yaşayan ergenlerin otobiyografik anılarını aşırı genel düzeyde hatırlama eğilimi bir duygu düzenleme stratejisi olarak kabul görmektedir. Bireylerin, çocuklukta travmatik deneyimlerin yol açtığı olumsuz duyguları engellemek adına, daha genel kodlama yapma ve geri çağırma eğiliminde olduğu, bu duygu düzenleme stratejisini yetişkinlik sürecinde de koruduğu düşünülmektedir (Kaynar & Er, 2018). Literatürdeki bazı araştırmalar travmatik deneyime sahip ergenlerin sadece travmatik olayların değil, aynı zamanda pozitif ve nötr olayların ayrıntılarını hatırlama düzeyinde de belirgin bir azalma olduğunu ortaya koymuştur. Brennen ve ark. (2010), Bosna ve Sırbistan'da savaşı yaşantılayan ergenler ile Norveç'te savaşı geçirmemiş olmayan ergenler üzerine yaptığı karşılaştırmalı araştırmada, yaklaşık 3 ile 7 yaşları arasında savaşı deneyimleyen 40 Boşnak, 50 Sırp ergen ile savaşı geçirmemiş olmayan 49 Norveçli ergenden, olumlu, olumsuz ve nötr ipucu kelimeleri karşısında spesifik bir anı aktarmaları istenmiştir. Çalışmanın bulguları, Boşnak ve Sırp ergenlerin Norveçli ergenlere kıyasla negatif, pozitif ve nötr olaylara ilişkin daha az anı ayrıntısı aktardıklarını ortaya koymuştur.

Bu noktada, bu bulguların aksine literatürdeki sınırlı sayıda çalışma, ergenlerde travmatik deneyimlere ilişkin anı ayrıntılarının daha canlı ve iyi hatırlandığını iddia etmektedir. Örneğin, Kuyken ve ark. (2006), travma geçmişine sahip olan ve olmayan majör depresyon tanısı almış ergenler ile, travma geçmişine sahip olmayan ve majör depresyon tanısı almamış (kontrol grubu) ergenlerin otobiyografik anılarındaki aşırı genellemeyi incelemiştir. Yaşları 12-18 arasında değişen toplamda 62 ergen ile yapılan çalışmanın bulguları, majör depresyon tanısı alan ve travma geçmişine sahip olmayan bireylerin anılarında aşırı genelleme sergilediklerini göstermiştir. Ek olarak, majör depresyon tanısı almış travma geçmişine sahip ergenlerin, travma geçmişine sahip olmayan ergenlere kıyasla otobiyografik anı aktarımında daha az genelleme yaptıkları ortaya çıkmıştır. İlginç olarak, majör depresyon tanısı almış travma geçmişine sahip ergenlerin travma sonrası stres bozukluğu düzeyleri arttıkça, anılarındaki aşırı genellemenin azaldığı tespit edilmiştir. Travmatik anılara ilişkin canlılık, algısal detay ve aşırı genellik kavramları çerçevesindeki tartışmalar bugün güncelliğini korumakta ve literatürde her iki görüşü destekler nitelikte birçok araştırma bulunmaktadır. Sonuç olarak, ister aşırı detaylı hatırlansın ister aşırı genel düzeyde hatırlansın, ergenlerin çocukluk döneminde veya kimlik kazanımı sürecinde yaşadıkları travmatik veya aşırı stres verici olayların otobiyografik anıların bütünlüğünü bozucu etki gösterdiğine ilişkin bulgular tutarlılık arz etmektedir.

Travmatik anıların hatırlanma biçimi, benlik bilgisi ve benlik şemalarıyla yakından ilişkilidir (Fivush & Nelson, 2004). Kişilerin travmatik deneyimlerine ilişkin atıf ve yorumları, bellekte çözilemeyen uyumsuzluklara ve bu anıların benlikle ilişkili işlevlerine işaret etmektedir. Bireylerin benlikleriyle tutarlı olarak yaptığı açıklamalar, duygu ve davranışlarını haklı göstermede, endişe ve güçsüzlüklerini azaltmada, ilişkilerini sürdürme ve onarmada yardımcı olabilmektedir (Robinson, 1996). Bellekte uyumsuzluk içeren anılara ilişkin bireylerin geliş-

tirdiği açıklama ve yorumlar, daha genel düzeyde yaşam öykülerini de şekillendirmektedir. Bu noktada, bireylerin yaşamlarını gözden geçirme süreçlerini anlamak için otobiyografik muhakeme ve yaşam öyküsü şeması gibi kavramlara başvurulmaktadır (Bluck & Habermas, 2000). Yaşam öyküsü şemaları, bireylerin yaşamlarındaki belirli bileşenlerin iskeleti ve zihinsel temsili olarak tanımlanan, benlik ve belleği bir araya getiren önemli bir kavramdır (Bluck & Habermas, 2000). Yaşam öyküsü şemalarında yer alan otobiyografik anılar, benlikle duygusal ve motivasyonel olarak güçlü bağlantılar içermektedir (Bluck & Habermas, 2000). Yaşam öyküsü şemaları, benlik ve bellek arasında bağ kuran bir ara yüz niteliğine sahiptir. Çünkü, otobiyografik bellek benlikte süreklilik duygusunu sağlama, geçmiş deneyimleri gelecekteki ihtiyaçlarla uyumlu şekilde yapılandırma gibi işlevlere sahiptir (Nelson, 1993). Göç deneyimi olan ergenlerin benlikleriyle tutarlı bir yaşam öyküsü oluşturması; travmatik deneyimleriyle başa çıkabilmeleri, geleceğe dair benliği ile tutarlı hedefler koyabilmeleri, karşılaşacağı zorlu yaşantıları daha rahat deneyimlemeleri, yeni bir kültür ya da sosyal grup gibi farklılıklara daha kolay uyum sağlayabilmeleri için gereklidir.

Sonuç

Bu derleme yazısında, geçmiş çalışmalar ışığında göçü deneyimleyen ergenlerde bireysel ve bağlamsal faktörlerin, otobiyografik belleği ne şekilde etkilediği ve benlik-bellek arasındaki karşılıklı ilişkiler incelenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, sosyal psikoloji, bilişsel psikoloji, klinik psikoloji ve gelişim psikolojisi gibi psikolojinin çeşitli alt disiplinlerine ait mevcut literatürden yararlanılarak bütüncül bir yazın taraması ve tartışma yürütülmeye çalışılmıştır.

Otobiyografik belleğin erken çocukluk döneminden başlayarak dinamik bir şekilde gelişen ve benliğin daha karmaşık ihtiyaçlarına uygun olarak çok çeşitli işlevleri yüklenen bir bellek sistemidir. Ergenlikle birlikte otobiyografik anılar bireylerin benlik yapılandırılmasında oynadığı merkezi rol hem bilişsel hem de gelişimsel psikoloji çalışmalarıyla gösterilmiştir. Bilişsel ve duygusal gelişimin zirve yaptığı ergenlik döneminde, kişilerin benlikleriyle tutarlı olarak yaşam öykülerini oluşturmaya başladığı (Bluck & Habermas, 2001); zamansal, nedensel ve tematik bütünlüğün olgunlaştığı bilinmektedir (Fivush & ark., 2011). Ayrıca, otobiyografik bellek gelişiminin kişilerin bağlanma şekli, psikolojik durumu, travma geçişleri, göç deneyimleri gibi bireysel ve bağlamsal farklılıklardan etkilendiği çeşitli araştırmalarla bulgulanmıştır (Conway ve ark., 2004). Özellikle otobiyografik bellek gelişimi ve işlevlerinin olgunlaşmakta olduğu ergenlik döneminde, göç gibi zorlu bir süreci deneyimlemenin benlik ve bellek süreçleri üzerindeki olumsuz etkiler göstermesi kaçınılmazdır.

Otobiyografik bellek ve benlik arasındaki ilişkilerin anlaşılmasında, çok sayıda değişkenle çok yönlü ilişkilere sahip benlik saygısı faydalı bir kavramsal çerçeve sunmaktadır. Bu sebeple, otobiyografik bellek ve göç deneyimini bireysel farklılıklar dahilinde inceleyen araştırmalarda benlik saygısı ilgi çekici bir konu olagelmıştır (Conway, 2005). Düşük ve yüksek benlik saygısı düzeyine bağlı olarak kişilerin bellek süreçlerinde, bireylerin kendilerini değerlendirmeye biçimlerinde, anıları geri çağırma şekillerinde, olumlu ve olumsuz olayları anlamlandırma eğilimlerinde, travmatik deneyimlerle başa çıkma stratejilerinde birtakım farklılıkların oluştuğu literatürde yaygın şekilde kabul edilmektedir (Brown, 1998; Campbell, 1990; Thoits, 1995). Dolayısıyla, zorlu yaşantılardan geçen göçmen ergenlerin benlik saygısı düzeylerine bağlı olarak, yaşadıkları travmatik deneyimi hatırlama, anlamlandırma ve başa çıkma tarzlarının farklılaşması da muhtemeldir. Benlik saygısı yanlılığına paralel şekilde, yüksek benlik saygısına sahip göçmen ergenlerde otobiyografik anılar benliği yüceltmeye hizmet edip koruyucu bir işlev üstlenebilirken, düşük benlik saygısına sahip göçmen ergenlerde böyle bir eğilim gözlenmemektedir. Dolayısıyla düşük benlik saygısı göç gibi zorlu süreçler karşısındaki kırılğan bir yapıya sahiptir (Fredrickson, 1998).

Benlik saygısı, bireysel bir farklılık değişkeni olduğu kadar, çevresel koşullara bağlı olarak kısa veya uzun süreli değişiklikler gösterebilen bir benlik bileşenidir. Benlik saygısının aynı zamanda kolektif benlik saygısı (Cartwright, 1950) ve grup gururundan (group pride) da (Leary ve ark., 1995) etkilendiğine yönelik görgül bulgular bulunmaktadır. Bu çalışmalarda, kendi sosyal gruplarını olumlu olarak değerlendiren bireylerin olumsuz olarak değerlendirenlere nazaran daha yüksek benlik saygısına sahip oldukları gözlenmiştir (Crocker ve ark., 1991). Göç bağlamında bireylerin kültürleşme stratejilerine bağlı olarak ait oldukları sosyal grupları nasıl değerlendirdiklerinin benlik saygıları üzerinde de etkileri olabileceği varsayılabilir. Bu noktada, sadece göç eden grubun değil aynı zamanda ev sahibi toplumun özelliklerinin de bu etkileşimi belirleyici rol üstleneceği düşünülebilir. Gruplararası ilişkilerin karşılıklı doğasına uygun olarak, göçmen bireyler üzerine yapılan güncel çalışmalarda aynı zamanda ev sahibi toplum vatandaşlarının göçmenlere dair algıları da değerlendirilmeye başlanmıştır. Söz konusu, ev sahibi toplum vatandaşlarının göçmen bireylere karşı tutum ve algılarına dair literatürde yer alan birçok araştırma, yukarıda bahsedildiği gibi göçmenlerde 'algılanan ayrımcılık' ve 'benlik saygısı' gibi değişkenlere odaklanarak durumu psikososyal açıdan incelemektedir.

Geçmiş çalışmalara bakıldığında, ergenlerde göç deneyimi ve otobiyografik bellek süreçleri arasındaki ilişkilerin çift dillilik ve travma bağlamında ele alındığı görülmektedir. Oysa, göç deneyimi benlik-bellek ilişkisinin farklı birçok yönünü ortaya çıkaran bir bağlam yaratmaktadır. Örneğin, kültürleşme stratejilerine bağlı olarak ev sahibi toplum kültürüyle kurulan farklı ilişki örüntüleri, otobiyografik anıların yoğunlukla hangi işlevler için kullanılabilirliğini ve hangi alanlarda işlev kaybına uğrayacağını noktasında belirleyici rol oynayabilir. Ayrıca göç ile birlikte farklı kültürlerin kalıp senaryolarının, şemalarının, değerlerinin zihinde aynı anda temsili mümkün hale gelmektedir. Anıların fenomenolojik özellikleri kadar içeriksel özelliklerinin ve sahip oldukları temaların olaya ait kültürel arka plandan etkilenmesi oldukça olasıdır ve göçmenlerin otobiyografik anılarından bu çeşitlilik veya tutarsızlıklarla benlik işleyişi açısından nasıl baş ettikleri kuramsal olarak zengin bir araştırma alanıdır. Göç, sadece tekil anıların hatırlanma biçimlerini değil bir bütün olarak yaşam öykülerinin içeriğini ve niteliksel özelliklerini etkileme gücüne sahip sarsıcı bir yaşam deneyimidir. Tüm bunlara ek olarak, kolektif belleğin sosyal kimlik sürecindeki etkileri düşünüldüğünde (bkz., Boyacıoğlu & Gezgün, 2018; Harris ve ark., 2008; Hirst ve Manier, 2008), göçmenlerle yapılacak çalışmalar kültürleşme süreçlerinin anlaşılmasına katkı sunabileceği gibi kolektif belleğin işleyişini anlamamıza da katkı sunabilir. Bütüncül bir bakış açısıyla ele alındığında, otobiyografik bellek, göç ve ergenlik üzerine ileride yapılacak çalışmalar sosyal psikoloji, bilişsel psikoloji, klinik psikoloji ve gelişim psikolojisi başta olmak üzere farklı alt disiplinlere kuramsal katkı sunma potansiyeline sahiptir.

Göçmen çocuk ve ergenler üzerine yapılacak olan otobiyografik bellek çalışmaları sadece kuramsal alana değil, aynı zamanda uygulamada göçmenlere yönelik psikolojik müdahale programlarına ve sosyal politikalara da katkıda bulunabilir. Örneğin, göç ve ergenlerde-

ki otobiyografik bellek ilişkisini inceleyen çalışmalar göç sürecinde ergenlerin karşılaştığı güvenilirlik değerlendirmeleri üzerine dikkat çekmiştir (Wilson-Given & Hodes, 2018). Göç edilen ülkeden ev sahibi ülkeye geçişte sığınma talebinin bir parçası olarak, 18 yaşından küçük çocukların devlet koruması altına alınabilmesi için, göçmenlerin devletin göç memuru ile yapacağı mülakatta kendilerine neler olduğuyla ilgili detaylı bilgi vermesi istenmektedir. Sığınma talebine başvuran kişinin anlattısının zamanla tutarlı olup olmadığı, öykünün kronolojik sırasını koruyup korumadığı ve ayrıntı bakımından zengin olup olmadığı söz konusu değerlendirmelerde önemli olmaktadır (Wilson-Given & Hodes, 2018). Araştırmalar, başta karar vericiler olmak üzere kişilerin bellek hakkındaki varsayımlarının, sığınma başvurularında güvenilirlik kararlarına rehberlik etmek için yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir (Herlihy ve ark., 2010). Ayrıca, otobiyografik bellek alanında bireylere sağlıklı hatırlama becerilerinin kazandırmayı hedefleyen psikoeğitim veya terapi teknikleri geliştirilmeye başlanmıştır (Örn, Anı Özgüllüğü Eğitimi [Memory Specificity Training], Eigenhuis ve ark., 2017). Bu tür uygulamaların, göçmen ergenlere yönelik eğitim veren kurumlarda yaygınlaştırılması, psikososyal görev alanlarında göçmenlerle çalışan uygulamalara öğretilmesi ve yapılan uygulamalar ışığında tekniklerin zenginleştirilmesi, uygulama alanına da büyük katkılar sunabilir. Otobiyografik anılardaki olayların kişiler tarafından kendi hayat hikayelerinin ve benliklerinin ne kadar merkezinde hatırlandığı yine psikolojik sağlık açısından önemli bir konudur. Olumsuz olayları merkezi hatırlama psikolojik sağlık sorunlarıyla ilişkilendirirken, olumlu anıların merkezi hatırlanması psikolojik sağlığı koruyucu bir nitelik gösterebilmektedir (örn., Boyacıoğlu ve Aktaş, 2020). Bu çalışmalar ışığında, göçmen çocuk ve ergenlerde otobiyografik muhakeme yeteneğinin geliştirilmesi; kişisel deneyimlerinde zamansal, nedensel, tematik ve anlatımsal bütünlüğün kurulmasını sağlayan becerilerin kazandırılması son derece kırılmalı olan bu örneklemin psikolojik iyi oluşu açısından oldukça önemlidir. Benzer şekilde, göçmen çocuk ve ergenlerin anılarını anlamlandırmaları ve benliğin ihtiyaçlarına uygun işlevler çerçevesinde kullanmalarında kendilerine rehberlik edilmesi, bu çocukların psikolojik sağlıklarını koruyucu, güçlendirici ve hatta sağaltıcı etki gösterebilir. Dolayısıyla, bu tarzda çalışmalardan elde edilen bulguların, çeşitli kamu kuruluşları, sivil toplum örgütleri, yerel politika düzenleyicileri ile paylaşılması alanda farkındalık yaratması ve gerekli politikaların ortaya çıkarılabilmesi açısından da oldukça önemlidir. Sonuç olarak, bu derleme çalışmasında geçmiş çalışmaların bir özeti sunulurken, mevcut literatürdeki eksikliklere işaret edilmiş ve gelecek çalışmalar için öneriler sunulmaya çalışılmıştır. Hem kuramsal hem uygulamalı araştırmalar açısından güncel ve dikkat çekici bir araştırma konusu olan göçmenlerde benlik ve bellek ilişkisini irdeleyen yeni araştırmalara ihtiyaç duyulduğu açıktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Fikir – B. B.; İ.B.; Tasarım – B.B.; İ.B.; Denetleme – İ.B., B.B.; Kaynaklar –B.B.; İ.B. Veri Toplanması ve/veya İşlenmesi – B.B.; İ.B.; Analiz ve/veya Yorum – B.B.; İ.B.; Literatür Taraması – B.B., İ.B.; Yazıyı Yazan – B.B.; İ.B.; Eleştirel İnceleme – İ.B.; B.B.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept – B.B., İ.B.; Design – B.B.; İ.B.; Supervision – İ.B.; B.B.; Resources – B.B., İ.B.; İ.B.; Data Collection and/or Processing – B.B.; İ.B.; Analysis and/or Interpretation – B.B., İ.B.; Literature Search – B.B., İ.B.; Writing Manuscript – B.B.; İ.B.; Critical Review – İ.B., B.B.; Other – B.B., İ.B.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Alea, N., & Bluck, S. (2003). Why Are You Telling Me That? A Conceptual Model of the Social Function of Autobiographical Memory, *Memory*, 11(2), 165-178. [\[Crossref\]](#)
- Alea, N. & Wang, O. (2015) Going Global: The Functions of Autobiographical Memory in Cultural Context. *Memory*, 23(1), 1-10. [\[Crossref\]](#)
- Al-Krenawi, A., & Kanat-Maymon, Y. (2017). Psychological Symptomatology, Self-Esteem and Life Satisfaction of Women From Polygamous and Monogamous Marriages in Syria. *International Social Work*, 60(1), 196-207. [\[Crossref\]](#)
- Banks, M. V., & Salmon, K (2013). Reasoning About the Self in Positive and Negative Ways: Relationship to Psychological Functioning in Young Adulthood. *Memory*, 21. [\[Crossref\]](#)
- Bauer, P. J., & Larkina, M. (2016). Predicting Remembering and Forgetting of Autobiographical Memories in Children and Adults: A 4-Year Prospective Study. *Memory (Hove, England)*, 24(10), 1345-1368. [\[Crossref\]](#)
- Baumeister R.F. (1993) Understanding the Inner Nature of Low Self-Esteem: Uncertain, Fragile, Protective, and Conflicted. In: Baumeister R.F. (eds) *Self-Esteem. The Plenum Series in Social / Clinical Psychology*. [\[Crossref\]](#)
- Bhugra, D. (2004). Migration, Distress and Cultural Identity. *Br Med Bull*, 69, 129-41. [\[Crossref\]](#)
- Bhugra, D., & Arya, P. (2005). Ethnic Density, Cultural Congruity and Mental Illness in Migrants. *International Review of Psychiatry*, 17, 133-137. [\[Crossref\]](#)
- Bluck, S., & Habermas, T. (2000). The Life Story Schema. *Motivation and Emotion*, 24(2), 121-147. [\[Crossref\]](#)
- Bluck, S., & Habermas, T. (2001). Extending the Study of Autobiographical Memory: Thinking Back About Life Across the Life Span. *Review of General Psychology*, 5(2), 135-147. [\[Crossref\]](#)
- Bohanek, J. G., & Fivush, R. (2010). Personal Narratives, Well-Being, and Gender in Adolescence. *Cognitive Development*, 25, 368-379. [\[Crossref\]](#)
- Boyacıoğlu, İ. & Akfirat, S. (2015). Development and Psychometric Properties of a New Measure for Memory Phenomenology: The Autobiographical Memory Characteristics Questionnaire. *Memory*, 23(7), 1070-1092. [\[Crossref\]](#)
- Boyacıoğlu, İ. ve Aktaş, Ç. (2020). Depresyon ile Olumlu ve Olumsuz Otobiyografik Anıların Merkeziliği ve Fenomenolojik Özellikleri Arasındaki İlişkiler, *Yeni Symposium*, 58(4), 23-30.
- Boyacıoğlu, İ., & Gezgin, G. N. (2018). 1. Dünya Savaşı'ndan Kalan İnsan Hikayeleri: Türkiye'de Anı Paylaşım Kültürü ve Ulusal Kimlik. G. Gökdemir Yurttaş, & T. İkiz (Eds.), *Savaş ve Psikoloji: Psikoloji Bilimi Çerçevesinden Birinci Dünya Savaşına Bir Bakış*. Hiperlink Yayınevi, 87-98.

- Brennen T., Hasanović M., Zotović M., Blix I., Skar A. M., Prelič N. K., Mehmedović I., Pajević I., Popović N., & Gavrilov-Jerković V. (2010). Trauma Exposure in Childhood Impairs the Ability to Recall Specific Autobiographical Memories in Late Adolescence. *Journal of Traumatic Stress*, 23, 240-247. [\[Crossref\]](#)
- Breslau, J., Aguilar-Gaxiola, S., Borges, G., Kendler, K. S., Su, M., & Kessler, R. C. (2007). Risk for Psychiatric Disorder Among Immigrants and Their US Born Descendants: Evidence From the National Comorbidity Survey-Replication. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 195(3), 189-195. [\[Crossref\]](#)
- Brewin, C. R. (2014). Episodic Memory, Perceptual Memory, and Their Interaction: Foundations for a Theory of Posttraumatic Stress Disorder. *Psychological Bulletin*, 140, 69-97. [\[Crossref\]](#)
- Brown, J. D. (1998). *The Self*. McGraw-Hill.
- Bugelski, B. R. (1977). Imagery and Verbal Behavior. *Journal of Mental Imagery*, 1, 39-52.
- Buxton, B. A. (2016). *The Relationships Among Rumination, Memory Coherence, and Well Being in a Community Sample of Adolescents*. (Thesis), Victoria University of Wellington.
- Carstensen, L. L. (1995) Evidence of a Life-Span Theory of Socioemotional Selectivity. *Current Directions in Psychological Science*, 4, 151-156. [\[Crossref\]](#)
- Cartwright, D. (1950). Emotional Dimensions of Group Life. In M. L. Raymert (Ed.), *Feelings and Emotions*. McGraw-Hill, 439-447.
- Campbell, J. D. (1990). Self-Esteem and Clarity of the Self-Concept. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59(3), 538-549. [\[Crossref\]](#)
- Campbell J. D., & Lavalley L. F. (1993) Who am I? The Role of Self-Concept Confusion in Understanding the Behavior of People with Low Self-Esteem. In: Baumeister R.F. (eds) *Self-Esteem. The Plenum Series in Social / Clinical Psychology*. Springer. [\[Crossref\]](#)
- Christensen, T. C., Wood, J. V., & Barrett, L. F. (2003). Remembering Everyday Experience Through the Prism of Self-Esteem. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29(1), 51-62. [\[Crossref\]](#)
- Cohen, G. (1998). The Effects of Aging on Autobiographical Memory. In C.P. Thompson, D. J. Herrmann, D. Bruce, D. J. Read, D. G. Payne, & M. P. Toglia (eds.), *Autobiographical Memory: Theoretical and applied perspectives*. Lawrence Erlbaum Associates Inc., 105-123
- Conway, M. A. (2005). Memory and the Self. *Journal of Memory and Language*, 53(4), 594-628. [\[Crossref\]](#)
- Conway, M. A. (2013). On Being a Memory Expert Witness: Three Cases. *Memory*, 21, 566-575. [\[Crossref\]](#)
- Conway, M. A. & Pleydell-Pearce (2000). The Construction of Autobiographical Memories in the Self-Memory System. *Psychol Rev.*, 107(2), 261-88. [\[Crossref\]](#)
- Conway, M. A., & Rubin, D. C. (1994). The Structure of Autobiographical Memory. In A. F. Collins, S. E. Gathercole, M. A. Conway ve P. E. Morris, (Ed.), *Theories of Memory*. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, 103-137. [\[Crossref\]](#)
- Conway, M. A., Singer, J. A., & Tagini, A. (2004). The Self and Autobiographical Memory: Correspondence and Coherence. *Social Cognition*, 22, 495-537. [\[Crossref\]](#)
- Crocker, J., Voelkl, K., Testa, M., & Major, B. (1991). Social stigma: The Affective Consequences of Attributional Ambiguity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60, 218-228. [\[Crossref\]](#)
- Çakır, S. (2011), Geleneksel Türk Kültüründe Göç ve Toplumsal Değişme. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 129-142.
- Çuhadaroğlu, F. (1986) *Adölesanlarda Benlik Saygısı*. (Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi), Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Ana Bilim Dalı.
- Dalgleish, T., Williams, J. M. G., Golden, A. J., Perkins, N., Barret, L. F. ve Barnard, P. J. (2007). Reduced Specificity of Autobiographical Memory and Depression: The Role of Executive Control. *Journal Experimental Psychology*, 136, 23-42. [\[Crossref\]](#)
- Dalrymple-Alford, E.C. (1968). Interlingual Interference in a Color-Naming Task. *Psychonomic Science*, (10)6, 215-216. [\[Crossref\]](#)
- Decker, A., Hermans, D., Raes, F., Eelen, P. (2003) Autobiographical Memory Specificity and Trauma in Inpatient Adolescents, *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 32(1), 22-31. [\[Crossref\]](#)
- DeHart, T., & Pelham, B. W. (2007). Fluctuations in State Implicit Self-Esteem in Response to Daily Negative Events. *Journal of Experimental Social Psychology*, 43(1), 157-165. [\[Crossref\]](#)
- Dodgson, P. G., & Wood, J. V. (1998). Self-Esteem and the Cognitive Accessibility of Strengths and Weaknesses After Failure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 178-197. [\[Crossref\]](#)
- DuBois, D. L., Burk-Braxton, C., Swenson, L. P., Tevendale, H. D., & Hardesty, J. L. (2002). Race and Gender Influences on Adjustment in Early Adolescence: Investigation of an Integrative Model. *Child Development*, 73(5), 1573-1592. [\[Crossref\]](#)
- Dubow E. F., Boxer P., Huesmann L. R., Landau S., Dvir S., Shikaki K., & Ginges J. (2012). Cumulative Effects of Exposure to Violence on Post-Traumatic Stress in Palestinian and Israeli Youth. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 41(6), 837-844. [\[Crossref\]](#)
- Eigenhuis E., Seldenrijk A., van Schaik A., Raes F., & van Oppen P. (2017). Feasibility and Effectiveness of Memory Specificity Training in Depressed Outpatients: A Pilot Study. *Clin Psychol Psychother*, 24, 269-77. [\[Crossref\]](#)
- Ekinci, B. (2008), *Göçe Maruz Kalmış 9-11 Yaş Çocukların Kendilerini Dışa Vurma Açısından Resimlerin Yorumlanması (Diyarbakır Örneği)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Er, N., & Yaşın, F. (2016). Otobiyoğrafik Bellek İşlevleri Ölçeğinin (OBİÖ) Geliştirilmesi. *Türk Psikoloji Yazıları*, 19(37), 60-72. [\[Crossref\]](#)
- Etzioni-Carasso, A., & Oppenheim, D. (2000). Open Mother-Pre-Schooler Communication: Relations with Early Secure Attachment. *Attachment & Human Development*, 2(3), 347-370. [\[Crossref\]](#)
- Félix, N. (2001). Satisfaction with Life Among Adolescents from Immigrant Families in Portugal. *J Youth Adolesc*, 30, 53-67. [\[Crossref\]](#)
- Félix, N. (2006). Psycho-Social Predictors of Perceived Discrimination Among Adolescents of Immigrant Background: A Portuguese Study. *J Ethnic Migration Studies*, 32, 89-109. [\[Crossref\]](#)
- Fivush, R., Habermas, T., Waters, T. E., & Zaman, W. (2011). The Making of Autobiographical Memory: Intersections of Culture, Narratives and Identity. *International Journal of Psychology*, 46, 321-345. [\[Crossref\]](#)
- Fivush, R., Haden, C. A., & Adam, S. (1995). Structure and Coherence of Preschoolers' Personal Narratives Over Time: Implications for Childhood Amnesia. *Journal of Experimental Child Psychology*, 60, 32-56. [\[Crossref\]](#)
- Fivush, R., Nelson K. (2004). Culture and Language in the Emergence of Autobiographical Memory. *Psychological Science*, 15(9), 573-577. [\[Crossref\]](#)
- Fredrickson, B. L. (1998). What Good Are Positive Emotions? Review of General Psychology, 2(3), 300-319. [\[Crossref\]](#)
- Fuligni, A. J. (2003). The Adaptation of Children from Immigrant Families. *International Society For The Study Of Behavioural Development*, 2(44), 9-11.
- Gini, M., Oppenheim, D., & Sagi-Schwartz, A. (2007). Negotiation Styles in Mother-Child Narrative Co-Construction in Middle Childhood: Associations with Early Attachment. *International Journal of Behavioral Development*, 31(2), 149-160. [\[Crossref\]](#)
- Gott, C., & Lah, S. (2014). Episodic Future Thinking in Children Compared to Adolescents. *Child Neuropsychology*, 20, 625-640. [\[Crossref\]](#)
- Göncü, A. (2013). *Autobiographical Memory in Bilinguals: Self Memory System in a Kurdish-Turkish Sample*. (Unpublished Master Thesis), Sabancı University.
- Griffith, J. W., Claes, S., Hompes, T., Vrieze, E., Vermote, S., Debeer, E., Lenaert, B., Raes, F., & Hermans, D. (2016). Effects of Childhood Abuse on Overgeneral Autobiographical Memory in Current Major Depressive Disorder. *Cognitive Therapy and Research*, 40(6), 774- 782. [\[Crossref\]](#)

- Gün, Z. (2007). Göç Üzerine Psikolojik Çalışmalar, Yöntemsel Sorunlar ve Çözüm Önerileri, *Türk Psikoloji Bülteni*, 12(38), 27-41.
- Gün, Z., & Bayraktar, F. (2008). Türkiye’de İç Göçün Ergenlerin Uyumundaki Rolü. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 19(2), 167-176.
- Habermas, T., & Reese, E. (2015). Getting a Life Takes Time: The Development of the Life Story in Adolescence, its Precursors and Consequences. *Human Development*, 58, 172-201. [\[Crossref\]](#)
- Habermas, T., Negele, A., & Mayer, F. B. (2010). ‘Honey, You’re Jumping About’ – Mothers’ Scaffolding of Their Children’s and Adolescents’ Life Narration. *Cognitive Development*, 25, 339-351. [\[Crossref\]](#)
- Habermas, T., & de Silveira, C. (2008). The Development of Global Coherence in Life Narratives Across Adolescence: Temporal, Causal, and Thematic Aspects. *Developmental Psychology*, 44, 707-721. [\[Crossref\]](#)
- Harris, C. B., Paterson, H. M. & Kemp, R. I. (2008). Collaborative Recall and Collective Memory: What Happens When We Remember Together? *Memory*, 16(3), 213-230. [\[Crossref\]](#)
- Herlihy, J., Gleeson, K., & Turner, S. (2010). What Assumptions About Human Behaviour Underlie Asylum Judgements? *International Journal of Refugee Law*, 22, 351-366. [\[Crossref\]](#)
- Hirst, W., & Manier, D. (2008). Towards a Psychology of Collective Memory, *Memory*, 16(3), 183-200. [\[Crossref\]](#)
- Kaynar, G., & Er, N. (2018). Çocukluk Örselenme Yaşantılarının Otobiyografik Anı Özellikleriyle İlişkinde Otobiyografik Bellek İşlevlerinin Aracı Rolü. *Klinik Psikoloji Dergisi*, 2(2), 77-87.
- Khan, S., Kuhn, S. K., & Haque, S. (2021). A Systematic Review of Autobiographical Memory and Mental Health Research on Refugees and Asylum Seekers. *Frontiers in Psychiatry*, 12, 658-700. [\[Crossref\]](#)
- Kim, E., Hogge, I., & Salvisberg, C. (2014). Effects of Self-Esteem and Ethnic Identity: Acculturative Stress and Psychological Well-Being Among Mexican Immigrants. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*. 36(2), 144-163. [\[Crossref\]](#)
- Kim, J., Suh, W., Kim, S., & Gopalan, H. (2012). Coping Strategies to Manage Acculturative Stress: Meaningful Activity Participation, Social Support, and Positive Emotion Among Korean Immigrant Adolescents in the USA. *International Journal Qualitative Study Health Well-being*, 7, 1-10. [\[Crossref\]](#)
- Kober, C., & Habermas, T. (2013). A Longitudinal Study of Global Coherence in Life Narratives from Age 8 to 70. *European Psychiatry*, 28, 44. [\[Crossref\]](#)
- Kolers, P. (1963). Interlingual Word Associations. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 2, 291-300. [\[Crossref\]](#)
- Kuşdil, M. E. (2014). Göçün İncelenmesinde Sosyal Psikolojik Bakışın Önemi: Bulgaristan Göçmenleri Örneği. *Eğitim, Bilim, Toplum*, 12(48), 149-168.
- Kuyken, W., Howell, R., & Dalgleish, T. (2006). Overgeneral Autobiographical Memory in Depressed Adolescents With, Versus Without, a Reported History of Trauma. *Journal of Abnormal Psychology*, 115, 387-396. [\[Crossref\]](#)
- Lamb, M. E., Sternberg, K. J., & Esplin, P. (1995). Making Children into Competent Witnesses: Reactions to the Amicus Brief in Re Michaels. *Psychology, Public Policy, and Law*, 1, 438-449. [\[Crossref\]](#)
- Liang, D., Xu, D., Xia, L., & Ma, X. (2020). Life Satisfaction in Chinese Rural-to-Urban Migrants: Investigating the Roles of Self-Esteem and Affect Balance. *J Community Psychol*, 48, 1651- 1659. [\[Crossref\]](#)
- Leary, M., Tambor, E.S., Terdal, S. K. & Downs, D. (1995). Self Esteem as an Interpersonal Monitor: Sociometer Hypothesis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68(3), 518-530. [\[Crossref\]](#)
- Levine, E., Svoboda, J.F., & Hay, G. (2002). Winocur Aging and Autobiographical Memory: Dissociating Episodic from Semantic Retrieval. *Psychology and Aging*, 17(4), 677-689. [\[Crossref\]](#)
- Lind, M., Vanwoerden, S., Penner, F., & Sharp, C. (2020). Narrative Coherence in Adolescence: Relations With Attachment, Mentalization, and Psychopathology. *Journal of Personality Assessment*, 102(3), 380-389. [\[Crossref\]](#)
- Marshall, M. A., & Brown, J. D. (2006). Emotional Reactions to Achievement Outcomes: Is it Really Best to Expect the Worst? *Cognition and Emotion*, 20, 43-63. [\[Crossref\]](#)
- Marian, V., & Neisser, U. (1997) *Autobiographical Memory in Bilinguals*. Poster session presented at the 38th Annual Meeting of the Psychonomic Society, Philadelphia.
- Mason, L. (1997). *The Impact of Immigration on the Anxiety, Self-Esteem and Attitudes Towards School and Friends of South African Immigrant Children*. (A thesis in partial fulfilment of the requirements for the degree of Master of Arts in Psychology at Massey University), Massey University.
- McAdams, D. P. (2001). The Psychology of Life Stories. *Review of General Psychology*, 5(2), 100-122. [\[Crossref\]](#)
- Mitchell, C. & Reese, E. & Salmon, K. & Jose, P. (2020). Narrative Coherence, Psychopathology, and Wellbeing: Concurrent and Longitudinal Findings in a Mid-Adolescent Sample. *Journal of Adolescence*. 79, 16-25. [\[Crossref\]](#)
- Munawar, K., Kuhn, S. K., & Haque, S. (2018) Understanding the Reminiscence Bump: A Systematic Review. *PLoS ONE*, 13(12). [\[Crossref\]](#)
- Murty, V. P., LaBar, K. S., Hamilton, D. A., & Adcock, R. A. (2011). Is All Motivation Good for Learning? Dissociable Influences of Approach and Avoidance Motivation in Declarative Memory. *Learning & Memory*, 18(11), 712-717. [\[Crossref\]](#)
- Nelson K. (1993). The Psychological and Social Origins of Autobiographical Memory. *Psychological Science*, 4(1), 7-14. [\[Crossref\]](#)
- Neto, F. (2009). Are Attitudes of Young Portuguese Towards Immigration Also Hardening? A Comparison Between 1999 and 2006. In G. Aikaterini & K. Mylonas (Eds.), *Quod Erat Demonstrandum: From Herodotus' Ethnographic Journeys to Cross-Cultural Research: Proceedings from the 18th International Congress of the International Association for Cross-Cultural Psychology*.
- Olivares, O. (2010). Meaning Making, Uncertainty Reduction, and the Functions of Autobiographical Memory: A Relational Framework. *Review of General Psychology*, 14(3), 204-211. [\[Crossref\]](#)
- Özcan, D. (2019). Göçün Travmatik Etkilerini Azaltmada Sosyal Desteğin Rolü Üzerine Deneysel Bir Araştırma. *Bilimname*, 37, 1001-1028. [\[Crossref\]](#)
- Panchanadeswaran, S., & Araujo, B. (2011). How Discrimination and Stress Affects Self Esteem Among Dominican Immigrant Women: An Exploratory Study. *Social Work and Public Health*, 26, 60-67. [\[Crossref\]](#)
- Park, L. E., & Crocker, J. (2008). Contingencies of Self-Worth and Responses to Negative Interpersonal Feedback. *Self and Identity*, 7(2), 184-203. [\[Crossref\]](#)
- Pasupathi, M., & Wainryb, C. (2010). On telling the whole story: Facts and Interpretations in Autobiographical Memory Narratives from Childhood Through Midadolescence. *Developmental Psychology*, 46, 735-746. [\[Crossref\]](#)
- Pelham, B. W., & Swann, W. B., Jr. (1989). From Self-Conceptions to Self-Worth: On the Sources and Structure of Global Self-Esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 672-680. [\[Crossref\]](#)
- Pillemer, D. B. (1992). Remembering Personal Circumstances: A Functional Analysis. In E. Winograd & U. Neisser (Eds.), *Affect and Accuracy in Recall: Studies of "Flashbulb" Memories* (4th ed.). Cambridge University Press, 236-264. [\[Crossref\]](#)
- Piolino, P., Desgranges, B., Benali, K., & Eustache, F. (2002). Episodic and Semantic Remote Autobiographical Memory in Ageing. *Memory*, 10(4), 239-257. [\[Crossref\]](#)
- Rasmussen, A. S., Jørgensen, C. R., O’connor, M., Bennedsen, B., Godt, K. D., & Bøye, R., & Berntsen, D. (2017). The Structure of Past and Future Events in Borderline Personality Disorder, Eating Disorder, and Obsessive-Compulsive Disorder. *Psychology of Consciousness: Theory, Research, and Practice*, 4, 190-210. [\[Crossref\]](#)

- Rector, N. A., & Roger, D. (1996). Cognitive Style and Well-Being: A Prospective Examination. *Personality and Individual Differences*, 21(5), 663–674. [\[Crossref\]](#)
- Refaeli, T., Levy, D., & Benbenishty, R. (2018). Self-Esteem, Life Satisfaction, and Positive Future Perception Among at-Risk and Comparison Group Participants in National Civic Service. *Journal of Social Service Research*, 44(3), 425–435. [\[Crossref\]](#)
- Renk, K., & Creasey, G. (2003). The Relationship of Gender, Gender Identity, and Coping Strategies in Late Adolescents. *Journal of Adolescence*, 26(2), 159–168. [\[Crossref\]](#)
- Robinson, J. A. (1989). Autobiographical Memory: A Historical Prologue. In D. C. Rubin, (Ed.), *Autobiographical Memory*. Cambridge University Press, 19–23. [\[Crossref\]](#)
- Robinson, J. A. (1996). Perspective, Meaning, and Remembering. In D. C. Rubin (Ed.), *Remembering Our Past: Studies in Autobiographical Memory*. Cambridge University Press, 199–217. [\[Crossref\]](#)
- Rubin D. C., Deffler, S. A., Ogle, C. M., Dowell, N. M., Graesser, A. C., & Beckham J. C. (2016). Participant, Rater, and Computer Measures of Coherence in Posttraumatic Stress Disorder. *Journal of Abnormal Psychology*, 125, 11–25. [\[Crossref\]](#)
- Rubin, D. C., Rahhal, T. A., & Poon, L. W. (1998). Things Learned in Early Adulthood Are Remembered Best. *Memory & Cognition*, 26, 3–19. [\[Crossref\]](#)
- Sam, D. L. (1998). Predicting Life Satisfaction Among Adolescents from Immigrant Families in Norway. *Ethnicity & Health*, 3(1/2), 5–18. [\[Crossref\]](#)
- Singer, J. A. (2005). *Memories That Matter: How to Use Self-Defining Memories to Understand and Change Your Life*. New Harbinger Publications.
- Smith, S. M., & Petty, R. E. (1995). Personality Moderators of Mood Congruency Effects on Cognition: The Role of Self-Esteem and Negative Mood Regulation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68, 1092–1107. [\[Crossref\]](#)
- Story, A. L. (1998). Self-Esteem and Memory for Favorable and Unfavorable Personality Feedback. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24, 51–64. [\[Crossref\]](#)
- Sutherland, R., & Hayne, H. (2001). Age-Related Changes in the Misinformation Effect. *Journal of Experimental Child Psychology*, 79, 388–404. [\[Crossref\]](#)
- Swales, M. A., & Williams, J. M., & Wood, P. (2001) Specificity of Autobiographical Memory and Mood Disturbance in Adolescents. *Cognition & Emotion*, 15(3), 321–331. [\[Crossref\]](#)
- Tajfel, H. & Turner, J. C. (1986). The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. In S.Worchel & W. Austin (Eds.), *Psychology of Intergroup Relations*. Nelson-Hall, 7–24.
- Tam, C. C.V., & Lam, R. S.Y. (2005). Stress and Coping Among Migrant and Local-Born Adolescents in Hong Kong. *Youth & Society*, 36(3), 312–332. [\[Crossref\]](#)
- Thoits, P. A. (1995). Stress, Coping, and Social Support Processes: Where Are We? What Next? *Journal of Health and Social Behavior*, 35, 53–79. [\[Crossref\]](#)
- Thorne, A. (2000). Personal Memory Telling and Personality Development. *Personality and Social Psychology Review*, 4(1), 45–56. [\[Crossref\]](#)
- Tice D. M. (1993) The Social Motivations of People with Low Self-Esteem. In: Baumeister R.F. (eds) *Self-Esteem. The Plenum Series in Social / Clinical Psychology*. Springer. [\[Crossref\]](#)
- Urzu'a, A., Ferrer, R., Godoy, N., Leppes, F., Trujillo, C., Osorio, C., Caqueo-Urizar, A. (2018) The Mediating Effect of Self-Esteem on the Relationship Between Perceived Discrimination and Psychological Wellbeing in Immigrants. *PLoS ONE* 13(6), 1–17. [\[Crossref\]](#)
- Valentino, K., Toth, S. L., & Cicchetti, D. (2009). Autobiographical Memory Functioning Among Abused, Neglected, and Non Maltreated Children: The Over General Memory Effect. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 50, 1029–1038. [\[Crossref\]](#)
- Vanderveren, E., Bijttebier, P., & Hermans, D. (2019b). Autobiographical Memory Coherence and Specificity: Examining Their Reciprocal Relation and Their Associations with Internalizing Symptoms and Rumination. *Behaviour Research and Therapy*, 116, 30–35. [\[Crossref\]](#)
- Vanderveren, E., Bijttebier, P., & Hermans, D. (2020) Autobiographical Memory Coherence in Emotional Disorders: The role of Rumination, Cognitive Avoidance, Executive Functioning, and Meaning Making. *PLoS ONE*, 15(4). [\[Crossref\]](#)
- Verkuyten, M., & Nekuee, S. (2001). Self-Esteem, Discrimination, and Coping Among Refugees: The Moderating Role of Self-Categorization. *Journal of Applied Social Psychology*, 31(5), 1058–1075. [\[Crossref\]](#)
- Wang, Qi. (2011). Autobiographical Memory and Culture. *Online Readings in Psychology and Culture*, 5. [\[Crossref\]](#)
- Waters, T. E. (2014). Relations Between the Functions of Autobiographical Memory and Psychological Wellbeing. *Memory*, 22(3), 265–275. [\[Crossref\]](#)
- Waters, T. E., Bauer, P. J., & Fivush, R. (2014). Autobiographical Memory Functions Served by Multiple Event Types. *Applied Cognitive Psychology*, 28(2), 185–195. [\[Crossref\]](#)
- Webster, J., & McCall, M. (1999). Reminiscence Functions Across Adulthood: A Replication and Extension. *Journal of Adult Development*, 6(1), 73–85. [\[Crossref\]](#)
- Williams, J. M. G. (1996). Depression and the Specificity of Autobiographical Memory. In D. C. Rubin (Ed.), *Remembering Our Past: Studies in Autobiographical Memory*. Cambridge University Press. [\[Crossref\]](#)
- Willoughby, K., & A., Desrocher, M., & Levine, B., & Rovet, J. F. (2012). Episodic and Semantic Autobiographical Memory and Everyday Memory During Late Childhood and Early Adolescence. *Frontiers in Psychology*, 3, 53. [\[Crossref\]](#)
- Wilson-Given, Z. & Hodes, M. (2018). A Review of Adolescent Autobiographical Memory and Implications for Assessment of Unaccompanied Minors' Refugee Determinations. *Clinical Psychology and Psychiatry*, 23(2), 209–222. [\[Crossref\]](#)
- Yakushko, O., Watson, M., & Thompson, S. (2008). Stress and Coping in the Lives of Recent Immigrants and Refugees: Considerations for Counseling. *International Journal for the Advancement of Counselling*, 30(3), 167–178. [\[Crossref\]](#)
- Yamada, A. M., & Singelis, T. M. (1999). Biculturalism and Self-Constraint. *International Journal of Intercultural Relations*, 23(5), 679–709. [\[Crossref\]](#)
- Yeh, C., Ching, A. M., Okubo, Y., & Luthar, S. (2007). Development of a Mentoring Program for Chinese Immigrant Adolescents' Cultural Adjustment. *Adolescence*, 42, 733–47.
- Yetim, O. (2021). *Suriyeli Göçmen Ergenlerde Travma, Benlik Saygısı, Psikolojik Dayanıklılık ve Psikiyatrik Belirti İlişkisinin Değerlendirilmesi*. (Uzmanlık Tezi), Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı Hastalıkları Anabilim Dalı.
- Zimmerman, M. A., Ramirez-Valles, J., & Maton, K. L. (1999). Resilience Among Urban African American Male Adolescents: A Study of the Protective Effects of Sociopolitical Control on Their Mental Health. *American Journal of Community Psychology*, 27(6), 733–751. [\[Crossref\]](#)